831.99 ...

ԲԱԳԻՆ

Pakine

Ծ. Տարի Թիւ 4

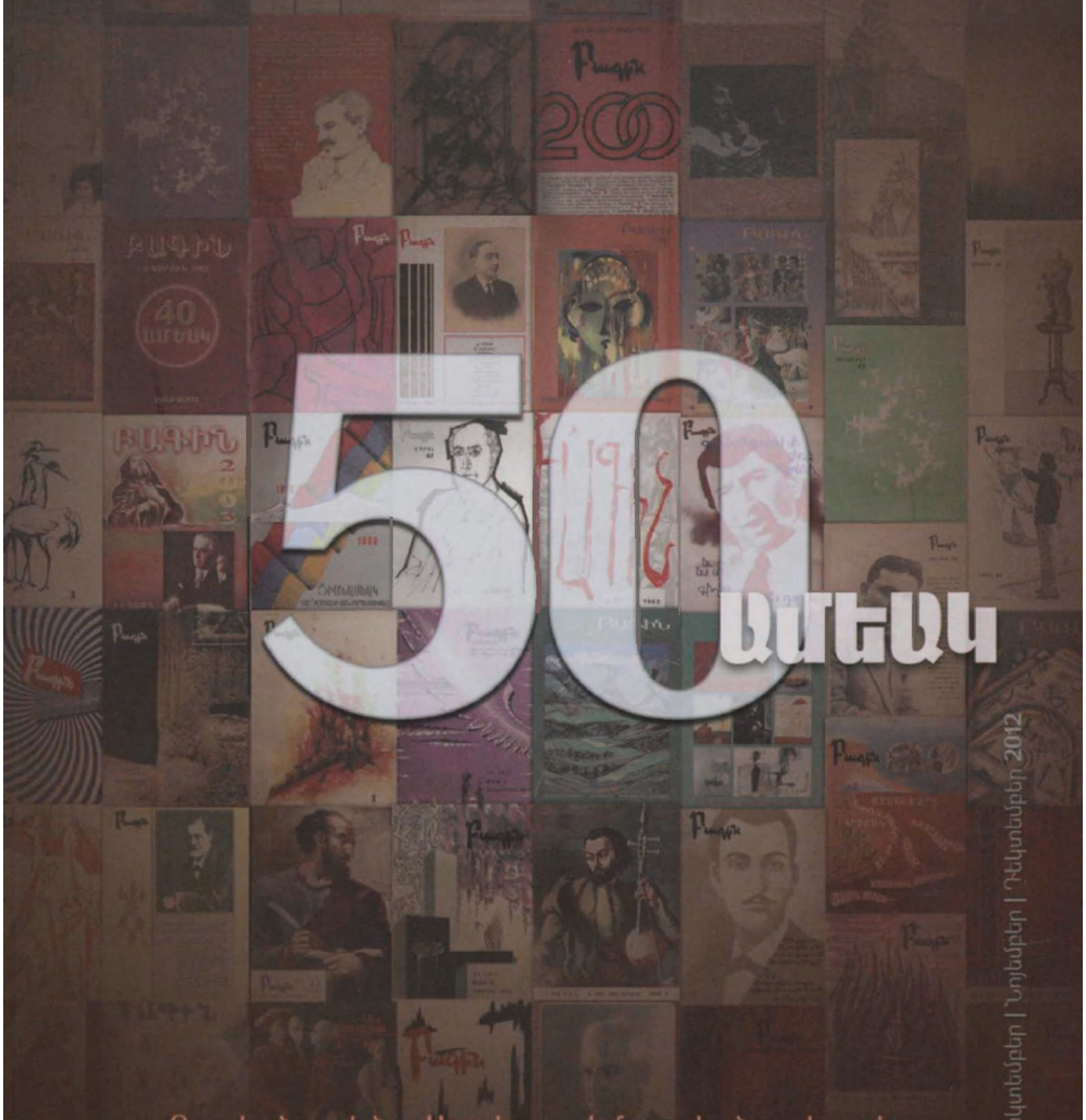

50 ամեակ

Գրականութիւն · Արուեստ · Իմացական աշխարհ

Հոկտեմբեր | Նոյեմբեր | Դեկտեմբեր 2012

digitised by A.R.A.R.@

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ
Նազօ Պէօրդեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Սարգիս Կիրակոսեան (Լիբանան)
Սամուէլ Հերկելեան (Լիբանան)
Շուշիկ Տասնապետեան (Լիբանան)
Յակոբ Տէր Պալոյեան (Լիբանան)
Զաքար Քէշիշեան (Լիբանան)
Անուշ Թրուանց (Հայաստան)
Արքմենիկ Նիկողոսեան (Հայաստան)
Հրանդ Մարգարեան (Մ. Նահանգներ)
Ալեքս Հաճեան (Մ. Նահանգներ)
Յարութիւն Պէրպէրեան (Գանատա)

ԷՋԱԴՐՈՒՄ՝
Անի Փէհլիվանեան Սարգիսեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղզոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
Email: pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961 1 241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սեթեան»
տպարանի

Ցրուման կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատուն,
Շաղզոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս՝ (01) 260329
Փոստարկղ՝
80 1096 Պ. Համուտ
E mail: imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ, ՆՈՅԵՄԲԵՐ, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ
2012
Ծ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 4

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՐ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ՝ Հայ առաքելական, Կաթողիկէ եւ Աւետարանական Եկեղեցիներու 1-4
ՅԱՐԱՏԵՒ ԿԵՆՍՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱՅ «ԲԱԳԻՆ»ԻՆ 5-6
«ԲԱԳԻՆ» ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ 7-8
«ԲԱԳԻՆ»Ի 50-ԱՄԵԱԿ՝ 1600-ԱՄԵԱՅ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԻԾԻՆ ՎՐԱՅ 9-1
ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆԻ ՀԵՏ 13-2
ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ «ԲԱԳԻՆ»Ի ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ Մարուշ Երամեան 23-2
Բանաստեղծութիւններ - Ռուբէն Եսայեան 27-3
ԽՈՐԱՆԻԴ ԱՌՋԵՒ - Խոսրով Ասոյեան 33-3
ՀՈԳՈՒՍ ԱՄՊԸ - Նունէ Լեւոնեան 39-41
ՆՄԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՊՈԵՄԻ, ԻՆՔՆԱՀԱՅՑՅՈՒՄ - Գոռ Յարութիւնեան 42-4
ԿՐԿԷՍԸ - Աւետիս Հաճեան 44-4
ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐՈՒՆ ԱՐՏԱՍՈՒՔԸ - Սարգիս Կիրակոսեան 47-57
ՊԼԵՆՈՒՄ - Լեռ Կամսար 61-83
ՍՈՒՄ ՈՒ ԾԱՂԿԵՓՈՒՆՋ «ԲԱԳԻՆ»Ի ԱՐԱՐԻՉՆԵՐՈՒՆ Սարգիս Մախսերճեան 84-8
ԹԱՐՄ ՄԵԼԱՆԻ ԲՈՅՐԸ... Կրէժ Արմէն 100-102
ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՀԱՅ ՍԱՄՈՒԼՈՒՄ - Նարինէ Պետրոսեան 103-112
«ԲԱԳԻՆ»Ի ԹԱՓԱՆՑՈՒՄԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ՝ ԼՈՒՍԱՄՈՒՏ ՏԱՐԲԵՐ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐՈՒ - Մովսէս Հերկելեան - Ծիրանի 118-12
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱՑՈՒՄԸ - Իշխան Ջինպաշեան 128-13
ՀԱՄԱՍՏԵՂՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՅԵՏ-ՓԱՌԱՅՕՆԱՅԻՆԷՆ ԴԻՏՈՒԱԾ - Հրայր Ճնծաիսնի 136-14
ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 500-ԱՄԵԱԿ - Դոկտ. Անդրանիկ Տագէսեան 142-14
ՁՄԻՒՌՆԻԱՅԻ ԱՂԷՏԸ ՄԱՐԻԿԱ ԱԲԷԼԵԱՆԻ ՎԿԱՅՈՒԹԵԱՄԲ - Արծրուն Բախչինեան 146-14
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱՒՈՐ ՊԱՏԱՐԱԳԸ - Հանրի Թութայեա 149-15
Փունջ մը Լա Ռոշֆուքոյի «Խորհրդածութիւններ»էն - Ֆրանսուա Տը Լա Ռոշֆուքօ 151-15
ՉՐՈՅՑ ՌՈՒԲԷՆԻ ՀԵՏ 155-16

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«ԲԱԳԻՆ»... - Սօս Սարգսեան 12
«ԲԱԳԻՆ»Ը ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ - Աւետիք Իշխանեան 22
«ԲԱԳԻՆ»Ի ԱՌԻԹՈՎ... - Ռազմիկ Դաւոյեան 68-70
«ԲԱԳԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ 50 ՏԱՐԻՆԵՐԸ - Շահանդուխտ 113-11
ՊԱՐԶՈՒԹԵԱՄԲ՝ ՄՐՏԻ ԽՕՍՔ «ԲԱԳԻՆ»Ի 50-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ - Յակոբ Յակոբեան 12
ՏԱՐԻՆԵՐ ԱՆՑ - Մովսէս Ալնաէպեան 122-12
ՓՈՔՐԻԿ ՅՈՒՇ՝ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՆԱԽԱԲԱՆՈՎ - Վարլեն Ալեքսանեան 126-12

Կողքի ձեւաւորում՝ Ռոստոմ Գույումճեան

digitised by A.R.A.R.@

ԿՈՆԴԱԿ

ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԱՆՀԱՍԱՆԵԼԻ ԿԱՄՕՔՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՄԲ ԱԶԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

[illegible]

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՐ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ

«ԲԱԳԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ 50-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ

ՊԷՅՐՈՒԹ, ԼԻԲԱՆԱՆ

[illegible]

ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

[illegible] 2012 [illegible]

digitised by A.R.A.R.@

ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԱՆՀԱՍԱՆԵԼԻ ԿԱՄՕՔՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՄԲ ԱԶԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ՇՆՈՐՀՔ, ՍԷՐ ԵՒ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ Ի ՏԵԱՌՆԷ ԵՒ ՈՂՋՈՅՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ Ի ՄԷՆՋ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՅԱՋՈՅ ՍՐԲՈՅ ՀՕՐՆ ՄԵՐՈՅ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻՆ.

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՐ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ
«ԲԱԳԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ 50-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹԻՒ
ՊԷՅՐՈՒԹ, ԼԻԲԱՆԱՆ

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Անթիլիասի Մայրավանքէն հայրապետական օրհնութեամբ, քրիստոնէական ջերմ սիրով ու ազգային վառ ապրումներով կ'ողջունենք ձեզ՝ *«Բագին»* ամսագրի հիմնադրութեան 50-ամեակին առիթով:

Այսօր տօն է հայ գրականութեան, բայց յատկապէս՝ այս 50-ամեայ հանդէսին աշխատակիցին ու հայրենասիրական մեծ ընտանիքին համար: Բացառիկ եւ իր տեսակին մէջ խորհրդանիշ տօն մը, որովհետեւ հինգ տասնամեակներու վրայ երկարող իր հարուստ կենսագրութեամբ, բայց մանաւանդ իր բեղուն գրական վաստակով *«Բագին»* իրաւամբ եղաւ ո՛չ միայն սփիւռքահայ, այլեւ՝ հայ նորագոյն գրականութեան կենսայորդ աղբիւրներէն մէկը: Արդարեւ, *«Բագին»*ը դարձաւ հայ մշակոյթի անդաստանին զուլալ ջուր մատակարարող ամենէն յորդահոս աղբիւրներէն մէկը: Գեղարուեստական գրականութեան ծիրէն ներս ան դարձաւ հասարակական ճիգերու, ամբողջական խանդավառութեան եւ հետեւողական աշխատանքի վառ հնոց մը: Հայ կեանքէն ներս ան դարձաւ հայ մշակոյթի ու դպրութեան հոգեմտաւոր արժէքներու կենսագործման նուիրուած նորաշունչ ու մշտանորոգ առաքելութիւն մը, որ յաջողեցաւ իր շուրջ համախմբել սփիւռքահայ գրականութեան վաւերական դէմքերէն սկսեալ մինչեւ երիտասարդ խոստմնալից ուժերը:

Մեր նորագոյն պատմութեան մէջ, թիւով քիչ չեն կարճատեւ կամ աւելի երկար իրենց կեանքով մեր համայնական կեանքը շնչաւորած ու զայն հոգեմտաւոր արժէքներով հունաւորած գրական ամսաթերթերն ու հանդէսները: Զօպանեանի «Ծաղիկ»էն մինչեւ «Մենք» ու «Անի», «Ակօս» ու «Հայրենիք» ամսագիրներէն մինչեւ *«Բագին»* երկարող "Հայ միտք ու տառ"ի ոսկեշղթային վրայ վերջին հինգ տասնամեակներուն բարդուած օղակներուն մէջ, անկասկած, այս 50-ամեայ գրական հասարակական լուրջ աշխատանքը եղաւ ու կը մնայ հայ արդի գրականութեան կալուածէն ներս խորհրդանիշ ներկայութիւն մը, Հայաստան-Սփիւռք գործակցութեան զօրեղ կամուրջ մը եւ արժանաւոր ջահակիրներէն մէկը սերունդէ-սերունդ փոխանցուած հայ դպրութեան անմար ջահին:

*«Բագին»*ը չսահմանափակուեցաւ միայն սփիւռքահայ գրականութեան նոր թափ ու թռիչք տալու իր առաքելութեամբ: Ան բացուեցաւ հայրենի գրականութեան եւ աննախապաշար դատողութեամբ ու հայ գրողին ու մամուլին պարկեշտ խստապահանջութեամբ արձագանգեց նորագոյն նուաճումներուն, քաջութիւնը ունենալով միաժամանակ որոմը անջատել ատոք հասկերէն, խորթը՝ հարազատէն եւ կեղծը՝ իրաւէն: Ան կրցաւ քայլ պահել ժամանակին հետ՝ համաշխարհային գրականութեան նորագոյն շարժումները, ուղղութիւններն ու նուաճումները դարձնելով սեփականութիւնը հայ ընթերցողին: *«Բագին»*ը դարձաւ նաեւ դպրոց, յատուկ կարեւորութեամբ ու տեսլապաշտ ոգեւորութեամբ ան գուրգուրաց երիտասարդ գրողներու վրայ, որոնք աճեցան ու թրծուեցան *«Բագին»*ի քուրային մէջ:

Գոյատեւման եւ առաւել ծաղկումի *«Բագին»*ի նպաստաւորող յաղթերթին մէջ մեծ ու անփոխարինելի եղաւ ամսագրի հիմնադիր ու հովանաւոր կազմակերպութեան՝ Համազգայինի Կրթական եւ Մշակութային Միութեան նիւթաբարոյական դերը: Ժամանակի փոթորիկներն ու մարտահրաւէրները յաղթահարած *«Բագին»*ը վերանորոգ հաւատքով ու վճռակամութեամբ կը

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
128-2013
02369-ԱՀ

digitised by A.R.A.R.@

շարունակէ իր առաքելութիւնը՝ հաւատարիմ իր հիմնադիրներուն նախնական ոգիին:

*«Բագին»*ի հիմնադրութեան 50-ամեակին առիթով, բարձր կը գնահատենք *«Բագին»*ի հիմնադիրներուն վաստակը ու հետագայ սերունդներուն գրական ներդրումը եւ յաջողութիւն կը մաղթենք աշխատակիցներուն ու աջակիցներուն:

Մեր մաղթանքն է, որ *«Բագին»*ը անմար կրակով լոյս ու ջերմութիւն բաշխէ մեր ժողովուրդին՝ ի Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի:

Հայրական ջերմ սիրով.

ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Տուաւ Հայրապետական Օրհնութեան Գիրս այս
Ի Կաթողիկոսարանիս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ
Որ յԱնթիլիաս, Լիբանան
Ի 4-ն Դեկտեմբերի 2012 թուին Քրիստոսի, եւ
Ի թուին Հայոց ՌՆԿԲ.

Ողջո՜յն «Բագին»ին

Սփիւռքահայ գրական, մշակութային ու մտաւորական այս արժէքաւոր գրական հանդէսի յիսնամեակին առիթով կ'ողջունենք ու կը շնորհաւորենք խմբագիրները, յօդուածագիրները, աշխատակիցները, պատասխանատուները, նաեւ «ԲԱԳԻՆ»ի ընթերցողները:

Գնահատանքի արժանի կը գտնենք գրականութեան եւ արուեստի նկատմամբ «ԲԱԳԻՆ»ի ցուցաբերած բծախնդիր ու անզիջող մօտեցումը եւ հայ գրատէր նորահաս սերունդներու հանդէպ իր տածած հոգածութիւնն ու լայնախոհութիւնը: Իր էջերուն մէջն է հայ գրականութիւնը՝ իր հին ու նոր տաղանդներով, դժուարութիւններով եւ յոյզերով:

Բովանդակութեամբ խոր եւ արտաքինով գրաւիչ «ԲԱԳԻՆ»ը հանդիսացաւ սփիւռքի տարածքին գործող հայ գրողները համախմբելու բեմը, ներկայացնելով գրական արժանի մշակներու գործերը:

Հարուստ յիսնամեակ մը՝ որուն հաստատած հիմք թող ըլլայ ապագայի ուղին, եւ Աստուծոյ առաջնորդութիւնը անբաժան մնայ «ԲԱԳԻՆ»ի ընտանիքէն:

Ձերդ՝
Վեր. Դոկտ. Փօլ Հայտոսթեան

Ատենապետ
Մերձաւոր Արեւելքի Հայ
Աւետարանական Եկեղեցիներու
Միութեան Կեդրոնական
Մարմինին

Նոյեմբեր 30, 2012

digitised by A.R.A.R.@

PATRIARCAT DE CILICIE
DES ARMENIENS CATHOLIQUES

بطريركية كيليكيا
للأرمن الكاثوليك

ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԻՒՆ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ
ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՀԱՅՈՑ

Դիւան թիւ 281/12

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՐ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ

Առ
«ԲԱԳԻՆ» ՀԱՆԴԷՍԻՆ

«Բագին»ի նման գրական հանդէսի մը յիսնամեակի նշումը հայկական ներկայ իրականութեան պայմաններուն տակ, ո՛չ միայն ողջունելի, այլ ցուցանիշ երեւոյթ է: Այսօր, հանդէսի հիմնադրութենէն 50 տարիներ ետք, խոր երախտագիտութեամբ ու յարգանքով պիտի յիշենք անունները Հայ Գիրին ու Գրականութեան, Դպրութեան ու Մշակոյթին այն նուիրեալներուն, խմբագիրներուն, խմբագրական կազմի անդամներուն, մտաւորականներուն ու գրողներուն, որոնց կը պարտինք սփիւռքեան յաճախ անբարենպաստ պայմաններու տակ «Բագին»ի նման գրական թերթի մը յիսնամեայ կենսունակութիւնը:

Մեր Եգիպտոսի առաջնորդութեան ընթացքին, յաճախ կը թերթատէինք «Բագին»ը եւ չէինք կրնար գոհունակութեամբ չնշմարել որ քանի սերունդներ հայոց լեզուին, գրականութեան ու մշակութային արժէքներուն կը ծանօթանային ու տակաւին կը ծանօթանան «Բագին»ին ընդմէջէն:

«Բագին»ը վերապրեցաւ Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի դժուարին օրերուն եւ շարունակեց իր առաքելութիւնը ի սպաս արեւմտահայ գրականութեան զարգացման ու աճումին: 50 տարիները մեծ վկայութիւն են այն իրողութեան որ այս հանդէսին հրատարակիչները ու խմբագրական կազմի անդամները ոչ միայն ազգային ու համամարդկային արժէքներու տէր մարդիկ են, այլ արեւմտահայ աստուածաշնչային ու մեսրոպաշոտչեան լեզուն պահելու ու պահպանելու հրամայականին հաւատացողներ ու կառչողներ:

Կը մաղթենք, որ մեր այս Գիր Օրհնութեամբ, այսօրուան ձեր գործը արժեւորուի երէց թէ երիտասարդ ընթերցողներու թիւին աճումով, որպէսզի շարունակէք պատմական առաքելութիւնը զոր սկսաք 50 տարիներ առաջ:

Կ'օրհնենք խմբագրական կազմին բոլոր անդամները, խմբագրապետն ու խմբագիրները, աշխատակիցները ու գրողները եւ մեր օրհնութեան կը միացնենք բաքաղողութեան, յարատեւութեան ու յաջողութեան մեր մաղթանքները, աղօթելով առ Փրկիչն մեր, որ իր Յայտնութեան լոյսը առատօրէն ծաւալէ:

† Ներսէս Պետրոս ԺԹ.
Կաթողիկոս Պատրիարք Տանն Կիլիկիոյ
Կաթողիկէ Հայոց

Տուեալ ի կաթողիկոսական Աթոռոյս ի Զմմառ
Ի քսանեօրորդում աւուր յամսեանն Դեկտեմբերի յամի Տեառն 2012
Յերեքտասաներորդում ամի Հայրապետութեան Մերոյ

digitised by A.R.A.R.@

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ
HAMAZKAYIN ARMENIAN EDUCATIONAL AND CULTURAL SOCIETY

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ
CENTRAL EXECUTIVE BOARD

Յարատեւ Կենսունակութիւն Յիսնամեայ «Բագին»-ին

2012 տարին հայ գիրի ու գրականութեան համար հանդիսացաւ յատկանշական իրագործումներու տարի մը։ Քաղաքամայր Երեւանը ԵՈՒՆԵՍՔՕՅի կողմէ հռչակուեցաւ «Գիրքի համաշխարհային մայրաքաղաք», հայ տպագրութեան հինգհարիւրամեակ։ Յակոբ Մեղապարտի նախաձեռնութեամբ սկիզբ առած հայ տպագրութիւնը նշեց իր 500-ամեակը իսկ «Բագին»-ը թեւակոխեց իր յիսուներորդ տարին։

1962 Յունուարին հոյլ մը երիտասարդ ու գրասէր մտաւորականներու համատեղ ճիգերով Պէյրութի մէջ լոյս կը տեսնէր «Բագին» գրականութեան եւ արուեստի ամսագրի անդրանիկ թիւը։ Համասփիւռքեան գրական բեմ մը ստեղծելու եւ իրենց շուրջ գրասէր երիտասարդներ համախմբելու ճիգին մէջ, Հայ գիրի ու գրականութեան նուիրուած այդ երիտասարդները հաւանաբար չէին մտածած, թէ նորաստեղծ թերթը պիտի գոյատեւէր աւելի քան կէս դար։ «Բագին»-ը գոյատեւեց եւ յաջողեցաւ հանդիսանալ սփիւռքահայ գրագէտին, գրականագէտին եւ արուեստագէտին ստեղծագործական թափը քաջալերող ազդակ։ «Բագին»-ը նաեւ կրցաւ հանդիսանալ Խորհրդային Հայաստանի մտաւորականութեան Սփիւռքի խօսքը եւ մտածումները փոխանցող գրական-մտաւորական բեմ։ Իսկ երբ համասփիւռքեան իրավիճակով սկսած «Բագին»-ը Հայաստանի անկախացումէն ետք դարձաւ նաեւ համահայկական շնորհիւ հայրենի գրողներու մեծ ներդրումին, հայրենին ու հայրենաբաղձը կամրջուեցան իրարու։

Կէս դարու գրական հսկայ ժառանգ մը կայ Բագինի պատմական էջերուն մէջ, բազմատասնեակ հեղինակներ, բազմահարիւր գրական ստեղծագործութիւններ եւ բազմահազար էջեր կը կազմեն հայ գրականութեան արժէքաւոր գանձարան մը։ Կ'արժէ այստեղ փակագիծի մէջ նշել, որ ի մօտոյ Համազգայինի համացանցային կայքին վրայ տրամադրելի պիտի ըլլայ ամբողջական մատենագիտական ցանկը այդ պատկառելի ժառանգին։

«Բագին»-ի գրական ժառանգը ոչ միայն պահելու, այլ նաեւ աւելի ուռճացնելու ու գալիք ապագայ սերունդներուն փոխանցելու դժուարին պարտականութիւնը իր ուսերուն ունի «Բագին»-ի այսօրուան ամբողջ ընտանիքը։ Դժուարին այո՛։ Որովհետեւ եթէ արհեստագիտութեան ընձեռած պայմանները մէկ կողմէ դիւրութիւններ ընծայեցին ելեկտրոնային հրատարակութիւններու, ընթերցումներու եւ ընթերցողին շատ արագ հասնելու, միւս կողմէ սակայն տուին ծանր հարուած մը տպագիր հրատարակչութեան հետզհետէ տկարացնելով թուղթ-գրիչ-ընթերցող եռեակ հին մտերմութիւնը։

«Բագին» այսօր ամբողջացուցած է իր յիսնամեակը ու լաւատեսութեամբ կը նայի ապագային։ Նոր մարտահրաւէրներ կան ցցուած իր դէմ, նոր հանգրուաններ կան նուաճելի ու նոր երազներ իրականացնելիք։ Այս բոլորը վստահաբար պիտի իրականացուին հայ գրականութեամբ ու մշակոյթով հետաքրքրուած անհատներու անշահախնդիր համագործակցութեամբ։

Վարձքը կատա՛ր «Բագին»-ի էջերուն վրայ տքնած ու աշխատած իւրաքանչիւր խմբագիրի ու աշխատակիցի։

Վարձքը կատա՛ր «Բագին»-ի գոյերթին հաւատացած ու անոր վերելքին սատարած իւրաքանչիւր հայորդիի։

«Բագին»-ի երթը պէ՞տք է շարունակուի։ Պիտի՛ շարունակուի։

Համազգայինի Կեդրոնական Վարչութիւն

digitised by A.R.A.R.@

ՅԱՐԱՏԵՒ ԿԵՆՍՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱՅ «ԲԱԳԻՆ»ԻՆ

2012 տարին հայ գիրի ու գրականութեան համար հանդիսացաւ յատկանշական իրադարձութիւններու տարի մը: Քաղաքամայր Երեւանը ՈՒՆԵՍՔՕՅի կողմէ հռչակուեցաւ «Գիրքի համաշխարհային մայրաքաղաք», հայ տպագրութեան նախակարապետ Յակոբ Մեղապարտի նախաձեռնութեամբ սկիզբ առած հայ տպագրութիւնը տօնեց իր 500-ամեակը իսկ «Բագին»ը բոլորեց իր յիսուներորդ տարին:

1962 Յունուարին հայ մը երիտասարդ ու գրասէր մտաւորականներու հաստատեղ ճիգերով Պէյրութի մէջ լոյս կը տեսնէր «Բագին» գրականութեան եւ արուեստի ամսագրի անդրանիկ թիւը: Համոզափոխութեան գրական բեմ մը ստեղծելու եւ իրենց շուրջ գրասէր երիտասարդներ համախմբելու ճիգին մէջ, Հայ գիրի ու գրականութեան նուիրուած այդ երիտասարդները հաւանաբար չէին մտածած, թէ նորաստեղծ թերթը պիտի գոյատեւէր աւելի քան կէս դար: «Բագին»ը գոյատեւեց եւ յաջողեցաւ հանդիսանալ սփիւռքահայ գրագէտին, գրականագէտին եւ արուեստագէտին ստեղծագործական թափ բաջալերող ազդակ: «Բագին»ը նաեւ կրցաւ հանդիսանալ Խորհրդային Հայաստանի մտաւորականութեան Սփիւռքի խօսքը եւ մտածումները փոխանցող գրական-մտաւորական բեմ: Իսկ երբ համապատասխան իրավիճակով սկսած «Բագին»ը Հայաստանի անկախացումէն ետք դարձաւ նաեւ համահայկական շնորհիւ հայրենի գրողներու մեծ ներդրումին, հայրենին ու հայրենաբաղձը կամրջուեցան իրարու:

Կէս դարու գրական հոկայ ժառանգ մը կայ «Բագին»ի պատմական էջերուն մէջ, բազմատասնեակ հեղինակներ, բազմահարիւր գրական ստեղծագործութիւններ եւ բազմահազար էջեր կը կազմեն հայ գրականութեան արժէքաւոր գանձարան մը: Կ'արժէ այստեղ փակագիծի մէջ նշել, որ ի մօտոյ Համազգայինի համացանցային կայքին վրայ տրամադրելի պիտի ըլլայ ամբողջական մատենագիտական ցանկը այդ պատկառելի ժառանգին:

«Բագին»ի գրական ժառանգը ոչ միայն պահելու, այլ նաեւ աւելի ռռճացնելու ու զայն ապագայ սերունդներուն փոխանցելու դժուարին պատասխանութիւնը իր ուսերուն ունի «Բագին»ի այսօրուան ամբողջ ընտանիքը: Դժուարին՝ այո՛: Որովհետեւ եթէ արհեստագիտութեան ընձեռած պայմանները մէկ կողմէ դիւրութիւններ ընծայեցին ելեկտրոնային հրատարակութիւններու, ընթերցումներու եւ ընթերցողին շատ արագ հասնելու, միւս կողմէ սակայն տուին ծանր հարուած մը տպագիր հրատարակչութեան՝ ինչպէս տկարացնելով թուղթ-գրիչ-ընթերցող եռեակ իին մտերմութիւնը:

«Բագին» այսօր ամբողջացուցած է իր յիսնամեակը ու լաւատեսութեամբ կը նայի ապագային: Նոր մարտահրաւէրներ կան ցցուած իր դէմ, նոր հանգրուաններ կան նուաճելի ու նոր երազներ՝ իրականացնելիք: Այս բոլորը վստահաբար պիտի իրականացուին հայ գրականութեամբ ու մշակոյթով հետաքրքրուած անհատներու անշահախնդիր համագործակցութեամբ:

Վարձքը կատար «Բագին»ի էջերուն վրայ սրբնած ու աշխատած իւրաքանչիւր խմբագիրի ու աշխատակիցի:

Վարձքը կատա՛ր «Բագին»ի գոյերթին հաւատացած ու անոր վերելքին սատարած իւրաքանչիւր հայորդիի:

«Բագին»ի երթը պէ՞տք է շարունակուի: Պիտի՛ շարունակուի:

Համազգայինի Կեդրոնական Վարչութիւն

digitised by A.R.A.R.@

«ԲԱԳԻՆ» ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Անխառն ուրախութեամբ եւ յուզումով կ'ողջունենք մեր գրական անդաստանէն ներս մուտքը աւետաբեր նորածինի մը, որ կենսունակութեան մը բոլոր նախանշաններով, նոր ճամբայ բանալու, գրական անտէր կալուածը ուռճացնելու խոստումներ կու տայ մեզի:

Այս վստահութիւնը, որ ընդհանրապէս կը դժուարանանք ունենալ գրական այլ երեւոյթներու պարագային, որոնք աստղի պէս կու գան ու կ'անցնին մեր երկնակամարին վրայէն, աւելի կամ պակաս չափով լուսաւոր հետք մը ձգելով իրենց ետին, կ'ուզենք ցոյց տալ հանդէպ գրական այս նոր հանդէսին, որ ինքն իր մէջ կը թուի պարփակել յարատեւելու եւ բարձունքներ նուաճելու տուեալները:

«Բագին»-ի ծնունդը քմահաճ պերճանքի մը արդիւնքը չէ: Գրական այս ամսագիրը չի գար աւելնալու արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող այլ հրատարակութիւններու պատկառելի թիւի մը վրայ՝ իբրեւ արտայայտութիւնը անհատական նախաձեռնութեան մը: Անոր երեւումը բնական արդիւնքն է հրամայական պահանջի մը, որուն 'յարաժուն անհրաժեշտութիւնը կը զգային, տարիներէ ի վեր, մշակութային ընդհանրական մտահոգութիւններ ունեցող գրագէտներ եւ մտաւորականներ:

«Բագին» իր գլխաւոր ուժն ու կենսունակութիւնը կը ստանայ այս հրամայական պահանջէն, որ ամէնէն աւելի զգալի դարձած էր Մերձաւոր Արեւելքի մէջ, ուր հայ գրականութիւնը սիրող ու փնտռող զանգուած մը կայ: Հայահոծ այս գաղութները, ուր բազմաթիւ երկրորդական վարժարաններ եւ բարձրագոյն նախակրթարաններ ամէն տարի գրասէրներու բազմութիւն մը կը նետեն կեանքի ճամբաներուն վրայ, պէտք ունէին գրական լուրջ ամսագրի մը, որ ըլլար բեմ մը՝ նոր խօսքի եւ շունչի, բեմ մը, ուրկէ կարողանային լսել մեր գրականութեան ամէնէն վաւերական մշակներու ձայնին հետ նաեւ՝ ձայնը անոնց, որոնք պիտի գան ճոխացնելու մեր մշակոյթի գանձարանը:

«Բագին» անշուշտ ճամբայ ելած է այս առաջադրութեամբ՝ ո՛չ միայն գրասէր հա-

digitised by A.R.A.R.@

սարակութեան մը ծարաւը յագեցնելու, այլ գրական ամէն նուաճումի նախապայման հանդիսացող՝ իւրայատուկ մթնոլորտի մը ստեղծման հիմնական նպատակով: Անշուշտ այդ մթնոլորտը մէկ օրէն միւսը չի ստեղծուիր: Վերջին տասնամեակի պարապութիւնը դիւրաւ չի լեցուիր: Բայց ամսագրին առաջին թիւն իսկ, որ այսօր հրապարակ կը հանուի, այդ մթնոլորտի ստեղծման նախատարրերը կու տայ՝ թէ՛ բովանդակութեան եւ թէ՛ մատեցման ձեւին մէջ:

Նման առաջադրութիւն մը արդիւնաւորելու համար «Բագին» իր շուրջ հաւաքած է բազմաթիւ վաւերական գրիչներ, որոնք հետզհետէ լաւագոյն գործերով պիտի երեւան անոր էջերուն մէջ: Ասիկա ամսագրի մը յաջողութեան պայմանն է, բայց ոչ՝ միակ: Որովհետեւ, նման հրատարակութիւններու նպատակը վաւերական ու նուիրագործուած արժէքներու վերահաստատումը ըլլալէ աւելի, նոր ձայներու, նոր տաղանդներու, հայ գրականութեան նոր սպասարկուներու յայտնաբերումն է գերազանցապէս: Նորեր, որոնք պիտի գային իրենց ժամանակին խօսքը ըսելու, իրենց նոր շունչով վարակելու մեզ, եւ իբրեւ հայ ստեղծագործ ժողովուրդի ընտրեալ զաւակները՝ կազմելու մէկ օղակը այն ոսկի շղթային, որ մեր գրականութիւնն է:

Եւ, ո՛վ գիտէ, հաւանաբար այդ նորերուն մէջէն յայտնուի դէմք մը, դէմքեր, որոնք պիտի գան անակնկալօրէն, ինչպէս կը յայտնուին բոլոր իրաւ տաղանդները՝ նոր բարձունքներ նուաճելու խոստումով:

«Բագին»-ի առաջին թիւը այս բոլոր ակնկալութիւններուն վկայութիւնը չի կրնար ըլլալ անշուշտ, բայց ոչ մէկ կասկած, թէ ատիճանական վերելքով մը, անոր շուրջ պիտի բոլորուին հինն ու նորը, մեր գրական անդաստանէն ներս տարիներէ ի վեր հաստատ քայլերով յառաջացողն ու ան, որ իր առաջին քայլերը կը նետէ, բայց բոլորն ալ երկիւղածութեամբը մեր մշակոյթի սպասարկուներուն, որոնք կը մտնեն գրական տաճարէ մը ներս, տալու համար իրենց նուիրական տուրքը:

Այդ տաճարէն ներս սիրով պիտի ընդունուին բոլորը, որոնք կը հաւատան ազատ մարդու ազատ ստեղծագործութեան իտէալին, որովհետեւ հոն տիրապետողը պիտի ըլլայ ազատութեան ոգին, որ նախապայմանն է բոլոր մշակոյթներու ծաղկումին:

Վստահ ենք, թէ «Բագին»-ի առիթով, մեր այս ուրախութիւնն ու յուզումը այսօր կը բաժնեն բոլոր անոնք, որոնք հայութեան յաւիտենական արժէքներուն մտասեւեռումն ունին եւ կը հաւատան մեր ժողովուրդի ստեղծագործ ուժին:

17 Դեկտեմբեր, 1961

digitised by A.R.A.R.@

«ԲԱԳԻՆ»Ի 50-ԱՄԵԱԿ՝ 1600-ԱՄԵԱՅ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԻԾԻՆ ՎՐԱՅ

«Բագին»ը յիսուն տարեկան է:

Հայագիր հայ գրականութիւնը հազարվեց հարիւր տարեկան է:

Որովհետեւ դիցաբանութեան Արիանի թելը բռնած պահողներ եղած են եւ կան: Առաջին քրիստոնեաներու վարարող հաւատքով, նոյնիսկ երբ բանակ չէին, այսօր ալ բանակ չեն:

Շատ քիչ բան փրկուած է նախաքրիստոնէական շրջանէն, ափսո՜ս, բացի մեր պատմիչներու արձանագրած առասպելներէն, վէպերէն: Վկայութիւններ՝ ստեղծագործական տեսիլք ունեցող ժողովուրդի մասին:

Վահագնի Ծնունդը՝ աստեղային առասպել:

Արտաշէսի եւ Սաթենիկի վէպը՝ գրեթէ արդիական՝ հրայրքներ արթընցնող, երբ կը խօսի «Ալանաց փափուկ օրիորդի մէջք»ին մասին...

Կը սիրենք բաղդատումի, ստորակայութեան զգացումներ զարգացնելու համար եւ արդարացումներ փնտռել, նախանձները վերլուծել: Հպարտութիւն: Եւ քանի որ մեր կեանքի ընկերն է «Կուկըլ»ը, հարցապնդեցէ՛ք զայն, եւ կը բուժուիք ձեր բարդոյթներէն: Ո՞ւր էին եւ ի՞նչ ունէին մեր հիացման եւ կապկումի առարկաներէն շատեր, երբ մենք Եզնիկ Կողբացի ունէինք եւ Վարդանանքի վիպասան Եղիշէ, որ տիպարներ կը քանդակէ:

Հակա-մակերեսային գնահատական մը ըրէք, տեսնելու համար թէ այդ իսկական ժառանգութեան տէ՞ր էք:

«Բագին», մեր գիր-գրականութեան 1600 տարիներէն 50ի ընթացքին, անցեալին եւ նորին տիրութիւն ըրաւ, բացուելով ապագային վրայ: Անուններ եւ գործեր՝ որոնք զանգուածի հաւաքական յիշողութենէն կը ջնջուին, եթէ չեն ջնջուած: Նորերով ալ չեն փոխարինուիր: Նիւթապաշտական եւ սպառողական կիրքը կը նեղցնէ գեղեցիկի, ազնիւի եւ ինքնութեան դաշտը, անինքնութիւնը հայուն նոր Տապանակ Ուխտին է: Ոչ կ՚ըսենք ոչ կը խոստովանինք:

«Բագին»ի հաւաքածոներու գեղակազմ հաստափոր հատորները դիտեցի: Պահարան մը բացի, գոցեցի, ուրիշ մը բացի: Բանալ հատոր մը եւ

digitised by A.R.A.R.@

դարձնել էջերը, կենդանութեան էջերը անոնց որոնք չկան, անոնց որոնք դեռ հաւատացեալի ջերմեռանդութեամբ կը շարունակեն, որպէսզի չխամրին հայոց լեզուն, - Շաւարշ Նարդունիի «ոսկեղնիկ»ը-, սոեղծելու ազնիւ հոգին, որ անխարդախ հայուն մէջ քիչ մը Նարեկացի է, Թէքէեան, Վարուժան, որպէսզի չկտրուի ինքնութեան լար Արիանի թելը, մնայ Փոքրիկ Աձուն ուր մեծութեան գործեր կան (ո՞վ է խօսողը): Հատորներ եւ անուններ, երբեմն լուսանկարներ. Կարօ Սասունի, Եղուարդ Պօյաճեան, Արամ Գառօնէ, Գուսցի Միքայէլեան, Վահէ Օշական, Ժիրայր Աթթարեան, Պօղոս Գուբէլեան, Բաբգէն Փափազեան, երիտասարդներ որոնք այդպէս չեն այլեւս: Բայց նաեւ մրջիւնի եւ պրպտողի շնորհքներով «Բագին»ի սպասաւորու եղած են, անոնց անունները յիշել ազնիւ տուրք է. Արտաշէս Տէր Խաչատուրեան, գիրքերու շտեմարան գրախօսողը, լուսարձակներու շտեմարան Աւօ Ժուռնայեանը, մրջիւնի յամառութեամբ էջեր սրբագրող Պետիկ Հերկելեանը: Եւ ուրիշներ, հաւաքական արարում:

Հայ գիրով, խօսքով ու շնորհքով ճառագայթող էջեր, կէս դարու ժամբաներուն վրայ բացուող լուսարձակներ:

Յիսուն տարի: Եւ Արիանի թելի երկու ծայրերը իր ափին մէջ հզօր կամքով ու կիրքով պահած Պօղոս Սնապեան:

Այն թելը՝ որ Կաղանդ Պապայի հաւատալու սէր եւ հարազատութիւն է: Երազելու ունակութիւն, առանց որուն ժողովուրդները կը դառնան ամբոխ:

Կանգնեցէ՛ք հատորներուն առջեւ, ինչպէս տաճարին մէջ հաւատացեալը կը կանգնի Սուրբ Կոյսի պատկերին առջեւ: Թերեւս կը պատահի ինքնանուաճման հրաշքը:

Յուսահատական պահու մը, երբ Հայաստան եւ հայութիւն կրնային անհետանալ պատմութեան բեմէն, Աւետիս Ահարոնեան ըսած էր. «Դեռ կայ հրաշքը»: Հրաշքը հաւատք եւ կամք է:

Ապագան ի՞նչ կը խոստանայ:

Կը կարդայի ոչ թէ Սփիւռքի, այլ հայրենի գրող Էդուարդ Միլիտինեանի գիրքը, լոյս տեսած 2006ին: Հեղինակը արժանացած է մրցանակներու եւ շքանշաններու: Ներկայանալի եւ խնամուած հատոր մը: Տպաքանակը՝ 400: 2012 Ապրիլին չէր սպառած: Եթէ համախումբ հայութեամբ, հայախօս եւ Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ գնահատուած գրողին գործը 400 տպաքանակով լոյս կը տեսնէ եւ վեց տարի ետք չի սպառիր, «նուէր» տրուածներով, ոչ միայն գրական շրջանակները կացութեան մասին պէտք է մտածեն, այլ նաեւ «ղեկավարութիւնները», շքանշան շնորհողները:

Առանց սեփական ինքնութեան անկախութեան, ի՞նչ բան է քաղաքական անկախութիւնը: Բայց ինչո՞ւ դադրած ենք այս հարցումը ուղղել եւ կը բաւարարուինք հրավառութիւններու ակնթարթային լոյսով եւ աղմուկով :

digitised by A.R.A.R.@

Դիտել կը տրուի, որ ամէն մարդ գրասէր կամ գրող պիտի չըլլայ: Ո՞վ հակառակը կրնայ պնդել: Ներկայացող պատկերը կը մղէ այլ հաստատում մը ընելու, պարզապէս ըսելու՝ որ գրող եւ գրասէր պիտի չմնան: Եթէ հոն հասնինք, ինչպի՞սի Հայաստան մը պիտի մնայ եւ ինչպի՞սի ազգի անդամ պիտի ըլլանք: Արդէն հրաժարումը տեսութեան վերածողներ կը խօսին «համաշխարհային ազգ»ի մասին, կամ «ծագումով հայ»ու մասին: Հանում-գումարում մը ընենք, տեսնելու համար թէ ի՞նչ մնացած է, ի՞նչ պիտի մնայ, աւելի ճիշդ՝ ի՞նչ պիտի գրենք էջին տակ:

«Բագին»ի յիսնամեակը առիթ պիտի ըլլայ,- կ'ըլլա՞յ,- մեր լինելութեան սեւեռումին, ազգային լեզուի տիրութեան եւ գրականութեան զարգացման տեսանկիւնէն: Այդ լինելութիւնը առանց հարազատ ինքնութեան բովանդակութեան, ոչ իսկ փող ու թմբուկ է, այլ «տաւուլ-զուռնա», ինչպէս որ ենք:

Վերականգնո՞ւմը:

Ինչպէս որ աւերակներ կը վերականգնուին ծրագրումով եւ ներդրումով, այդպէս պէտք է վերաբերիլ նաեւ հայերէնի եւ գրականութեան միաժամանակ, որպէսզի տեւէ լեզուի որակը եւ գիրն ու գիրքը հասնին իւրաքանչիւրին:

«Բագին» խորհրդածողով մը հրաւիրած է, առանց պետութիւն ըլլալու, որպէսզի վերականգնումի քայլ մը առնուի: Ինչո՞ւ հայը ինքզինք պիտի չտեսնէ այս նախաձեռնութեան մէջ, գրող, գրասէր, ղեկավարութիւններ, նաեւ բոլոր անոնք որոնք դեռ սոսկ «ծագումով հայ» չեն:

«Բագին»ի 50 տարիները 1600 տարիներու շղթային օղակ:

Ո՞վ պատասխանատուութեամբ եւ հայօրէն յանձնառութեամբ երաշխաւոր պիտի ըլլայ յաջորդ 50 տարիներուն համար:

Հրաշքը պատահած էր 1600 տարի առաջ, երբ թագաւորը (Վռամշապուհ), կրօնապետը (Սահակ Պարթեւ) եւ մտաւորականը (Մեսրոպ) ի մի բերած էին իրենց ուժերը:

Ոգեկան եռապետութիւնը:

Մեր դարու երկրորդ կէսը կ'ըլլա՞յ կենսական հրաշքին նոր ժամանակաշրջանը:

Կ'ուզե՞նք այդ հրաշքը իրականացած տեսնել: Աւելի ճիշդ՝ իրականացնել:

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

13 Հոկտեմբեր 2012, Պիքֆայա

digitised by A.R.A.R.@

«ԲԱԳԻՆ»...

Բէյրութը ես տեսել եմ անցեալ դարի 66 թուականին Սունդուկեանի անուան թատրոնի առաջին արտասահմանեան հիւրախաղերի ժամանակ:

Դա ժամանակներ էին, երբ հայոց համայնքը ծաղկունք էր ապրում: Ամէն քայլի հայերի խանութներ, աշխոյժ առեւտուր, բուռն մշակութային կեանք, մրցութեան մէջ մտած մի քանի թատերական խմբեր, տաղանդաւոր ղեկավարներով, Վարուժան Խտշեան, Պերճ Ֆազլեան եւ ուրիշներ...խոշոր գրողներ՝ Անդրանիկ Ծառուկեան: Հասարակական ու կուսակցական ակնառու գործիչներ, մինչեւ անգամ Սիմոն Վրացեանն էր ողջ-առողջ: Էլ չեմ ասում բազմաթիւ ակումբներ, հայագիտական կենտրոններ, լրագրեր, դպրոցներ...

Երազանք էր...

Անշուշտ էդ մթնոլորտում պիտի ծնուէր «Բագին» ամսագիրը՝ իր վրայ վերցնելով հայապահպանման վիթխարի առաքելութիւնը:

Շնորհաւորում եմ իմ մօտ բարեկամ ու ընկեր, «Բագին»ի երկարամեայ խմբագիր՝ Պօղոս Սնապեանին, որին շատ սիրում ու բարձր եմ գնահատում:

Ի հարկէ մենք Հայաստանում շատ քիչ բան գիտենք Բէյրութահայութեան մասին:

«Երկաթեայ վարագոյրի» ժամանակներն էին:

Եւ ինչ մեծ յաջողութիւն եւ ուրախութիւն էր մեզ համար, որ էդ ժամանակ Երեւանում էր սովորում Մովսէս Հերկէլեանը, որը գնում-գալիս էր Երեւան-Պէյրութ եւ ամէն անգամ յաջողացնում էր իր հետ բերել «Բագին»ի համարները:

Կարդում էինք անյագ հետաքրքրութեամբ, ծայրից-ծայր ու ծածուկ փոխանցում մէկս միւսին: Էնքան էր ձեռքից-ձեռք անցնում, որ քրքրւում էր ու մենք ստիպուած էինք նորից հաւաքել այն, սոսնձել ու դարձեալ տարածել: Շատ բան էինք իմանում էդ ամսագրից եւ էսօր ես ուզում եմ ուշացած շնորհակալութիւնս յայտնել Մովսէսին:

Շնորհաւորում եմ ամբողջ սրտով «Բագին» ամսագրի Յիսնամեակը, նրա ղեկավար Յակոբ Պալեանին եւ խմբագրատան ողջ կազմին:

Յուսով եմ, որ ամսագիրը, ինչպէս առաջներում, ձեռքից-ձեռք կը խլեն ընթերցողները: Թող նրանք անպակաս լինեն:

Բոլորդ առողջ եղէք:

Միշտ ձեր՝ Սօս Սարգսեան

14.07.2012թ., Երեւան

digitised by A.R.A.R.@

ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑ

ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆԻ ՀԵՏ

(«Բագին»ի քառասուն տարիներու վաստակին իրաւունքով)

«Բագին»ի 50 տարիները խմբագիրներուն, աշխատակիցներուն եւ ընթերցողներուն հետ յիշատակներ կ՚արթնցնեն դէմքերու եւ դէպքերու մասին: Անմիջապէս ի՞նչ կը ներկայանայ ձեր յիշողութեան պաստառին վրայ:

ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ.- Ինչպէս քանիցս հաստատուած է, Սփիւռքի առաջին տասնամեակներուն այնքան հարուստ բովանդակութեամբ գրական հրապարակին կը տիրապետէր Պոսթընի «Հայրենիք» ամսագիրը, որ 60ական թուականներու սկիզբը յոգնութեան նշաններ ցոյց կու տար, Պէյրութի «Ակօս» հանդէսը իր կարգին դադրած էր ձգողական ըլլալէ. Անդրանիկ Ծառուկեանի «Նայիրի» շաբաթաթերթը մեծ մասով հեռացած էր գրականութենէն ու դարձած կուսակցական, ազգային ու եկեղեցական պայքարներու կրկէս մը: Այս փաստական իրականութեան ընթացքին, Միջին Արեւելքի մէջ ստեղծագործող միջին սերունդի եւ երեսունի շուրջ դեգերող գրողները կ՚ապրէին այս կացութենէն դուրս գալու այեկոծ տագնապ մը ու կը զգային զուտ գրական բովանդակութեամբ ամսագիրի մը պահանջը եւ այդ երազին համար անոնք իրարու հետ տեւաբար խորհրդակցելէ ետք, կարծիքներու փոխանակութիւն կ՚ունենային նաեւ ազգային ու կուսակցական պաշտօններու վրայ գտնուող պատասխանատու դէմքերու հետ: Այդ երազին լայն ժամանակ տրամադրեց ու յարաբերութիւն մշակեց մանաւանդ Եդուարդ Պոյաճեան. Փայփայուած նոյն բաղձանքը հասաւ նաեւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան 16րդ Ընդհանուր Ժողովին, ուր ընտրեալ պատգամաւորները իրենք ալ զգալով նման բանի անհրաժեշտութիւնը, որոշեցին ընթացք տալ գործին, որուն կազմակերպութիւնը վստահուեցաւ Կարօ Սասունիին: Տարբեր գրողներու հետ շարք մը հանդիպումներէ ետք, Կարօ Սասունի իբրեւ գործօն խմբագիրներ նշանակեց Եդուարդ Պոյաճեանը եւ Պօղոս Սնապեանը, որոնց հետ միաժամանակ առաջացուց նաեւ խմբագրական կազմ մը, յանձինս Բ. Փափազեանի, Վ. Օշականի, Յ. Գեղարդի եւ Տ. Ռսկունիի: Այս պայմաններուն մէջ եւ այս ուժերով սկսաւ «Բագին», որուն առաջին թիւը լոյս տեսաւ 1962 Յունուարին: Շարքին մէջ երբեք պէտք չմոռնանք Մ. Իշխանը, Ա. Նուրեանը, Ժ. Աթթարեանը, Մելքոն Էպլիղաթեանը եւ Նուպար ու Արաքսի Զարխուտեանները, որոնք սերտ բարեկամներ էին «Բագին»ին եւ որոնց գրութիւնները անպակաս եղան անոր էջերէն:

«Յիշողութեանս պաստառը» լի է յիշեալներուն ու հեռուներէն նոյն խանդավառու-

digitised by A.R.A.R.@

թիւնը ապրող ու աշխատակցութիւնները խոստացած գրողներուն կապուած թանկ յուշերով։ Գեղեցիկ գործի մը սկիզբէն ըխած ոգեւորութեան ուղղակիօրէն մաս կը կազմէին ընթերցող ծանօթ խումբ մը հետ նաեւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան վերին մարմինին անդամներէն Կարօ Սասունիի կողքին նաեւ Երուանդ Խաթանասեան, Մովսէս Տէր Գալուստեան եւ Արամ Աահակեան։

«Բ».- Անցնելով ուսուցչութենէ, «Միջնաբերդ» գրական տարեգիրքի խմբագրութենէն, իր ուժերու լիութեան մէջ գտնուող Պօղոս Սնապեանը ինքզինք գտաւ Սփիւռքի գրական-իմացական թեմը ըլլալու կոչուած «Բագին»ի խմբագիրի դերին մէջ, երբ դեռ կային գրական կիրք ունեցողներ եւ հայ գիրի եւ գրականութեան անփոխարինելի ուժին հաւատացողներ։ Այդ օրերու պատկերը եթէ տաք, նորերուն օգտակար կ'ըլլայ։

Պ. Ս.- Անգամ մը առիթ եղած է «Ազդակ» օրաթերթի մէջ անդրադառնալու այն մասին, որ Պօղոս Սնապեան «Բագին»ի գոյառման խմորումին մէջ ընաւ բաժին չունի։ Մտերիմներու շրջանակներուն ծանօթ է, որ ան այդ տարիներուն իբրեւ անընդունելի անուն, ի միջի այլոց կը հետեւէր ամսագիր մը ունենալու տադնապը զօրութեամբ ապրողներուն ու յաճախ կը բացակայէր խորհրդակցական հանդիպումներէն։ Ատիկա պատճառ մը չեղաւ սակայն, որ ուրիշ դէմքերու փորձերէն ետք, իրեն եւս առաջարկուեցաւ գրել հանգանակը, որ ընդունուեցաւ միաձայնութեամբ ու լոյս տեսաւ առանց բառ մը փոխելու։ Աւելցնել պէտք է, որ «Միջնաբերդ» տարեգիրքի երկրորդ հատորին բաժիններուն հետեւողութեամբ կատարուեցաւ նաեւ «Բագին»ի բաժիններուն տնտեսութիւնը ու ճշդուեցան բաժիններուն պատասխանատուները։

Պատմութեան համար ուրուագրուած այս տեղեկութիւններուն կարգին, նկատած պէտք է ըլլաք, որ «Բագին» սերունդի մը հանդէսը չեղաւ, այլ դարձաւ երեք ու աւելի սերունդներ հիւրընկալող հանդէսը։ Պայմանականօրէն ըսած, Կարօ Սասունիի սերունդը, Եղուարդ Պօյաճեանի սերունդը եւ Վահէ Օշականի սերունդը միաժամանակ գինուորագրուեցան այդ երազին կենսագործման։ Ասոնց հետ, բոլորովին նորեր առաջին օրէն աշխատակցութիւն ունեցան հոն։

Մինչեւ հոս, յիշեցինք միայն Լիբանան ապրող գրողները, բայց պիտի չմոռնանք, որ Սփիւռքի համարեա՛ բոլոր գրողները նոյն խանդավառութեամբ ողջունեցին «Բագին»ի ծնունդը, առաջին օրէն ու հետագային նոյն ոգեւորութեամբ աշխատակցելով անոր, ինչպէս Համաստեղ, Արամ Հայկազ, Յակոբ Կարապենց, Գուրգէն Մխիթարեան, Ա. Արփինէ, Վարդան Գէորգեան, Յովհաննէս Տէվէճեան, Մկրտիչ Հաճեան, Նշան Պէշիկթաշլեան, Նիկողոս Սարաֆեան, Հրաչ Զարդարեան, Զարեհ Որբունի, Արսէն Երկաթ, Սարգիս Սահակեան, Բենիամին Թաշեան, Բիւզանդ Կոանեան, Արամ Գառօնէ, Արմանտ, Հայկ Յովսէփեան, Զօրիկ Միրզոյեան, Լեւոն Գարմէն։

Ցիշեալ դէմքերը հողին դարձած են այսօր, որոնց շարքին պիտի չմոռնանք յիշել նաեւ իրենց սկիզբը հոն ըրած ու տարիներու վրայ չարունակած չորս-հինգ ուրիշներ, արձակագիր ու բանաստեղծ, որոնք առաջին ամիսներէն սկսեալ «Բագին»ի մէջ ստորագրութիւն ունեցան,- Պետրոս Հաճեան, Գէորգ Աբելեան, Զուլալ Գազանճեան, Յարութիւն Զօրեցի , Սարգիս Սարգիսեան եւ աւելի ուշ հանդէս եկած եւ աւելի երիտասարդ բանաս-

digitised by A.R.A.R.@

ՅԱՐՑԱԶՐՈՅՑ

Բագին

2/ԳԱՐՈՒՆ 1996

Մ Ե Հ Ե Ա Ն

- Կը յայտարարենք *պաշտամունք եւ արտայայտութիւն Հայ Հոգւոյն*. որովհետեւ Հայ Հոգին գոյ է, բայց դուն ուրեք կը յայտնուի: Պէտք է բեկանել դատակնիքը, որ Զայն լռութեան դատապարտած է:

ՄԵՀԵԱՆ

- Կը հաւատանք. Հայ Հոգին՝ Լոյսն է, Ուժն է, Կեանքն է, մարմնաւորուած անդրիական շքեղութեանը մէջ *արիական* ցեղին, որուն կը պատկանինք:

ՄԵՀԵԱՆ

- Կ'ըսենք. առանց Հայ Հոգւոյն, չկայ հայ գրականութիւն եւ հայ արուեստ: Ամէն ճշմարիտ արուեստագէտ՝ իր ցեղին հոգին միայն կ'արտայայտէ:

ՄԵՀԵԱՆ

2012, Ե ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 4

digitised by A.R.A.R.@

տեղծներ Էմմա Գառօնէ, Պետրոս Հէրեան եւ Կորիւն Շահինեան, որոնք իրենց լոյս ընծայած առանձին չարքերուն եւ երկու-երեք գիրքերուն հետ, աճման տարերքներ մտտնեցին, բայց ճակատագիրը անողոք գտնուեցաւ նաեւ իրենց հանդէպ:

«Բ».- Ի հարկէ, գրողը կամ խմբագիրը, կեանքի եւ իրականութեան վրայ իր հայեացքը կ'ունենայ: Պօղոս Սնապեան ինչպէ՞ս սահմանեց իր դերը, որո՞նք եղան այն ուղղութիւնները, զորս ինք շեշտեց եւ ինչպէ՞ս ընկալուեցան իր որդեգրած ուղղութիւնները:

Պ. Ս.- Մինչեւ 1966 թուականը, խմբագրական գործը միասին տարին Եդուարդ Պօյաճեան եւ Պօղոս Սնապեան, ստեղծագործական էջերուն առընթեր, քննադատական տարրեր ընդյթի էջեր ստորագրելով: Եդուարդ Պօյաճեանի մահէն (1966) ետք, գրողներու հետ կապ պահելու գործը, գրութիւններուն ընտրութիւնները, քննադատական նշմարներուն հեռեւողականութիւնը, վերջապէս ընթացիկ թիւերուն մէջ բացառիկներուն ծրագիրները կազմելու աշխատանքը, ինչպէս նաեւ ամսագիրին ուղղութեան սրութիւնը պահելու աչալրջութիւնը գրեթէ ամբողջութեամբ ծանրացաւ Պօղոս Սնապեանի ուսերուն: Հանրային նման գործերը, բնական է, համակիրներու հետ հակառակորդներ, նոյնիսկ թշնամիներ եւս պիտի ունենային եւ ունեցան, թշնամիներու պարագային, նախկին «հայաստանաներ»ներուն հետ անպակաս եղան, մա՛նաւանդ կային Հայաստանի պաշտօնական «կարմրալաշտաւայլներ»ուն պարբերական խաչակրութիւնները: Մենք, բոլոր պարագաներուն, ճիգ չխնայեցինք հաւատարիմ մնալ մեր հիմնական սկզբունքին, որ լայնախոհութիւնն էր ու լայնախոհութիւնը մնաց: Նկատած պէտք է ըլլաք, որ մեր առաջին թիւէն սկսեալ հոն ստորագրութիւն ունեցան նոյնիսկ գաղափարական մեր հակառակորդները, նոյնիսկ կուսակցութենէն հեռացածները, ա՛նգամ հեռացուածները: Պատասխանատու մարմիններուն ու խմբագրութեան համար կարեւորը ենթակային գրական պատրաստութիւնն էր, անկեղծութիւնը, մասնաւորաբար բիւրեղացուցած հիմնաւոր ախսուեթիւնը, առաւել՝ լեզուին փայլը կամ ոճին լոյսը: Կը կարծեմ, որ հետեւողականօրէն տէր մնացինք այս սկզբունքներուն, որոնց անդրադարձը, կը կարծենք, որոշապէս դրական եղաւ թէ՛ Սփիւռքի եւ թէ Հայաստանի գրականութեան համար: «Հայաստանի դեականութեան համար»ը կրնայ չափազանցութիւն թուիլ եւ զրգռել ծանօթ թէ թաքուն բանսարկուներուն եռանդը, բայց ասոնց քրթմնջոցները եւ ամլութենէ բխած մարտական տուայտանքները հաչուի չեն կրնար առնուիլ, երբ ունինք տաղանդաւոր ու հանգամանաւոր դէմքերուն վկայութիւնները, որոնք երեւցան «Բագին»ի 40ամեակին առիթով, հանդէսին 2003 թուականի առաջին համարի էջերուն: Մշակութային ու գրական պաշտօնական մարմիններուն կարգին՝ ընթերցողը, անմնացորդ գնահատականներու տակ, հոն պիտի հանդիպի բանաստեղծական, վիպական ու քննադատական աւելի քան 15 շողշողուն դէմքերու ստորագրութեանց:

«Բ».- Հայ մարդուն, հայ գրողին, մտաւորականին վերաքերումները պարզ չէին կրնար ըլլալ: Դրական երեւոյթներու կողքին կային բացասականութիւններ, որոնց նշումը, ի հարկին քննադատութիւնը, տարբեր ձեւերով կը մեկնաբանուէին: Նախանձախնդիր խմբագիրը ինչպէ՞ս կը դիտուէր Հայաստանի կողմէ, եւ ինք այսօր ինչպէ՞ս կը գնահատէ իր անցած ճամբան:

Պ. Ս.- Հակառակ խրուշչեւեան ձիւնհալէն առաջացած որոշ չնչառութեան, կուսակցա-

digitised by A.R.A.R.@

կան ճնշումը կը շարունակէր սփրափոել, մեր ըմբռնումներուն բոլորովին անհաշտ սատկութեամբ ու յաճախականութեամբ։ Գրականութիւնը ոչ թէ ըստ ինքեան արժէք կը համարուէր հոն, այլ կը դիտուէր ու կը գնահատուէր համայնավար կուսակցութեան քարոզչութեան բերած իր նպաստներուն արժեչափերով։ Անխառն գրականութեան ծառայելու կոչումով հանդէս եկած «Բագին» բնականօրէն դիրքորոշուած էր այդ ըմբռնումին դէմ եւ իր ուժերուն ներած չափով մէկ կողմէ ցոյց կու տար ճգտումնաւոր գրականութեան անհեթեթութիւնը եւ, միւս կողմէ՝ կը պաշտպանէր հայրենի մեր գրողներուն ազատութեան իրաւունքը։ «Յուսաբեր» օրաթերթին մէջ, կարծեմ Բենիամին Թաշեանի գրիչով կարդացած էինք ու իւրացուցած սա բիւրեղացած բանաձեւը, ըստ որուն՝ հայրենի տեսաբաններէն կը պահանջուէր ոչ թէ գրականութիւնը կուսակցականացնել, այլ կուսակցականութիւնը գրականացնել։ «Բագին» մօտաւորապէս նոյն չափանիշով ու պահանջով կը մօտենար հայրենի գրողներուն ու կ՚արձանագրէր իր գնահատականները։

Ազատութեան վերանուաճման տարիներուն կարելի եղաւ թէ՛ առանձին գրութիւններու մէջ կարդալ թէ ուղղակի խոստովանութիւններ լսել այդ մասին։ Ստացուած կարծիքները կը հաստատեն, որ ապարդիւն չէր եղած ստեղծագործական իրենց ազատութիւնը պաշտպանելու մեր հետեւողական պայքարը։ Այս մարզին մէջ դրական դեր մը կատարած է «Բագին»ը, որուն համար կրնաք միայն ամէնքով ուրախ ըլլալ։

«Բ».- «Բագին»ի այդ տարիներուն կային հաւատաւոր եւ լիարժէք գրողներ, երէց եւ երիտասարդ, որոնք հայերէն գիտէին եւ հայու իյատուկ թենէ կու գային։ Նաեւ նորեր յայտնաբերուեցան։ Որո՞նք իրապէս եղան ժառանգորդ եւ շարունակող։ Միւսնե՞րը։

Պ. Ս.- Ցարդ անունով-մականունով յիշուեցան միայն այն աշխատակիցներն ու խմբագիրները, որոնք մեծ կամ փոքր չափի նպաստներ բերելով «Բագին»ին, անցան կեանքէն, իսկ հողին դարձածներուն թիւով, գուցէ աւելի ուրիշներ երեւցան այս հանդէսին մէջ, միջին եւ աւելի փոքր տարիքի ուժեր, երիտասարդ տղաք ու աղջիկներ, որոնք գիրքերով ու առանձին գրութիւններով կը շարունակեն մասնակցիլ գրականութեան ընթացքին։ Անոնք կը գտնուին յինելութեան մէջ, անակնկալներ ստեղծելու հանգրուան մը, եւ նոյն պատճառով ճիշդ պիտի չըլլար վճռական կարծիք յայտնել անոնց մասին։ Անկարելի է սակայն լուռ մնալ ու չըսել, որ այսօր, Սփիւռքի մէջ, գրիչ շարժող տասէն առնուազն եօթը սկսած են «Բագին»ի մէջ։

«Բ».- Մինչեւ 60ականները ազգային դաստիարակութեամբ եւ բոլորովին «սփիւռք չեղած» սերունդ կար, «Բագին» կրնար համախմբել։ Հայրենիքի մէջ ապրողի պէս գրողներ կային։ «Սփիւռք»ի ներկայ պատկերը,- տարտղնում եւ բազմերես մաշումներ,- կրնա՞յ իրապէս ծնունդ տալ լիիրաւ գրողի։

Պ. Ս.- Ճիշդ է, որ «Բագին»ի առաջին տարիներուն երէց թէ երիտասարդ սերունդներու մէջ լիարժէք գրողներ կային, բայց պիտի ընդունինք, որ անոնցմէ ոմանք աշխուժացան ու բիւրեղացան առաւելաբար «Բագին»ի մէջ։ Սխալած չենք ըլլար, եթէ անոնց շարքին յիշենք Վահէ Օշականը, Յակոբ Կարապենցը, Ա. Արփինէն, Ժիրայր Աթթարեանը, Արմանդ. Լեւոն Մկրտչեանը։ Տարտղնումներ եղան ու տարտղնումներուն հետեւեցան մաշումներ։

128-2013

digitised by A.R.A.R.@

Լիբանանեան երկարատեւ պատերազմի հետեւանքով հարկադրաբար հեռացան գրականութեան համար աւելի նպաստաւոր լիբանանեան պայմաններէն չուրջ տասը նորեր, որոնք եթէ այդ աննպաստ սփիւռքէն գերծ մնացած ըլլային, տակաւին կ'ըլլար թէ8 իրենց մտաւորական բախտը եւ թէ «Բագին»ի էջերուն թարմ ներդրումներ ողջունելու ուրախութիւնը:

«Բ».- Կա՞յ դարման, կա՞ն դարմաններ - նոր ժամանակի հայաքարքառ հայ գականութեան ստեղծման եւ զարգացման:

Պ. Ս.- «Բագին»ի հրապարակ եկած տարին ու յաջորդ երկու-երեք տասնամեակներուն, ճիշդ է, որ Սփիւռքի գրողներուն մեծ մասը կու գար գրականութեան համար աւելի նպաստաւոր հաւաքականութիւններու ծոցէն, կամ հարազատ հողի մը վրայ կոխած բախտաւորներու շրջանակներէն եւ նոյն պատճառներով համախմբումը, խանդավառութիւնը, ստեղծագործելու հրավառութիւնը աւելի ձեռնտու ազդակներ էին, բայց կը կարծենք գրական ստեղծագործութիւններու համար կարելի չէ վերջնական պայմաններ առաջադրել: Ես չեմ գիտեր, թէ Նարեկացին նպաստաւոր ի՞նչ պայմաններ ունէր հրաշակերտելու համար իր «Մատեան ողբերգութեան»ը, կամ չա՞տ նպաստաւոր պայմաններու մէջ կ'ապրէր ու կը ստեղծագործէր Արովեան, որ գրեց իր անկրկնելի «Վէրքը», որ լոյս տեսաւ մահէն տասը տարի ետք միայն: Յիշենք նաեւ անխուսափելին, Յակոբ Օշականը, որ կ'ըսէ կը գլուխ-գործոցին համար: «Մնացորդաց»ը յղացուած ու գործադրուած է լոյսին արժանանալու յոյսէ մը հիմնովին հեռու հոգեբանութեան մը մէջ»: Ձենք կրնար անտես ընել այս անհերքելի իրականութիւնները: Բացառութիւններու այս փաստերուն հետ, հողին ու հաւաքականութեան ծնուցիչ ուժերուն կարգին, անկարելի է անտեսել ուսուցիչներուն վարակիչ դերը: Կրկնելով աւելցնենք դարձեալ, որ մեզմէ աւելի նպաստաւոր մթնոլորտի մը մէջ չէր գտնուեր Ծոփաց աշխարհը, ուր վարժապետ մը, Թլկատինցին, փաղանգ մը գրողներ ընծայեց միաժամանակ Արեւմտահայ եւ Սփիւռքի գրականութեանց,- Զարդարեանի, Համաստեղի, Թոթովենցի ու Նուրիկեանի պէս երախտաշատ դէմքեր:

«Բ».- Սփիւռքի գրականութիւնը, մինչեւ վերանկախացում, արեւմտահայերէնով արեւմտահայ գրականութեան շարունակութիւն էր: Այսօր տուեալները փոխուած են: Ինչպէ՞ս կը պատկերացնէք ապագան: Ի՞նչ կրնանք ընել եւ չենք ըներ:

Պ. Ս.- Կը կարծեմ, որ ճիշդ չէ ըսել, որ մինչեւ վերանկախացում «Սփիւռքի գրականութիւնը արեւմտահայերէնով կը մշակուէր եւ ձեւով մը շարունակութիւնը կը հանդիսանար Արեւմտահայ գրականութեան»: Պարսկահայերը միշտ արեւելահայերէնով յեցուցին իրենց էջերը: Արեւելահայերէնով գրեցին նաեւ Հայաստանի Հանրապետութեան անկումէն ետք Սփիւռք ապաստանած շարք մը գրողներ: Ինչ կը վերաբերի մեր գրականութեան ապագային, սխալ չէ ըսել, որ Սփիւռքի մէջ անիկա պիտի շարունակէ արեւմտահայերէնով հանդէս գալ ու մեծ չափով մը շարունակել Արեւմտահայ գրականութեան աւանդութիւնները: Այս տեսութեան մէկ կողմին պատասխանը կարելի է գտնել նախորդ հարցումին տրուած արձագանգին մէջ, թէ՝ Սփիւռքի գրականութեան շարունականութեան մէջ պէտք է որոշիչ դեր մը վերագրել գրականութեան ուսուցիչներուն: Անցեալ դարու յիսունական թուականներուն մեր երկրորդական վարժարաններէն ոմանք, Ճեմարանը, Մելգոնեան

digitised by A.R.A.R.@

կրթական հաստատութիւնը, Երուսաղէմի ու Անթիլիասի ժառանգաւորաց վարժարանները օժտուած էին գրականութեան մեծանուն ուսուցիչներով, որոնք կը կոչուէին Լեւոն Շանթ, Նիկոլ Աղբալեան, Կարօ Սասունի, Վահան Թէքէեան, Վահէ-Վահեան, Յակոբ Օշական, Շահան Պէրպէրեան, Եդուարդ Տասնապետեան, Բիւզանդ Եղիայեան, Սիմոն Սիմոնեան։ Հարկ է յիշել նաեւ անցեալ դարու քառասնական թուականներուն Հալէպի մէջ հաստատուած Քարէն Եփփէ Ճեմարանը, ուր գրական ուժեր պատրաստելու Մինաս Թէօլէօլեանի եւ Մկրտիչ Մկրտիչեանի ճիգերը քիչ արդիւնք չտուին։

Հիմա քա՞ջ պիտի ըլլանք ու խոստովանինք, որ մեր վարժարանները այդ մակարդակներով, արժանիքներով ու առաքելութեամբ օժտեալ ուսուցիչներ չունին։ Գրականութեան ուսուցիչներ եղան ու կան, որոնք տասը եւ աւելի տարիներ ասպարէզի վրայ կը մնան, բայց նմոյշի համար անգամ մէկ ուսանող չեն կրնար մղել դէպի գրականութիւն։ Ես կը կարծեմ, որ մասնաւոր ծրագիրով գրականութեան ուսուցիչներ պատրաստելու հրամայականի մը առջեւ կը գտնուինք։ «Համազգային»ի Հայագիտական հիմնարկը այդ պահանջին մասամբ գոհացում տուող յուսատու ձեռնարկ էր եւ գրականօրէն որոշ չափով արդարացուց իր գոյութիւնը, գրողներ տուաւ, հրապարակագիրներ, կրթական մշակներ ու ընթերցողներ եւ կրնար աւելին տալ, բայց նիւթական ինծի համար անըմբռնելի պատճառով վերջ գրուեցաւ անոր։ Այն տեսակէտը կը փայփայուի երբեմն, որ Հայաստանը ինք պիտի գոցէ Հայագիտականի ձգած այդ բացը՝ Սփիւռքէն ուսանողներ ընդունելով։ Այդ մասին ես անձնապէս մեծ պատրանքներ չունիմ, այն հիմամբ մանաւանդ, որ Հայաստանի մէջ ուսուցման եղանակը դասախօսական է, կառուցողական սկզբունքներով առաջնորդուող համակարգ չէ։ Այնքան ատեն, որ դասախօսը դասախօսութեամբ կը բաւարարուի եւ ուսանողներուն հետ ստեղծագործ աշխատանք տանելու առաքելութեան չի լծուիր, հոն հազուագիւտօրէն արուեստի ուժեր կը ծլարձակին։

«Բ».- Իրապէս ո՞ւր կը գտնուին հայ գրականութեան զարգացման խոչընդոտները եւ որո՞նք են պատասխանատուները։

Պ. Ս.- Այդ հարցին պատասխանը կարծեմ արդէն ուրուագրուեցաւ վերի տեսութեան մէջ։

«Բ».- Արհեստագիտական նոր նուաճումները կարելի կ'ըլլա՞ն առաւել մը դարձնել հայ գրականութեան զարգացման համար։

Պ. Ս.- Իմ ծանօթութիւններուս ու... հասկացողութեանս սահմաններուն մէջ, արհեստագիտական նուաճումները որեւէ դեր չունին, չըսելու համար բացասական դեր կը խաղան անոնք։ Քիչ մը աւելի ծանօթութիւն ունիմ համակարգիչին մասին, որուն գիմաց յանգած եմ այն եզրակացութեան, որ մտքի ծուլութեան մղող սարսափելի գործիք մըն է անիկա եւ ուրիշ ոչինչ։

«Բ».- Միրողական գրականութիւնը ժամանակավրէպ է։ Մեր գրողներու ստուար մեծամասնութիւնը այլ զբաղումներ ունեցած է։ Ինչպէ՞ս հասնիլ արհեստավարժ մակարդակ։ Համասփիւռքեան, համազգային ծրագիր մը կրնա՞նք մշակել եւ գործադրել, որպէսզի հայ գրողը իր գրիչով ապրի, ինչպէս այլ ազգերու գրողը։

Պ. Ս.- Սիրողական գրականութիւնը այսօրուան երեւոյթ չէ ու մա՛նաւանդ մեզի յատուկ

digitised by A.R.A.R.@

երեւոյթ չէ։ Մեծ ժողովուրդներուն մեծ գրողներէն շատեր իրենք եւս տարբեր պաշտօններով կը լուծեն հացի խնդիրը։ Մեր ազգային եւ կրօնական բարձրագոյն մարմինները կրնան կիսկատարներուն փոխարէն վաւերական արժէքներուն յանձնել քիչ ժամանակ խլող պաշտօններ ու հեռու պահել զանոնք գրելով միայն ապրելու անկարելի ցնորքներէն։

Պատեհ առիթ է յիշել, որ գրելով ապրելու փորձառութիւն մը ունեցանք մենք ի Հայաստան, Համայնավարութեան տասնամեակներուն ու հետեւանքները անծանօթ չեն ոչ ոքի։ Ստեղծուեցաւ արհեստավարժ գրողներու խաժամուժ մը , որոնք, ճիշդ է, գրելով ապրեցան, բայց իրենց գրականութիւնը, ինչպէս ենթադրելի էր ու ինչպէս պատահեցաւ, նոյնքան բախտաւոր չեղաւ ու մեռաւ իրենցմէ առաջ։ Այս առիթով չեմ կրնար չյիշել գրեթէ զուարճալի մանրավէպ մը։ Հայաստանի մէջ իբրեւ յատկանշական երեւոյթ կը պատմուի այն մասին, որ վիպագիր ու «Հայապատում» շարքին հեղինակ Սերօ իր «Մխիթար սպարապետ» անուն վէպին համար ճշդուած հոնորարը հաշուի առած, կը կարծէ զոյգ Գոռնիի մէջ կառուցանել տուած շէնքին պահանջած ծախսերը, բայց կինը կ՚անդրադառնայ յանկարծ, որ տուեալ հոնորարին մէջ կահկարասիին հաշիւը չէ եղած։ «Դուն մխամխա կաց», կ՚ըսէ ու աւարտած ձեռագիր արդէն սպառած գրկուած վէպին համար կը նստի ու քառուն էջ եւս կը գրէ։ Հոգեբանական նման շարժառիթները եւ անոնց հետեւող նիւթական վարձատրութիւնները պէտք ընդունինք, որ բնաւ ի նպաստ գրականութեան չեն եղած ու չեն կրնար ըլլալ… Եւ եթէ նման խորամանկութիւններով ու դժուար հաշիւներուն ուժով պիտի ապրի գրող մը, լաւագոյն է, որ բնաւ չապրի…

«Բ».- «Բագին» կամ Սփիւռքի գրական այլ հանդէսներ, ինչպէ՞ս կրնան տոկալ եւ տեւել։ Ինչպէ՞ս համոզել զանգուածը, որ զգայ անոնց ազգային դերը եւ զօրավիգ կանգնի անոնց։ Գրողներէն անդին, ղեկավարութիւնները դեր մը ունի՞ն, կը ստանձնե՞ն այդ դերը։

Պ. Ս.- Ժամանակի հարթիչ գլանին դիմացած ըլլալու «Բագին»ի օրինակին յիշատակութիւնը պիտի բաւէր Սփիւռքի մէջ գրական հանդէսի մը տոկալու գաղտնիքը պարզելու համար։ Ոչ ոք կը մոռնայ այն իրականութիւնը, որ 1975ին Լիբանանի մէջ ստեղծուած պատերազմական երկարատեւ տագնապի բացասական պայմաններուն երկայնքին, «Բագին» առանց դադարի, այսինքն՝ ամենայն կանոնաւորութեամբ հրատարակուեցաւ, վայելելով անվերապահ համարումը Սփիւռքի թէ հայրենի գրողներուն։ Թոյլ տուէք հիմա հաղորդել ուրիշ եւ վերին աստիճանի օրինակելի իրագործութիւն մը, միշտ «Բագին»ի առնչութեամբ։ 1977ին, գումարուեցաւ այս ամսագիրը նիւթապէս հովանաւորող Հ. Յ. Դաշնակցութեան հերթական համագումարը։ Է, որ պատերազմեան երկարաձգուող անորոշութեան մէջ համագումարը վերջ պիտի դնէ բազմածախս այս հրատարակութեան, իբրեւ վերջին գործ, իբրեւ 15ամեայ գործունէութեան պսակ, մանրակրկիտ ու հեւ ի հեւ աշխատանք պահանջող կորովով մը խմբագրուեցաւ Եղիշէ Չարենցի ծննդեան 80ամեակին նուիրուած բացառիկը։ Բայց բարձրագոյն մարմինին անդամները համագումարէն վերադարձան մեր ենթադրութենէն բոլորովին տարբեր տրամադրութեամբ մը, եւ ուրեմն խանդավառութեամբ, եւ ո՛չ միայն ամսագիրին շարունակութիւնը ապահովելու պատասխանատուութիւնը դարձեալ ստանձնած, այլեւ՝ գլխաւոր խմբագիրին կողքին առաջարկեցին կազմել խմբագրական վճարովի մարմին մը, ինչ որ տեղի ունեցաւ ու խումբ մը երիտա-

digitised by A.R.A.R.@

սարգներ գրեթէ ամէնօրեայ ներկայութիւն եղան խմբագրատան մէջ: Վերին մարմինի այս պատասխանատուութիւնը կարճ ժամանակ մը ետք եղածին պէս ստանձնեց նաեւ «Համազգային»ի կեդրոնական վարչութիւնը, որ կը շարունակէ հաւատարիմ մնալ գոհողութեամբ միայն կարելի գրական այդ ձեռնարկին: Սփիւռքի մէջ գրական հանդէս մը ոտքի կեցնելու ուրիշ միջոց ես չեմ պատկերացներ: Առանց անհատ մեկենասներու օժանդակութիւնը անտեսելու, փաստը ցոյց տուած է, որ անիկա կը կարօտի մանրանկար պետութիւններու օժանդակութեան, «Համազգային»ի, Բարեգործականի եւ Կիւլպէնկեանի պէս ամրակուռ կառոյցով հաստատութիւններու:

«Բ».- Պօղոս Սնապեան, յիսնամեակի այս առիթով, հայ գրականութիւնը մշակելու կիրք եւ փորձութիւն ունեցողներու, եւ անոնց բնական պատուանդան ըլլալու կոչուած հայ զանգուածին փոխանցելիք պատգամ մը ունի՞ք:

Պ. Ս.- Գրականութիւն մշակողներուն ու մշակուածին պատուանդան ըլլալու կոչուած զանգուածներուն միջեւ խզումը աւելի ակներեւ է այսօր, քան իրարու լրացուցիչ ուժեր ըլլալու իտէալական կացութիւնը: Հիմա մեր թերթերն ու հանդէսները բանաստեղծութիւններ լոյս կ'ընծայեն ու լոյս կ'ընծային արձակ էջեր, որոնց 90 տոկոսը, թերեւս նոյնիսկ աւելին, սկսած ու աւարտած են կարծես բառարաններէն բռնօրէն անջատուած ու քով քովի դրուած անլոյս գործօններ, երբ ամէն ոք գիտէ, որ գրութիւն մը կենդանութեամբ օժտելու համար, բառերը պէտք է անցած ըլլան ներքին հասարակածէն, որպէսզի «այրեն սրտերը սուրբ հրով», ինչպէս պիտի ըսէր եղերաբախտ Եղիշէ Չարենց: Այս տեսութեան մասին շատ խօսած եմ ու նոր ըսելիք մը չունիմ, թէեւ ընկալչութիւնս երբեք չեմ կորցած անակընկալներու դիմաց: Առանց պատգամախօսի «չուրջառ» առնելու վրաս, բաղձանքի քողին տակ, թերեւս կարելի է քանի մը խօսք ըսել գրականութեան նորընծաներուն, որ անմնացորդ յարգանք մը տածեն հայոց լեզուն գիտցող ու գործածող բոլորին հանդէպ, բայց գրական արժեւորումներու պարագային, դժուարահաճութիւնը ըլլայ իրենց կարգախօսը, համագումարներու մասնակցելու հրաւէրը արժէքի հետ չշփոթեն, չկաշառուին հաշուեփնդրութեամբ շնորհուած շքանշաններուն ու երբեք չտարուին յարաբերական ճամբաներով սարքուած շնորհահանդէսներու ձրի ծափահարութիւններով, այլ առանց աջ եւ ահեակ խոտորելու, մխրճուին իրենց էութեան մէջ ու երկարատեւ երկունքներու նահատակութեամբ պեղեն իրենց հոգիները, ուր անպայման պիտի հանդիպին չկռահուած գանձերու, որոնց կարօտով կը տոչորինք ամէնքս...

digitised by A.R.A.R.@

«ԲԱԳԻՆ»Ը ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

70-ական թուականների սկզրներին էր իմ ծանօթութիւնը, հետագայում յաճախակի շփումները Մովսէս Հերկելեանի հետ: Ծանօթացել ենք մեր տանը, ուր նա յաճախ էր գալիս եւ երկար զրուցում հօրս՝ Ռաֆայէլ Իշխանեանի հետ: Զրոյցներն անցնում էին երբեմն շատ բուռն եւ հիմնականում շօշափում էին լեզուի պահպանութեան, հայ ժողովրդի տարբեր կողմնորոշումների, Հայաստանի ապագայի, յատկապէս որպէս ուղենիշ անկախութեան թեմաների շուրջ: Այն տարիներին Խորհրդային Հայաստանը գտնւում էր տեղեկատուական խիստ գրաքննութեան մամլիչի ներքոյ: Վտանգաւոր էին յատկապէս այլախոհական եւ Հայաստանի 18-20թթ. պատմութեան, Խորհրդային Հայաստանին վերաբերող քննադատական, սփիւռքում, յատկապէս դաշնակցական մամուլում հրապարակուած գրքերն ու ամսագրերը: Մովսէսը մեզ պարբերաբար բերում էր Բէյրութում հրապարակուող, Խորհրդային Հայաստանում արգելուած, «Բագին» գրական ամսագիր եւ այլ ազգային բովանդակութեան հրատարակութիւններ, ինչպէս նաեւ Աստուածաշնչի հին եւ նոր կտակարաններ: Ի դէպ, մայրս՝ Բիւրակն Չերազը մինչեւ վերջերս չգիտէր, որ այն տարիներին այդ գրականութիւնը մեզ բերում էր Մովսէս Հերկելեանը: Հայրս այն գաղտնի էր պահում մօրս աւելորդ անհանգստութիւն չպատճառելու համար: Դրանք մեզ համար թարմ շունչ էին, Հայաստանի պաշտօնական կաղապարուած կարծրատիպերից տարբերուող տեսակէտներ: «Բագինի» համարներից մէկը նուիրուած էր Ակսել Բակունցի յոբելեանին: Համարում հանդիպակաց էջերում զետեղուած էին նոյն խորհրդահայ գրողի յօդուածները Բակունցի մասին 1936թ., ուր հեղինակը ոչնչացնում էր Բակունցին որպէս հակայեղափոխական, նա- ցիոնալիստ, դաշնակցական եւ 1979թ յոբելեանական յօդուածը, ուր նոյն հեղինակը մեծարում էր Բակունցին, որպէս խորհրդահայ լաւագոյն արձակագիր:

Մովսէս Հերկելեանը բնակւում էր Մաշտոցի (այն ժամանակ Լենինի) պողոտայում գտնուող հանրակացարանում: Իմ աշխատավայրը հանրակացարանի մօտակայքում էր: Ընդմիջման ժամերին յաճախ էի այցելում Մովսէսին: Նրա սենեակի պատերը զարդարուած էին իր եւ նրա նկարիչ ընկերների (Վարուժան Վարդանեան, Վիգէն Թադեւոսեան, Արկադի Բսղդասարեան եւ այլն) ստեղծագործութիւններով: Սակայն ամենահետաքրքրականը, այն էր որ այդ ստեղծագործութիւնների մէջ էր նաեւ Բրուս Լիի նկարը:

Եւ եւս մի հետաքրքիր յիշողութիւն: «Բագին»ի գլխաւոր խմբագիր Պօղոս Սնապեանը Մովսէսի միջոցով հօրս էր ուղարկել շոտլանդական (սկովտիական՝ Բ.) վիսկի, որը Խորհրդային Միութիւնում ամենահազուագիւտ ապրանքներից էր: Հայրս խմող չէր եւ այդ խմիչքը ես վայելեցի ընկերներիս հետ:

Եւ վերջում կ'ուզենայի շնորհաւորանքներս յղէի «Բագին» ամսագրին (գրական եռամսեային Բ.), խմբագրապետին եւ աշխատակազմին 50-ամեակի կապակցութեամբ՝ամենաջերմ յիշողութիւններով:

ՍԻԵՏԻՔ ԻՇԽԱՆԵԱՆ

19.09.2012,Երեւան

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ «ԲԱԳԻՆ»Ի ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

Այսօր, «Բագին»ի յիսնամեակին առիթով, կը ստիպուինք դնել մեզի համար շատ ցաւալի եւ փշոտ հարց մը՝ մամուլին վիճակը: Ճիշդ է, որ մեր խօսքը ամէնօրեայ թերթի մը մասին չէ, սակայն եթէ նկատի առնենք, որ գրականութիւն մը կ'ապրի նաեւ իր մամուլով, կրնանք հասկնալ ցաւին աղբիւրը: Որո՞ւ համար են թերթերը, որո՞ւ համար է մամուլը: Եթէ մեր թերթերը նաե՛ւ ու մանաւանդ երիտասարդները պիտի չկարդան, ուրեմն մամուլը դադրած է իր դերը կատարելէ:

Իր ծնունդէն յիսուն տարի ետք հարց կու տանք՝ որո՞ւ համար է «Բագին»ը, որո՞նք են անոր ընթերցողները: Եթէ այսօր «Բագին»ը իր երեւումով, իր ձեւաւորումով, իր բովանդակութեամբ ինքզինք կ'արդարացնէ, արդեօք նո՞յնն է պարագան ընթերցողներու առումով:

Հաւանաբար ճիշդ ա՛յս մտահոգութիւնն էր — թերեւս այն օրերուն ոչ ա՛յս տարողութեամբ — որ կը ստիպէր «Բագին»ի խմբագրութիւնը եօթը տարիներ առաջ վերատեսութեան ենթարկել հանդէսը, դարձնել զայն աւելի ժամանակակից, աւելի գունագեղ, աւելի գրաւիչ:

Ձեւին փոփոխութիւնը կարծէք բովանդակութեան ալ փոփոխութիւն պարտադրեց՝ նուազ լուրջ, նուազ մասնագիտական, այսօրուան երիտասարդութիւնը ներգրաւելու համար:

Այսօրուան երիտասարդութիւնը ներգրաւուեցա՞ւ. ի՞նչ է երիտասարդութեան տոկոսը բաժանորդներու թիւին մէջ, որ յաւելում կ'արձանագրէ՞, թէ՞ ...

Այս հարցումներուն պատասխանները յստակ չեն: Յստակ է սակայն, որ «Բագին»ի «հաւատարիմ ընթերցողներ»ը ա՛լ չկան:

Այսօր սակայն, տարբեր տեսակի թուանշային հաճոյքներու առատութեան մէջ իրապէս կա՞ն ընթերցողներ, որոնք գիրքի պակասէ կը տառապին. կամ ընդհանրապէս «ընթերցող» կոչուած անուն մը կա՞յ տակաւին, թէ՞ եղածը գրագէտներու յատուկ «պարապ վախտի խաղալիք» է միայն, եւ ընթերցողներու աչքին «փուշի ցանկ» մը:

Արդեօ՞ք տակաւին կան այն ընթերցողները, որոնց աւանդութիւնը ունեցած ենք սփիւռքի տարածքին, Պոսթընի «Հայրենիք» ամսագրէն սկսած մինչեւ Ծառուկեանի «Նայիրի»ն եւ Սիմոնեանի «Սփիւռք»ը. ընթերցողներ, որոնք անհամբերութեամբ կը սպասէին հանդէսին յաջորդ համարը, եւ անոր ընթերցումը կը դարձնէին իրենց առօրեայ հաճոյքներէն մէկը:

Այսօր սակայն մենք իրաւունք ունի՞նք նման ընթերցողներ փնտռելու, սպասելու, երբ դարը այլ հաճոյքներ տրամադրած է արդէն ոչ միայն ընթերցողներուն, այլ եւ ... գրողներուն

digitised by A.R.A.R.@

(գրագէտ բառը չեմ գործածեր տակաւին)։

Հետաքրքրական է սակայն հարց տալ ընթերցող խաւին, թէ ի՞նչ կը փնտռէ «Բագին»ի նման «գրականութիւն, արուեստ, իմացական աշխարհ» ներկայացնող հանդէսի մը էջերուն։

Ա. Ընթերցումի հաճոյքը, առաջին հերթին։ Այս ժամանակներուն տակաւին կա՞յ նման հաճոյք, թէ՞ անիկա փոխարինուած է դիտելու եւ լսելու հաճոյքներով, որոնք շատ աւելի դիւրին ընկալելի են եւ շատ աւելի ... հաճելի։

Բ. Իմանալու, ծանօթանալու, ճանչնալու. ի վերջոյ օրէ օր ընդլայնուող սփիւռքի մը մէջ ընթերցողը իր միջոցներով դժուար թէ կարենայ իմանալ այլ գաղութներու դրականութեան եւ արուեստի նորութիւնները։

Ճի՞շդ։

Ոչ, սխալ։ Այսօր անուն մը կամ երեւոյթ մը, գիրք մը, նոյնիսկ յօդուած մը կարելի է գտնել ... «կուկըլելով»՝ արագ, հեշտ, ճշգրիտ միջոց։

Գ. Եւ ի վերջոյ՝ կողմնորոշուելու համար։ Կար ժամանակ, որ ընթերցողը մեծ վստահութիւն ունէր մամուլին, եւ հաւատք՝ խմբագրին հանդէպ, անոր քննադատական անաչառութեան եւ գրական հոտառութեան հանդէպ։

Ասիկա՝ քննադատութեան, նուազագոյնը՝ քննարկումի պարագան, կամ անոր չգոյութիւնը երեւոյթ մըն է, որ կը խանգարէ բոլոր հանդէսները, որովհետեւ առանց քննադատութեան կը խախտի դրականութեան հաւասարակշռութիւնը եւ կը փակուի ճանապարհը գրագէտ-ընթերցող երթեւեկին։ Որովհետեւ քննադատութիւնը այն է, որուն հետ կամ որուն դէմ կ՚ըլլանք, համամիտ կ՚ըլլանք կամ կը հակադրուինք քննադատին։ Հետեւաբար կրնանք դատողել ինչ որ ունինք, ինչ որ կը հրամցուի մեզի, որուն գոյութիւնը չենք իմանար յաճախ (մանաւանդ սփիւռքեան պայմաններուն մէջ)։

Այն օրէն, որ սկսաւ արդիականութիւնը մեր մէջ — Նիկողոս Սարաֆեան եւ սփիւռքահայ արդի քերթողութիւն — այսինքն 1930ականներէն, մեր մէջ դանդաղեցաւ քննադատութիւնը, որովհետեւ պարզ դարձաւ, որ չկայ քննադատ մը (որ անպայմանօրէն ստեղծագործ անհատ չէ), որ ամէն ինչով ըլլայ աւելին քան բանաստեղծը (նաեւ վիպագիրն ու արձակագիրը), որ պրպտող հոգի է ընդհանրապէս, մինչ՝ ինքզինքէն դժգոհ, մինչ աւելին ձգտող։

Ընդհանրապէս ինչ որ կը գրուի ժամանակակից գրական արտադրութիւններուն մասին, կա՛մ ներբողներ են, կամ ընդհանրութիւններ։ Հազուագիւտ են անոնք, որոնք կրնան որոշ գիրքերու մասին խօսիլ եւ յատկութիւններուն կողքին նշել նաեւ թերիները։ Ասիկա «սարսափելի» է անշուշտ, որովհետեւ նման յօդուածներու հեղինակները իրենց «կեանքով» կը վճարեն իրենց իրապաշտութեան համար, դուրս կը հրուին համայնքային ընկերային աւումով, թշնամիներ չահիլ։ Կեանքի արդէն դժուար պայմաններուն մէջ ո՞վ պիտի ուզէ թշնամիներ չահիլ։ Եւ մէջտեղ եկաւ «քննարկել»ը կամ «գրադատել»ը, որ ի վերջոյ վերածուեցաւ անողնաշար «ներկայացում»ին կամ կեղծ «ներբող»ներուն։

Հետեւաբար, այս բոլորը նկատի առնելով, կրկին հարց կու տանք.
Ընթերցողը կը չարունակէ՞ հաւատարիմ մնալ «Բագին»ին ...

digitised by A.R.A.R.@

Սակայն «ոչ միայն հացիւ»ը աւելի քան ի զօրու է նիւթապաշտ այս դարուն: Բայց ո՞ւր են «բանիւ» կեցողները:

Հետաքրքրական երեւոյթ մը ծածուկ-ծածուկ ծնունդ առած է եւ կ՚ուռճանայ գրականութեան գլխաւոր հրապարակներէն հեռու, համացանցային բաւիղներու մէջ, ինչպէս ժամանակին կը ծաղկէր ստորգետնեայ արուեստի աշխարհ մը, նախկին Սովետ Միութեան տարածքին: Համացանցային գրական հանդէսները ըսել կ՚ուզենք, որոնք անթիւ անհամար անուններ կը պարփակեն: Այս անուններուն մեծ մասը, հազիւ մէկ-երկու երեւում ունեցած, կը կորսուի անհետ:

Բայց կը մնան փոքրաթիւ անուններ, որոնք յամառօրէն կը շարունակեն, յաճախ ուռճանալով, իրենք-զիրենք զարգացնելով, եւ անուն ու ընթերցող նուաճելով համացանցի տարածքին (մինչ նկատի առնելով լեզուներու բազմազանութիւն մը):

Այս աղաքը ինչո՞ւ չեն երեւիր սովորական հանդէսներու մէջ, իրենց հետաքրքրական գրութիւններով: Պատճառները մէկէ աւելի են:

Ա. Այս երիտասարդները (որովհետեւ ջախջախիչ մեծամասնութիւնը անոնց երիտասարդ է), բոլորն ալ մասնագէտ, աշխատանքի տէր եւ բազմազբաղ մարդիկ են. Իրենց համար աւելի քան ձեռնտու է մէկ նեյրչնչումով սեղմել կոճակները՝ գրել եւ լեցնել (download) հանդէսի էջերուն:

Բ. Համացանցային հանդէսները ձրի են թէ՛ գրելու (նուազագոյնը փոստի հարցն է), թէ ընթերցելու համար:

Գ. «Կ՚ամչնան իրենց սխալներէն», ինչպէս զեկուցեց համացանցային գրական հանդէսի մը խմբագիրը. Պարզ հանդէսի մը խմբագիրը, նման պարագաներու, պիտի մերժէր հրատարակել լեզուական սխալներով լեցուն գործ մը եւ պիտի խրատէր.

-Նախ գնա՛ լեզուդ սորվիր:

Նոյնը չէ պարագան համացանցային հանդէսներուն, ուր գրութիւնները յաճախ կ՚երեւին այնպէս ինչպէս գրկուած են՝ առանց քերականական կամ ուղղագրական խմբագրումի. Հեղինակային ազատութիւնը քող մըն է միայն, այն ալ շատ թափանցիկ քող մը, որուն տակ կ՚ուզէ ծածկուիլ խմբագիրը, որ երբեմն ամերիկահայ է, երբեմն հայաստանահայ կամ իրանահայ, որ այնքան ալ ծանօթ չէ լեզուին՝ արեւմտահայերէն, արեւելահայերէն, դասական, աբեղեանական ...

Դ. «Բագին» սկիզբէն կարգ մը սկզբունքներ կը գործադրէր՝ ներկայացուած գրութիւնները պէտք է ԱՆՏԻՊ ըլլան, եւ առաջին անգամ ներկայացող երիտասարդը պէտք է ներկայանայ տետրակով մը, եւ ոչ քանի մը գրութեամբ, տալու համար հաստատումը, որ իրը անցողիկ քմահաճոյք մը չէ: Աւելի դիւրին չէ՞ պայմաններ չպարտադրող համա-թերթի մը մէկ կոճակ սեղմելով զրկել գրութիւնը, եւ յաջորդ ժամերուն, ամենէն ուշը՝ յաջորդ օրը «հրատարակուած» տեսնել գրութիւնը:

Անշուշտ աւելի դիւրին է, աւելի արագ, աւելի հմայիչ, մանաւանդ որ անունդ անմիջապէս կ՚իջնէ «հեղինակներ»ու ցանկին մէջ:

Շատ բարի:

Այսօր սակայն տարին քանի՞ երիտասարդ ներկայացած է «Բագին»ի խմբագրատուն, իր հէտ տետրակ մը ստեղծագործութիւն բերելով:

digitised by A.R.A.R.@

Նոպէլեան մրցանակի իր խօսքին մէջ փերուցի վիպագիր Մարիօ Վարկաս Լոզան կ՚ըսէր.
«Գրելու նման կարդալն ալ բողոք մըն է կեանքի անբաւարարութեան դէմ»։
Եթէ ասիկա ճիշդ է, որոշ չափով կրնանք բացատրել — թուանշային դարու հմայքէն անդին — մեր երիտասարդութեան չընթերցումի վիճակը՝ բողո՛քի չգոյութիւն։ Որովհետեւ անոնք, երիտասարդները գոհ են իրենց կեանքէն, կը վայելեն զայն պայմաններուն ներած, յաճախ չներած չափով ալ, փորձնելով, ճանկելով, խածնելով աւելին, քան կեանքը կու տայ իրենց։
Հապա ուրիշ ի՞նչ ձեւով բացատրել մեր երիտասարդութեան ձգտումի պակասը, չըսելու համար չգոյութիւնը։
Հաւանաբար, այս տողերը կարդալով շատեր մտածեն թէ անարդար են այս խօսքերը կամ չափազանցեալ։
Անշուշտ կա՛ն ձգտումնատենչ երիտասարդներ, որոնք նպատակասլաց կերպով կը բարձրանան կեանքի աստիճաններէն։ Բայց ընդհանուրին քանի՝ տոկոսը կը կազմեն անոնք։

Երբ մտաւորականութիւնը չի կրնար, կամ իրեն չի արուիր միջոցը գրականութիւնը պահելու մասնագիտական մակարդակի մը վրայ, սիրողները զայն կ՚իջեցնեն սիրողական մակարդակի։ Ասոր կ՚օգնէ նաեւ հրատարակութեան միջոցներու դիւրութիւնն ու քննադատութեան բացակայութիւնը։
Եթէ մասնագիտութիւնը (professionalism) *մէկ կողմէն անմիջականօրէն կապուած է կեանքը տուեալ աշխատանքով շահելուն, միւս կողմէ կապուած է որոշ, սպասուած մակարդակի մը նուաճումին։*
Զխոստովանուած բայց գոյ իրողութիւն է, որ երբ խմբագիր մը նիւթականով կը գնահատէ իր աշխատակիցները, իրաւունք կ՚ունենայ իր պահանջները եւ պայմանները պարտադրելու։ Ասոր հակառակն ալ ճիշդ է, եւ գրեթէ միշտ ի վնաս հանդէսին եւ գրականութեան։
Այս առումով դէպի մասնագիտութիւն տանող քայլ է աշխատակիցները գնահատելու նոր շրջանի «Բագին»ի որոշումը, որքան ալ վարձատրութիւնը ըլլայ չնչին կամ աննշան։

Յիսնամեակի մը առիթով եղած այս մտորումները վերջացնելու համար ըսենք, որ այսօրուան գրականութեան մեծագոյն բացակաները, ընթերցողներու կողքին, են.
- վստահելի գրախօսութիւն
- ազնիւ քննադատութիւն
- լաւ ընտրուած հաւաքածոներ
Թէ ինչպէ՞ս կարելի է դարմանել ասիկա, եւ այս յարգելի բացակաները մեր գրականութեան անգասաանը հրաւիրել, կը կարծեմ որ միասնաբար խորհելիք նիւթ է։
Ուրեմն նոր յիսնամեակի մը չեմին յաջողութեան կողքին ցաւերը դարմանելու կորով եւ հմտութիւն կը մաղթենք «Բագին»ին։

Հայկ

digitised by A.R.A.R.@

ՌՈԲԵՐՏ ԵԱԱՅԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԶՈՀԱՍԵՂԱՆԸ ՍՐԲԱԳՈՐԾՒՈՒՄ Է ՎԱՐԴԵՐՈՎ ԱՐԵԱՆ

Մի՛ դարձրու քո խիղճը սփռոց
սեղանի:
Մի ստուեր-պատուհան ոգու,
ուր դեռ պատա՜նդ է
անդրադարձը Անսահմանի:
Վերականգնել դէմքը ճանապարհի՝
նշանակում է քայլե՜լ,
քայլե՛լ...
Ազատագրուած
երկի՜ր է քայլերը Հայի: Կարմիր լոյս է
բխում հորիզոնից Լերան: Կարմիր
ընդվզո՜ւմ:
Քայլե՛լ:

Օրը լուսանո՜ւմ է ու մթնո՜ւմ քաղաքականութեան սեղանի վրայ:
Զանգի լեզուա՜կ է
մանուկը այս քաջ:

Քայլե՜լ, քայլե՜լ, քայլե՜լ ...

Քայլդ արմատի պէս խրել, խրել...
Մինչեւ վէրքերից բխի՜
սպեղանին
տարածութեան:
Ղարաբաղը միակ լեզո՜ւն է իրերի,
խորհո՜ւրդը լռութեան:
Ղարաբաղը շնչառութի՜ւնն է տերեւի ու աստղի,
ընդհանրացո՜ւմ
տիեզերական:

Հորիզոնն իր երազ ինքնութի՜ւնն է երգում:

Պատմութեան զոհասեղանը
սրբագործո՜ւմ է
վարդերով արեան:

2 Սեպտեմբեր, 2011

digitised by A.R.A.R.@

ՏԵՍՈՂՈՒԹԵԱՆ ՎԱՆԴԱԿ

Ճանապարհները
կախուել են
սիւներից ժամանակի,
ինչպէս պատառոտուած
երազանքներ (կարդա՛ հագուստներ):
Քո շուրթերով (ուր համբոյր
չի՞ ծնւում այլեւս) մի՛ դառնացրու
վարքը բառերի:
Անձրեւի հանգրուաններ-
ներշնչանքի նժոյգներ,
որոնց քա՜ց են արձակում
սանձերը հորիզոնի:
Մի կին ...
Դու նրա միջով նայեցիր եւ տեսար ... դժոխքը:
Քաոսի յետագծեր՝
ճանապարհի եզրին:
Կանչերը բախւում են
Ապագայի պատին:
Հորիզոնի կտաւին նկարում է մի ձեռք.
ամէն վրձնահարուածից ծնւում է մի ճանապարհ,
որտեղ քնատրւում են գոյներն Անյայտի:
Ծարա՜ւն է մրրկում
հայեացքից անապատի:
Մտուերս տաշտշում է պատեանը վայրկեանի:
Հայեացքս վիհ է,
որի վրայ կախւում է Անեզրութիւնը-
արմատահան մի ծառ,
որի ծաղիկները արցունքի կաթիլնե՞ր են ...
Ինչ որ մէկի հազը դարձաւ յիշողութեան շեմ:
Հայեացքիս ժամանակից թափւում է այնուհետեւ
թափո՜ն անցեալի:
Իսկ պոեզիայում (ձայները բախւում են
հոյեացքների պատերին)
ստեղծւում է գրեթէ՞ իրականութիւն:
Ցանկապատի ստուերը հագնում է ճանապարհը.
դրանով կատարում է հեռուն եւս մի քա՜յլ

digitised by A.R.A.R.@

դէպի անորոշութիւն:
Լոյսը թուխս է նստել
ձեղքերում քարերի:
Բառարանի շնչառութեան
միջով
գնալով՝
կը հասնե՞մ ես հորիզոնին յիշողութեան:
Զսպաշապիկ է
իմ ժամանակը:
Հայրենիք:
Դատարկութեան հո՜ղմ:
Ազգի երակներում ոռնացո՜ղ անապատ:
(Ժամանակի ափից կտրում եմ իմ բաժին հա՜ցը):
Ինքնօտարման մի բեւե՜ռ է
այս լռութիւնը:
Մի վիհ ստուերի:
Եւ պատերազմի հետքը՝
որպէս ծիչ մոխիրէ
դո՜րս է թռչում...
Ցաւն՝ ապաստանարան,
ցաւը՝ կողմնացոյց,
ցաւն օրօրո՜ց է ...
(ժամանակի ակից խմում եմ իմ բաժին ջո՜ւրը):
Բացւում է
մի դուռ: Մենակութիւնը
անդրադարձւո՜ւմ է
աշխարհի բոլոր պատերի վրայ...
Բառի տարածութիւնը՝
սէր ու ... հանդիպավա՜յր...
Կորչո՜ւմ, կորչո՜ւմ եմ ես,
եւ ինձ կուլ է տալիս
վանդակն իմ տեսողութեան:

30 Յունիս, 2011

digitised by A.R.A.R.@

ՏԱՐԱԾՈՒԹԵԱՆ ԵԼՔԸ

*Լռութեան ընդերքում
վառում են
կրակներ խորհուրդի:
Ճեղքիր
անհունութիւնը բառի՝
պատռելով կեղե՛ն
իրականի:
Մէրը ապաստարան
չի դառնայ երբեք,
որովհետեւ այնտեղ մշտարթո՛ւն է
ստուերը ցաւի:
Երկնային Տէրը
հրեշտակի թեւերն էր
քսում
լոյսին
վէրքերիս,
եւ թեւատրո՛ւմ էր
ծովը ցաւերի
ու վե՛ր բարձրանում...
Շուրթերը,
որ համբուրում էին ճակատը
Նեռի
(խաչքար չէ՞ր դա ամենեւին, ոչ էլ
խորան ...
եկեղեցու)...
Շուրթերը...
զսպաշապիկնե՞ր են ...
Բանաստեղծութեամբ արթնանում է
առաւօտը
եւ գրում
գիշերուայ թերթերի վրայ:
Նախապես դաշտը պարզում է ինձ
մի ծաղիկ՝
որպէս արարչական
միջնորդութի՛ւն:
Լռութեան ընդերքում*

digitised by A.R.A.R.@

վառւում են
կրակներ խորհուրդի:
ճեղքիր
անհունութիւնը բաժի՝
պատռելով կեղե՜ն
իրականի:

* * *

Յիշողութեան կարմիր թելե՜ր եմ հանում
ընդերքից բաժի,
դարձնում ճոպանուղի,
որով ճամբորդելով՝
հասնո՞ւմ եմ ես ինձ:
Հասնո՜ւմ եմ տիեզերքի
աներեւոյթ կէտին:

5 Յուլիս, 2011

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՐԴՈՒ ՄԻ ՇՆՉԱՌՈՒԹԻՒՆ, ՄԻ ՀԱՅԵԱՑՔ ԼԵՐԱՆ

Հորիզոնի ծիրից ընկնող արցունք է
ժամանակը: Ծովը
Թփրտացող ձուկ է,
որ անձրեւի սիւներից իջնում, սուզւում է
սահանքներում առաւօտի:
Ամէն մի քար ունի իր վանդակը
եւ իր ազատութիւնը:
Աշխարհի անկիւններից մէկում
նստել է Անյայտը,
որպէս կատու:
Ո՞վ է գնում դէպի անհունութիւնը բառի:
Նոր դռնե՞ր են
բացւում
ճախրանքում թռչունների:
Բիբլիակա՛ն ընթացք:
Յաւերժութիւնը մրսած ձեռքերն է տաքացնում
անցնող վայրկեանների
խարո՞յկի վրայ.
դա փրկուած հայեացքն է Մասիսի,
որից ելնում են ծաղիկնե՞ր հաւատի:
Աղօթքի բառերից
թափուող փետուրներ,
որոնցով սքանչանո՞ւմ է աշտարակը հոգուս:
Փառքի աղի շերտ է երթը մարդկային,
որը լիզում է անընդհատ տարածութեան ոգին:
Իմ գրչի ծայրին՝
աչքը
ճանապարհի,
որով գրում եմ աներեւոյթ տողեր:
Աւարայրի դաշտից մինչեւ շեմը Ապագայի՝
մարդու մի շնչառութիւն,
մի հայեացք լերան:

7 Յուլիս, 2011

digitised by A.R.A.R.@

ԽՈՍՐՈՎ ԱՍՈՅԵԱՆ

ԽՈՐԱՆԻԴ ԱՌՋԵՒ

խորանիս դիմաց
տէր Աստուած
ցաւերդ սօթտած
կուրծքիս,
կը նայիմ
խաչիդ գամերուն
յոգնած,

խնկամանդ
առանց խունկի
կը խոկայ
կը մխայ հանդարտ,

երգերս
տարագիրի մորթի հագած
հին յուշերու
չհանգչող
շերտերը ծամելով
կը նորոգուին
ամէն օր.

Կը փնտռեմ Քե՛զ
Տէր

ժամանակի
հոլովոյթին մէջ հրկիզուած
բայց չկաս Դուն.

Վարագոյրին ետին
արեւագալի ճառագայթներուդ
խոյրով օծուած.
խորանիդ
շքեղութիւնը կը պեղես.

խռհերուս
շերտերը շուարած
կը հպին
միւռոնի սկիհիդ
լոյս
կը խոնարհին.

մոմակալներ
կը սթափին
կը հաւաքեն շողերդ
կը քնկին

կը ժպտիս հանդարտ,

աչքերուդ ծովէն
հուր կը ծորի
սկիհին մէջ
յաւերժութեան,

կը լուաս
մնացորդացը վէրքերուդ
մոռցուած
կ՚ըմպես գինին
համբերութեան
կը ցոլաս.

Ամպեր
կը քողարկեն ճառագայթներդ
կ՚ողջագուրուին

կը մաղուին կողերէդ
կը մաքրուին.
կը շրջեն էջերը

digitised by A.R.A.R.@

Կտակարանից
կը պեղեն տողերը
յուռ
կը յայտնաբերեն
Միոնի լերան
շերտերը գինով,

կը թափին վար
կը դիտեն Գողգոթայ
պարարտացած,

«Ջուակներդ» շփացուած
կը յոխորտան,
Պիղատոսներ
աթոռի երկրպագու
ժպիտով կեղծ
զարդարուած,
փսփսալով
կը լուան
իրենց ձեռքերը աղտոտ...

«Հաւատամք ի մի Աստուած»

կը յուշեն թոքերս՝
տան
յուշերուն հետ դողացող
կը մկրտուին.

Անահիտի
տարփանքով
շքեղութեամբ արբեցած,
կը խոնարհին
մեհեանին առջեւ
քանդուած,
կը ջերմանան
փարչին հետ
գինիին
քացախահամ,

աչքերուն մէջ
Արամազդի յուշերուն
կը փնտռեն
Քեզ...

Մեղայ Քեզ
Տէր

վանկերս կը մսին
թող վանկերդ
չդողան,
համբերութիւնը
թող համբուրէ կարկաչը
օրերուն
դառնահամ,

ու աղօթքիս
կաթիլներուն հետ
դալկացող

թող ծորին
դաշխուրանիս
կողերուն մէջ
չհանգչող

հաւաքեն
Վահագնի
բաշերը ծառացող

ու թափեն ափերուս մէջ
երկիզուող.

Կը ներես Տէր
երգերս
Նայիրեան թթխմորով շաղեցի

բառերը
Ուրարտական շաղեր հագան

Հայոց Աշխարհի
մեղեդիով օծեցին
կողերը խոցուած
յափշտակուած...

«Հաւատամք ի մի Աստուած

digitised by A.R.A.R.@

ի Հայր ամենակալ...»
Պէտք է երթամ
Տէր
վաղը
գարուն է երաշագեղ
մշտաեռս
շունչովդ հիւսուած,
վաղը գարուն է
յետոյ
Ապրիլ է
դարձեալ,
վաղը գարուն է
ինչո՞ւ լուռ ես
Տէր...

Գարուն էր...
ձմեռը ցրտայուշ
նահանջեց,
ծափ ու ծիծաղ
վերադարձան
տուն,

ծաղկեցաւ վիրաւոր
աշխարհը մեր՝
հսյու
հոգին
փորձեց ժպտիլ,

Օրհնեցին քեզ
Տէր

խոնարհեցան
աղօթեցին,
խաչիդ շունչով
ուխտի գացին
արտերուն
Քեզ սպասող.

շօշափեցին
հասկերը նորաբոյս
քիստերը
հարսնացող.

Վանքերը
մեզ սպասող
քաղեցին
ժպիտները նորայոյս,
տօները ուռճացան,

Ծաղկազարդը
ժամանեց
ծաղիկներով քեռնաւոր,
հոգիներ համեստ
վիրաւոր
հագան
ժպիտը անոր,
հետեւեցան
իրեշտակներուդ
քայլերուն,

ձիթենիները
ճիւղեր համբուրելով
վառեցին
մոմերը
անխօս,
անոնց լոյսով
հիսուած
«Ովսաննաներ»
շաղեցին
շրթներով մատղաշ

խոնարհելով
յիշեցին Քեզ
ժպիտովդ խորհրդաւոր.

Վերջին Կիրակին էր
Տէր

յոյսի
լոյսի
հաղորդութեան...

Գարուն էր
Ապրիլ մը նոր
վարդեր հիւսող
ժպիտներով քեռնաւոր
վերադարձն իր աւետեց.

digitised by A.R.A.R.@

Գարո՞ւն էր.

Երազներ շաղակերտ
շոգիացան

շէններ
շաղկապուող

շողերով շաղուած
շիրմաստան դարձան,
ժողովուրդը
ՆԱՀԱՏԱԿ
Գարո՞ւն էր.

Գարուն էր
ծիթենիներ հաւատաբոյր
արեւահամ
նազանքով բա՞րի
փուշեր հագան
զարդարեցին ճակատները մատղաշ,
մոմերը ծխեցին
երազները բարի
ու ծորեցան
հոգիներուն մէջ
          ծլարձակուող անմեղ.

Գարուն էր
հոգիներ մատղաշ
մանուկներու հետ ծծկեր
ծիծերուն հետ ցամքած
դարձան հոգեթափ,

ժպիտն անոնց խարանուեցաւ
հեգնանքով «մարդկային»
աւազով
համեմուած,

երազներ արեւաշող
թալանուեցան
պղծուեցան
մայրերուն հետ
մայրերուն պէս
                    անտէր,

ամրան
կիզիչ թելերով հիւսուած
աւազ ծամեցին՝

կուլ տուին
ցաւերուն հետ
ատամներուն փշրուած,

շարերուն հետ սպիտակ
շաղ առ հագած
պղծուեցան
երկինքիդ
          տակ բաց.
«Ողորմեա՛ Տէր...» աղերսելով...

Մեղայ Քեզ Տէր
խամաճիկի
          գոյներ հագած
չհետեւեցայ քայլերուդ.

աղօթեցի
համակրանքով
յարգանքով

չեկայ ծունկի
չկրցայ լալ
          քողոքել՝
չդարձայ աքեղայ,

արցունքներս
կուտակուած մնացին
բառերուս մէջ
          բանտարկուած...

Մեղայ Քեզ Տէր
երգերս յիշեցին քեզ
բայց չդարձան
          շարական
ոչ ալ
          աղօթք.
տառերը
Մեսրոպեան շտեմարանի
կոթողներէն կաթող

digitised by A.R.A.R.@

շերտերով սնանեցան,
Մեհենական
երկաթագիր էջերու
ակունքներուն
յուշագրութիւնը ծամեցին
ամէն օր...

Մեղայ Քեզ Տէր

Մեղայ Քեզ Տէր
շնորհնքներուդ շալակակիր
կորաքամակ
տարագիր
կը դեգերիմ
անձաւներուդ տարագոյն
շքեղութիւնը կով տալով,
ներքաններս կ'արիւնին
ճակատին պէս
ճակատագրին
ժողովուրդիս.

բնութագրուած
բռնադատուած
Քու շունչով
դարձանք
տնազուրկ
տարագիր
ստրուկ.

թափառեցանք
հռոմէական շորերով
տրեխներով
Պարսիկի
Արաբի
Ռուսի,
օտարացուող
Հայու հոգին
Քարշ տալով
խաբուեցանք,

խաչդ շալկած
ասպետներդ իսկ
խաբեցին
ծախեցին մեզ,

կը ծախեն տակաւին.

Ջոհը դարձանք
եաթաղանին
Քոչուորի
հրկիզուեցանք
կիզուեցանք
դարձանք կմախք
փոշիացանք,
լոյսը հեռացաւ
օճախներէն «Անտունի»
մգլոտեցան
ակունքները Եփրատի
մնացին
առանց աղօթքի,

ապաւինեցանք վանքերուդ
յօշոտուեցանք
հրկիզուեցանք
ծխեցինք ծուխ
դարձանք
ածուխ
աճիւնները մեր անթաղ
ողողեցին
հողը հայրենի
հասան
Մարկատէ
իջան Տէր Զօր
աւազները
անապատի
լափելով.
ալիքները Եփրատի
արեան մեր
կարմիր
կարմիր
շերտերով գինով
աճիւնները մեր չհանգչող
լուացին
վերածեցին խունկի
փոթորկեցան
ելեւէջով անսանց
փնտռեցին
Քեզ,
զարմանքով

digitised by A.R.A.R.@

զայրոյթով...

Մեղայ Քեզ Տէր...

Մեղայ Քեզ Տէր
երկիզուեցանք
կիզուեցանք
դարձանք կմախք
փոշիացանք,
Գնչուները տարաբախտ
«Խաչաքողի Յիշատակարանը»
քարշ տալով

կը դիտեն մեզ
կարեկցանքով
արցունքով,

«Յիշատակն արդարոց
լոյսով եղիցի»
շշնչելով
յուշելով...

Մեղայ Քեզ Տէր
ստրկացանք
որբացանք
հարէմներու
դաջուածքներով
անէծքով
«ՕԾՈՒԵՑԱՆՔ»

լռեցինք
լռեցինք
ծամեցինք ցաւը,

լռեցինք
խորացան վէրքերը,
լռեցինք
ու լռութեան արցունքներու
շերտերով
չհանգչող
ողջունեցինք
սերունդները
վաղուան սպասող:

Լոս Անճելըս

digitised by A.R.A.R.@

ՆՈՒՆԷ ԼԵՒՈՆԵԱՆ

ՀՈԳՈՒՍ ԱՄՊԸ

Հոգուս ամպի մէջ տրտմութիւն չկայ,
Ու թախիծ չկայ անձրեւների մէջ.
Միայն յոգնութիւն, թմրութիւն ու քաղց՝
Սովահար հոգու ծոյլ դեգերումներ...
Գուցէ ինչ-որ բան ակնյայտ դառնայ,
Ու պարզաբանուի մի ճշմարտութիւն,
Միայն թէ արդեօ՞ք շուտ կը հեռանայ
Ցրտահար մարմնի սարսուռը թաքուն:
Ինչ-որ երկնքում, ասում են, թէ կայ
Ինչ-որ «վատ բանի» բացակայութիւն,
Ինչ-որ արեւի պաղ գծանկար,
Ենթադրւում է՝ կայ երջանկութիւն...
Իսկ կա՞յ արդեօք սէր, երբ սիրած մարդուն
Էլ չեն ճանաչում անցորդների մէջ.
Երբ շրջանցում են անյայտ փողոցում՝
Թէկուզ փնտռելով նրան անընդմէջ:
Եւ թախիծ չկայ անձրեւների մէջ,
Հոգու ամպի մէջ տրտմութիւն չկայ.
Ցծանաչե՞լ... քե՞զ... քայլերդ չզգա՞լ...
Ուրեմն իրօք փրկութիւն չկայ...

* * *

Ինձ մի' մոռացիր...
Ես մոռանում եմ ապրելը արդէն,
Ինձ եմ մոռանում մութ անկողնու մէջ
Ու հեռանում եմ լրիւ մեն-մենակ:
Ինձ մի' մոռացիր.
Ինձ թռչուններն են անգամ մոռացել
Եւ քայլերիցս էլ չեն խուսափում:
Ու հայելին էլ կոյր է ձեւանում,
Երբեւ թէ ոչ ոք չի կանգնած իր դէմ,
Եւ հայելու մէջ դէմքիս փոխարէն
Անձրեւ է միայն մեղմօրէն կաթում:

Ճնչառութիւնս չի լսում ոչ ոք,
Եւ ես ոչ ոքի էլ չեմ նեղշնչում
Ինձ թարթելու ցանկութիւնը մեծ...
Ու սառնութիւն կայ իմ հայեացքի մէջ,
Եւ իմ աչքերով աշունն է նայում,
Իսկ ես աշնանն եմ լուռ հիւրընկալում
Արեւից փախչող երազներիս մէջ:
Գոնէ դու յիշիր, թէ ես մոռանամ,
Որ ես իսկապէս ներկայ եմ եղել,
Այդ հիմա' եմ ես էութեամբ աշուն,
Թէ չէ աշունը ես շա'տ եմ սիրել...

* * *

Մի օր կը մատնի ձեռագիրը իմ
Կալանքից յոգնած լուսատր մի դէմք,
Ու յետմիջօրէն նախատօնական
Նորից կը ծնուի սեւագրի առջեւ:
Օրը կ'արարուի օրաթերթերում՝
Մշտնջենական հրապարակութեամբ,
Միանշանակ լուծում կը փնտռի
Առաջին մարդու հարցն անպատասխան:
Եւ վախ կ'անուանուի ուրախութիւնը,
Երջանկութիւնը՝ կորստի բառերը,
Ամէն անկիւնում կը խաչուի Յիսուս,
Ամէն մարդու հետ կը ծնուի նոր Նեռ:
Ինքնաբանտարկուած դէմքը կ'արձակուի
Ամենայն նորի հին կրկնութիւնից.
Ես ամանորեայ ցուրտ կէսգիշերին
Ապրելու համար կը ծնուեմ նորից...

digitised by A.R.A.R.@

* * *

Ես չեմ հաւցնում
Ապրել գոյների խաչմերուկներում.
Դրանք փախչում են՝ թողնելով միայն
Թոյլ երանգների շառաւիղները,
Որ աւարտւում են ուրիշ գոյների
Շառաւիղներով:
Ուրիշ հեռուներ,
Երազներ ուրիշ,
Յաճախ կրկնուող
Պատրանքների շարք
Ու մոլորեցնող սուրբ քահանաներ,
Երբեք չուշացող քաւութեան սուրբ ժամ.
Ամէն ինչ ունեմ...
Սիրով կ'ապրէի աշխարհի ամբողջ
Անհեթեթութիւնն ու
Ջրկանքները.
Ու կը ներէի գոյների բոլոր
Փախուստներն անդարձ՝
Համարելով, որ
Ամէն շառաւիղ
Աւարտւում է ճիշդ
Միւսի սկուզքում...

Պէտք է վաճառեմ, սակայն, տարիքս՝
Մի քիչ ժամանակ գնելու համար.
Ես չեմ հաւցնում ապրել
Գոյների խաչմերուկներում:

* * *

- ... Արդեօք կերա՞ր այն ծառի պտղից, որից
Պատուիրել էի, որ չուտես:
- Այս կինը, որ տուեցիր ինձ, նա՛ տուեց ինձ
Ծառի պտղից, եւ ես կերայ:
... ու Եւան, հաստատ, աւելի ցաւեց
Ամուսնու յաւէտ կորստի համար.
Քան թէ դրախտի եւ կամ Աստծոյ...
Օրը ամփոփուեց սեննակիս ներսում,
Ուրեմն դրսում մթնել է արդէն.

Իմ տխրութիւնը վնասակար չէ
Առողջութեանը ոչ իմ, ոչ էլ քո:
Թոյլ տուր մի փոքր զգալ էութիւնս,
Մի քիչ արտասուել կանանց նախամօր
Վշտերի համար.
Նոյնիսկ դրախտում՝ երջանկութեան մէջ,
Նա երազում էր
Երազել նորից՝
Ոսկէ վանդակի դուռը բացելով:
Միայն ամուսնու փոքրոգութիւնը
Յաւիտեան կողպեց դռները բոլոր՝
Ալֆայից մինչեւ օմէգա եւ մահ:
Որպէս հերթական անհաղորդ Ադամ՝
Դու չես լսում ինձ,
Իմ կանխորոշուած յաւերժ բարեկամ,
Առասպելաբար վաղեմի ընկեր.
Մեր միութիւնը խորտակուած էր դեռ
Աստուածաշնչեան սուրբ
ճշմարտութեամբ...

* * *

Մի թող, որ բոլոր աղօթքները իմ
Այդքան շուտ հասնեն, Տէ՛ր, ի կատարման,
Քանզի առաջին օրից արարման
Համբերութեան մեծ բաժակի համար
Աղօթում եմ դեռ:

* * *

Զափաւոր խելագարութիւն է, սիրելիս.
Կ'անցնի, չմտածես, կ'անցնի:
Կը վերադառնանք քո փափաքած
անդունդը
Տագնապներից, կրքից հեռու:
Զափաւոր վաղեմութեան մոտիւներ են.
Վայելում ենք շեղումը օրուայ:
Յաւերժի պատկերն ու անունը
Փոխում ենք վայրկեանը մէկ.
Կ'անցնի, չմտածես, կ'անցնի:

digitised by A.R.A.R.@

Մի օր, երբ գանք սկզբնակէտին՝
Սնուցուած այսօրուայ տագնապով,
Մեր բոլոր խոստումներ-պարտքերը
Իրենց դերը լիովին կը կորցնեն:
Սիրելիս, չափաւոր երջանկութիւն է,
Չափաւոր վախեր են, որ կ'անցնեն...
* * *

Հողեղէն բոլոր երազանքներից
Ամէնամեծը, թերեւս, օդում,
Ջրերի խորքում ու կրակի մէջ՝
Մայր հողին ամուր կանգնած լինելու
Երանութիւնն է:

* * *

Ես սիրում եմ լքել,
Որովհետեւ ինձ դուր է գալիս դրան շրխկոցը թիկունքիս ետեւում:
Ու երբեմն հաճելի է զգալ քամու սառնութիւնը՝
Տնից բաժանող հազարաւոր կիլոմետրերի վրայ:
Քեզ սիրելը նման է թրեւ գալուն
Անիմանալի ինչ-որ խաչմերուկներում,
Ուր սպիտակ դրօշակները օրհնութիւն են թափահարում
Ցանկացած վերջաբանով ճանապարհի:
Ես այլեւս չեմ վերադառնայ այնտեղ,
Ուր վերադառնում են՝ դառնացած հնարաւոր հեռուներից:
Երբ անգամ քնով են ընկել հարբած հրեշտակները՝
Դռներ կան, որ բացւում են միայն հեռանալիս:

Երեւան

digitised by A.R.A.R.@

ԳՈՌ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ՆՄԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՊՈԵՄԻ

Ոչինչից ինձ բաժին ընկաւ մի ծեր հոգի,
Եւ չիառատ նիւթից՝ միայն մանուկ մարմին,
Մի մանկաբուռ սիրտ էլ կրծքիս եամաձուլուեց,
Եղաւ ամբողջ մի մարդատիպ մարդանկար.
Որ համբօրէն մաքառելով պիտի հասնէր արարումին...
Տիեզերքի գութն արնսլուայ յաղթող էր մինչ այն ժամը սոսկ,
Երբ կեանքի գոյժն ազդարարեց տառապանքի մի նոր ծնունդ,
Ու վաւաշոտ կեանքը նորէն նոր տարփանքին գտաւ սնունդ:
Կարեկցողներ եղան հաստատ լռելագոյ երկնի խորքում,
Իսկ երկրային ցոփ արբունքում
Քաղցրահամ էր երջանկութեան գաւը տոփիպ:
Աստւածային ակնթարթ էր ընդամէնը.
Երբ կեանքն իննին կանգ էր առել՝
Լսել ու գէթ մանկափեթիթ նորեկ մի ճիչ,
Երկնի դռնից, որ ներս ընկաւ կապտաժպիտ:
... Եւ ոչնչի նմանութեամբ, այլ լոկ Մարդու՝
Ծնուեցի ես՝ իմ հաւատի սաղմը սրտիս կարկատելով:

***

Ուզում եմ սրտիս ցաւը մեղմանայ՝
Հածոյքներ ծծեմ կեանքի ստինքից.
Ոռնացող բուքը թող ինձ միանայ
Ու թող մեղայ գայ իմ ցաւի վրայ:

Այսօր ուզում եմ լինել սանձարձակ՝
Տրորել հոգուս կապանքները ողջ.
ու թող դեւերը լինեն համարձակ
եւ էլ չփնտռեն մրափել ու որջ:

Ես կը խառնուեմ վոհմակին նրանց՝
ցինիկ կերուխում կը սարքենք այսօր.
քարոյական դիս կլինի քնած,
ու էլ չի գղջայ հոգիս յանցաւոր:

... Ուզում եմ սրտիս ցաւը մեղմանայ՝
Հածոյքներ ծծեմ բախտի ստինքից.
մեռնող օրերից անդարձ վերանայ,
մահերս կախ տայ գղջման աղօթքից:

***

digitised by A.R.A.R.@

Փեղկ-փեղկուցյոր
Կախուել է արդէն յուսամուտներից
Գոլորշին օրուայ:
Պատշգամբներից հերթական անգամ
Մէգն սկսել է
Թափուել դէպի վար:

Ով վայելել է հաճոյք կենարար՝
Աշխարհի ծուխն է դրել՝
Մտքում հեգնելով «մեղքերը» վաղուայ:
Կոյսերը բոլոր
Ճգնակեցութեան երդում են տալիս
Հերթական անգամ Ամենակոյսին:
Գոնէ այս գիշեր
մի մանուկ ծնեն՝ աշակերտելու
Իր Սուրբ Յիսուսին...
Իսկ ազգայնյսին որդին Անառակ՝
Մսխած ինչք ու տուն.
Դառնում է իրեն լոկ յայտնի ուղուց.
Սակայն անաղօթք ու առանց երդում,
Միրամօր կամքին թէեւ հակառակ՝
Քերթել, սահանքով մտնում... անկողին...
Եւ, օ, ի՜նչ հրաշք...
Նորից՝ մեր օրում.
կոյս է մայրանում:

***

Ես ուշացել եմ իրիկնահացից.
Քաղցը մաշում է մի ամբողջ գիշեր.
Յանկարծ զարթնում եմ ինքս իմ լացից՝
Խաւար է տամուկ... ու սուր-սուր փշեր:

Յուզիչ է պահը՝ աղօթք առ Բարձրեալ,
Ոչ միայն հացի,- ձայն է ինձ հասնում,
Անգութ նստած է այս մութը դարձեալ,
Որ նիրհ է մեռեալ, Լոյսը չի բացւում:

Կապերիս տանջուած յոգնութիւն իջաւ,
Եւ կրկնապատկեց խաւարը դժնի.
Սուզած գիշերը իմ բախտը դարձաւ
Ու թողեց ինձ. որ անյոյս թոշնի:

... Ես ուշացել եմ իրիկնահացից.
Սպասում չկայ. ի՞նչ ոխ է թունոտ,
Ես դեռ չեմ մեռել այս մաշող քաղցից.
Սակայն չի բացւում յուսոյ Առաւօտ:

ԻՆՔՆԱՃԱՅԵՑՈՒՄ

Անտես չեն եղել մեղքերն իմ
ու չեն ստուերուել իմ աչքում.
եղել եմ անտաշ, եղել սին,
յաճախ եմ հարբած մտել տուն...

Սովոր չէինք մենք տանը աղօթել,
ընթրիքին գոհանալ Տէր Աստծուց...
Ես շատ եմ իմ Դէմքը աղտոտել՝
մերուելով փողոցին դեռ մանկուց:

Ես մեծ էի, ու «հզօր», ու... դատարկ,
չէր կարող ոչ ոք ինձ ամոքել,
թէ զօրեղ, կարեկից մի ապտակ
խայթել էր երեսը իմ ջահել:

Ու թուումն այնպէս էր տանջում ինձ,
թէ ես էլ մեծ պայքար ունեմ դեռ.
հերոսնե՛ր իմ պայծառ, թէ Ձեզ պէս
գաղափար ունեմ մի անմեռ:

... Ես մեղքեր ունեմ դեռ հազար՝
իմ կեանքը աղօթք-մաքառում,
իմ անցեա՛լ, անպտուղ դու անցար,
յաճախ եմ յոգնած դառնում տուն:

digitised by A.R.A.R.@

ՍԻԵՏԻՍ ՅԱՃԵԱՆ

ԱՐՁԱԿ

ԿՐԿԷՍԸ

Գրիգոր Նարիկեան «Վերակառուցում»

Հարաւային Թաղաղականի կղզիի մը բանակը նուաճած էր ուրիշ փոքր կղզի մը՝ առանց ընդդիմութիւն գտնելու, ինչ որ յուսախաբութեան մատնած էր նախայարձակ զինուորներն ու իրենց թագաւորը, քանի որ անոնք չէին կրցած յագեցնել արեան ծարաւի իրենց ախորժակները։

Նուաճումը պարզուեցաւ նաեւ, որ առանց մէկ փամփուշտ կրակելու գրաւուած կղզին անկառավարելի էր։ Ներխուժող զօրքը չէր կարողանար հաղորդակցիլ տեղացիներուն հետ, որոնց բառապաշարը այնքան խեղճ էր, որ չէին հասկնար նոյնիսկ ամենապարզ հրահանգները՝ «գնա՛, եկո՛ւր, տա՛ր, բե՛ր»։

Օտար ուժերուն հրամանատարը մայրաքաղաք յղած էր յուսահատական զեկոյց մը։

Կղզեցիներու լեզուով՝ «գիշեր»ը եւ «ցերեկ»ը հոմանիշ են իրարու։ Լեզուն այնքան աղքատիկ է, որ «այո՛» եւ «ո՛չ» նոյն բառով կ՚արտայայտեն։ «Ես ևմ», կը պատասխանեն, եթէ մէկը հարցնէ՝

digitised by A.R.A.R.@

«Ո՞վ է ձեր իշխանը»։

Այս տեղեկագրի բովանդակութեան մասին իմանալով՝ յաղթական Թագաւորը՝ զարմացած, իր մօտ բերել տուաւ կղզիէն ներկայացուցիչ մը. «Ինչո՞ւ մէկը, քանի որ բոլորն ալ իշխան են՝ բոլորն ալ ստրուկ»։

— Ձեր լեզուով ինչպէ՞ս կ՚ըսեն «յաղթանակ», — հարցուց արքան, երբ իր դիմաց կանգնեցաւ գերուեալ կղզիի ներկայացուցիչ իշխանը։

— Այնպէս, ինչպէս «պարտութիւն» կ՚ըսենք,— պատասխանեց կղզիի իշխանը։

— Ուրեմն, ըսաւ Թագաւորը, «իմաստութեան» եւ «յիմարութեան» ալ նոյն անո՞ւնը կու տաք։

— Այդպէս է,— հաստատեց հպատակը։

Այն ատեն, Թագաւորը մենամարտի հրաւիրեց կղզեցին։

Մենամարտը՝ Թագաւորին ու ստրուկին միջեւ, տեղի պիտի ունենար մայրաքաղաքի նաւամարտական խաղերու կրկէսին մէջ, հռովմէական ոճով կառուցուած խաղարան մը, որուն մէջտեղի արուեստական, կլոր լիճին մէջ կը մրցակցէին փոքր ռազմանաւեր։

Կռիւը անհաւասար էր, եւ արքան դիւրութեամբ ջախջախեց բանգրաւուած կղզիի ներկայացուցիչը։

Նետերու ամպեր մարախներու պէս կ՚իջնէին կղզեցիին ռազմանաւին վրայ, որ փայտաշէն նաւակ մըն էր, մինչ կղզեցին հանդարտօրէն կը նայէր արձակուող նետերուն եւ պաշտպանուելու որեւէ ճիգ չէր ըներ։

Կրկէսի քարաշէն նստարաններէն՝ բազմութիւնը ոտքի վրայ կը հետեւէր մենամարտին, կը ծիծաղէր, կը ծաղրէր օտարական մարտիկը։

Պահ մը Թագաւորը իր նաւակը մօտեցուց հպատակ իշխանի մակոյկին եւ ցատկեց անոր մէջ, սուրը դրաւ իր հակառակորդին վզին եւ ծունկի բերաւ զայն։

— Ա՛յս է յաղթանակը,— ըսաւ եւ դառնալով շրջափակի խուժանին, որ կը շարունակէր հայհոյել ու սուլել ծնկաչոք իշխանին, ձեռքով ցոյց տուաւ զայն՝ շարունակելով.— Եւ այս ալ պարտութիւնն է...

Երբ վերջ գտաւ մենամարտը, Թագաւորը, որ ինքզինք ուժեղ եւ արդար կը նկատէր, թէեւ յօժարեցաւ այս անգամ հպատակ իշխանին մենամարտի հրաւէրը՝ իրենց կղզիի մէջ, բայց առարկեց, որ իրենց փոքր երկրին մէջ կրկէս չկար։

— Մեր կրկէսը ձերինէն աւելի մեծ է,— պատասխանեց կղզեցին, չարժելով արքային եւ պալատականներուն բարձրաձայն ծիծաղը, որոնք անոր խօսքը կատակ համարած էին։

Յաջորդ առաւօտ, արեւածագին, Թագաւորը ու հպատակ իշխանը փոքր մակոյկով իջան ծով ու ճամբայ ելան դէպի գրաւեալ կղզին։ Կարծր արեւով կախարդուած կարծես, գերի իշխանն ու արքան խորացան ծովուն մէջ, որ քունէն նոր կ՚արթննար։ Հոսանքով տարուած տերեւի նման կը մօտենային վառ հորիզոնին։

Արքան ուզեց ստուգել թէ իրաւ էր, որ կղզիի լեզուով՝ գիշեր ու ցերեկ նոյն բառով կ՚արտայայտուէին։

— Այո՛, մեր լեզուն միայն գոյման ընթացքի մէջ է, աւելորդ բառերէ կը խուսափինք, ինչպէս ծառը աշնան իր մեռած տերեւները կը թօթափէ վրայէն։ Երկինքը, ծովը, մենք, ամէն վայրկեան փոխն ի փոխ կը կոչենք,— ըսաւ կղզեցին։ — Ամէն ինչ միայն փոփոխութեան ընթացքի մէջ է։

Եւ շարունակեց.

— Մեր պապերը սխալած էին ցանկը կազմել անուններով պատմութեան ամէն մէկ ճակի եւ բանի ամէն մէկ տարբեր պահու։ Ըսենք. ճնճղուկին այս առաւօտեան երգին բոլորյատուկ անուն կու

digitised by A.R.A.R.@

տային, տարբեր անուն՝ երէկ գիշերուան երգին։ Անշուշտ վաղը կէսօրուան երգն ալ նոր բառով մը պիտի նշանակէին։

Հանրագիտարանները սկսան գիրցնել նաեւ երկինքներուն անուններով.

— Օրինակ անցեալ տարուան ձմրան երրորդ օրուան մայրամուտին երկինքին անուն մը տուած էին։ Այդ բառը կ՚ամփոփէր այդ իւրայատուկ պահուն երկնային յատկանիշները՝ բոցավառ երկնամպերը որ չղթայուած կը ծփային ալիքներուն վրայ՝ ծածկելով իջնող արեւը, որուն ուղղութեամբ կը թռչէր արագիլներու երամ մը։

Սակայն կղզիի երէցներէն մէկը հարց տուաւ, թէ ինչպէ՞ս կարելի էր յստակ կերպով ճշդել, թէ ո՛ր պահուն սկսած էր արեւամուտը։ Ան արդէն սկիզբ կ՚առնէ արեւածագին, որ իր կարգին կը կերտուի նախորդ գիշերը։ Այսպէս պէտք է ստիպուէինք ետ դառնալ մինչեւ առաջին առաւօտը, ուր ծնունդ առած են բոլոր օրերը։ Նոյն ձեւով, ինչպէ՞ս կարելի է ճշդել, թէ ե՛րբ սկսած ենք ապրիլ կամ մեռնիլ, եթէ աշխարհ եկած պահէն սկսեալ կեանքին օրերը արդէն կը նուազին։

— Այս բոլորին վրայ, չարունակեց պատմել իշխանը, մեր երէցները անդրադարձան, որ անիմաստ աշխատանքի ձեռնարկած էին։

— Ինչո՞ւ առաւօտը եւ իրիկունը իրարմէ զանազանել, երբ մէկը միւսէն ծնունդ կ՚առնէ, ինչպէս որ կուտը եւ ծառը զիրար կ՚ընդգրկեն։ Եւ աւելցուց.

— Ինչպէ՞ս կարելի է պատերազմի մէջ յաղթել, եթէ մահը կարելի չէ յաղթահարել,— հարց տուաւ կղզեցին, մինչ թագաւորը կը նայէր վիշապի ձեւով ամպի մը, որուն բերանէն մահամերձ արեւի լոյսով գունաւորուած կրակ կ՚ելլէր, մինչեւ որ հովը զայն կերպարանափոխեց եւ իժի ձեւ տուաւ անոր, ու թագաւորը մեքենաբար յիշեց՝ «Խեղդուող մարդը օձին իսկ կը փաթթուի», եւ վախցաւ, որ այդ խօսքը ըլլար մահագուշակ մտածում մը։

Կղզեցին՝ կարծես ծովու օդով հարբած, իր մենախօսութիւնը շարունակեց.

— Յաղթանակ, պարտութիւն, երջանկութիւն, ցաւ, միայն կեանք մը կը տեւեն, այսինքն՝ ակնթարթ մը. ինչո՞ւ տարբեր անուն տալ անոնց, եթէ մէկ բառը՝ կեանք, այդ բոլոր իմաստները, այդ բազմապատիկ պահերը ու ապրումները կը բովանդակէ,— ըսաւ կղզեցին, անտեղեակ արքային մտորումներուն։ — Նոյնիսկ կեանք եւ մահ, ի՛նչ են եթէ ոչ մէկը միւսին շարունակութիւնը, ինչպէս արեւածագը ու մայրամուտը։

Թագաւորն ու կղզեցին տակաւին կը նաւարկէին, երբ որ հեռաւոր ափի փարոսէն թարթափուն լոյսը դադրեցաւ անլուսին գիշերուան երկինքին տակ։

Կղզեցին գլուխը վեր թեքեց, աստղերը կարդաց եւ յայտարարեց.

— Կէս գիշեր է, հասանք ովկիանոսի կեդրոնական կէտը։

Հպատակ իշխանը թիերը վեր քաշեց։

— Ասիկա, որ քու ծովդ է, արքայ, մեր ալ կրկէսն է, ըսաւ կղզեցին ու նետուեցաւ ծփացող ալիքներուն մէջ։

Թագաւորը մնաց մինակ, օտար աստղերու անհամբոյր լոյսին տակ, մենամարտի մը մէջ՝ քմահաճ հովու եւ մահաշշուկ ջուրին դէմ։

Ծովը, որ անսահման կրկէսի պէս, կը ծաւալէր չորս կողմը, իր խորունկ ու ահարկու երգով խեղդեց թագաւորին աղաղակը, մինչ իշխանը կը լողար անյայտ ուղղութեամբ, արեւելք կամ արեւմուտք, հիւսիս կամ հարաւ՝ կլոր աշխարհի, դէպի կեանք կամ դէպի մահ՝ երկուորեակ քոյրեր, կոյր մօրմէ մը ծնունդ առած զաւակներ, զորս կը կոչենք «ժամանակ»։

Զիմ

digitised by A.R.A.R.@

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐՈՒՆ ԱՐՏԱՍՈՒՔԸ

Քակուեցաւ լեզուն։

Ես՝ որ կը փորձեմ վերծանել լռութեան յիշողութիւնը դարերէ ի վեր ինքզինք յաւելագրող առասպելին, ես՝ որ կը յաւակնիմ դառնալ նոր լեզուն հին-հին կարօտներ փոթորկող արեան առեղծուածին, հիմա ա՛լ ոչինչ կը յիշեմ։ Ճիրիմն ալ։ Նոյնպէս՝ հրապարակը։ Նաեւ՝ հորիզոնները կոտորակող բաւիղը, բայց պարիսպին քարերը տակաւին կ'աղմկեն կուղպ ձայները ժամանակին եւ ժամանակ ու անժամանակ կը յուշեն անդադար, որ միմիայն իրմով կ'ամբողջանայ ցեղին արեան առասպելը։ Հո՛ս եւ ուրիշ ո՛չ մէկ տեղ՝ ինչպէս ստուերը իր երկարամեայ գոյապայքարին եւ արձագանգը գալիք օրերուն։

Կը խոնարհիմ յոգնարեան ծանրութիւնը քամակիս, իբրեւ թէ կը կարգամ մնացորդացները հողին վրայ տարտղնուած ոտնահետքերուն, կը կարծեմ փնջել երանգները մանկութեան սաղմոսներուն, ըմբոշխնել երանութիւնը սիրոյ եւ կարօտի հանդիպումը ծաղկած լիահաս նուռերուն, բայց, դարձեալ եւ դարձեալ, ո՛չ մէկ խօսք, ո՛չ մէկ ժպիտ եւ ո՛չ մէկ բոյր կը քաղեմ։ Սպիտակ անձկութեան արձագանգները դարձեալ կը խուժեն դեռատի յոյսեր փայփայած աչքերուս մէջ, կ'ահագնանան ջարդուփշուր սոսկալի պատկերներ, կ'ըլլան խուճապ համատարած եւ Խնա հրաշաքաղաքը, իրեն յատուկ բացառիկ հաւատարմութեամբ, վերստին կ'ալեկոծի եւ կ'արձակէ թանձր փոշին իր կամազուրկ որդիներուն փախուստին։

Կը յաջորդէ անտէր ու անպաշտպան չէներուն սպիտակ ահազանգը, սեւահող զարհուրանքը աջ ու ահեակ քայքայուող խրճիթներուն, յետոյ՝ իրենց ճակատագրին լքուած սեւազգեստ կիները, որոնց աղաչանքները մնացին անպատասխան, երբ խուճապահար այրերը քաղաքամայրէն փախուստ տուին երկչոտ նապաստակներու պէս, մոռցան առհմանուն ու յիշողութիւն, ցաւ ու երազ, ուխտ ու կոչում, իրենց ետին ձգելով ուստրեր ու դուստրեր մինուճար՝ պարիսպին ծանր ստուերէն երկարող հեռաւոր մառախուղներու քղանցքներուն կառչած։

Կը տեսնեմ։ Հիմա միայն կիները կը տեսնեմ։ Նոյն կիները եւ ցնորահար այրերուն միեւնոյն փախուստը՝ հայրենի եզերքներէն դէպի անծանօթ աշխարհներ երկարող, դառնայուշ օրերու ստուերները կնճռոտած կոկորդիլոսներ ինչպէս, որոնք մռայլ մայրամուտներու ստուերները ծամծմեցին եւ արհաւիրքներու լերդացած քամիները ունրակներուն վրայ տարածեցին։

digitised by A.R.A.R.@

Օտարական տղամարդը կանգնած էր շուար. ինքն իր մէջ երկփեղկուած ու միաձոյլ միեւնոյն ատեն, ընդդէմ իր երկակենցաղ գոյութեան ու վախճան չճանչցող ամէնօրեայ ներապատերազմին, եւ այս իրողութիւնը իր մեծագոյն տագնապն էր, գոյութենական մղձաւանջը, բայց եւ արեան մարտահրաւէրը: Այս իսկ պատճառով ան իր սիրտը չարունակ կը բանար պարիսպին ողբը կշռութաւորող ապաւէններուն չափ ապիրատ սեւազգեստ կիներուն, եւ անոնք կ՛արձագանգէին իր խօսքերուն: Թէկուզ կիսաձայն, թէկուզ բացաձայն հաւատարմութեամբ եւ ա՛յ աւելի կը կնճռոտէին իր եօթնահանգոյց առասպելը:

Անատոլի Ավետեան. «Հունձք», 1998, պղինձ Երեւան

Տղամա՛րդը:

Անյիշաչար ժամանակներէ ի վեր պարիսպացած արժանապատուութիւնը ցեղին, արեան ու ժառանգին արթուն տրիբունը նաեւ, որուն ձեռքերէն կայծեր չանթեր կ՛արթննային, չանթերը կը դառնային ուխտապահ բանակներ եւ արեւելքէն ու արեւմուտքէն ներխուժող վոհմակներուն դէմ փոթորիկներ կը պայթէին: Ձեռքերը. հաւատարիմ ու յամառ նոյն մահակիր ձեռքերը, որոնք կը թուէին իր ձեռքերը ըլլալ, նոյնինքն իր ձեռքերն էին արդէն, եւ այս մարդը, որ միմիայն փորձութեանց մուրճով իր բռունցքը կը պողպատէր, «Ե՛ս եմ ձեռքերը», կը գոռար, եւ պարիսպը ա՛յ աւելի կը դառնար անառիկ, հպարտ ու յաղթահասակ եւ սարսափելիօրէն առնական:

Իրաւամբ, կարծես երազ մը ըլլար:

Գեղեցիկ երազ մը, որուն դիւցազնական հրդեհէն բռնկած՝ գտաւ ինքզինք, եղաւ փառաւորապէս եւ արմատացաւ հո՛ն, ուր էր արդէն, պարիսպին կողքին, պարիսպին հետ եւ ճի՛շդ պարիսպին պէս: «Ես եմ, պարիսպը ես եմ», ցնծաց ի խորոց սրտի, փառաբանեց պսակադրումը ժայռին ու ամպին, սիրերգութիւնը՝ ծիլին ու արեւուն, եւ լիացաւ:

Եւ յանժամ տեսաւ:

Տեսաւ, որ ամէն բան իր գոյնն ու համը փոխեց, նոր թարմութեամբ մը ջերմացաւ, արձաններն ու շիրմաքարերը կենդանացան յանկարծ, նոյնիսկ եղերամայրերուն լացուկոծը տարբեր համ ստացաւ եւ եղաւ տօն ու շարժում եւ խոյանք ու երգ:

Զմայլեց: Բայց նաեւ չազատագրուեցաւ մտահոգութեան ճիրաններէն: Հրդեհը տակաւին չէր լռած: Տուն ու ապարանք, հրապարակ ու երկինք կրակներու մէջ կը տապլտկէին, պատերն

digitised by A.R.A.R.@

ու առաստաղները իրարու վրայ փուլ կու գային եւ սոսկալի պատկերներ աչքերը կը խճողէին:

Ի՞նչ տեղի կ՚ունենար: Չկրցաւ պատասխանել: Կինը ա՛լ աւելի մօտեցած էր իրեն եւ բառերը լփռտելով յայտնած էր կիսաձայն, որ խսկապէս տարօրինակ բաներ կը պատահին, թէ՝ չիբիմները ամէն գիշեր կը չարժին յեղակարծ, թէ՝ ղարերէ ի վեր ննջած մանուկ թագաւորն ալ դուրս կու գայ իր դամբարանէն, թէ՝ պալատ առաջնորդող ճամբուն մասին հարցումներ կը տեղայ ոտքի ելած մեռելներուն գլխուն, թէ՝ մեռելները լեզու եւ պատասխան կ՚առնեն, բայց ան կը չարունակէ մնալ միշտ նոյն տեղը՝ իբրեւ արքան անընակիչ գերեզմաններուն եւ տխրաձայն երգիչը անվախճան գիշերներու առեղծուածին:

Անհաւատալի բաներ պատմեց, խսկապէս անհաւատալի պատմութիւններ, բայց չլռեց: Իր յիշողութենէն վրիպած անուններ ու դէպքեր յիշեց եւ աւելցուց, որ բոլորը, մեռելներ են բոլորը, եւ ան, որ նորահրաշ մանուկներն ու անոնց մանուկ թագաւորը սպաննեց ան, որուն գործած նախճիրին պատճառը երբեք չիմացան, չհասկցան երբեւիցէ, պիտի չարունակէ սպաննել նոյնիսկ մեռելները:

Օտարական անկոչ այցելուն մտածեց, որ կ՚ուզէ մեռնիլ: Գիտէր արդէն, որ Ինա հրաշաքաղաքը իրն էր եւ իրը չէր, աւելի ճիշդ՝ տղամարդունն էր եւ ինք պարզապէս մեռնիլ կ՚ուզէր: Խաղը պէտք է աւարտէր: «Ե՞րբ պիտի վերջ գտնէ, մեռնիլ կ՚ուզեմ», պոռթկաց սարսափելի ձայնով մը, բայց կինը պատասխանեց, որ պէտք է սպասէ, սպասել սորվի մեռելներէն, որովհետեւ եղիրամայրերը իրենց արհեստէն վաղուց հրաժարեցան, որովհետեւ ո՛չ ոք այլեւս մանուկ թագաւորին շիրիմը կը յիշէ, հրաժարելով հրաժարած են մերթ ընդ մերթ այցելութիւն տալու իրենց բարի սովորութենէն, մինչ արիւնը կը պահանջէ…

Լռաւ:

Լռաւ, որ պատմութիւնը միշտ ալ ինքզինք կը կրկնէ, հազարաւոր տարիներ առաջ պատահած դէպքերը դարձեալ կը պատահին, վա՛ղն ալ պիտի պատահին, աւելի սարսափելի ահաւորութեամբ կամ նուազ ուժգնութեամբ, նոյնանուն կամ նոր դերակատարներով. սակայն ինք պիտի չարունակէ սպասել անոր, որ պիտի գայ, որովհետեւ ան սպասումին գահաժառանգն է եւ սկիզբը բոլոր անաւարտ աւարտներուն:

Արձանացաւ պարիսպին կողքին, ինքն իր մէջ, մայր դարպասին՝ Արեւադրան մտերմութեամբ եւ պահ մը զգաց, որ որոշ չափով պարիսպ ու դարպաս դարձած է արդէն:

Քաղաքը նոյն քաղաքն էր: Մեռած թէ կենդանի, հարսնեւոր կամ սգաւոր, ինչ տարբերութիւն: Էականը այն էր, որ պատմութիւն ու յիշողութիւն ունեցող նո՛յն քաղաքն էր: Եօթը ամրապինդ դարպասներուն առասպելը հիւսող միեւնոյն հրաշաքաղաքը, որուն մութ խորերէն հիմա ձայներ կը բարձրանային, կիսափուլ բնակարաններէն լուսաւոր դէմքերով այրեր ու մայրեր դուրս կու գային, կը փորձէին դառնալ վահան ու պարիսպ, եթէ նոյնիսկ խրտուիլակներուն ամբոխը տակաւին խոյս կու տար դէպի անորոշ տափաստաններ, հաւանաբար՝ դէպի հեռաւոր Ուր քաղաքը կամ ոչ մէկ տեղ:

- Զմեկնի՞նք…

Կինն էր: Իր օրերը իւրայատուկ համով օչինդրած կինը: Մտերիմ ու համակրելի նոյն անհաշտ թշնամի-բարեկամը:

- Ինչու ոչ,- պիտի պատասխանէր օտարականը, բայց տղամարդը այս անգամ ալ գլուխ ցցեց եւ յանդիմանական չեչտով միջամտեց.

digitised by A.R.A.R.@

- Բոլորը լքեցին զիս. Դո՞ւն ալ…
- Զփործե՞նք…

Բառը մնաց կախուած օդին մէջ: Տղամարդուն աչքերէն կրակ կը ժայթքէր: Կարծես պիտի յօշոտէր զինք: Ամչցաւ: Մեկնումը իմաստ չունէր: Ամէն բան տեսած էր արդէն: Արթմնի երազին մէջ, քուն թէ արթուն, տեսած էր բազմիցս եւ հիւսած՝ պսակը գալիք օրերուն. Ո՛չ, ինք պէտք է մնար տղամարդուն կողքին, այժմ եւ միշտ, ուրիշ տեղ հարազատ շիրիմ պիտի չգտնէին, չէին կրնար գտնել, ոչ մէկ քաղաքի մէջ, յետոյ՝ որո՞ւ համար պիտի արտասուէին: Հապա՞ հեքիաթը: Կրնայի՞ն ապրիլ առանց երազի, որբ ու մեկուսի, հեռու՝ մանուկ թագաւորին յոյսերու օրօրոց շիրիմէն, ուրկէ օր մը ան անպայման դուրս պիտի գար, բայց այս անգամ բոլորովին տարբեր, խրոխտ ու գեղեցիկ, յաղթահասակ ու տիրակալ, երկգլխանի արծիւին իմաստուն զօրութեամբ, ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս ինք կը ցանկար, կը պատկերացնէր ու կ'երազէր, նոյնիսկ աւանդապահ տղամարդէն աւելի:

Զգաց, որ կենաց-մահու հրայրքէն բռնուած ծառի մը պէս կը դողար, կը դողար իր ողջ էութեամբ՝ տաղերն ու պատուիրանները սօսեաց անտառին եւ մարմինը հաճելի երանութեամբ մը կը զարնանար: Հողին ընդերքներուն կարօտները փոթորկած աւիշը կը բարձրանար արմատներն ի վեր, ոստերն ու տերեւները կը լուսաւորէր նորափայլ խոստումներով եւ այտերը թարմ քաղցրութեամբ մը կը համովնային: Կ'եռար արիւնը, սիրտը կը տրոփէր անհամաչափ կայտառութեամբ եւ սէր ու գարուն դաշներգող յուշերը դարձեալ կ'արթննային:

Ուրկէ ուր յանկարծ յիշեց աշխարհ մը բոյր կինը, իրենց տարաբախտ հանդիպումը յիշեց, բայց չհասկցաւ, թէ ինչու համար մնաց անշարժ. Կարծես ակնթարթ մը առաջ ըլլար: Օրերը չէին ծերացած եւ հանդիպումը, անկատար-անցեալ իրենց հանդիպումը հիմա վերստին կ'ալեկոծէր ակօսները ցանկութիւններու եւ սպասումներու իր դաշտերուն:

Իրեն ի՛նչ, եթէ կինը չէր լացած թագաւորին անկենդան մարմինին վրայ: Թող լար: Ձեռքն ու ոտքը բանո՞ղ կար: Եւ եթէ չէր ուզեր՝ յետոյ ինչո՞ւ լացած էր, ինչո՛ւ «Ի՛նչ գիտնայի՛ն, որ ես կու լայի իմ սեւ բախտիս համար»: Ա՜ռ քեզի պատասխան: Ոչ մէկ պատրուակ կրնար զինք համոզել, ո՛չ խորհրդաւոր յղութեան պատմութիւնը եւ ոչ ալ անոր երեք անառակ աղջիկները: Թող ուզածին չափ մերկանար, թող չարունակէր իր մորթին մորթը զառնալ, թող աղաչէր-գայթանար, սպառնար, բայց ափ մը աղին եւ ծովուն պատմութիւնը թող ուրիշ միամիտի մը պատմէր, իրեն ինչ…

Ինք պիտի շարունակէր իր երթը եւ միայն մարգարէներուն վայել հանդիսաւորութեամբ մուտք գործէր Արեւադուռէն ներս, ինչ ալ ըլլար ծովուն կախարդական հմայքներէն փոթորկած կնոջ անունը. Ան կեանք կոչուէր թէ ճակատագիր, մահ թէ ծնունդ, ինք տեղի պիտի չտար եւ պիտի ապրէր առանձինն, ի՛ր բաւիղին մէջ: Վերջապէս, ինք շատ լաւ գիտէր, որ իւրաքանչիւր ծնունդի հետ աշխարհ կու գայ անոր կեանքի քարտէսը եւ մարդիկ, մինչեւ չունչ վերջին պէտք է, կը կերտեն ու կ'ապրին իրենց բաւիղը՝ իրենց երջանկութիւններով ու դժբախտութիւններով, յաղթանակներով ու կորուստներով, սէրերով ու ատելութիւններով, ձգտումներով ու կասկածներով, վախերով ու քաջագործութիւններով, միշտ կորսուելով իրենց օրերու բաւիղին մէջ եւ կարծելով շարունակ, որ արդէն հասած են անոր վերջակէտին, ոտք դրած են կեանքի մրցավազքին վախճանագիծին վրայ եւ գտած՝ կեանքի գնով գնուած ելքի դուռը:

Բայց միշտ՝ առանձի՛նն:

digitised by A.R.A.R.@

Ինչո՞ւ ուշացած էր:

Եթէ անկէ առաջ գայի, պահ մը մտածեց օտարականը, հաւանաբար գալուստս դիմաւորող պահնորդներ գտնէի, դռներու սեմին բարախացած անձնամոռ հաւատաւորներ, մուտք գործէի լոյս ու սէր ծխող համեստ երդերէ ներս եւ վայելէի գրկաբաց մտերմութիւնը արեգակունք աչքերով կորիճներուն, որոնց մասին նոյնիսկ չէի մտածած:

Եթէ անկէ առաջ դար, առասպելը հաւանաբար հասնէր իր աւարտին եւ իր անվախճան աւայտանքներն ու որոնումները վերջ գտնէին միանգամընդմիշտ: Բայց ժամադրութիւնը դարձեալ չէր յարգած եւ ինքզինք գտած էր Ուր բերդաքաղաքի փէշերուն: Փորձած էր ըսել, որ այլեւս յոգնած է այս քաղաքէն, ձանձրացած՝ անոր միապաղաղ վազքէն ու զինք հալածող անվերջանալի պարտաւորութիւններէն, գզուած՝ ծուխերու մէջ թաղուած գինետուներուն անառագաստ գինարբուքներէն. թէ՝ ինք վաւերական որդին է կիսափուլ ու անմարդաբնակ միւս քաղաքամայրին, որուն դռները սպասումներու յուռ կրակներէն կը ճարճատին, շիրիմները անպաշտպան ու յքուած ըլլալու տառապանքէն իրենք իրենց վրայ փուլ կու գան. մեռած պարիսպները դաւաղիր քամիներուն դէմ անհաւասար մարտը կը շարունակեն դեռ, իսկ բանալիները ամրոցներուն ու ջաղացքներուն տակաւին կորսուած կը մնան տարագրութեան մութ ու անապահով ճամբաներուն վրայ:

Եթէ, եթէ, եթէ…

Սակայն արդէն ուշացած էր եւ ինքնարդարացման բոլոր փորձերը այլեւս ո՛չ մէկ իմաստ ունէին: Ուզեց խօսիլ, իր վերջնական պարտութիւնը խոստովանիլ, բայց ամչցաւ անփառունակ վախճանէն եւ նախընտրեց լռել: Չէ՞ որ ինք նաեւ ազամարդ էր: «Ո՛չ, պիտի չլռեմ», մտմտաց պահ մը, յամառեցաւ, վճռեց եւ փորձեց ըսել, որ մտնուկ թագաւորը դեռ իրեն կը սպասէ, շիրիմներն ու աղօթարանները տակաւին խուցերու մէջ կը քնանան, ջաղացքներն ու ապարանքները հազար-հազար հրաւէրներ կ՛աղան, իսկ թիթեռներն ու ծառերը հարսանեկան լուսազգեստներ կը ձեւեն: Ուզեց գոռալ իր ադիքներուն խորերէն, բայց չկրցաւ, որովհետեւ հակառակ իր ծով ցանկութեան, տակաւին հոս էր եւ ոչինչ կը խօսէր: Գլուխը առաւ ափերուն մէջ եւ յանձնուեցաւ անդադար անել բոլորակներ պարգող հարցումներու յորձանքին:

Հիմա արդէն առանձին էր, աւելի ճիշդ՝ իր նախահայրերը յիշեցնող սպիտակամօրուս հեքիաթասացին հետ, որ իր հիւսած գեղեցիկ սուտերու պատրանքին յենած՝ Արգոսի հայեացքներով անորոշ հորիզոնին նոյնքան անորոշ ուղիները կը խառնշտկէր: Արդեօք որո՞ւ կը պատմէր իր այնքան ծանօթ-անծանօթ առասպելը, իրե՞ն, ինքզինքի՞ն, իր այնքան սիրելի հեռաւոր քաղաքամայրին յաւերժութեան առեղծուածները կնճռոտած պարիսպի՞ն, եօթնաժանիք քամիներուն դէմ եօթը դարպասներուն անառիկ ամրութիւնը աշխարհով մէկ աղաղակող երկգլխանի արծիւներո՞ւն, արեւուն ու արեան անառիկ զօրութիւնը փառաբանող աքաղաղներո՞ւն, թէ՞ հեռուներու մառախուղին մէջ անէացող մարդկային սիլուէթներուն…

Հաւանաբար՝ ինքզինքին, բայց միաժամանակ՝ նաեւ անոր՝ այլի՛ն, առանց որուն կրնար մնալ թերի եւ անհեթեթ, անհեռանկար եւ անիմաստ՝ յար ու նման առանձնութեան աղաւորութենէն սարսափահար իր կամակոր ստուերին:

- Կը տեսնե՞ս, հրդեհը նկատած չունի՞ս,- յանդիմանական շեշտով սաստեց ալեւորը եւ շարունակեց,- տե՛ս, հո՛ն, ամէն բան սկսաւ այրիլ, ամէ՛ն բան…

Զպատասխանեց: Բացաւ քերականը յիշողութեան եւ յանձնուեցաւ խամրած օրերու ակ-

digitised by A.R.A.R.@

նախտից հրախաղին:

Միաւնարար մաած էին Ուր բերդաքաղաքի Փրկութեան Դարպասէն ներս, ողջունած՝ լայն ու երկար սպիտակ զգեստներու մէջ ծոյլ-ծոյլ թաղուած արեւակէզ դէմքերով մօրուաւորները, որոնք աճեկիորէն քրտինք ու անապատ կը հոտէին, կանգ առած էին բերդաքաղաքի լանջին՝ իր գերդաստանին գեղեցկօրէն դաժան երազային օրերը յուշող քարակերտ բնակարանին առջեւ եւ, առանց հրաւէրի սպասելու, մտած ներս: Նոր ծաղկած քեպպէթի[1] ծառին բոյրը բակը ողողած էր իր արեւելեան իւրայատուկ քաղցրութեամբ: Մարմարակերտ սպիտակ աւազանին լուսաղեղնաւուն ցայտաղբիւրը թէեւ լռած էր, բայց յասմիկի թուփին եւ վարդենիի թաղարներուն միջեւ ոստոստող ֆիւլէ-ֆիւլէ[2] ճնճղուկները տակաւին կը ճռուողէին մշտադալար յիշատակներ: Իր մանկութեան խաղընկերներն էին, որոնց այնքա՜ն կարօտցած էր: Մօտեցած էր ջրհորին, դոյլ մը ջուր դուրս քաշած էր եւ ափով խմած սառնասառն ջուրը: Ափ մը, երկու ափ, երեք ափ, յետոյ՝ դարձեալ, բայց չէր յագեցած: Ինչպէ՞ս կշտանար իր մանկութեան քաղցրօրէն տխուր ու երազային յիշատակներէն, որոնք ափ առ ափ արթնցած էին եւ զինք փոխադրած այլ աշխարհ մը, որ կարօտ էր անամոք եւ պայծառ յիշողութիւն, երազ էր կապոյտ եւ մտասանջ օրերու ամէնօրեայ ամանոր:

Կիսամութ ու խորհրդաւոր սենեակին յուշիկ-յուշիկ լիացող հմայքին անձնատուր՝ իր մանկութիւնը վերստին ապրած էր: Պատանութիւնը միացած էր յիշատակներու հարսանիքին եւ սեղանը կենդանացած՝ թանաք ու երազ բուրող նարաղիր էջերով: Գրած էր ինքնամոռաց, միամիտ երանութեամբ, սիրտն ու հոգին քամած էր սպիտակ էջերուն ակօս-ակօս ծլարձակող տողերուն մէջ եւ սպասած, որ ան ժամանէ բառերուն հետ, առաջին սիրոյ սպիտակ նժոյգին վրայ փառաւորապէս բազմած եւ տիրէ կամքն ու զօրութիւնը երազներու իշխանուհիին:

Էջեր ու էջեր լեցուած էին գիրար խաչաձեւող քաղցր վերապրումներով, հոգիին քարայրները լուսաւորուած էին հաճելի ջերմութեամբ մը եւ թուղթերը կուտակուած՝ իրարու վրայ: Մատները ցաւած էին ծանրանիստ օրերուն սուր խայթոցներէն, յետոյ մարած էր յուշերու լապտերը եւ որոշած էր քնանալ:

Կ'ատէր անկողինը եւ հաւանաբար այդ իսկ պատճառով, կը խուսափէր միշտ նոյն ժամուն անկողինին մօտենալէ: Աւելի ճիշդ՝ զայն դատարկ կը թողուր եւ, եթէ սխալմամբ նոյնիսկ անոր մէջ սպրդէր՝ հոն չէր քնանար, ինչպէս առհասարակ ուրիշներ կ'ընէին: Ինք կը նախընտրէր կծկուիլ բազկաթոռի մը կամ նոյնիսկ չոր ու ցամաք ճռճռան աթոռի մը մէջ, կիսով փակել աչքերը եւ խոկալ ու խոկալ: Նոյնիսկ քունին մասին, որ լուռ գիշերուան մութ ու անշշուկ ընկերն էր, բայց եւ առկայծ լապտերը իր արթմնի երազներուն. Կրնար սենեակէն դուրս ելլել եւ քիչ մը թափառիլ անլոյս ու անձայն փողոցներուն մէջ, բայց ինք կ'ատէր խաւարը եւ կը սիրէր կիսաձայն լապտերին լուսախաղերուն հետ բաժնել իր յամրաքայլ մտածումները: Չէր քնանար: Անկողինը անդիմադրելի թակարդ մըն էր, որ անշարժութիւն եւ մահ կը հոտէր: Իրմէ առաջ հայրը քնացած էր նոյն անկողինին մէջ, աւելի առաջ՝ հաւանաբար մեծ հայրը կամ նոյնիսկ իրեն անծանօթ հարազատ այլ ննջեցեալ մը: Եւ ճիշդ այս իսկ պատճառով, առանց հագուստ ու կօշիկ հանելու, կ'ընկողմանէր բազկաթոռին մէջ եւ կը մտածէր ու կը մտածէր: Ժա-

1. Սիթրուս ընտանիքին պատկանող դեղնագոյն խոշոր պտուղ, որմէ Ուր քաղաքի բնակիչները քաղցրաբոյր մրգանուշ կը պատրաստեն:

2. Արեւելեան անուշաբոյր սպիտակ ծաղիկ:

digitised by A.R.A.R.@

մեր չարունակ։ Ա՛յսպէս։ Նոյն դիրքով եւ առհասարակ միեւնոյն անկիւնը։ Ցեառյ անխուսափելի յոգնութիւնը կու գար ու կ՛առեւանգէր զինք. Միմիայն յոգնութիւնը, եթէ նոյնիսկ անիկա քուն կոչուէր։

Կ՛արթննար։ Դեռ լոյսը չբացուած կ՛արթննար։ Զգուշութեամբ ոտքի կ՛ելլէր եւ կը փորձէր շօշափել խաւարը չնչաւորող ադամամութիւն թեթեւ սուսերները։ Կը վախնար այս պահէն, մանուկի մը չափ կը վախնար անխօս, բայց մահ ու աղէտ որոտացող մթութենէն, որովհետեւ միշտ ալ ինքզինք կը գտնէր առանձին ու անպաշտպան։ Ցայնժամ կը դիմէր անկողինին, վերմակը գլուխը կը քաշէր եւ քուն կ՛աղերսէր։ Բայց քունը կը մերժէր գալ։ Կը տապլտկէր աջ ու ձախ, հազար ու մէկ հնարքներու մասին կը մտածէր, կ՛ելլէր ոտքի, սեղանիկին ծայրը դրուած փարչէն ումպ մը ջուր կը խմէր, երկու ումպ, երեք ումպ, սարսափ մը ջուր, մղձաւանջ մը ջուր, յետոյ դարձեալ կը յոգնէր մարմինը եւ աներեւոյթ բռնադրիչը նոյն խաղը կը կրկնէր։

Ամէ՛ն գիշեր։

Կ՛արթննար արեւուն առաջին շողերուն հետ, որոնք սենեակն ու աշխարհը կը լուսային խաւարին անհաւասարափներէն, եւ երջանիկ թմրութիւն մը կ՛երկարէր կոարտուող մարմինին մկաններուն մէջ։ Ուրախութիւնը կ՛արշալուսէր արտակարգ աշխուժութեամբ, սակայն ինք կը չարունակէր մնալ երկնցած՝ կեանքը օրհներգող կայտառ ճառագայթներուն հետ եւ կը մտածէր իր մահուան մասին, որ զուտ անձնական հարց էր, զոր միշտ իր կողքին կը գտնէր, որուն ներկայութենէն՝ հողին տակ ընդմիշտ քնանալու գաղափարէն ահաւոր հերպով կը սոսկար։

Գիշատիչ մտածումները նետուեցան անկողինէն դուրս, փորձեցին դաշինք կնքել այս ամենազօր սաղայէլին հետ, աղաչեցին քունը արթնութեամբ չադել եւ զինք ոտքի հանեցին։

Մինչեւ ե՞րբ ինք իր կեանքէն դուրս պիտի ապրէր։ Հարցումին նոր հարցումներ պատասխանեցին եւ այն ատեն վերջնականապէս համոզուեցաւ, որ իր մարմինը միշտ ալ ծոյլ-ծոյլ պիտի ուշանար եւ այս հարցը ինք երբեք պիտի չհասկնար։

Բառերը գիրար կլլպեցին։

Սենեակը նոյն սենեակն էր։ Ինք դարձեալ առանձին էր, սակայն միաժամանակ առանձին չէր, որովհետեւ մահը տակաւին իր կողքին էր եւ ինչ-որ խօսքեր կը չաղակրատէր։

Երազներու իշխանուհին մշիկ-մշիկ կը քնանար քիչ անդին, կիսաւարտ նախադասութիւններու սեւագիր էջին վրայ, տակաւին թարմ մելան բուրող թուղթին թափանցիկ արշալոյսներուն մէջ կը ննջէր խաղաղ ու երջանիկ, անմեղունակ ժպիտը դէմքին եւ կարծես իր անաւարտ երազները կը զարգանէր։ Մինչ ինք, ո՛վ խորհուրդ անբացատրելի, լապտերը կը վառէր ու կը մարէր, կը մարէր ու կը վառէր եւ ինքզինք կը մխիթարէր։ Ի՞նչ տարբերութիւն։ Տարբերութիւնը հիմա այն էր, որ ինք արդէն վեր առած էր կոպերը, լարած՝ աղեղները իր յոգնիլ չճանչցող հայեացքներուն, կատարած՝ վերաքաղը Ուր քաղաքի կիսամութ գոփհներուն մէջ տարտղնուած իր երբեմնի անպատասխանատու եւ ցոփ օրերուն, լուծած՝ ծածկագիր թնճուկները խաւարին եւ եզրակացուցած, որ ճակատագրական որոշումը զինք կը սպասէ։

Կողմնորոշումը անխուսափելի էր։

Խոստովանութիւնը նախաքայլն էր պատմական որոշումին, եւ օտարականը, մեծ դժուարութեամբ, փսփսաց տղամարդուն. «Երբ աջ ձեռքիս մատները կը յոգնին եւ ցաւն ալ միջնամատիս ոսկորը կը սկսի կրծել, գրիչը կը լաէ ուժասպառ եւ կը քնանայ թանաքամանի մէջ։

digitised by A.R.A.R.@

Ցայնժամ՝ մահը ընդմիշտ հեռացնելու անզուսպ մոլուցքով կը ցնցեմ գրիչը, կը վտարեմ գիշերները թանաքին, գրիչը դարձեալ կը թաթխեմ մելանին մէջ, ձայն կու տամ եօթը սար անդին ապաստումի սարեր դարձած երազներու յամառ իշխանուհիին, սպիտակ էջին վրայ գոյն ու գիծ ստացած իր այտերն ու շրթները կը շոյեմ, կ'արթնցնեմ կապոյտ երանութիւնը ծիծերն ի վար չարժում ու գարուն կարկաչող իր գիշեր մազերուն եւ մետաքսափայլ վարսերուն կարօտաբաղձ մեղեդիներով լոյսին երազը կը գրեմ»:

ԱԿԱՄԱՅ ԸՆԴՄԻՋՈՒՄ ԿԱՄ ԿԻՍԱՒԱՐՏ ԵՐԱԶ

Աղբիւրները դուրս կը ժայթքէին երկրին ընդերքներէն, կը դառնային շարժում ու գետ եւ գետերը կ'ալեկոծէին յուսափայլ մակերեսը ծովուն: Կը նստարկէր փոթորիկին կաշըմքուռն ալիքները ձեղքելով: Տապանը խճողուած էր գինով բանաստեղծներով ու նոյնքան ինքնամոռաց երաժիշտներով, որոնք իրենց քնարներուն յուսաձայն լարերը կ'արթնցընէին, կը պարէին Հատեսի կատղած թմբուկներուն կշռոյթներով, յետոյ՝ կը խաղաղէին յոգնաբեկ եւ ղէպի ուր որ տեղ սեւ ագռաւներ կ'արձակէին: Քամասուդրայի ներմէխները կը մնային անտարբեր: Նոյնպէս՝ զինք այնքան հմայած հեռաւոր Էլտորատոն եւ երազը իր կիսաւարտ վերջաբանը կը ղօղանջէր: Ո՞ւր էր ինք: Ի՞նչ պիտի ըլլար վախճանը իր քնարավէպին: Չէր գիտեր, տակաւին հաստա՛տ չէր գիտեր եւ այս իրողութիւնը զինք աւելի կը սարսափեցնէր:

Ափերը հեռու էին, մահուան չափ մօտ եւ կեանքէն աւելի հեռու, եւ աւազուտքին քակուող ալիքներուն փրփուրները այլեւս ո՛չ մէկ համ ունէին: Կը շնչէր դժուար: Մօտեցաւ նաւուն ցռուկին, մօտեցաւ իր ծօծաթոռին մէջ անտարբեր օրօրուող ալեւորին, որ անձնայն հանդարտութեամբ ճամբորդող ալիքներուն այլամերժ ու քմայքոտ ճեքիաթները կը պատմէր: Յիշեց Յովնանը եւ սարսափեցաւ:

Յետոյ, երբ ան վեր բարձրացաւ իր կեանքի ծօծաթոռէն, երբ ծխամորճը զետեղեց շրթներուն միջեւ, երբ աչքերը սեւեռեց երկինքի ուղեկորոյս աղաւնիներուն եւ հին-հին կարօտներու կայծքարով յամեցող երազներուն նախերգանքը վառեց, տակաւին իրենց ճեքիաթները չպատմած՝ ծովը յանկարծ կորսուեցաւ մռայլ գիշերներու սարսափները գիշերած բաւիղին մէջ եւ տիրեց լեզուին սունամին որոտացող սահմռկեցուցիչ քաոսը:

Զչարունակեց:

Մէկդի նետեց գրիչը, հաւաքեց թուղթերը, պետեց մախաղին մէջ եւ ելաւ ոտքի: Բայց ոտքերը մերժեցին շարժիլ եւ ինքզինք գտաւ նոյն մեկնակէտին վրայ:

Կծկուեցաւ էն որձանային անշարժութիւնը ահուասարսափին եւ, նոյնիսկ առանց հրաժեշտ տալու, որոշեց հեռանալ Փրկութեան Դարպասին նեղ թաղերը խճողած շունչասորդի առաջարկներու եւ համակրելի ցնորքներու պատրաստաբան ու խաբեբայ վաճառորդներէն: Փողոցները կը վխտային ճարպիկ ու չարաճճի մանուկներով, որոնք աջ ու ձախ կը վազվզէին եւ քաղաքը կը համեմէին իրենց գրաւիչ ներկայութեամբ:

– Ինչո՞ւ կ'ուզես առանձին մնալ, երբ կրնաս միանալ ինծի եւ միասին մուտք գործել կեանքի բոլորակէն ներս:

Նայեցաւ ձայնին ուղղութեամբ: Վտիտ լոյս մը կ'առկայծէր արձագանգին մէջ եւ կարծես

digitised by A.R.A.R.@

իր պատասխանին կը սպասէր։

- Եկո՛ւր, ամբողջացնենք ժամանակին բոլորակը, որովհետեւ առանձին օրերուն պսակը կարելի չէ կազմել։

Ձայնը առնուազն երկրորդ անձի մը անհրաժեշտութիւնը կը չեշտէր։ Ինչո՞ւ չփորձէր։ Նստեցաւ ստուերին կողքին, ճռքճքած ու դաժան հողին վրայ եւ սկսան դծել մեծ բոլորակ մը։ Յետոյ երբ լոյսը տարածեց, նկատեց, որ բոլորակին անթիւ կէտերէն անհամար մարդիկ իրենց ուղղութեամբ կը շարժէին՝ գրաւելու կիզակէտը բոլորակացած առասպելին, որ ինք էր եւ ուրիշ ո՛չ ոք։

Ընդոստ ցատկեց։

Ոտքերը կը դողային։

Ինչո՞ւ այս աճապարանքը, երբ քայլ մը անդին Փրկութեան Դարպասն էր։ Ջանաց պատասխան մը ճարել, պրկել բանականութեան լարերը, սակայն զգաց, որ անդիմադրելի յուզում մը կոկորդը խեղդեց եւ մնաց անկարող ու անընկեր։ Պահ մը փորձեց դիմել արեւելեան տերվիշի մը խաղաղութեամբ իր յիշողութեան մէկ անկիւնը ծալապատիկ ծուարած հեքիաթասացին՝ լայտնելու համար անոր, թէ կը լսէ խօսքեր, որոնք նախապէս բազմիցս լսած էր, որոնք կարծես հիմա թեւ կ՚առնէին իր յիշողութեան մոռցուած մէկ վիրապէն, որոնք կարծես հրդեհին հոտն ու վայնասունները կը ճաթռտէին, որոնք կը խուժէին իր ողջ էութենէն ներս, կ՚ահազնանային ահռելիօրէն, մինչ սա համակրելի ծերունին...

- Լսեցի՞ր...

- Խօ՞սլ ես ... ես բան մըն ալ չլսեցի։

- Բայց...

- Բայց ի՞նչ...

- Տեսայ քեզ, հոն...

- Կը պառանցե՞ս ... ինծմէ ի՞նչ կ՚ուզես...

- Ոչինչ։

- Այն ատեն լաւ՛։ Յետոյ՝ ո՞վ ես դուն։

- Ես՝ ես եմ...

- Ես ալ՝ ե՛ս...

- Բայց դուն ըսիր քիչ առաջ...

- Սեդա՛յ Տէր, ի՞նչ փորձանքի հանդիպեցանք։

- Ըսիր՝ հրդեհը, յետոյ՝ ջրհեղեղը, յետոյ՝ հրեշտակները, յետոյ՝...

- Ա՛լ կը բաւէ, ես քեզ չեմ ճանչնար, կը հասկնա՞ս։

- Պիտի չըսե՞ս, թէ ինչ տեղի կ՚ունենայ։

- Ձեմ գիտեր ... դուն գիտե՞ս...

- Եթէ գիտնայի՝ կը հարցնէի՞...

Այս պատասխանը քանի՛-քանի՛ անգամ լսած էր։

Շարունակելը իմաստ չունէր։ Զգեց, որ ընդմիշտ հեռանայ օտարականին հարազատ պատճէնը հանդիսացող սա կասկածամիտ ալեւորը, որ Բաբելոնէն նոր դուրս եկած չփոթահարի մը ապուշութիւնը ձգած էր վրան։ Ինք լաւ ծանօթ էր մարդկային այս տեսակին՝ անտեսակ մարդոց բրածոյ եւ խարխրայ կերպարին, որ նոյեան Տապանի աղուտին նենգ ու ապիրատ

digitised by A.R.A.R.@

բնաւորութիւնը ունէր եւ ունէր սմսեզուկ նկարագիրը Ինա քաղաքամայրի մորթապաշտ ներքիններուն:

Թող ընդմիշտ հեռանար եւ, եթէ կ'ուզէր՝ թող իրեն հետ տանէր նաեւ իր հոգեղբայր օտարականը. Թող հեռանային ձեռք-ձեռքի, նոյնիսկ եօթը հորիզոնէն անդին, միայն թէ ան վերջ տար իր բազմահանգոյց քնարապատումին, որ ամէն օր իրմէ նոր զոհեր կը պահանջէր եւ բառերուն լափլիզող բոցալեզուակներով հին ու նոր կորուստներուն բարեխօսները կը փոթորկէր:

Երկար մտմտաց: Մէկէ աւելի լուծումներ բանաձեւեց, յետոյ ուրիշ այլընտրանքներու վրայ դանդաղեցաւ եւ վերջապէս որոշեց: Պիտի հեռանար: Հռաչողը ինք պէտք է ըլլար: Մի՛միայն ինք, որովհետեւ հեռացումը միայն կրնար գինք փրկել:

Քայլերը քակուեցան՝ ինչպէս կապերը լեզուին, եւ սկսաւ իր փրկութեան ուղին գծել: Քայլ առ քայլ, ծանր ու դժուար, հայեացքը՝ երկինքն ի վեր բարձրացող ծուխի ամպերուն: Կրակը վիշապի պէս կը սողար դէպի տուներն ու դէմքերը Ուր քաղաքի խուճապահար բնակիչներուն եւ հրդեհը կը դառնար անդիմադրելի. Կործանարար հրդեհ մը, որուն բոցերը լեզու կ'առնէին աչքերու մէջ եւ աչքերը հրաժայթք հայհոյութեներով երկիրն ու երկինքը կը խճողէին:

Օտարական աղամարդը ըսաւ, որ եթէ այսպէս շարունակուի՝ առանձնութենէն կը մեռնի: Ըսաւ աղեկտուր պոռթկումով մը եւ ալ աւելի պաստեց հրդեհին դէմ անպատսպար իր հայեացքները:

Կրակը ամէն բան կը լափէր, կուլ կու տար փողոց ու զուհ, զինետուն ու աղօթարան, ծառաստան ու մենաստան, ապատ ու տնապատ, կին ու այր, ծծկեր ու ծերունի, սողուն ու թռչուն, ոչխար ու աքաղաղ, որոնք նոյն բարբարոս կապոյտով կը միթագնէին եւ երկինքին լազուարթը ալ աւելի կը լռնկէր: Թանձր ու սեւակապոյտ հեղձուցիչ հրդեհ մը, որուն ուրուականները աստուներն ու անաստուները կը ըռնարարէին բարեհիններու կատաղութեամբ, կը խորտակէին դուռ ու ցանկապատ, պարպաս ու պարիսպ եւ այսահար զոհերուն աչքերուն մէջ մահագոյն հրդեհին յաղթանակը կը քրքջային:

Ըսաւ, թէ արդէն կը մեռնի եւ մահուան սեւասեւ աղաղակները լսեց: Ըսաւ, թէ ծանօթ-անծանօթ մեռան փաղուց եւ չորս ծագերէն քառասմբակ արշաւող ճենճերահոտին դէմ փուլ եկաւ: «Մեռա՜յ», ըսաւ եւ երկինքի կոյր ու անզօր աստղերուն հետ իրենց անզօրութիւնը ողբացող թեւաբեկ հրեշտակներուն արտասուքին տակ ճզմուեցաւ: Ըսաւ եւ լացաւ, լացաւ եւ ըսաւ, լացաւ ու լացաւ, կամայ-ակամայ, գիտութեամբ ու անգիտութեամբ, բռնազբօսիկ եւ սրտակեղեք՝ ճիշդ Ինայի եղերամայրերուն պէս ու եղերամայրերէն աւելի: Աշխարհ մը կորուստ ու վիշտ լացաւ. եւ նոյնիսկ մահուան նախանձեցաւ:

Մարդիկ ամէնուրեք կը կաղկանձէին վիրաւոր գայլերու ահեղաղդորդ ոռնոցներ, որոնց զօրագօր աղմուկէն երկերուն ճարճատած պատերն ու տանիքները փուլ կու գային այլանդակ դիակներու վրայ, կմախքները փախուստ կու տային իրենց ապահով կարծուած դամբաններէն եւ աղէտին գգուելի հոտը իր թուքերը կը խեղդէր: Ցետոյ, երբ վայնասուններն ու լացուկոծերը ակնթարթ մը լռեցին, լուեցաւ սարսափելի աղմուկ մը, որուն յաջորդեցին նոյնքան դժոխային որոտումներ. Ցանկարծ ամէն բան սեւասեւ բոցերուն մէջ քայքայուիլ սկսաւ: Նոյնիսկ՝ բերդաքաղաքը, նոյնիսկ ծովը, եւ երկինքէն սեւաջուր տեղատարափ մը տեղաց:

Անձրեւը շարունակուեցաւ քառասուն ցերեկ եւ քառասուն գիշեր, երկնահասակ այիքները

digitised by A.R.A.R.@

սեւադադակ հայհոյանքներով վահանուեցան եւ փոթորիկը ինքն իր վրայ յարձակեցաւ: Ամէն ոք՝ ամէն ոքի դէմ եւ երկիրն ու երկինքը փոթորկած մահապատերազմէն ոչ մէկ աժդահայ կամ ոչ մէկ անդամալոյծ հրեշտակ փրկուեցաւ:

Ջրհեղեղը հետզհետէ աւելի փոթորկեցաւ, բայց այս անգամ քամին չյարձրացաւ եւ անձրեւը չդադրեցաւ: Անկողինին մէկ անկիւնը կծկուած՝ փորձեց քայլ պահել իր իսկ երկիւղէն թեւ ու թռիչք առնող մտածումներուն հետ: Յետոյ՝ մահճակալը տապան հռչակեց եւ որոշեց ճեղքել եօթը երկար ամիսներ փոթորկած իր մեղաւոր մտածումները, բայց ջուրերը զինք դարձեալ պաշարեցին եւ առին իրենց մագիլներուն մէջ:

Ալեւոր հեքիաթասացը կը շարունակէր պատմել. «... յետոյ, սիրելիս, ջրհեղեղը լափեց հրդեհը եւ տարածուեցաւ քաղաքին վրայ: Ծովը դուրս պոռթկաց իր մարմինէն, յօշոտեց ապատ ու անապատ, լիճ ու ցամաք, աստուն ու անաստուն եւ ամէն բան վերջնականապէս թաղուեցաւ մահուան հեղուկ գերեզմանին մէջ: Ապա՝ անճանաչելի ըլլալու աստիճան ուռած միլիոնաւոր դիակներ սկսան բարձրանալ ծովուն տարտարոսներէն, ծփացին մահածովուն ածխագոյն մակերեսին վրայ, մահապանդին յեղուակները պայթեցուցին եւ քաղաքէն մնացին միայն լալահառաչ ու կցկտուր ճիչեր, որոնք սատկած ձուկերու բորոտիքներէն դուրս եկան եւ սկսան բարձրանալ կապարահոտ անջրպետն ի վեր, ուր այլեւս ոչ ոք զիրենք կը լսէր»:

Ամպերը դարձեալ որոտացին, լոյսեր պայթեցան եւ շանթերը երկինքի խաւար մարմինը բզկտեցին: Յետոյ, երբ ասուպներն ու աստղերն ալ կատղեցան, դաժան աստուածները երկիրն ի վար հաջեցին պատուհաս ու անէծք, աւեր ու մահ եւ սարսափահար հրեշտակները փախուստ տուին իրենց երկրային օրօրոցներէն. Վազեցին ասդին ու անդին, դէպի դրախտ ու դժոխք, քաւարանին դարպասները թակեցին եւ ապաստան ու փրկութիւն աղերսեցին: Տիրեց քաոս տիեզերական: Ճիչերն ու աղաղակները փոթորկեցան ահաբեկուած ամբոխներ, մահամռայլ ուրուականներ կծկուեցան լեզուին անձաւներուն մէջ եւ մարդիկ մոռցան, թէ մինչ այդ ինչպէ՞ս կը խօսէին:

Թեւաբեկ հրեշտակներուն արտասուքը կը շարունակուէր: Կ'անջրպետանար անէծքը գեհենի սատրապներուն եւ հրեշտակները կու լային երկար եւ անծայր լացուկով մը՝ ինչպէս իրենց յուսախաբութիւնները, սպասումներն ու կարօտները: Կու լար երկինքը նախ՝ եւ հրեշտակներուն, ե՛ւ անոնց վերջին յոյսին կառչած զոհերուն համար, մինչ իրենց իսկ ճակատագրէն շանթահար խլեակները միամտաբար դեռ կը յուսային, որ առասպելը դուրս նետուի այս տիեզերական քաոսէն եւ հիւսէ եօթը ուղիները փրկութեան եօթնախորհուրդ ծիածանին: Բայց առասպելը կը ծուլանար շարժիլ եւ ալ աւելի կը կնճռոտէր լեզուին գորդեան հանգոյց կապերը...

(Հատուած՝ «Կարծես երազ մը ըլլար» անտիպ քնարավէպէն)

digitised by A.R.A.R.@

«ԲԱԳԻՆ»Ի ԱՌԻԹՈՎ...

«ԲԱԳԻՆ» պարբերականը իմ կեանքի մէջ մտաւ դեռեւս վաղ ուսանողական տարիներին, այսինքն՝ մի տեսակ գրական մանանայի համբաւ էր ձեռք բերել, որով ուզում էինք օծել գրականութեանը նուիրուած եւ հայրենասէր մեր հոգիները: Հայաստանում ուսում ստացող արտասահմանցի ուսանողներից ոմանք, այդ թւում նաեւ Թորոս Թոռանեանը, որ ազատ ելումուտ ունէր հայրենիք, ու նաեւ բանաստեղծ էր, լաւ ըմբռնելով հայրենասիրութեան մեր հոգեւոր քաղցի գոյութիւնը, որոշեցին օգնել այդ իրական քաղցը ինչ-որ չափով յագեցնելուն: Այդ ուղղութեամբ առաջին քայլերից մէկը հենց «Բագին»ի համարներից մի քանիսը մեզ հասցնելը եղաւ: Դա վաթսունականների սկիզբն էր դեռեւս: Անհատի պաշտամունքը ջախջախել էր Խրուշչովը, բայց ստալինիզմն ու կոմունիստական իշխանութեան «բարոյականութիւնը» լիարժէք իշխում էին: Ես յիշում եմ, թէ ինչ յափշտակութեամբ էինք կարդում մենք այդ համարները, որոնց մէջ գրականութեան բարձրագոյն չափանիշներին հետեւելու, ազգային-հայրենասիրական ոգին վառ պահելու նախանձախնդրութիւնը գերակայում էր մնացածին: Ինձ անձնապէս ոչ ոք չէր սովորեցրել, կամ դրդել, որ չսիրեմ բոլշեւիկների իշխանութիւնը, ոչ ոք, բացի այդ իշխանութեան խօսքի-գործի աբսուրդի հասնող հակասութիւնը, բացի նրա՝ ազգային տեսակը ոչնչացնելու մոլեռանդ սեւեռումը: Ի հարկէ, յետոյ՝ այդ իշխանութեան փլուզումից յետոյ պիտի հասկանայինք, թէ ինչ հանճարեղ տարածք էր ստեղծուել (համոզուած եմ, որ ստեղծուել էր ոչ այն նպատակով, որ իրենք էին ուզում), ազգային յատկանիշներով ու ազգային պետութիւններով մարդկային համակեցութեան համար: Նման մի համակարգ ստեղծելու համար մարդկութիւնը դեռ շատ ճանապարհ ունի անցնելու:

«Բագինը» շատ բախտաւոր էր, որ Պօղոս Սնապեանի նման հիմնադիր խմբագիր ունեցաւ: Շատ բախտաւոր էին բոլոր նրանք, ովքեր Սնապեանի ձեռքի տակ դարձան լրագրողներ, գրականութեան նուիրեալներ: Միտումը ճիշդ էր, ուղղութիւնը ճիշդ էր. հայրենիքը վատաբանելու հակում բնաւ չունէր, ընդհակառակը՝ ինչ որ արւում էր՝ յանուն հայրենիքի էր: Հայրենիքում տիրող իրավիճակի սթափ վերլուծումները, կեղծիքների խիզախ մերկացումները, գրական չինովնիկների եւ նրանց հետ դաւադրօրէն դաշնակցած գրական միջակութեան նուաստ հաճկատարութեան երբեմն անողոք քննադատութիւնը, ամէն գնով տաղանդաւորների ճանապարհը փակելու գարշելի աւանդոյթի խարազանումը «Բագինի» կողմից...նոյն այդ չինովնիկներն ու միջակութիւնը գաղափարական դրօշի տակ «ջախջախելով», փորձում էին Պօղոս Սնապեա-

digitised by A.R.A.R.@

նին մեր անտեղեակ ժողովրդին ներկայացնել որպէս հայրենիքի թշնամի: Իրականում դա մի խղճուկ վայրահաչութիւն էր, եւ եթէ անկեղծ լինենք, «Բագին»ն ու Պօղոս Սնապեանն էլ իրենց համար կաթեւոր չէին, այլ իշխանութիւններից այդ առիթով եւս մի բան պոկելու հնարաւորութիւնը բաց չթողնելը: Էլ չենք խօսում այն մասին, որ Պօղոսի արդար ու սուր գրչի տակից դրանք ո՞ւր պիտի փախչէին:

1972 թուականին մեկ ուրիշ իսկական մտաւորական հայի՝ բանաստեղծ Գառնիկ Ադդարեանի հրաւէրով առաջին անգամ այցելեցի Պէյրութ: Իմ կեանքում դա լուրջ փոփոխութիւն էր: Գառնիկին յանձնարարուած էր ինձ հեռու պահել «թշնամական բանակի» հետ հանդիպումներից ու ազդեցութիւններից: Բայց Գառնիկ Ադդարեանն ու Պօղոս Սնապեանը նոյն հայութեան ակունքներից սնուող մարդիկ էին: Նրանց մէջ ի՞նչ թշնամութիւն կարող էր լինել: Եւ չկար: Ծրագրի մէջ կար այցելութիւն Պօղոս Սնապեանին՝ իր գրական խմբակի հետ միասին, եւ առանձին այցելութիւն «Բագին»ի խմբագրատուն: Առանց մանրամասնութիւններին անդրադառնալու, որոնց մէջ ուշադրութեան արժանի շատ պահեր կան, ուզում եմ յիշել խմբագրատուն այցելութիւնս: «Բագին»ի տնօրէնը լեգենդար Կարօ Սասունին էր: Ինձ ուղեկցում էր Լիբանանում սովետական դեսպանութեան հիւպատոս Էդուարդ Խոջոյեանը: Իմ տեսած սովետական չինովնիկներին ոչ յատուկ բարեացակամութեամբ դիւանագէտը հետեւում էր, թէ ինչ հունով է ընթանալու մեր զրոյցը: Շատ մարդ կար, եւ սովորական ծանօթութիւնից յետոյ, ինձ խնդրեցին պատմել Հայաստանեան անցուդարձերից: Վիճակը մի փոքր բարդ էր, կամ ուղղակի ես էի այդպէս կարծում, որովհետեւ 1972 թուականի Մայիսի 26-ին Պէյրութ-Երեւան օդանաւով սովետական իշխանութիւն հաստատուելուց ի վեր առաջին անգամ Հայրենիք էր եկել Կարօ Սասունին իր հրաշալի որդու՝ Նիւ-Եորքի հաշուողական կենտրոնի փոխտնօրէն Բաբկէն Սասունու հետ, Մայիսի 28-ին, խախտելով Հայաստանի Հանրապետութեան զբօսաշրջիկների մասին օրէնքը, ուխտագնացութեան էր գնացել Սարդարապատ եւ հասնելով այնտեղ, մի հսկայ բազմութեան գլուխն անցած, «Մենք անկեղծ զինուոր ենք» երգելով գնացել էր դէպի յուշարձան, հասել էր մինչեւ հացատուն, եւ այդտեղ պատկան մարմինները նրան առաջարկել էին 24 ժամուայ ընթացքում թողնել երկիրը՝ վերոյիշեալ խախտումն արձանագրելով: Այդուհանդերձ, ուխտագնացութիւնն, ուրեմն, կայացել էր: Հայր ու որդի դա համարում էին իրենց կեանքի ամենաերջանիկ օրը՝ ոչ թէ այն պատճառով, որ իրագործուել էր զօրավարի տասնամեակների երազանքը, այլ որ՝ Հայաստանն իրապէս ռէալ գոյութիւն ունեցող երկիր է, իր ամէն ինչով եւ օրէնքներով, ու կարող է այդ օրէնքները խախտողին դուրս դնել՝ ով էլ, որ նա լինի: Ես, առանց աւելորդ պաթոսի եւ յանձնարարականով փառաբանութեան, ուզեցի շեշտել, որ հայրենիքից բարձր որեւէ այլ գաղափար չեմ ուզում ընդունել: Խմբագրութեան աշխատակիցներից մի բաւական ազնուական, տարիքին ոչ իւրայա-

digitised by A.R.A.R.@

տուկ ծիգ կեցուածքով տիկին, որի անունը մինչեւ հիմա էլ չգիտեմ, ընդմիջեց ինձ խիստ շեշտադրութեամբ մի հարցով՝ «Կ'ուզէք ըսել, որ հոնտեղ ամէն բան լա՞ւ է: Այսօրուայ «Ազդակին» մէջ յօդուած մը կայ, ադոր ի՞նչ կրնաք ըսել»: Յօդուածն ասում էր, որ Հայաստանում աւտոգործարան կայ, արտադրում է «Երազ» մակնիշի աւտոմեքենաներ, իսկ Հայաստանի քաղաքացիները չեն կարող այդ մեքենաներից գնել: Իմ մտահոգութիւնը քաղաքավարութիւնը չէր, եւ ես անկեղծ ծիծաղեցի: Նախ ասեմ,- ասացի,- ինչ լաւ է, որ չեն կարողանում գնել, որովհետեւ այդ մեքենաներն ուր որ ուղարկում են, փչանում, մնում են ճանապարհին, եւ յետոյ՝ երանի դա չլինէր Հայաստանի միակ, կամ ամենածանր թերութիւնը: Ասացի՝ «Տիկին, ես Ձեզ կարող եմ այնպիսի թերութիւններ պատմել, որ զարմանքից պապանձուէք»... Մեր հիւպատոսը, որ հազիւ էր զսպել ծիծաղը, վեր կացաւ տեղից, ասաց՝ «Կը ներէք, իմ գործերը շատ են, ես էստեղ անելիք չունեմ, դուք զրոյցը շարունակէք»: Իսկապէս որ Տիկնոջ հարցերն սպառուեցին, կարծես թէ պապանձուելը եղաւ, իսկ Ափոն՝ Կարօ Սասունին տուեց հանգուցալուծումը, ասաց՝ «Եղբայր, մենք հանդիպում ենք բանաստեղծի հետ, քաղաքական հարցերն այստեղ ի՞նչ գործ ունեն: Ահա, թէ ով էր «Բագին»ի տնօրէնը: Ես այնպէս եմ կարծում, որ նրանք վաղուց ձեռ էին քաշել Հայաստանում իշխանութեան գալու մտքից: Նրանք ուզում էին, որ իրենց պաշտպանած Հայրենիքն ապրէր լիարժէք կեանքով, իրենց էլ տրուէր Սփիւռքի դաժան պայմաններում հայապահպանութեան իրենց դժուար աշխատանքին, իրենց նուիրումին համապատասխան յարգալից վերաբերմունք: Քաղաքականութիւնն ու հայրենասիրութիւնը հիմնովին նոյնացնելու կարիք չկայ: Դա կարող է ծնել ահաւոր քաոս եւ սանձարձակ ու լկտի գործունէութեան համակարգ: «Բագին»ն աճեցրել է նաեւ գրական սերունդ, ովքեր արժանաւորապէս խնկարկում են իրենց ծնարանին: Շնորհակալութիւն «Բագին»ին եւ թող բազում յոբելեաններ ունենայ:

ՌԱԶՄԻԿ ԴԱՒՈՅԵԱՆ

15.09.12թ.

digitised by A.R.A.R.@

ԼԵՌ-ԿԱՄՍԱՐ՝ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԱՌԱԿ ՈՐԴԻՆ

Խորհրդային կառավարութիւնը Լեռ Կամսարին մինչեւ մահ հալածեց եւ արգելեց գրելը: Թէեւ պէտք է զարմանալ ու գնահատել, որ նրանք մեծ հանդուրժողականութիւն ցուցաբերեցին մահապատժի չենթարկելով նրան: Ո՞ր կառավարութիւնը կարող էր մարսել երգիծաբանի այսչափ անառարկելի ատելութիւնն ու ծաղրուծանակը: Ո՞վ էր նրան իրաւունք տուել այդքան յանդուգն ու մերկապարանոց հնչեցնել ու թմբկահարել բոլշեւիկեան արատները: Մի՞թէ գրողի մօտ ի սպառ բացակայում էր ինքնապաշտպանական բնազդը:

1917 թուականին, երբ Ռուսաստանում պայթեց Յոկտեմբերը՝ դղրդաց նաեւ հեռաւոր Յայաստանը. Լեռ Կամսարի չարագուշանքը չուշացաւ մամուլում՝ «Ազատութեան առաջին օրերը», 17թ., «Նիկոլա ցարին նամակը Ուլեանով Լենինին», 18թ. եւ բազում այլ էջեր: Այդքան հեռուից այսպէս խորը եւ ճշմարիտ ըմբռնել բոլշեւիզմի էութիւնը՝ ուղղակի ապշեցուցիչ էր:

1920 թուականին «կարմիրների» քարտէզն արդէն անցնում էր նաեւ Լեռ Կամսարի հայրենիքով: Եթէ ան «մինչ աքլորականչը» արդէն «երեք անգամ ուրացել էր» լենինիզմը, հիմա պէտք է դէմ-դէմի յայտնէր իր վերաբերմունքը: Առիթը երկար սպասեցնել չտուեց: Փետրուարեան ապստամբութեան ճնշումից յետոյ, երբ բանտում կացնահարել էին հայրենիքի դաշնակցական նուիրեալներին, երգիծաբանը գիշերով իր ընկերոջ հետ չանսալով արգելանքը՝ բանտ էր թափանցել եւ գաղտնի հողին էր յանձնել զանկլահատուած մարմինները:

Ո՞վ կը դիմանար այսպիսի «ստոր դաւաճանութեան»: Յաջորդ առաւօտն իսկ, միլիցիան(1) սկսեց փնտռել յանդուգն չանսացողին: Բարեբախտաբար, այդ քաոսի մէջ, երգիծաբանը յաջողացրեց ճողոպրել Պարսկաստան:

Սովետական կառավարութեան մեծահոգութիւնը չափ ու սահման չունէր իր դէմ մեղանչածների նկատմամբ: Բազում մտաւորականների հետ, Սովետական Յայաստանը հայրենիք հրաւիրեց նաեւ Լեռ Կամսարին: Պայմանը մէկն էր՝ միասին կառուցել նոր, հաւասար եւ արդար հասարակութիւն: Ո՞վ կը մերժէր այսչափ համամարդկային նախաձեռնութիւնը: Եւ 1921թ.-ից սկսած գրողը բոլշեւիկների կենտրոնական օրգան(2) «Խորհրդային Յայաստանի» անխոնջ աշխատակիցն էր, եւ օրը օրին տպւում էին նրա երգիծական էջերը, ծիծաղ պարգեւելով հայ ժողովրդին: Նորաստեղծ կառավարութեանը նոյնպէս դուր էին գալիս գրողի կսմիթներն ուղղուած արտաքին կայսերապաշտական աշխարհին, դաշնակցական ղեկավարներին, հոգեւորականներին եւ «հնի մնացուկներին»: Դա է վկայում այն փաստը, որ երբ 1931 թուականին «պրոլէտ» գրողները կազմակերպեցին Լեռ Կամսարի «գտումը», կառավարութիւնը ոչ միայն ազատեց երգիծաբանին, այլեւ թոշակ նշանակեց, որ նա հնարաւորութիւն ունենայ առանց նիւթականի մասին մտածելու, զբաղուի միայն գրելով: Ան

digitised by A.R.A.R.@

փոխանակ լաւութեանը լաւութեամբ պատասխանէր, փորձէր յարմարուել, տեղի տալ, մի փոքր վարձահատոյց լինել՝ եթէ չփառաբանել, գէթ աչք փակել արդէն ակնյայտ իրողութեան հանդէպ, երախտամոռ ապիրատը հատու գրիչը շրջելով 180 աստիճան՝ ուղղեց ընդդէմ բոլշեւիկեան իշխանաւորի եւ ամբողջատիրական համակարգի: Չփոխեց էլի իր «գէշ» բնոյթը՝ բոլոր իրավիճակներում եւ ժամանակներում խփել անարդար իշխանաւորին, որ պաշտպանած լինի հալածուածին, խեղճին, մերժուածին, արդարին:

Արդէն սկսել էր «կարմիր տեռորը»՝ ձերբակալութիւն, աքսոր, բանտարկութիւն, գնդակահարութիւն: Վախենալու եւ ընկրկելու փոխարէն, Լեռ Կամսարն իր «գտման» ժամանակ 300 հոգիանոց դահլիճում կոմունիստ ղեկավարների երեսին շպրտեց. «Դուք աւելի վատն էք, քան թուրք կառավարութիւնը: Նրանց իշխանութեանը ես ազատ էի գրում»:

Կառավարութիւնը, որն իր ձեռքով էր կանչել եւ բերել այս մարդուն՝ ձեռքը ցաւն ընկաւ: Միւսների պէս իրեն չէր պահում՝ անկախ էր, անվայելուչ ըմբոստ, իր գլխից ձեռք քաշած եւ իրեն տրուած շնորհները չէր գնահատում: Խելքի բերելու համար անշուշտ պէտք էր պատժել: 1935 թ. նոյեմբերին կոմունիստական իշխանութեան համբերութեան բաժակը լցուեց, եւ դաստիարակելու մտօք Չեկան ձերբակալեց Լեռ Կամսարին, մեղադրելով նրան ֆաշիզմի մէջ:

- Ես ոչ թէ ֆաշիստ, այլ ֆաշիստներից էլ դէնն եմ, քանի որ ֆաշիստները ազգային սոցիալիստներ(3) են, իսկ ես առհասարակ սոցիալիզմ չեմ ընդունում, լինի դա ազգային կամ ոչ ազգային,- յայտարարեց յանցապարտը:

Յետագայ դաստիարակումն ու անձի վերափոխումը շարունակուեց Երեւանեան բանտում, երեք տարի Սիբիրում եւ տասնըեօթ տարի քասարգեչարեան աքսորում:

Աքսորի կէսերին կոմունիստները որոշեցին ստուգել՝ արդեօ՞ք արդիւնք տուել է պատիժը, Չեկան հրահանգեց Ստեփան Զօրեանի, Աւետիք Իսահակեանի եւ Լեւոնեանի, Լեռ Կամսարին ծետեւել եւ տեղեկագրել, խոստանալով ազատել եւ վերականգնել նրա գրելու իրաւունքը:

Ֆիզիկական պատիժը գաղափարական կռւում միշտ տանուլ է տալիս: Երգիծաբանը առանց վարանելու Չեկայի նախճիրը յայտնեց իր գրչակից ընկերներին: Ուրեմն պէտք էր երկարացնել պատժաչափը, այնքան որքան անհրաժեշտ էր իւրաքանչիւր բնական մարդուն վերադաստիարակելու եւ ճիշդ ուղու վրայ դնելու համար: Այո՛, բնական մարդու եւ ոչ Լեռ Կամսարի նման անաղուհաց ու անուղղայ մի ընդդիմախօսի, որ այդպէս էլ մի դրական բան չէր տեսնում մեր լայնարձակ եւ փառապանծ սովետական հայրենիքում: Տեսնելով, որ հալածելով արդիւնքի չեն հասնում, կոմունիստները որոշեցին խրախուսանքի օգնութեանը դիմել: Յիսունականների սկզբին Կենտկոմը Լեռ Կամսարին աքսորից Երեւան է հրաւիրում եւ սովետական կատակերգութիւն գրելու յայտ է ներկայացնում, խոստանալով բարձր պատուագին, ներկայացման իրականացում թատրոնում՝ տոկոսային վճարումով եւ ստալինեան մրցանակ: Էլ ի՞նչ կարող էր երազել սովամահութեան եւ թշուառութեան եզրին հասած յուսահատ եւ մոռացուած վտարանդին: Միանգամից ե՛ւ փառք, ե՛ւ փող, ե՛ւ վերադարձ դէպի հասարակութիւն:

Բայց «խեւին խրատն ի՞նչ կ'անի՝ սեւին սապոնը»:

Չկարծէք Լեռ Կամսարը վիրաւորուած կամ չարախնդօրէն մերժեց կոմունիստների արդէն բազմիցս մեկնած օգնութեան ձեռքը: Նա մեկնած ափի մէջ յօժարակամ եւ հաճոյքով պարզեց «Պլենում»(5) թատերակը, որը շառաչուն ապտակ էր բոլշեւիկեան

digitised by A.R.A.R.@

ամբողջատիրութեանը: Այսպիսին էր Սովետական Հայաստանի այդ ապերախտ եւ անառակ զաւակի վերաբերմունքն իր ապրած երկրի եւ իր ապրած ժամանակի հանդէպ:

Յիշելով եւ խնկարկելով այն միլիոնաւոր անմեղ զոհերին, որոնք ոչ միայն չէին ընդդիմացել, այլեւ ներբողել էին բոլշեւիկներին իւր իրէշաւոր առաջնորդներ Լենինի եւ Ստալինի հետ միասին, մեզ մնում է սովետական իշխանութիւնների Լեռ Կամսարի հանդէպ հանդուրժողականութեան եւ ներողամտութեան վերաբերեալ վերն առթած զարմանքն, էլի թողնել ապշեցուցիչ զարմանք...

Վանուհի Թովմասեան

Ծանօթ.- «Պլենում»ի(5) ձեռագիրը պահւում է Լեռ Կամսարի ընտանեկան արխիւում:

ԼԵՌ-ԿԱՄՍԱՐ

ՊԼԵՆՈՒՄ[5]

(Անտիպ)

Գործող անձինք

Նախագահ, Ֆինանսական մասի ներկայացուցիչ Գուրգէն Աւագեան, Անասնապահական վարչութեան պետ Զաքարեան, Սոցիալիստական[6] շինարարութեան պետ Գէորգեան, Կանանց միութեան նախագահ Մարօ Փոթիկեան, Լիկուիդացիոն (լուծարքի) յանձնաժողովի անդամ Պապիկեան, Սոցիոլոգիական (Ընկերային) գիտութիւնների թեկնածու Մովսէս Մարտիրոսեան, Հայաստանի գրողների միութեան նախագահ Արմէն Յակոբեան, Ուղղագրական սեկցիայի[7] նախագահ Մելքումեան, Մօր ու մանկան կոմիտէի քարտուղար Անիկ Մինասեան, Կոլխոզային[8] վարչութեան նախագահ Կարապետեան, Ներքին գործերու կոմիսար[9] Զուպով, Պատգամաւորներ:

Նախագահ.- *Ընկերնե՛ր, Հայաստանի խորհրդայնացման 25 ամեակին նուիրուած յոբելեանական նիստն կը համարեմ բացուած:* (Ծափեր):

Սոցիալիստական[8] այն շինարարութիւնը, որ կատարուեցաւ այս հաշուետու ժամանակաշր-

digitised by A.R.A.R.@

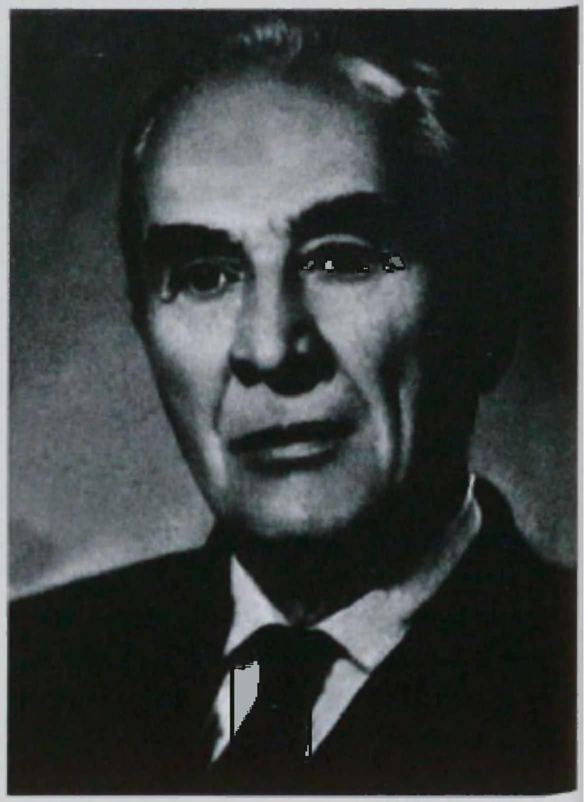

ջանում, անկարելի է սեղմել մէկ նիստի մէջ։ 25 տարի առաջ այս երկրում կ՚իշխէր դաշնակցական կուսակցութիւնը, որ քայքայած էր երկրի էկոնոմիկան[10] ու երկիրը մատնած պարտիզանական թշուառութեան։ Ժառանգելով այդպիսի մի երկիր, մեր կուսակցութիւնը կարողացաւ ամենակարճ ժամանակում վերջ տալ այդ պրիմիտիվ[12] թշուառութեանն ու երկիրը վերածել կատարեալ դժոխքի։ (Ծափեր)։

Այստեղ հաւաքուած պատգամաւորները մէկ առ մէկ պիտի նշեն ձեզ այն ճտապները[13], որով Լենինի կուսակցութիւնը հասաւ աննախընթաց այս վերելքին։

Այժմ խօսքը կը պատկանէ Ֆինանսական[14] մասի ներկայացուցիչ ընկեր Գուրգէն Աւագեանին։

Աւագեան.- Ընկերնե՛ր, որեւէ երկրի հզօրութեան չափանիշը իր Ֆինանսներն[15] են, որոնք սերտ կապուած են ժողովուրդի յաջող կերպով տուրքագրելու հետ։ Ինչպէս կովին չի կարելի մէկ պտուկէն կթել, մնացեալը թողնել, այնպէս ալ չի կարելի տուրքագրման որեւէ օբեկտ[16] անտեսել՝ այդ այտուցներ ու խանգարումներ առաջ կը բերէ ժողովրդական ստինքին մէջ։

Քաշել, ծծել ժողովրդական բոլոր ռեսուրսները[17]- ահա այս է եղած մեզ ղեկավարող սկզբունքը (հաւանութիւններ աջէն ու ձախէն), որն անյողդողդ կիրառել է մեր կառավարութիւնը։ Առաջներ մեր տուրքերու զգալի մասը կը հաւաքուէր «գլխահարկէն»։ Հետագային պարզուեցաւ, որ գլխահարկը չի արդարացներ իրեն, վասնզի «գլուխ» գոյականը չունէ իր հոմանիշներն ու համանիշները։ Պէտք էր հարկագրել մարդկանց այն զգայարանքներն ու մարմի մասերը, որք ունէին համանիշներ։ Պետութիւնը երեք անգամ աւելի կ՚օգտուէր եթէ հարկը ժողովրդին կռնակին վրայ դրուէր, ինչու որ կռնակն ունի «կռնակ», «քամակ»» ու «մէջք» համանիշները։ Եթէ խորհրդային իշխանութիւնը գոյութիւն ունենար նախապատմական այն դարում, որ ըստ Դարուինի մարդիկ պոչ ունէին, մեր պետութիւնը կրկնակի կ՚օգտուէր՝ տուրք մը «պոչին» վրայ դնելով, տուրք մըն ալ՝ «ագիին»։ Բայց հոգ չէ, եթէ այդ շրջանն անցած լլլալով, ժողովրդեան պոչն ազատուեցաւ Ֆին.[18] մասի ձեռքէն, ատոր փոխարէն ներկայ մարդկութիւնն ունի «փոր» ու «սատմոքս», որոնք կրնան լցնել «պոչին» թողած բացը։ Թող ըլլայ, որ այդ ստամոքսները դատարկ ըլլան։

Մեր կառավարութիւնը այժմ կ՚ուսումնասիրէ ածականներէ Ֆինանսապէս[19] օգտուելու հարցը։ «Չարը» չիտակ է, ածական է, բայց «չարութիւնը» գոյական է։ Երեւակայէք մեր այս չարութեամբ լեցուն երկրին մէջ, որպէս՛ Ֆինանսական[19] չֆեկա[20] կրնայ ստացուել այս վերացական գոյականէն։ Բայց, ընկերնե՛ր, գոյականն ու ածականը ոչինչ են, եթէ օգնութեան չհասնէ բայը՝ գործողութիւնը։ Այդ գոյգ մասունք բանիներն առանց բայի նոյն է, ինչ վագոն-

digitised by A.R.A.R.@

ներն[21] առանց չոգիքարշի։ Պէտք է վերափոխել ողջ խոնարհման սիստեմը[22] ու վերցնելով միայն «տալ» բայը, խոնարհել այսպէս։ Սահմանադրական ներկայ՝ տո՛ւր, տո՛ւր, տո՛ւր, յոգնակի՝ տուէ՛ք, տուէ՛ք, տուէ՛ք։ Ապառնի՝ պիտի տա՛ս, պիտի տա՛ս, պիտի տա՛ս։ Ցոգնակի՝ պիտի տա՛ք, պիտի տա՛ք, պիտի տա՛ք։ Ընդունելութիւն ներկայ՝ տալու ես, անցեալ՝ տալու էիր։ Ի՞նչ նշանակութիւն ունին մեզի համար լեզուաբանական դոկտրինները[23] մենք պրոլետաբական[24] յեղափոխութիւն կը կառուցենք։ Մենք լեզուի պէտք չունինք, դրամի պէտք ունինք։ «Լեզուն արուած է ոչ թէ մարդոց միտքը յայտնելու, այլ ընդհակառակը թաքցնելու եւ կեղծելու համար»․ ըսեր է Ցակոբ Պարոնեանը։ Ուրեմն թող կորչի այդ լեզուն։ (Ծափեր)։

Հարկ տալը պիտի ըլլայ երկու ձեռքով․ այդ նպատակին հասնելու համար մեր դպրոցներում պիտի մարմնամարզութիւնն այն ձեւով ընթանայ, որ աջ ու ձախ ձեռները հաւասար յաջողութեամբ հարկ տան։ Մէկ ձեռքով ստանան՝ երկու ձեռքով սան։(Ծափ)։ Մէկ ձեռքով ստանան՝ երեք ձեռքով տան։ (Ծափ)։ Ընկերնե՛ր, ոչ մէկ ձեռքով չստանան ու բոլոր ձեռքերովը տան։ (Բուռն եւ երկարատեւ ծափեր)։

Նախ.- *Խօսքը կը պատկանէ անասնապահական վարչութեան պետ՝ ընկեր Զաքարեանին։*

Զաքարեան – *Ընկերնե՛ր, դեռ սրանից երեք տարի առաջ մեր կուսակցութեան համագումարում մեր մեծ առաջնորդը դիրեկախ[25] տուաւ զարկ տալ անասուններուն։ Սկզբում, մեր առաջնորդի այս պատգամը տառացի հասկցուեցաւ աշխատաւոր գիւղացոց կողմէ եւ սկսեցին անխնայ ծեծել անասուններուն։ Ցետոյ միայն հասկցուեցաւ դիրեկտիւին[26] իմաստը ու ամենաչտապ կերպով անասնաբուծութիւնը Հայաստանում հասաւ աննախընթաց վերելքի։*

Ընկերնե՛ր, անասուններու զարգացման պրոցեսը[26] ունի երկու մոմենտ[27]։ Մէկը՝ թուական աճն է անասուններու, միւսը՝ որակական ցուցանիշներու բարձրացումը։

Գալով առաջին հարցին, պիտի նշեմ, որ նախախորհրդային շրջանում Հայաստանում անասուններու աճն թողնուած էր ինքնահոսի։ Անասուններու կատարեալ իրաւունքին էր թողնուած ծնել կամ մեռնիլ։ Մեր իշխանութիւնն սակայն, անմիջապէս պլանաւորեց[28] այդ շարժումը, եւ նախաձեռնութիւնը անասուններէն վերցնելով մեր ձեռքը կենտրոնացուցինք։

Ըստ Հողժողկոմատի[29] օրէնսդիր պլանի[30], անասունները պարտաւոր էին 100 տոկոսով աճ տալ՝ 10 տոկոս միայն անկում․ Հետագային պարզուեցաւ, որ պլանին[30] կատարումը ինչքան հեշտ էր մանր անասուններու համար, այնքան դժուար՝ խոշոր եղջերաւորներուն։ Այծն ու ոչխարը չնորհիւ իրենց զոյգ ծնելու սովորութեանը կրնային աւելին մեռնիլ նախատեսուածէն, բայց կովն, օրինակ, մէկ հորթ բերելու հետեւանքով (չհաշուած յաճախակի ստերջութեան հանգամանքը) ստիպուած էր երկար տարիներ ապրիլ եւ չկարենալ իր ժամանակին մեռնիլ։ Կովերը դժուարին կացութեան մատնուեցան։ Կերի այն քանակը, որ յատկացուած էր անոնց, անբաւարար էր։ Ուտել այդ կերն ու չմեռնիլ՝ անկարելի էր։ Այդ պատճառով Կենտկոմն[31] քննութեան առաւ այդ հարցն ու անկման տոկոսն աճեցուց։ Այժմ մեր անասուններու անկման տոկոսն աննախընթաց բարձրութեան է հասած։ (Ծափ)։ *Այդ տոկոսն, ընկերնե՛ր, տասէն մէկէն քառասունի հասաւ։* (Ծափ)։ *Այո՛, քառասուն եւ տեղ-տեղ մինչեւ յիսուն վաթսուն։* (Աւելի ծափ)։ *Իսկ Արթիկի Ֆերմայի[32] ստախանովականները[33] մինչեւ հարիւր եւ աւելի տոկոսի։* (Բուռն ծափեր)։ *Ընկերնե՛ր Արթիկի սովխոզը*(34) *այլեւս անասուն չմնաց։* (Հանդիսականները օվացիա[35] կը սարքեն)։

Այժմ ես կ՛անցնեմ անասուններու որակական աճին։ Այդ առթիւ կազմակերպուեցաւ սե-

digitised by A.R.A.R.@

լեկցիին[36] կայան մը, որն սկսեց արտասահմանէն բերուած ցեղական ցուլերու միջոցով ազնուացնել տեղական անասունները: Բայց, ընկերնե՛ր, այս ասպարէզում գործն այն յաջողութեամբ առաջ չէր երթար ինչ քանակական աճի ժամանակ: Ցուլերը արտասահմանում գնուած էին դասակարգայնօրէն խորթ տնտեսութիւններէ եւ օժտուած էին խայտառակ բնաւորութեամբ, որն խորապէս ազդեց այդ ցուլերու արտադրողականութեան վրայ: Ցուլ մը, օրինակ, որ գնուած էր շվեյցարացի բողոքական պաստորի մը[37] տնտեսութիւնէն, սիրոյ, աշխարհային ունայն ցանկութեննէն հեռու, ծոմով ու պահքով կ՚անցունէր ողջ ժամանակը եւ իրեն ներկայացուած կովերու երեսն անգամ չէր նայեր:

Այս ցուլն որպէս արտադրական միաւոր՝ չարդարացուց իրեն ու շուտով անոր հոգին հանդերձեալ աշխարհ ալացաւ, մարմինն Լենինականի առաջին ճաշարանը գնաց, իսկ կաշին՝ Երեւանի կաշեգործարան:

Ֆրանսայէն գնուած երկրորդ ցուլն Օջաղուլի սովխոզը[34] մտնելով, իր ողջ կեանքում չնստաւ: Օրերով գոմի յատակին կը նայէր ու ծղածիգ ինքզինքը կը լիզէր: Գրգռիչ սնունդի ազդեցութեան տակ աչքերը կը փայլէին, բայց երբ իրեն բեղմնաւորութեան համար կով մը կը մատուցուէր՝ անմիջապես աչքին փայլը կը մարէր եւ սիրոյ արտայայտութիւնը արգահատանքի կը փոխէր: Ցփացած բուրժուայի[38] վերաբերմունք, ինչպէս կը տեսնէք, որն չի կամենար բանուորական երկրի հասարակ ծագում ունեցող կովերու հետ յարաբերել:

Շրջանային կոմիտէի հրամանով անմիջապէս գլխատուեցաւ ու կարմիր պարտիզաններու[39] ճաշարանն ուղարկուեցաւ ցուլը: Բոլշեւիկները ցերեմոնիա[40] չեն ճանչնար: **(Ծափ)**: Այո՛, մորթեցինք, ընկերնե՛ր, ու մի խումբ պարտիզաններ[39] հետ կերանք՝ վրան մի տակառ գինի խմելով: **(Ծափեր)**: Նա, որ սոցիալիստական[8] դոմում չի ուզեր նստել՝ մեր փորումը կը նստէ: **(Բուռն ծափեր)**:

Գալով անասուններու կաթնատուութեանը, պիտի ըսեմ, որ յեղափոխութեան առաջին տարիները կովերն չէին ուզեր մեր տուած սնունդով մեր ցանկացած կաթը տալ: Աւելին կ՚ուզէին: Բայց ձեռք առնուած յատուկ միջոցների շնորհիւ կովերն հասկացան, որ բոլշեւիկներու հետ գործ ունին եւ պէտք է զգոյշ ըլլալ քիչ մը…

Ընկերնե՛ր, այսպէս էր սոցիալիստական[8] անասնապահութեան վիճակն մինչեւ համատարած կոլխոզացումը[41]:

1927 թուին համառուսական կենտկոմը[31] ու մեր մեծ առաջնորդ Ստալինն հրաման տուին գիւղացիութեանը իրենց անասուններով մէկտեղ կոլխոզ[43] մտնել:

Գիւղացիները, նկատի ունենալով, որ կոլխոզում[42] յաւիտեանս այլեւս չպիտի կշտանան, գիշերուայ մը մէջ մորթեցին իրենց անասունները ու կերան այն հաշուով, որ այլեւս բնաւ չսովածանան: Բայց բնութիւնն ունի իր օրէնքները: Մսի երես չտեսած գիւղացին մէկ անգամէն այդքան միս ուտելով սարսափելի լոյծ ստացաւ եւ ուր մտաւ՝ այնտեղ կեղտոտեց: Բայց կոլխոզը[43] քաղաքական շատ մը հարցերու հետ լուծեց նաեւ կոլխոզնիկներու[44] ստամոքսային խնդիրը: Եւ լուծեց արմատապէս: Ուր կայ կոլխոզ[42] այնտեղ ստամոքսն անելիք չունի: **(Բուռն ծափեր)**:

Նախ.- Ձայնը կը պատկանէ սոցիալիստական[7] շինարարութեան պետ ընկեր Գէորգեանին:

Գէորգեան.- Ընկերնե՛ր, հեղուկ առարկան ինչ ամանի մէջ լեցունենք, այդ ամանի ձեւը կ՚առնէ: Այդ օրէնքին ենթակայ է նաեւ մարդն ու ժողովուրդը: Բնակարանը մարդու աման

է: Բնակարանի միջոցով կարելի է ձեւաւորել ոչ թէ մարդու մարմինը միայն, այլեւ անոր հոգին, մտայնութիւնն ու աշխարհայեացքը: Խորհրդային իշխանութիւնը, որ կոչուած է սոցիալիստօրէն[44] ձեւաւորել նախինի կապիտալիստական[45] հասարակութիւնը, բնականաբար չի կրնար անտեսել բնակարանային շինարարութեան ընձեռած այս առաւելութիւնը:

Նախնի հասարակարգում մարդիկ կ՚ապրէին առանձնացած բնակարաններում, թշնամի ու տարամերժ հոգեբանութեամբ: Բնակարանի միջոցով ի՞նչ կերպ կարելի է հասնել մեզ ցանկալի հաւասարութեանն ու եղբայրութեանը: Եթէ ծանօթ էք մեղուապահութեանը, գիտէք անշուշտ, որ մեղուի երկու տարբեր ընտանիք իրար խառնելու ժամանակ ինչպէս թշնամաբար կը կոտորեն իրարու: Այդ պատճառով մեղուապահը երկու ընտանիք միացնելէ առաջ ցանկապատ կը գնէ այդ ընտանիքներու միջեւ, որ նախքան միանալը քիչ մը գիրար հոտոտեն, տեսնեն, ճանաչեն, ապա միանան: Երեւակայէք, ոչ մէկ կոտորած:

Արդ, այդ իմաստուն կենդանիներու օրինակով, մեր շինարարութեան մէջ աշխատեցինք կիրառել նոյն մեթոդը: Շինել 4-5 յարկանի շէնքեր. տախտակամածները նօսր տախտակներէ ու բացուածքներով, առայժմս միայն խոհանոցն ու արտաքնոցը ընդհանուր:

Բայց պէտք է նկատել, ընկերնե՛ր, որ այս մեթոդը չտուաւ ցանկալի արդիւնք եւ մասսան[46] փոխանակ մօտենալու իրարու, աւելի թշնամացան ու ոխերիմներ դարձան:

Այդ բնակարաններում յաճախ կը պատահէր, որ վերի յարկում ապրողը հարսանիքի ու պարի մէջ էր, իսկ վարի ապրողի տունէն նոր դուրս կը տարուէր իր սիրելիին դագաղը: Այսպիսով լացն ու ծիծաղը իրար խառնուելով, յարաբերութիւնները կը լարէր՝ անվերջ կագ ու կռուի առիթ ընծայելով: Գալով ընդհանուր խոհանոցին, այնտեղ ալ դրութիւնը մխիթարական չէր: Մէկ ունեւոր ընտանիքի կճուճի մէջ եռացող միսի կտորը հեռզհեռէ շրջան կ՚ընէր հոն կերակուր եփող տասնումէկ ընտանիքի կճուճներու մէջ, եւ շատ անգամ միսի հետքն անգամ չէր երեւալ խոհանոցում: Տանտիրուհիներն աղի, պղպեղի ու համեմի տոպրակները կողերէն կախած կ՚երթեւեկէին, եւ գողութիւնն սաստիկ զարգացաւ: Մեր իշխանութիւնը, տեսնելով, որ խոհանոցի բռնած ճամբան դէպի սոցիալիզմ[44] չի տաներ, իր յոյսն արտաքնոցի վրայ դրաւ, որպէս կոլեկտիւ[47] գաղափարախօսութեան յենարան:

Բայց հոս ալ սոցիալիզմն[44] այլ արգելքի հանդիպեցաւ: Մասնաւոր նախաձեռնութեամբ կուտակուած արտաքնոցը կոլեկտիւ[47] հիմունքներով չէր մաքրուեր: Աղբը ձմեռը կը լեռնանար այնտեղ, իսկ ամառը հալչելով դուրս կու գար տունէն եւ աջ ու ձախ տարածուելով ողջ շէնքն գարշահոտութեամբ կը լեցունէր:

Ասոր վրայ իշխանութիւնը յայտարարեց բնակարանային ՆԷՊ[48]: Ըստ այդմ՝ բնակարանները սկսեցին շինուել սաստիկ մեկուսացուած եւ բոլոր մասերը առանձին: Փողոցի դուռնէն ներս մտնելով, ընտանիքն ինքզինքն կը զգար մենաւոր այնպէս, ինչպէս Ռոբինսոնն իր կղզին մէջ: Ու ինչ անձկութեամբ Ռոբինսոնն կը ձգտէր դէպի մարդկային հասարակութիւն, նոյն այդ նոր տան բնակիչները կը ձգտէին դէպի կոլեկտիւը[47]:

Ակնյայտնի իրողութիւն է այն, որ անհասանելի, հեռաւոր, գոյութիւն չունեցող առարկան միշտ քաղցր է մարդուն: Նոյնն է գաղափարներու աշխարհին մէջ:

Բայց, ընկերնե՛ր, մենք բոլշեւիկներ չէինք ըլլայ՝ եթէ թոյլ տայինք, որ երեւոյթներն ընթանային իրենց բնական ընթացքով: Մեր մեծ առաջնորդ ընկեր Ստալինն ըսաւ 14րդ համագումարում. «Չկայ բերդ, որ չգրաւէ բոլշեւիկը»:

digitised by A.R.A.R.@

Մենք արիւն բաց կը թողնենք ժողովրդեան երակներէն այնչափ, որ սոցիալիզմի[*] յենափայտով միայն շարժուի տեղէն։ Մենք ժողովրդին «մահ կամ սոցիալիզմ» երկընտրանքին առջեւ կը կանգնեցունենք։ Մեզ մօտ սոցիալիզմ[*] պիտի ըլլայ, թէ ի՛նչ միջոցներով՝ ինքը թող որոշի։ (Ծափեր)։

Նախ.- *Ձայնը կը պատկանէ կանանց միութեան նախագահ ընկեր Մարօ Փօթիկեանին։*

Փոթիկեան.- *Ընկերնե՛ր, կանանց միութիւնը կազմուեցաւ Հայաստանում սկսելով եօթ հոգուց եւ հասաւ ներկայ պատկառելի քանակին։ Ընկերներ, կինը անցեալում երբեք հաւասար չէ եղեր տղամարդուն։ Գեղեցիկ կնոջ տղամարդն իր գլխուն է դրեր, տգեղին՝ ոտքի տակ։ Միայն խորհրդային իրաւակարգում կինն ազատուեցաւ այս ջոկողական անպատուութենէն ու սկսեց գործածուել հաւասար իրաւունքներով։ Մարդոց արգիլուեցաւ անմիջական ընտրութիւն կատարել եւ կնոջ կարիքի դէպքում մարդն ստիպուած էր դիմել Աշխատանքային բորսային[*] կամ մեր միութեանը կին ստանալու համար։*

Սոցիալիզմը[4]՝ դա անհատական ճաշակի ժխտումն է։ Եթէ տնտեսական, քաղաքական կեանքում մեր իշխանութիւնը դեռ չէ հասեր «Մէկը բոլորի եւ բոլորը մէկի համար» լոզունգի իրականացմանը, կանանց մօտ այդ լոզունգին իրականացումը փաստ է արդէն։ Ես հոս կրնամ համարձակ յայտարարել, որ մեր մէկը բոլորին կը պատկանէ առանց բացառութեան, իսկ բոլորս՝ ընկեր Ստալինին. (Բուռն ու երկարատեւ ծափեր)։

Ընկերնե՛ր, կինն գաղափարախօսութիւններու մէջ անփոխարինելի դեր ունի կատարելիք ու կը կատարէ։ Սկզբում մեր գեղարուեստական գրականութիւնը փորձեց առանց կնոջ մասնակցութեան, միայն մրոտ բանուորի հուժկու բազուկին յենած տարածել սոցիալիստական[5] գաղափարախօսութիւն։ Ու վրիպեց։ Հիւանդին դառն դեղ տալէն վերջը ձեռքիդ պատրաստ պիտի ունենաս նաեւ կտոր մը շաքար, որ վերջէն բերանը խօթես։ Եթէ ոչ, հիւանդն դեղը ետ կու տայ եւ բուժումն ապարդիւն կ՚անցնի։ Նախկին հասարակութիւնէն մեզ անցած մասսան[*] հիւանդ մըն է։ Երբ «սեւ ու մրոտ» բանուոր մը կու տաս, ետքէն ալ պատրաստուիր «կարմիր աղջիկ» մը մատուցել իրեն, ուրիշ կերպ չ՚ըլլար։ Կոլխոզի[*] յայտարարման առաջին տարին ոչ մէկ համակրութիւն առաջացաւ աշխատաւորութեան մէջ, բայց երբ մեր բանաստեղծները գրեցին «Կոլխոզ աղջիկ կարմրել ա, տանելու տարին ա»՝ անմիջապէս կոլխոզային շարժումն նոր թափ ստացաւ։

Մեր միութիւնն, ընկերնե՛ր, ամուսնութեան շուրջ գոյութիւն ունեցող շատ մը նախապաշարումներ արմատախիլ ըրաւ։ Առաջներ մարդ ու կին մի մարմին կը նկատուէր, անբաժանելի։ Հիմա մենք ուզած վայրկեանին կրնանք բաժանել այդ «մի մարմինը» երկուսի եւ արանքները մարդու ուզածին չափ կին չարել, կնոջն՝ ուզածին չափ մարդ չարել։ Առաջներ մարդն կնոջ ձեռքը կը խնդրէր, իսկ հիմա կինը մարդու ձեռքը ոչ միայն կը խնդրէ, այլեւ կը պահանջէ։ Կինը կը խմէ ալկոհոլ, կը ծխէ պապիրոսի բոլոր տեսակները։ Ըստ թուական տուեալներու մեր միութեան 1750 անդամ «Սեւան» կը ծխէ, 130 անդամ՝ «Դուքիթ», 18 հոգի՝ «Խանկեֆի», 13՝ «Արեւելք», մնացեալն՝ «Արեւմուտք»։ Կինն այժմ իր կարիքները բաւարարելու համար անխտիր կ՚օգտուէ տղամարդոց բոլոր հայհոյանքներէն, այն տարբերութեամբ, որ երբ անոնք «կնիկ» կը հայհոյեն, մենք՝ «էրիկ»։ Հին ժամանակներ մարդ ու կինն «մէկ բարձի» կը ծերանային, այժմ, մարդուն թող տալով ինչ բարձի կամենայ ծերանայ՝ կանայք բնաւ չեն ծերանար։ Դեղնեն՝ կարմիր կը ներկեն, ճերմկեն՝ սեւ կը ներկեն մազերը։

digitised by A.R.A.R.@

Մինչ նախկին կանանց մազն երկար էր, խելքը կարճ՝ մեր խելքն ալ, մազն ալ կարճ է։ Մենք ազատ ենք ամէն տեսակ չափն ընարելու կամ մերժելու։

Գալով ծննդաբերութեան հարցին, ընկերնե՛ր, պէտք է ըսել, որ հաւատարութեան սկզբունքը օբյեկտիւ[50] դժուարութեանց կը հանդիպի քիչ մը։ Օրինակ, ինչո՞ւ պիտի ծննդաբերական ցաւը յաւակապէս կինը քաշէ, իսկ մարդն ձեռքն ետեւ դրած պտտի անհոգ։ Մեր կուսակցութիւնն սովորութիւն ունի անցեալէն վերցնելու այն ամէնը, ինչ պէտք է իրեն ներկայիս։ Իսկ անցեալում կային ցեղեր, երբ տղամարդիկ կկզած իրենց երկունքի բռնուած կանանց կողքին անոնց հետ հաւասարապէս ցաւ կը քաշէին։ Ցամենայն դէպս այս հարցը բաւականին բարդ է, եւ մենք յոյս ունինք, որ յառաջիկայ մեր կուսակցական համագումարին կը լուծէ մեր մեծ առաջնորդ ընկեր Ստալինը։ (Ծափեր).

Նախ.- *Ձայնը կը պատկանէ յիկվիդատիոն[51] յանձնաժողովի անդամ ընկեր Պապիկեանին։*

Պապիկեան.- *Ընկերնե՛ր, Հայաստանի խորհրդայնացումէն առաջ մեր երկրին տէրն ու տնօրէնը դաշնակցական կառավարութիւնն էր։ Այս կուսակցութիւնն սկիզբն առաւ, կամ աւելի ճիշդ՝ ստեղծուեցաւ 80-ական թուականներուն Քրիստափոր Միքայէլեանի ջանքերով։ Այդ կուսակցութիւնն բացարձակ կռիւ յայտարարելով սուլթանիզմին, արժանացաւ համիդեան ռեժիմի[52] անողոք հալածանքին, որն այդ ասպարէզում տուաւ մեծամեծ զոհեր։ Իր նպատակն էր ստրուկ հայութիւնն ազատել տաճկական լծից եւ ազգային ինչքն ու գոյքը պաշտպանել քրդական յափշտակումներից։*

Ես չգիտեմ ու չեմ կրնար ըսել ի՛նչ քաղաքական նպատակներ կը հետապնդէր այդ թուականներուն սուլթանիզմը, բայց այն հանգամանքը, որ նա նոյն եռանդով կը հալածէր ու կը բնաջնջէր դաշնակցական կուսակցութեանը ինչպէս մենք՝ այսօր, ցոյց կու տայ, որ սուլթանիզմը շատ ընդհանուր կէտեր ունէր մեր Մարքս-Լենինեան գաղափարախօսութեանը հետ, եւ մե՜նք շատ բան պարտական ենք սուլթանիզմին։

Ընկերնե՛ր, դաշնակցական կուսակցութեան վերադնահատման ասպարէզում որոշ տարաձայնութիւններ[53] առաջացան մեր կուսակցութեան շարքերում եւ կան մինչեւ այսօր։ Որոշ օպորտունիստական[54] տարրեր հաշտուողական վերաբերմունք կը ցուցաբերեն յայտարարելով, որ դաշնակցութիւնն իր ժամանակի յեղափոխական կուսակցութիւնն էր եւ իր ուժերով, իր հասկցած ձեւով կ՚աշխատէր օգտակար ըլլալ հալածական հայ ժողովուրդին, եւ ցոյց տալ տաճիկ կառավարութեանը, որ հայն ալ կրնայ կռուել իր տարրական իրաւունքները պաշտպանելու համար եւ ստեղծուած չէ միայն ոչխարի նման կոտորուելու։

Մեր կուսակցութեան միւս մասը, որոնք կանգնած էին այդ կուսակցութեան հանդէպ անհաշտ դիրքի մէջ եւ յեղափոխականօրէն աւելի զգաստ էին, կ՚առարկէին ըսելով.

- «Դաշնակցութիւնն պէտք է գուշակէր, որ 60 տարի յետոյ Ռուսաստանում Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւն պիտի ծագէր ու սպասէր դրան, իսկ եթէ չէր կրնար սպասել, իր կամքէն անկախ կուսակցութիւն պիտի ըլլար՝ գէթ ազնուութիւն պիտի ունենար Ցովհաննէս Մկրտչին նման յայտարարել, որ ես յեղափոխական կուսակցութիւն չեմ, ինծմէ յետոյ Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւնը պիտի գայ, որու կօշիկի փոկերը քանդելու անգամ արժանի չեմ ես։ Մենք իր պրոգրամի[55] մէջ այդպիսի յայտարարութեան չենք հանդիպեր, այլ ընդհակառակն, կարդալով այդ պրոգրամը[56], այն տպաւորութիւնն կը ստանաս, որ դաշնակցական կուսակցութիւնն անգամ չի երազած Մեծ Հոկտեմբերի մասին։ Հանգամանք մը, որ ցոյց կու

digitised by A.R.A.R.@

տայ թէ դաշնակցութիւնն դեռ այն ժամանակ, երբ մեր կուսակցութիւնը գոյութիւն չունէր՝ յայտնի թշնամական դիրք էր բռնած մեր հանդէպ ու իր մաուզերիստ[66] խմբապետներու միջոցով կը սպառնար մեզի:

Աւելին: Դաշնակցական կուսակցութիւնն անգամ Հոկտեմբերեան յեղափոխութենէն յետոյ իսկ կամեցաւ իր գոյութիւնը պահպանել ու չուզեցաւ մեռնիլ: Սա արդէն անլուր անպատկառութիւն էր, ու մեր կուսակցութիւնը արժանի հակահարուածը տուեց ռուսական զինուորների օգնութեամբ՝ բռնելով այդ տնայնագործ յեղափոխականների մեծ մասին կացնահարել ու Երեւանի բանտի նկուղում անոնց դիակները շարել այնպէս, ինչպէս ձուկը տակառին մէջ: (Ծափ):

Որովհետեւ ես չեմ կրնար հասկնալ, թէ Լենինի ու Ստալինի աշխարհ գալէն ետքը, ինչպէ՞ս կարելի է ինքնուրոյն կերպով մտածել ու գործել: Ինչո՞ւ փնտռել ճշմարտութիւն՝ երբ արդէն գտնուած է այն: Երկու անգամ Ամերիկա կը գտնուի՞: (Ծիծաղ):

Այսքանն այդ կուսակցութեան պատմական տեսութիւնն ընելէն վերջ, կ՚ուզեմ վերադառնալ Հայաստանի խորհրդայնացման առաջին շրջանին:

Ընկերնե՛ր, երբ 1921 թուին բոլշեւիկեան զօրամասերը Հայաստան մտան, դաշնակցական մայրերը Պարսկաստան փախան, իսկ ճուտերը բռնեցինք: Ճշմարիտ է, սկզբնական շրջանին շատ կոտորեցինք, բայց ի նկատի առնելով, որ կուսակցութիւն մը ոչնչացնելու համար բաւական չէ միայն ֆիզիքական բնաջնջում, այլ նաեւ պէտք է բարոյական կոտորած, մեր կուսակցութիւնը ձեռք զարկաւ այդ ակտուալ[67] պրոբլեմին[68] լուծմանը:

Դաշնակցական կուսակցութիւնն այդ թուականին համարեա լուծուած էր ի սպառ ու գոյութիւն չունէր Հայաստանում: Մաս մը Իրան փախած, մաս մը կոտորուած ու գետնի տակ թաղուած, մաս մը Համլետի նման «լինե՞լ, թէ չլինելը» շրթունքին, կը դեգերէր հոս-հոն, մաս մըն ալ ուղղակի կազմալուծուած ու ձեռք քաշած:

Հարց դրուեցաւ անմիջապէս կազմակերպել այդ կուսակցութիւնն ու գաղափարապէս կոտորել: Նման այն աշտարակին, որ խաղաքարտով կը շինուեն ու վերջէն փչելով կը քանդուեն: Մենք վերակազմեցինք դաշնակցութիւնն ու գնելով ակնատի մը մէջ՝ թոյլ տուինք որ «ազատ» գործեն:

Քանի մը օր «գործելէն» ետքը մեր կուսակցութիւնն կատուի քայլերով ակնատին մօտեցաւ ու «միաո՛ւ, միաո՛ւ» կանչեց: Կուսակցութիւնն, համաձայն մեր նախապէս լրած յանձնարարութեան, մէկ-մէկ սկսեց «քայքայուել» կամովին ու բոլոր կուսակցականները դեկլարացիաներով[69] հանդէս գալով թերթին մէջ սկսեցին իրենց սխալներն ընդունել:

Ըստ այդ դեկլարացիաներու[70] 183 դաշնակցականներ ի սպառ «երես կը դարձնեն» այդ կուսակցութենէն: 36 հոգի «զզուելով» դուրս կու գար այդ կուսակցութենէն: 93 հոգի «կը պժգար» այդ կուսակցութեան անունը լսելով: 210 հոգի «շատ վաղուց» մտադրուած էր լքել այն, իսկ 19 հոգի՝ «քիչ վաղուց»: 366 հոգի «սաստիկ զարմացեր» էին, թէ ինչպէ՞ս այսքան տարի այդ կուսակցութեան շարքերը մնացեր էին: 43 հոգի՝ «չէին զարմացեր»: Մէկ հոգի «շշմած» էր այդ կուսակցութեան յետադիմութեան ու հակայեղափոխական բնոյթին վրայ՝ երեք հոգի չէր «շշմած»: Հանրագումարում բոլորը միասին ցուցադրաբար «դուրս կ՚ելլէին» այդ կուսակցութեան շարքերէն ու «կը քայքայուէին»:

Դուրս գալով, այդ «դաշնակցականները» հարցուցին.

digitised by A.R.A.R.@

- Ցրուե՞նք, թէ՞ մնանք երկրորդ անգամ «քայքայուելու»:

- Բաւական է,- պատասխանուեցաւ իրենց: Վերջին այս քայքայուածները մէկ-մէկ բռնելով, բոլորին ալ Սիպիր ղրկեցինք սառելու համար, ինչու որ քայքայուած մարմինները սովորաբար սաքի չեն դիմանար: Այսպիսով, ընկերնե՛ր, մեզ որպէս ֆիլվիզացիոն[58] յանձնաժողովի վրայ կուսակցութեան կողմէ դրուած պարտականութիւնը հարիւր տոկոսով կատարեցինք: (Ծափ):

Նախ.- *Ձայնը կը պատկանէ սոցիոլոգիական[59] գիտութիւնների թեկնածու ընկեր Մովսէս Մարտիրոսեանին:*

Մարտիրոսեան.- *Իմ շատ սիրելի եւ թանկագի՜ն, ընկերնե՛ր:*

Երկար տարիներ ուսումնասիրելով մարդկային կեանքի պատմութիւնը եկած եմ այն եզրակացութեան, որ մարդն առհասարակ անկարող է ապրել առանց որեւէ չիմարութեան հաւատալու: Կամ պիտի Աստծուն հաւատայ, կամ պիտի խմէ, կամ ծխէ: Մեր կուսակցութիւնն ու կառավարութիւնը, որ այսօր աշխարհի ամէնէն մեծ գործարանները մեր երկրին մէջ կշինէ, ամենագիգանտ[60] էլեկտրոստանցիաներ[61] ու քամու ջաղացներ մեր քաղաքներում կը կանգնեցնէ, հարկաւ չէր կրնար բաւարարուել այս ստանդարտ[62], սովորական ու դարերու ընթացքում մաշուած չիմարութիւններով: Այս բոլոր չիմարութիւնները կատարելով հանդերձ, մեզի հարկաւոր էր նոր, մինչեւ այժմ գոյութիւն չունեցող մեծ չիմարութիւն մը, որ պատիւ բերէր բոլշեւիկեան կուսակցութեանն ու մեր մեծ առաջնորդներ՝ ընկերներ Լենինին եւ Ստալինին:

Սոցիալիզմի[63] գաղափարը մենք չստեղծեցինք, շիտակ է, բայց այդ գաղափարը մենք իրականացուցինք ու ցոյց տուինք անոր ամենաբարձր չիմարութեան աստիճանը:

Այս փառքը մեզի միայն կը պատկանէ:

Անցողիկ հայեացք մը նետելով մարդկութեան դաւանած կրօններու պատմութեան վրայ, պիտի տեսնենք, որ տարբեր դարերում տարբեր կերպարանք է ունեցեր այն: Նախապատմական մարդն պաշտեր է իր նախահօր ոգին, ապա կերպարանաւորել է յանձինս տոտեմներու[64] ու Թայխմաններու[65]: Ապա պաշտամունքն ընդհանրանալով վերածուեր է կռապաշտութեան, բազմաստուածութեան եւ միաստուածութեան:

Մեր կուսակցութիւնն, կամենալով օգտուել անցեալի փորձէն, ուզեց յենուել ատոնցմէ որեւէ մէկին, կառուցելու համար իր դիզան[66] կրօնը:

Տոտեմը շատ էր կուստար[67]: Բազմաստուածութեան չէինք կրնար հետեւել, որովհետեւ Խորհրդային Միութիւնը այդքան աստուածներ չունէր: Յոյներն ունէին իրենց սիրոյ, պատերազմի, ծովի, ցամաքի, իմաստութեան, չարութեան ու բարութեան աստուածները, բայց մեզ մօտ աստուածութեան այդ բոլոր ֆունկցիաները[68] կենտրոնացած են մեր մեծ Ստալինին մէջ:

Յունական ո՞ր պատերազմի աստուածը կրնար յաղթել Գերմանիայի Հիտլերին: Բայց գեներալիսիմուս Ստալինն յաղթեց: Ընկեր Ստալինն կը կոչուէ նաեւ բանտարկութեան աստուած: Դժուարին գործ մը: Խորհրդային բանտն ստեղծել ու ղեկավարելը յունական ծովի աստուածութենէն դժուար գործ է:

Աշխարհի չորս մասէն միայն երեքն է ծով, իսկ մէկը ցամաք, իսկ Խորհրդային Միութեան չորս մասէն տասնչորս մասը բանտ է ու ցամաք բնաւ չունի: Գտնել այդքան անմեղներ, մեղադրանքներ ստեղծել ու բանտարկել՝ այդ աստուածային ուժի միայն կը կարօտի...

Ընկերնե՛ր, բոլոր վերոյիշեալներէն կը հետեւէ ուրեմն, որ մեր կուսակցութիւնն չէր կրնար

digitised by A.R.A.R.@

ընդունել բազմաստուածութիւն՝ ինչու որ մէկ աստուած ունէր, այն է Ստալինը: Կամենալով պարզաբանել մեր աստուածութեան անձնակազմն ընդհանրապէս, պիտի ըսեմ, որ այդ աստուածութիւնն որոշ նմանութիւն ունի քրիստոնէութեան աստուածութեան: Այնտեղ՝ Հայր, Որդի եւ Սուրբ Հոգի, այստեղ, մեզ մօտ՝ Լենին, Ստալին եւ Մարքս: Երեք բնութիւն, մի աստուածութիւն, որոնք անբաժանելի են ու նկարներու մէջ հանդէս կու գան միշտ միասին:

Մեր նմանողութիւնը քրիստոնէական միտստուածութեանը չէր սահմանափակուեր հարկաւ այս էական փոխառութեամբ. մենք փոխ առինք նաեւ իր կրօնն տարածելու միջոցառումները, քրիստոնէական եկեղեցու պրոպագանդը[69] մեր սոցիալիզմն[4] տարածելու եւ արմատաւորելու համար:

Եթէ ծանօթ էք հայոց պատմութեան, Գրիգոր Լուսաւորիչն Հայաստանի կռատուները ոչ թէ կը բնաջնջէր երկրի երեսէն, այլ պահելով ձեւերը, նոր բովանդակութիւն կ'աշխատէր դնել (Ձեւով հեթանոսական, բովանդակութեամբ քրիստոնէական): Քանդուած կռատան տեղ՝ վանքեր կը կառուցէր, քուրմերու տեղ՝ քահանաներ: Մենք, տառացիօրէն հետեւելով այդ օրինակին, քանդած եկեղեցիներու տեղ լենինեան անկիւններ շինեցինք ու քրիստոնէական կնունքն կարմիր կնունքով փոխարինեցինք:

Բայց պիտի նկատեմ, ընկերնե՛ր, որ այս փորձը ցանկալի արդիւնք չտուաւ: Մեր անկիւնները անվերջ թափուր մնալով, սարդերը պատերէն իջան ու Լենինի արձանն, կախուած ջահն ու Լենինի սաս հատորներն անքակտելի ոստայններով իրար միացուցին ու անարգել սկսեցին ճանճեր որսալով, անոնց արիւնը ծծել:

Աւելի բաղդաւոր չեղաւ մեր կարմիր կնունքն: Ձնայած այն հանգամանքին, որ այդ կնունքներով կնքուած երեխաներուն մեր կուսակցութիւնն ու կառավարութիւնը չորս կտոր քաքաչոր, կէս մետր կէչօնկա (*Մոմլաթ, ռուս.) ու երկու ձեռք չամաշըր[70] կու տար՝ այնուամենայնիւ կնքուողներ չեղան:

Ի՞նչ կը նշանակէր այդ, ընկերնե՛ր:

Այդ կը նշանակէր՝ մեր ընտրած կրօնն, սոցիալիզմն[4] այնքան սուտ բան էր, որին ոչ ոք կը հաւատար:

Սա արդէն մեր յաղթանակն էր. Չէ՞ որ մեր հիմնական նպատակն էր՝ գործել աշխարհի ամէնամեծ յիմարութիւնը: Ես հրապարակով պիտի յայտարարեմ ձեզ այս բեմէն, որ մեր կուսակցութիւնն, ղեկավարութեամբ մեր մեծ առաջնորդներ՝ Լենինի ու Ստալինի, հասաւ այդ գերագոյն յաղթանակին: Փա՛ռք մեզի: (Բուռն ու երկարատեւ ծափահարութիւն, որն օվացիայի – [35] - կը փոխուէ):

Բայց մենք վերցուցինք նաեւ քրիստոնէական եկեղեցու պատկերապաշտութիւնը եւ այնպիսի ծաւալ տուինք նրան, որ մարդկութիւնն դեռ չէր տեսեր: Հնում ընդունուած էր ըսել «Աստուած ամէն տեղ է»: Ո՛չ, Աստուած ամէն տեղ չէ, բայց Լենինի ու Ստալինի արձաններն ու պատկերները, իրօք ամէն տեղ են: Մենք գործի գցելով մեր գաճի գործարանները, գետնի վրայ արձան կանգնեցրինք, պատերուն պատկեր կախեցինք, այնպէս, որ խորհրդային քաղաքացին գոյգ առաջնորդներու պատկերներն չտեսնելու հնարաւորութենէն ի սպառ զրկուած էր:

Արձան էր կանգնած անգամ «տորիչելեան դատարկութեան» մէջ...

Արձաններն ու պատկերները դուրս էին բերուած աշխարհի ամենաբազմազան ձեւերով. Ո՛

digitised by A.R.A.R.@

մէկ մարմնամարզիկ, ոչ մէկ ցիրկիստ[71] բրաւ մարմնի այն շարժումները, որն որին Լենինի ու Ստալինի արձանները:

Ի՞նչ կը ներկայացնեն Լենինն ու Ստալինը, ընկերնե՛ր:

Լենինն ու Ստալինը ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ սոցիալիզմի[4] սիմվոլներ[72]: Լենին ու Ստալին, դա կը նշանակէ սոցիալիզմ[4]:

Ահա քեզի Լենինի արձան մը՝ աջ ձեռքը պարզած, ձախը՝ գրպանը: Ընդունէ սոցիալիզմն[4]: Զե՞ս ընդուներ՝ ահա քեզի երկրորդ արձան, աջ ձեռքը գրպանը՝ ձախը պարզած: Ահա քեզի արձան մը նստած, պզզած, ծալպատակ: Արձան մը ժպտերես, յուրջ, տխուր, վերջապէս լացակումած: Ի՛նչ, կ՚առարկես, որ սոցիալիզմին[4] չես հաւատար: Եթէ կայ ձեւ մը որով միայն կը հաւատաս՝ բսէ թող այդ ձեւով կայնեն, միայն թէ հաւատաս:

Չորրորդ փորձն, որ մենք ընդօրինակեցինք քրիստոնէական կրօնէն այն էր, որ աստուածային անուններ ստեղծեցինք: Քրիստոնեաներն «Աստուածատուր» «Քրիստոստուր» եւայլն, մենք «Լենա», «Նինել», «Մոդէլն» եւ այլն:

Այժմ մեր գիտնականներն կ՚աշխատեն անուններու հետ մէկտեղ առաջնորդներու կերպարանքն ալ պատուաստել երեխաներուն: Այդպիսի փորձեր արուած են անցեալում: Յակոբն, օրինակ, կամենալով Լաբանի ոչխարի հօտէն բացառապէս սեւ ու ճերմակ գառներ ստանալ, ձգի ոչխարներն ջրած առեն, նախշած փայտ խաղցուց ջուրին մէջ, ու բոլոր գառներն այն տարին երփներանգ ծնուեցին...

Այժմ քանի մը խօսք աստուածներու բնակութեան տեղի մասին:

Ընկերնե՛ր, ինչպէս գիտէք, աստուածները քանի դեռ կուռքի վիճակումն էին, կ՚ապրէին ժողովուրդի կողքին: Հետզհետէ յոյները իրենց աստուածները Օլիմպոսը բարձրացուցին, հրեաները՝ Սինա լեռը հանեցին, իսկ հայերը՝ Մասիս:

Զնայած այն հանգամանքին, որ Ռուսաստանն բացարձակապէս հարթավայր ըլլալով ոչ մէկ բարձրութիւն ունէր, բայց մենք մեր աստուածներն ուժի անմատչելի դարձուցինք ժողովուրդին, քան վերը յիշուած ազգերն իրենց բարձրաբերձ լեռներով: Մենք մեր աստուածները դրինք Կրեմլի պալատում եւ այնպիսի պարիսպներ քաշեցինք չուրջը, որ ժողովուրդն մաքէն անգամ չանցունի տեսնել զանոնք: Եւ այս զգուշութիւնը մէկէ աւելի պատճառներով անհրաժեշտ էր: Եթէ Իսրայէլի Աստուածը Սինա լեռան վրայ բարեկամաբար տեսնուեցաւ Մովսէսին հետ՝ Լենինը ժողովրդեան երեւալուն պէս Կապլանը անոր վրայ ատրճանակ կրակեց ու Լենինն վիրաւորուելով՝ քաշեց, քաշեց՝ մեռաւ... այսինքն... չմեռաւ՝ զմռսուած վիճակում Մաւզոլէյում[73] ապրեց: Ստալինն Չերչիլի ու Ռուզվելտի հետ Թեհրանում երեւալուն պէս 100 տեռորիստներ[74] պատրաստուեցան սպաննել զայն՝ զմռսել ու Մաւզոլէյ[75] դրկել յաւիտեանս ապրելու:

Այժմ մէկ ուրիշ բան:

Ընկերնե՛ր, ես, եթէ կը յիշէք, զեկուցմանս ժամանակ մատնանշեցի այն սուտը, որն յատուկ է բոլոր կրօններուն, առաւելապէս մեր կրօնին: Մեր քարոզած սուտին անուանեցի սոցիալիստական[4] սուտ կամ դիտական-սոցիալիստական[4] սուտ:

Ո՞րն է, տեսնենք, այդ սուտի, կամ որ նոյնն է, կեղծիքի սոցիալիստական[4] էութիւնը:

Սոցիալիզմի[4] աստուած ընկեր Ստալինը եւ սոցիալիզմի[4] քահանայ կոմունիստներս կ՚ապրինք անսահմանափակ ճոխութեամբ: Միութեանս բոլոր կոորի գործարաններն մեզի համար

digitised by A.R.A.R.@

կտորեղէն կը պատրաստեն, Միութեանս բոլոր ուտելիքի գործարաններն մեզի համար կոնֆիտ[75] ու կոնսերվ[76] կը պատրաստեն: Այն կողմ, քիչ մը հեռու կայնած է անկուսակցական մասսան[76], ինտելիգենցիան[77], որն բացարձակապէս անօթի է ու տկլոր: Կոմունիստ մասը ամէն օր իր կոճակները կը հեռացնէ, որ չալվարը կոճկուէ, անկուսակցական մասը ամէն օր մէկ մաս կը մօտիկցնէ կոճակները, որ չալվարը վար չառնէ (եթէ չալվար ունի հագին, ի հարկէ): Կուսակցականը եթէ սխալմամբ մեռնէ, 163 բեռնակիր, 220 մարգատար մեքենայ կ'երթայ դագաղին ետեւէն, իսկ առջեւէն ընթացող պասկի երկարութիւնը «յարդագողի» նման անհաշուելի, «յարդագողի» չափ անսահման: Անկուսակցականն, որ մեռնէ, սովորական, ամէնօրեայ գործ կատարողի մը նման, գերեզման կ'երթայ մեծ մասամբ պատանով, անպասկ, միմիայն տաճկայով[78], տաճկա[78] մը, որի ձին մէկ կողմէ կ'երթայ՝ միւս կողմէ «լինե՞լ, թէ՞ չլինել» կ'արտասանէ միտքին մէջ:

Բոլոր տօնական օրերուն, բոլոր Նոր տարիներուն պետական պահեստի դուռները ու գինիի տակառները կը բացուեն կոմունիստին համար: Երգ, պար, ծափ ու ծիծաղ: Անկուսակցականին տունն ամայի, ցուրտ, մութ, խաւար, լաց ու արտասուք:

Ինչպէս կը տեսնէք, այս երկու կենցաղներու հեռաւորութիւնը իրարմէ աւելին է քան… քան… քան…, բայց տիեզերքի մէջ այդպիսի հեռաւորութիւն գոյութիւն չունի, որ համեմատեմ:

Եւ սակայն, այս հեռաւորութեամբ ապրող մարդիկ զիրար «ընկե՛ր» կ'անուանեն: Անմիջապէս հարց կը ծագէ՝ ի՞նչի ընկեր: Ո՞րն է այդ «ընկերութեան» ինչքը, որն կէսը մէկին, կէսը միւսին կը պատկանէ: Չկայ: Այդ պատճառով ալ կը կոչուէ սոցիալիստական[?] կամ արդիւտ[79] սուտ ու մեծ կը տարբերէ նման գաղափարախօսութիւններէ:

Միով բանիւ, ընկերնե՛ր, մեր որ կողմն նայիս սուտ է ու կեղծիք: Այդ սուտերուն հաւատալու համար հարկաւոր է յիմարացած մասսա[81]: Խելքն ու բանականութիւնն, ատոնք մեր ռեժիմի[82] ոխերիմ թշնամիներն են: Այդ պատճառով ահա, մեր կուսակցութիւնն ամինայն խրախուամբ տաս տարին անգամ մը մեր գիտնականներուն, գրողներուն, ուսուցիչներուն ու բոլոր մտածող դասին կը բռնէ, բանտերը լեցունելով կը կոտորէ: Վերջին կոտորածն եղաւ 1937 թուին, երբ ողջ Թուրքաստանում մտածող մարդ չմնաց այլեւս:

Թող կոյշի՛, խելքը: (Ծափեր):

Ընկերնե՛ր, այժմ երկու խօսք հակայեղափոխական բանակի նուագներու մասին, որ երբեմն մեր ականջներուն կը հասնէ արտասահմանէն:

Մեր հակառակորդները կը մեղադրեն որպէս թէ մենք մեր սոցիալիզմ[?] կառուցելու մեթոդները փոխ ենք առեր Սերվանտեսի Դոն Քիշոտից: Ընկերնե՛ր, դա անամօթ զրպարտութիւն է մեր երեսին շպրտուած եւ ոչնչով չի կարելի ապացուցել: Որո՛ւ Լենինը Դոն Քիշոտը չէ Ռոսինանտի վրայ նստած, եւ Ստալինը Սանչոն չէ աւանակին բազմած իր գինու տիկին հետ: Ագդով վրացի ըլլայ, այդ չի նշանակեր խմող կամ չաչլիկ (խորոված, ռուս.) ուտող ըլլայ:

Յետոյ, ի՞նչ նմանութիւն կայ Դոն Քիշոտի ու Լենինի իդէոլոգիայի[80] մէջ: Իսպանացի ասպետն իր նպատակին հասնելու, այսինքն մարդկային թշուառութեանը վերջ տալու համար ծախեց իր տունն, իր ձիերն ու էշերը: Մինչդեռ Լենինը այդ նպատակով ձեռք բերեց ողջ Կրեմլը, իսկ իր ախոռները լեցուեցան ժողովրդի բոլոր էշերն ու ձիերը: Դոն Քիշոան ընդամէնը Դուլցինիա մը ունեցաւ, այն ալ… իր երեւակայութեանը մէջ, մինչդեռ Լենինն ու Ստալինը

digitised by A.R.A.R.@

Ռուսաստանի բոլոր Դուլցինիաներն՝ իրական, ռէալիստական[81] ձեւով. Ակտուալ[82]:

... Փոքրի՜կ նմանութեան կէտ մը միայն կայ, այդ ալ այն է, որ երկու նովատորներն (նոբոսրներ, ռուս.) միանգամայն անմեղ մարդիկ իրենց թշնամի հռչակելով նիզակներով վրան կը յարձակէին: Նմանութիւն մը զուտ տակտիքական[83] *եւ ոչ բնաւ ֆիզիոլոգիական*[80]:

Ընկերնե՛ր, նախքան վերջացնելը, եկէք միասին պոռանք՝ կեցցէ՛ մեր Հայր, մեր Հօրեղբայր, մեր առաջնորդ, մեր հարազատ, մեր պաշտելի, մեր սատուած ընկեր Ստալինը: **(Բոլորը ոտքի ելած օվացիա** – (35) **- կը սարքեն):**

Նախ.- *Ընկերնե՛ր, առաջարկ կայ տաս րոպէ ընդմիջում տալ ու ես քուէարկութեան կը դնեմ. Ով համաձայն է՝ ձեռք բարձրացնէ: Անցաւ միաձայն: Կը յայտարարեմ տաս րոպէ ընդմիջում:*

ՎԱՐԱԳՈՅՐ
ԸՆԴՄԻՋՈՒՄԷՆ ԵՏՔ

Նախ.- *Ընկերնե՛ր, հոս արձանագրուած կան եւս երեք մարդ: Ի նկատի ունենալով, որ մենք պլենումից[*] յետոյ կենտկոմի*[31] *քարտուղարի ընտրութիւն ունինք, հետագայ խօսողներու ժամանակը կը սահմանափակեմ, տալով ամէն մէկին տասնհինգ րոպէ ժամանակ:* **(Ձայներ՝ համաձայն ենք, համաձայն ենք):**

Այժմ ձայնը կը պատկանէ Հայաստանի գրողներու միութեան նախագահ ընկեր Արմէն Ցակոբեանին:

Ցակոբեան.- *Ընկերնե՛ր, մեր միութիւնը կազմուեցաւ Հայաստանի խորհրդայնացման առաջին տարին: Մենք ըստ մեծի մասին ռուսանուորներ գրողներ ենք: Մեզ հրամայուած էր հետեւել մեր սոցիալիստական*[8] *երկրի անցուդարձին եւ կուսակցութեան ու կառավարութեան բոլոր շարժումները ոտանաւորի վերածել: Կը գրէինք երեք տուն: Առաջին, երկրորդ՝ սոցշինարարութիւն*[84]*, երրորդ տուն՝ ներբող մեր մեծ առաջնորդ ընկեր Ստալինին: Երբեմն, երբ ներբողի շատ կարիք կար, մէկ տուն շինարարութիւն, երկու՝ ներբող: Ջէր բացառուած նաեւ ամբողջովին ներբող գրելը:*

Ընկերնե՛ր, մեզի չեն կարդար: Հին նախայեղափոխական շրջանի գրողներն կը կարդան: Մեր կազմակերպած գրական հանդէսներու մէջ, երբ իմացուի, որ ելոյթ ունեցողը պրոլետ[85] *գրող է, հրդեհէ փախչողի նման ինքզինքնին դուրս կը նետեն դուռնէն ու պատուհաններէն: Սա անհանդուրժելի երեւոյթ է, ու ես յատկապէս կը խնդրէի այս համագումարին վճռական միջոցներ ձեռք առնել, այլապէս մենք կը դառնանք միայն խուլ ու համրերու երգիչ:*

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին սաստիկ ատեցինք հիտլերեան Գերմանիային ու Բեռլինի գրաւմանը մասնակցեցինք 16-ոտնեայ քերթուածներով: Ունինք ամէն կարգի շքանշաններ: Պատերազմէն վերջ տուն վերադարձուցինք մեր հերոս զինուորներուն ու պսակեցինք իրենց սպասող աղջիկներու հետ՝ ակտիւ[86] *մասնակցութիւն ցոյց տալով այդ առթիւ տեղի ունեցող կերուխումին: Բայց մեր աչքից չվրիպեց նաեւ որդեկորոյս մայրիկը: Անոնց համար մենք լացինք, բայց կարճ, որ չխանգարէ երկրում տիրող յաղթանակի ցնծութեանը: Այդ մայրերու վիշտը մենք լացինք չակերտներու ու փակագիծներու մէջ: Բայց այնուամենայնիւ, ընկերներ, ես այսօր պիտի աՀապանգեմ, որ գրողներու թեման*[87] *նուազեր է ու չուտով կը հատնի: Մենք այս րոպէիս կցուած ենք Հայաստանի միլիցիական*[88] *վարչութեանը, քանի մը կարգա-*

պահական ոտանաւոր ունինք գրելու՝ եւ վերջ: Ջաղացը համիկ չունի եւ չուտով քարը քարի քսուի պիտի: Եներգիա չի պակսեր մեզի, միայն թող նիւթ արուի երգելու: Ես վերջացուցի:
(Ծափ):

Նախ.- *Ջայնը կը պատկանէ Լուսժողկոմատին կից ուղղագրական սեկցիայի նախագահ ընկեր Մելքումեանին:*

Մելքումեան.- *Ընկերնե՛ր, կար ժամանակ, երբ կը կարծէին, թէ լեզուին եւ ուղղագրական կանոններուն ձեռք տալ չի կարելի: Մենք, սակայն, 24 թուին ձեռք տուինք ու աշխարհը չքանդուեց: 25 թուին նորէն ձեռք տուինք ու նորէն չքանդուեց, տակէ քաջալերուած սկսեցինք ամէն տարի ձեռք տալ ու փոխել հայոց լեզուի ուղղագրութիւնը: Եւ իրօք, Ցունաստանն ու Հայաստանը միեւնոյն վիճակակից հին ազգեր են, երկար տարիներ տաճկական լունակալութեան տակ տառապած: Ինչո՞ւ մէկը յի-ով գրուի, միւսը՝ հօ-ով: 24 թուին մենք ընդունեցինք Մանուկ Աբեղեանի ուղղագրութիւնը եւ Ցունաստանն ու Հայաստանը հաւասարապէս հօ-ով գրելով՝ ստիպեցինք յի-ին լռել ու բոլորովին ձայն չհանել բառի սկզբին ու թող տալ, որ հօ-ն ձայն հանէ: Իսկ յի-ն, որպէսզի պարապ չնստի տուն, կարգադրեցինք «Երեւան» եւ բոլոր եչ-ով սկսուող բառերուն կցուել եւ կիսաձայն հանել:*

*Բայց մենք ընդունելով անկուսակցական գիտնական Մանուկ Աբեղեանի (Մանուկ Խաչատուրի Աբեղեան (1865-1944): Հայագէտ, գրականագէտ, լեզուաբան, բառարանագէտ, բանահաւաք, պրոֆեսոր (1922), բան. գիտ. դոկտոր (1935), ՀՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս (1943): Նրա անուան հետ է կապուած 1922-ի մարտի 4-ի դեկրետով Հայաստանում կատարուած ուղղագրութեան բարեփոխումը, որն արեւելահայ արդի ուղղագրութեան հիմքն է): Ուղղագրութիւնը վիրաւորած եղանք չարք մը կոմունիստ եւ մեր կուսակցութեան նուիրուած լեզուաբաններու, որոնք նոյնպես կ՚ուզէին խառնել քիչ մը մեր լեզուն: Այդ նորընծայ լեզուաբաններուն չվհատեցնելու եւ ընդհակառակը քաջալերելու համար հինգ տարի եաքը մեր քերականութիւնը բացինք Արարատ Ղարիբեանի (*Արարատ Սահակի Ղարիբեան (1899-1977): Խորհրդահայ լեզուաբան, բան. գիտ, դոկտոր, պրոֆեսոր (1940), ՀՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս, 1960) առջեւ ուզածին չափ խառնելու համար: Երբ այեկծութիւնը դադրեցաւ հայ քերականութեան մէջ՝ հետզհետէ Սեւակին (Գուրգէն Գրիգորի Սեւակ, 1904-1981, խորհրդահայ լեզուաբան, բան. գիտ. Դոկտոր, 1948, պրոֆեսոր, 1948, , ՀՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս, 1971), ապա ոչինչ չիմանալու պրոֆեսոր Գէորգ Աբովին (Գէորգ Արշակի Աբով, 1897-1965, խորհրդահայ գրող, գրականագէտ, պրոֆեսոր՝ 1937), ու Ցովիկ Սեփքեանի (Ցովիկ Մամիկոնի Մելիքեան, 1902-1953, խորհրդահայ գրող, գրականագէտ, Պրոֆեսոր՝ 1937), տրամադրութեան տակ դրուեցաւ: Հրապարակէն անհետանալով ստատիկ հայ քերականութիւնը՝ երկու տող բան գրող մը գրիչը ձեռք վերցնելով ստիպուած էր հեռախօսով հարցունել ինֆորմբիւրոյին՝ թէ այսօր հացը յի-ո՞վ կը գրուէ, թէ հօ-ով: Եւ օրական երկու անգամ. վասնզի շատ ժամանակ առաւօտ մինչեւ կէսօրին առանձին ուղղագրական կանոն կը կիրառուէր մեր լեզուին մէջ, կէսօրէն մինչեւ իրիկունն՝ այլ: Զէր բացառուած գիշերային ու ցերեկային ուղղագրութիւնը: Մեր կուսակցութիւնն որուն ողջ իմաստը իր յեղափոխութեան մէջ էր, քաջալերեց այս լեզուային յարաշարժութիւնը եւ ահա սա քանհինգ տարի մեր լեզուին օրօրոցը կ՚օրօրուի՝ առանց քուն բերելու հայ լեզուին: Հայերէն լեզուի բառարանը երկար ժամանակ կ՚ուզէր երկու ռուս բառի հրաւէր սարքել՝ բայց բառարանում տեղ չկար: Այդ պատճառով Լուսժողկոմատն հանեց*

digitised by A.R.A.R.@

ու դէն չըրտեց մեր բառարանէն «խորհրդային» ու «յեղափոխութիւն» բառերը եւ անոնց տեղ հրաւիրեց Ռուսաստանէն «սովետական» եւ «ռեւոլուցիա» բառերը: Հիւրասիրութիւն մը, որ եթէ այս ընթացքով շարունակուի՝ յոյս ունենք, որ հայ բառեր միայն հին տապանաքարերու վրայ պիտի կարդանք: Եւ այդ լաւ է: Ռուս լեզուն այն լեզուն է, որով կը խօսի մեր առաջնորդ ընկեր Ստալինը, մեր Աստուածը: Ջամչեանի «Հայոց պատմութեան» մէջ Աստուած հայ լեզուով է խօսեր: Ներկայ աստուածը ռուսերէն կը խօսի՝ մենք պէտք է սորվինք խօսիլ այդ աստուածային լեզուով: (Բուռն երկարատեւ ծափ).

Նախ. - *Ձայնը կը պատկանի մօր ու մանկան կոմիտէի քարտուղար ընկեր Անիկ Մինասեանին:*

Մինասեան.- *Ընկերնե՛ր, յայտնի մանկավարժ Լայբնիցն իր ժամանակին խօսելով մանուկներու դաստիարակութեան մասին ըսեր է. «Տուէք ինծի մանուկներու դաստիարակութիւնը եւ ես շուռ կու տամ ողջ Եւրոպան»:*

Իսկ մենք ոչ թէ Եւրոպան, այլ մնացեալ չորս մայր ցամաքներն ալ կ՚ուզենք շուռ տալ: Երեւակայեցէք ուրեմն, թէ որքան հարկաւոր է, որ մեզ տան մանուկներու դաստիարակութիւնը:

Նախապատմական մարդկութիւնն, երբ ոչինչ չէ ունեցեր՝ ունեցեր է երեխայ: Ըսել է մարդկային առաջին ու հիմնական սեփականութիւնն եղած է երեխան: Ծուտեր ունեն նաեւ հաւերն, սագերն ու միւս կենդանիները:

Հոկտեմբերեան մեծ յեղափոխութիւնը, որն իր սուր ծայրով ուղղուած էր սեփականութեան գաղափարի դէմ, հարկաւ չէր կրնար անտարբեր աչքով տեսնել, թէ ինչպէս մայր մը իր սեփական արգանդով կը յղանայ, կը ծնէ սեփական երեխայ, սեփական ստինքներով կը դիեցունէ, կը նստեցունէ ծունկերուն, սանտրինա կ՚ըսէ ու կը խաղցունէ:

Այս անթոյլատրելի երեւոյթին վերջ տալու եւ որդեծնութիւնն հասարակական ռելսերու[94] վրայ դնելու համար սաեղծուեցան ծննդաբերական կայաններ ու մանկամսուրներ: Կայաններում, մէկ գիշերուայ մէջ կ՚ազատուէին մօտ 100 ծննդկաններ: Անոնք միասին ցաւ կը քաշէին. Իսկ մենք գիտենք, որ ոչ միայն ցաւն, այլեւ մահն ընկերով հարսանիք է:

Ծնունդով այսպէսի կոլեկտիւ[95] պայմաններում, անոնց երեխաները կը լողացուէին ու կը շարուէին գաւակատան դարակներու վրայ, եւ ծիծ տալու ժամանակ կը խառնուէին այդ նորածինները խաքամղլի[96] թուղթերու նման եւ կը բաժնուէր մայրերուն այն հաշուով, որ բոլոր երեխաներն փոխ ինկած մայրեր ծծէին:

Մայրական զգացմունքը թուլացաւ ու հաւասարուեցաւ ինկուբատորներու[96] ճուտերը հովանաւորող հաւերու զգացմունքին: Այնուհետեւ մայրերը թեթեւցած ստինքներին կը դառնային, իսկ մանուկները մսուր կը դրկուէին կոլեկտիւ[95] կերպով լալու:

Մենք նորածիններու մայրերն առինք, մայրապետներ տուինք, որք աւելի լուրջ էին ու սանտրինա չէին ըսեր երեխաներուն, այլ մեր մեծ առաջնորդներ՝ Լենինի ու Ստալինի մանկութիւնը կ՚աւանդէին իրենց: Այդ մանուկները իրենց ծննդեան չորրորդ օրը արդէն իրենց թոթովանքին մէջ Լենինի ու Ստալինի ընտրած ցիտատներէն[97] յաջող կ՚օգտուէին սեփական մտքերը առաջնորդներու «տո՛ւ»-ներով արտայայտելով:

Եթէ մեզի յաջողուէր մեծցնել մանկատան երեխաներ, կարելի էր յուսալ, որ չափահաս դառնալով ոչ մէկ բառ սեփական չէին գործածելու, այլ պիտի առաջնորդներու խօսքերը

digitised by A.R.A.R.@

կրկնէին ամբողջութեամբ, բայց դժբաղդաբար անոնք բոլորը կը մեռնէին. ոմանք կոլեկտիւ[47] փորձարութիամբ, ոմանք անհատապէս մահիճներէն վար գլորուելով, ոմանք երկու հերթի գիշեր-ցերեկ լալով, ոմանք պատռուած սուկաներէն (ծծակ ռուս.), հոսող կաթէն խեղդուելով, ոմանք ալ ատոր հակառակ՝ խցուած սուկաներէն չհոսող կաթէն սովամահուելով, ոմանք իրենց կեղտոտութեան մէջ յարատեւելով (կապիտալ[96] - կեղտոտութիւն), ոմանք մոռացուելով մայրապետներէ, եւ այլն:

Մինչեւ ութը տարի մեր նոր սերունդին թոյլ տուինք այսպէս մեռնիլ, յոյսը Դարուինի «բնական ընտրութեան» վրայ դնելով, բայց երկար չարունակել այսպէս չէր կարելի, որովհետեւ Խորհրդային իշխանութեանը հարկաւոր էին մահկանացուներու ամէն հասակի կադրեր[99]. Նորածիններէն մինչեւ զառամեալ հասակը, այդ պատճառով ալ յայտարարեցինք ծննդաբերական ՆԷՊ[43], եւ թոյլ տուինք, որ մայրերն ծնեն անհատապէս, ամէն մայր իր համար միայն: Այս սիստեմով[23] երբ աճի ու բազմանայ մեր քաղաքացիութիւնը, այն ժամանակ նորէն կը բանանք մանկատուներ ու կը կոտորենք անխնայ: (**Բուռն ծափեր**):

Նախ.- *Ձայնը կը պատկանէ կոլխոզային (հաւաքական ագարակային) վարչութեան նախագահ ընկեր Կարապետեանին:*

Կարապետեան.- *Ընկերնե՛ր, կոլխոզային[8] շարժումը խորհրդային իշխանութեան փառքն է: (**Ծափեր**): Մինչեւ 1927 թիւը մեր կուսակցութիւնն կ՚ուզէր պրոպագանդի[99] միջոցով համոզել մասսային[46] շարժուել դէպի սոցիալիզմ[4]: Մասսան[40] չլսեց մեզի. այդ պատճառով 1927 թուին մեր մեծ առաջնորդ ընկեր Ստալինն ըսաւ. «Որ ոչ լուիցի ունկամբ՝ լուիցի թիկամբ» ու այնպէս մտրակեց, որ մասսան[40] անդունդ գլորուողի նման, յանկարծ ինքզինքը կոլխոզի[43] մէջ ինկած տեսաւ:*

Ի՞նչ է սոցիալիզմ[4]: Դա կը նշանակէ հաւասարութիւն, իսկ հաւասարութեանը կարելի է հասնել երկու կերպ՝ կամ բոլոր մարդոց բարձրացունել հասցնել հարստութեան ամէնաբարձր կէտին, կամ իջեցնել, հասցնել ամէնավերջին ընչազրկութեան: Մենք ընտրեցինք հաւասարութեան վերջին ճանապարհը եւ 1927 թուին ձեռք զարկինք ժողովրդեան չսապ աղքատացման:

Աղքատութիւնն, ընկերնե՛ր, առանց կոլխոզի[43] անհնարին բան է: Կոլխոզն[43] է մայր բոլոր թշուառութեանց: Կոլխոզնիկն[43] իրա օրում չի ծիծաղում:

Ո՞րն է կոլխոզի[43] էութիւնը:

Երեւակայեցէք անջրդի, աւազոտ անապատում ծարաւէն պապակած մարդ մը սափոր մը ջուր գտնէ ու փոխանակ անմիջապէս բերնին դնելով ծծելու այդ ջուրը, տանի հեռաւոր աւազուտներէ շինուած առուի մը մէջ լեցունէ, ու սպասէ, որ այդ սափորին ջուրը չիկացած աւազներու վրայէն հոսելով գայ իր բերնին հասնէ ու խմէ ու ծարաւը յագեցունէ…

Մեր գիւղացի կոլխոզնիկը[43] չարաչար աշխատելով, փոխանակ իր աշխատանքի արդիւնքն անմիջապէս ուտելու, կը տանէ այն ու կոլխոզի[43] ամբարը լեցնելով, կու գայ տունը եւ կը սպասէ, որ իր աշխատանքին արդիւնքը հոսելով գայ, իր բերնին հասնէ ու վայելէ այն:

Սակայն կոլխոզի[43] ամբարէն մինչեւ կոլխոզնիկի[43] բերանը աւելի ծծողներ կան, քան անապատի աւազները:

Գիւղացու արիւն-քրտինքով աշխատած կոլխոզային[43] այդ բարիքը խոշոր սկուտեղի մը վրայ նախ կը մատուցուէ պետութեանը՝ իր «պլանը»[99] վերցնելու համար: Կը վերցնէ: Ու յան-

digitised by A.R.A.R.@

կարծ այնքան կը թեթեւնայ սկուտեղը, որ մէկէն վերեւ կը բարձրանայ։

Ցետոյ կոլխոզի[42] նախագահը սկուտեղը կը մատուցի շրջկոմին, որ իր վերցունէ, յետոյ Ձեկայի նախագահին, յետոյ մեքենատրակտորային կայանի դիրեկտորին[100] ու վերջը սկուտեղը գիւղ կը բերուէ։ Գիւղում կոլխոզի[41] նախագահը իրենը կը վերցունէ, օգնականն՝ իրենը, հաշուապահը՝ իրենը, քարտուղարն՝ իրենը, գիւղխորհրդի նախագահն՝ իրենը, Ֆերմայի[32] վարիչն՝ իրենը, բրիգադիրին[101] իրենը, տասնապետն՝ իրենը, հնգապետն՝ իրենը, չորսապետն իրենը, երեքապետն՝ իրենը, երկուսապետն՝ իրենը։ Ցետոյ կու գայ բաշխիչ մարմինն, կը սրբէ սկուտեղի վրայի փոշին (եթէ կայ) ու այդ ամբողջ բարիքն ստեղծող գիւղացուն կու տայ ի վայելումն...

Հոս սոցիալիզմն[4] սովեալիզմ կը դառնայ արդէն։

Այսինքն այն ինչի կը ձգտէր մեր կուսակցութիւնն ու կառավարութիւնը։ (Ծափեր)։

Ընկերնե՛ր, սոցիալիզմն[4] կը նշտնակէ նաեւ «Մէկը բոլորի, բոլորը մէկի համար»։ Լոզունգ մը՝ որն երկու մասէ կը բաղկանայ։ Մենք լոզունգի առաջին մասն անտես առնելով, իրականացուցեր ենք վերջին մասը միայն։ Մենք բոլորս մէկի համար ենք։ Եւ այդ մէկը, ընկերնե՛ր, է մեր մեծ առաջնորդ ընկեր Ստալինը։ (Ծափ, որն օվացիայի[9] - կը փոխուէ)։

Անշուշտ «Բոլորը մէկի համար» լոզունգի ստեղծողը չէ իմացեր, որ ժամանակին ընկեր Ստալինի նման մի առաջնորդ մը պիտի ծնէ։ Այլապէս անիկա կը խորհէր «Բոլորը կէսի համար» լոզունգը, վասնզի մենք բոլորս Ստալինի կէսին հազիւ արժանի ենք։ Մեր Միութիւնը 150 միլիոն մարդէ կը բաղկանայ ընդամէնը։ Քիչ է Ստալինին միայն 150 միլիոնէ փառաբանուել։ Ստալինի խօսքերը 150 միլիոնէ կրկնուելն ալ քիչ է. անոր խօսքերը պէտք է կրկնուէր ողջ մարդկութեան կողմէ՝ դարեր շարունակ։ (Բուռն ու երկարատեւ ծափեր)։

Նախ.- *Ձայնը կը պատկանէ ներքին գործերու կոմիսար[102] ընկեր Զուպովին։*

Զուպով.- *Ընկերնե՛ր, ներքին գործերի կոմիսարիատ[103]՝ դա Ձեկան է, պետական պատժիչ մարմին՝ մեր պետութեան միակ յենարանը։ Խորհրդային Միութիւնն, դա ինքնին մի պատիժ է արդէն։*

Մեր մեծ Լենինն, խօսելով փարիզեան «կոմունա»յի մասին կ՚ըսէ.

- Կոմունան պարտուեց որովհետեւ քիչ կոտորեց։ Մենք բոլշեւիկներս չուզելով կրկնել Փարիզի գործած սխալը սկսեցինք շատ կոտորել, կոտորել մարդկանց անխնայ, կոտորել գիշեր ու ցերեկ օրուայ մէջ քսանչորս ժամ։ 1921 թուին Հայաստան մտնելով, սկզբում կացինով կը սպանէինք։ Հետագային տեսնուեցաւ, որ շիտակ է, կացինի սարսափը մեծ էր ժողովրդեան վրայ, սակայն իր արտադրական էֆեկտը[20] քիչ էր ու չէր համապատասխաներ մեր ինդուստրիալ[104] էպոխային[105]։ Սկսեցինք գնդակահարել մինչեւ 1925 թուականը։ Այդ թուականին մեր պատմական քաղաքականութիւնը շրջադարձ կատարեց։ Քաղաքականին զուգորդուեց տնտեսական էֆեկտ[20] ստանալու խնդիրը։ Ծիրդ նոյն թուականներին Մոսկուայում հարց դրուեց Ռուսաստանի հիւսիսը՝ բեւեռային գօտին իւրացնելու։ Կարել Սիպիրի անծայրածիր անտառները, աշխատել անգրբեւեռային արդիւնաբերութեան մէջ եղաւ օրուայ լոզունգը եւ Միութեանս բոլոր ծայրերէն սկսուեց տաժանակիրներու շարաններ դէպի հիւսիս։ Մեր կոմսարիատը[106] այնուհետեւ խնամքով սկսեց բանտարկեալներ հաւաքել եւ ղրկել հիւսիս, հետեւեալ կարգով։ Ռուսաստանէն կու գային յատուկ այդ նպատակով ընտրուած մարդիկ, կը հաշուէին մեր բանտարկեալները եւ Հայաստանի կառավարութեանը վճարելով բանտարկեա-

digitised by A.R.A.R.@

լի կեանքի համար, կ՚առնէին կը տանէին «ճապոններով»[106]։

Այն չափով, որ այն ատենները մեր արդիւնաբերութիւնը թոյլ էր զարգացած, գերեվաճառութիւնը... ը...ը, ներողութիւն, ը... բանտարկեալավաճառութիւնը դարձաւ մեր հանրապետութեան գլխաւոր եկամուտի աղբիւրը։ Օրական հազար, օրական հինգ հազար բանտարկեալ կը բառնային ապրանքատար վագոնները[107], որոնք ամիսներով ճամբայ երթալով, այնքան կ՚օլլոտէին, որ ըսխերն ու մկրտուքնին կը ճերմակէին այդ կենդանիներու միլիոնաւոր ձուիկներով։

Մեր Միութեան հիւսիսային ձեռնարկութիւնները սկսեցին բարգաւաճիլ ու եկամուտ տալ մեզի։ Կառավարութիւնը չէչտը անասուններու վրայէն վերցնելով մարդոց վրայ դրաւ։

Ստալինն անմիջապէս յայտարարեց թէ՝ «մարդն ամենաթանկ կապիտալն[108] - է» ու 1943 թուին արդէն դեկրետ[93] յայտարարուեց, որ չամուսնացած օրիորդներն ալ կրնան ծնել ամուսնացածներուն հաւասար։ Եւ մեր իդական սեռին արգանդները բացուելով սկսեց անվերջ ծնել մեզի «կապիտալ»[108]։

Ջեկայի առջեւ նոր խնդիր էր դրուած. ինչպէ՞ս բանտարկել այդ հոծ մասսան[*] առանց որեւէ յանցանք հագցնելու իրենց։ Պէտք էր ստեղծել նորանոր յանցանքներ եւ դնել գործածութեան մէջ։

Ընկերնե՛ր, ես այժմ կ՚անցնեմ յանցանքներու սաեղծագործութեան։

Լենինի մահուան ու Հոկտեմբերեան մեծ յեղափոխութեան տարեդարձի օրերը կու տային մեր յանցաւորներու մեծագոյն տոկոսը։ Այն օր, երբ մեռաւ Լենինը, եթէ մէկը մի փոքրիկ ժպիտ խաղցունէր շրթունքին, անմիջապէս կը ձերբակալուէր մեր օրէնսգրքի 67-րդ յօդուածի հիման վրայ։ Ատոր հակառակ, Մեծ Հոկտեմբերի տարեդարձի օրը եթէ մէկը համարձակուէր տխրել՝ նոյն յօդուածի տակ իյնալով «ուղղիչ լագերի»[108] կը դատապարտուէր. Այդ պատճառով, յեղափոխական օրուայ մեռեները պար ու ծիծաղով կը թաղուէին իրենց հարազատներու կողմէ, իսկ Առաջնորդի մահուան օրուայ ամուսնացողները լաց ու կական կը բարձրացունէին գրկախառնուելիս։

Այս մէկ։

Պատժի երկրորդ աղբիւրն էին մեր թերթերը։

Ինչպէս գիտէք, խորհրդային թերթը լոյս չի տեսներ կարդալու համար՝ այլ ծխախոտ ծխելու կամ մէջը մթերք փաթթելու չուկայ երթալիս։ Իսկ բոլոր օրաթերթերու վրայ ամէնայն օր անխափան կը տպուէ մեր մեծ առաջնորդ ընկեր Ստալինի նկարը։

Այն թերթի մէջ, ուր կայ Ստալինի պատկերը փաթթել մթերք՝ կը դատապարտուէր մեր օրէնսգրքի բոլոր յօդուածներովը միասին։ Ըստ այդ յօդուածներու՝ չոր մթերք փաթթողը կը դատապարտուէր հինգ տարի ազատազրկման. իսկ թաց՝ օրինակ, թթու կաղամբ կամ բիբար[110] կամ տոմատ[111] փաթթողը՝ տասը տարուայ. Իսկ եթէ մէկը այդ նոյն թերթը արտաքնոցը կը տանի ընական կարիքի համար՝ այդ մարդը կը դատապարտուի քսան տարի ազատազրկման, տաս տարի ձայնազրկութեան եւ հինգ տարի գնդակահարութեան։

Այժմ թոյլ տուէք ինծի մի փոքրիկ շեղում, բացատրելու թէ ի՞նչ կը նշնակէ հինգ տարուայ գնդակահարութիւնը։

Ընկերնե՛ր, մեր բոլոր բանտերու մէջ կան «մահուան կամերաներ»[110]։ Այդ կամերաները[112] կը նետուեն գնդակահարութեան դատապարտուածները մինչեւ պատժի ի կատար ածելը։

digitised by A.R.A.R.@

Բանտային աշխատակցին հրամայուած է օրական տասն անգամ բանային փականքի ծակին մէջ խոթել, բայց չբանալ: Դատապարտեալը ամէն անգամ պիտի կարծէ, թէ եկան իրեն գնդակահարութեան տանելու ու կը սկսի դողալ մահուան դողով: Օրական տասն անգամ այսպէս գնդակահարուելով, ամսական երեք հարիւր անգամ կը մեռնէ մարդը, տարեկան երեք հազար վեց հարիւր, իսկ հինգ տարում՝ հինգ անգամ աւելի:

Ա՛յս է մեր «գերագոյն պատիժ» լաւծն, այլապէս ի՞նչ պատիժ է րոպէական գնդակահարութիւնը որ, մեր ո՞ր քաղաքացին չի ցանկայ այսօր մեռնիլ այդ յանկարծական մահով... ու ազատուել մեր ձեռքէն:

Պէտք է նկատել, ընկերնե՛ր, խորհրդային առաջին տարիներուն մեր գործը յաջող կ՛երթար: Ժողովուրդն հինէն պահած էներգիա[113] ունէր իր մէջը յանցանք գործելու: Մեր իշխանութեան ժամանակ մատնուելով սովի, թուլացաւ-ինկաւ ու այլեւս յանցանք գործելու ուժ չէր մնացեր վրան: Պէտք էր դուռով քաշել, ոտքի կանգնեցնել ու ստիպել, որ յանցանք գործէ: Մեր պատժիչ ապարատը[114] խոմ չէ՞ր կանգնելու: Այդ առթիւ մենք տարանք նաեւ հաճոցիչ աշխատանքներ, կոչ ընելով անոնց սոցիալիստական[115] զգացմունքին: Այս բոլորը, ընկերնե՛ր, առօրեայ, պատահական յանցանքներու շարքին կը պատկանէին: Անկէ զատ կային նաեւ ժառանգաբար անցնող յանցանքներ, որոնք մեզի բանտարկեալներու մնայուն կադրեր (ներկայացուցիչներ) կը մատակարարէին: Այսպէս՝ դաշնակը միշտ դաշնակ կը ծնէր, կուլակը՝ կուլակ[116], տէրտէրը՝ տէրտէր, սպեկուլեանտը՝ սպեկուլեանտ[116], որոնք բոլորն ալ ձերբակալութեան ենթակայ էին ամբողջ սերունդներով: Այսպիսով, ընկերնե՛ր, յանցանքներու թիւը այսպէս բազմանալով, մեր կոդեքսը[117] սկսեց հսկայական ծաւալի հատորներու հասնել, թղթէ կրիզիս[118] առաջ բերել մեր Միութեան մէջ: Հարց դրուեցաւ խորհրդային արդարադատութեան առաջ: Աւելի նպատակայարմար չէ՞ արդեօք, որ փոխանակ յանցաւոր շարժումները արձանագրելու մեր օրէնսգրքերու մէջ՝ նշանակել այն շարժումները միայն, որոնք յանցանք չէին: Սակայն, այս ծրագիրը չիրագործուեց այն պատճառով որ՝ նախ դժուար էր գտնել այնպիսի շարժում, որ յանցանք չնկատուէր, երկրորդ՝ եթէ ճարուէր իսկ, այդ շարժումները պէտք էր պահեստի ունենալ, ապագայում յանցանքների թիւը մեծացնելու համար: Որովհետեւ, օր մըն ալ կրնար լագերային[119] վարչութիւնը Հայաստանի կառավարութենէն 50000-ի փոխարէն 100000 կալանաւոր պահանջել, ի՞նչ պէտք էր ընել: Բայց ընկերնե՛ր, մենք յեղափոխական կուսակցութիւն չէինք լինի, եթէ չյաղթահարէինք այդ դժուարութիւնը: Մենք ստեղծեցինք «օսոբի սովեշչենիէ» անուն մարմին մը, որուն թոյլ էր արուած ուզած մարդուն, առանց որեւէ մեղադրանք առաջադրելու, ուղղակի բռնել ու Սիպիր աքսորել: Առաջին առթիւ հարկաւ ձերբակալուեցան խոշոր ու անճոռնի քիթ ունեցողները, կարճահասակներն ու ծաղկատարները կանանց հարբերէն, իսկ տղամարդոցմէ անոնք, որք գեղեցիկ կին ունէին. Վերջապէս, ընկերնե՛ր, Չեկան ըրաւ բոլոր հնարաւորը երկիրը դատարկելու համար, իսկ այսօր, որ մեր կամքէն անկախ մարդիկ կը բազմանան, այստեղ դեր կը խաղայ միայն ու միայն Դարվինի «բնական ընտրութեան» տեսութիւնը: Խորհրդային Միութիւնը կը գտնուի այն երկրագունդի վրայ, որուն բնութեան օրէնքները պարտադիր են նոյնպէս:*

Եւ վերջացուցի: (Ծափեր):

Նախ.- *Ընկերնե՛ր, սրանով խօսողներու ցանկը կը համարեմ փակուած: Կը յայտարարեմ տասը րոպէ ընդմիջում, որմէ յետոյ կ՛անցնենք կենակոմի[120] քարտուղարի ընտրութեանը:*

(Ժողովականները կը հանգստանան, իսկ բեմին վրայ նախագահը ջղային ու անհան-

digitised by A.R.A.R.@

գիտ կը խօսէ, հեռախօսի լսափողը ականջին: Տաս րոպէն անցնելով, ժողովուրդը իր տեղը կը նստէ ու կ'առաջարկէ ընտրութեանն անցնել՝ դոփելով ոտներով, ի նշան անհամբերութեան):

Նախ.- *Համբերութիւն ընկերնե՛ր, մեր ընտրութիւնները բուրժուական[38] երկրներու ընտրութեանց չեն նմաներ: Մեր ընտրութիւններն ազատ են, այնքան ազատ, որ երկար պէտք է մտածել, թէ ինչպես օգտուենք այդ ազատութենէն: Երէկ իրիկուն, Մոսկուայէն ուղիղ գծով հաղորդուեցաւ մեզի թեկնածուին անունը: Դա Վեզիրեանն էր, եւ մենք մտադիր էինք այժմ դնել նրա թեկնածութիւնն ու ընտրութեանն անցնել: Գիշերուայ ժամի երկուսին փոխուել է թեկնածուն ու լուր է տրուած մեզի սպասել առայժմս, մինչեւ նոր թեկնածուի անուն տալը: Եւս տաս րոպէ դադար, մինչեւ յայտնուի մեզ այդ: Թեկնածուին անունն ստանալուն պէս, ձեր ազատ կամքին է թողնուած թէ ինչպէս ընտրել: Համաձա՞յն էք:*

Մէկը պատգամաւորներէն. - *Ընկե՛ր նախագահ, Մոսկուայէն այստեղ հազիւ թէ մեզի տասը րոպէի մէջ թեկնածուի անուն գայ, մանաւանդ ինչպէս կ'երեւի հոն ալ տարաձայնութիւն[39] կայ: Միւս կողմէ մենք սաստիկ յոգնած ենք եւ կ'ուզենք ժամ առաջ տուն հասնել: Ես կ'առաջարկեմ դերանուն մը ընտրել ու ցրուել: Եթէ երբ Մոսկուայէն եկաւ սպասուած անունն՝ մեր ընտրած դերանունը կարելի է վերցնել ու տեղը այդ անունը դնել: Կը կարծեմ թէ այս ձեւի ընտրութիւնը որեւէ սահմանափակում չի բերեր խորհրդային «ազատ» ընտրութեանը:*

Բոլոր պատգամաւորները միասին.- *Համաձա՛յն ենք, համաձա՛յն ենք:*

Նախ. *Քուէի կը դնեմ առաջարկը: Ո՞վ է դէմ ... Ոչ ոք: Անցաւ միաձայն: Ժողովը կը համարեմ փակուած:*

1945 թ.

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Միլիցիա - ոստիկանութիւն
2. Օրգան (պաշտօնաթերթ)
3. Սոցիալիստներ (ընկերվարականներ)
4. Սոցիալիզմ (ընկերվարութիւն)
5. «Պլենում» (լիագումար)
6. Սոցիալիստական (ընկերվարական)
7. Սեկցիայի (բաժնի)
8. Կոլխոզային (հաւաքական տնտեսութեան)
9. Կոմիսար (պաշտօնատար)
10. Էկոնոմիկան (տնտեսութիւնը)
11. Պարտիզանական (հրոսակային)
12. Պրիմիտիվ (նախնական)
13. Էտապները (հանգրուանները)
14. Ֆինանսական (ելեւմտական)
15. Ֆինանսներն (ելեւմուտք)
16. Օբեէկտ (կառոյց)
17. Ռեսուրսները (աղբիւրները)
18. Ֆին. ֆինանսական (ելեւմտական)
19. Ֆինանսապես (դրամապէս)
20. Էֆեկտ (արդիւնք)
21. Վագոններն (կառաշարը)
22. Սիստեմը (դրութիւնը)
23. Դոկտրինաները (վարդապետութիւնները)
24. Պրոլետարական (ընչազուրկներու)
25. Դիրեկտիւ (ուղղութիւն)
26. Պրոցեսը (ընթացքը)
27. Սոմենտ (պահ)
28. Պլանաւորեց (ծրագրեց)
29. Յողժողկոմատի (հողի ժողովրդական կոմիտէի)
30. Պլանի (ծրագրի)
31. Կենտկոմն (Կեդրոնական Կոմիտէն)
32. Ֆերմայի (ագարակի)
33. Ստախանովականները (Ստախանովը աշխատանքի հերոս էր)
34. Սովխոզ (պետական ագարակ)
35. Օվացիա (յոտնկայս ծափահարութիւն)
36. Սելեկցիոն (որակի ընտրութիւն)
37. Պաստորի (եկեղեցական հովիւ)
38. Բուրժուայի (քաղքենիի)

digitised by A.R.A.R.@

39. Պարտիզան
40. Ցերեմոնիա (արարողութիւն)
41. Կոլխոզացումը (հաւաքական ագարակնե-րու ստեղծումը)
42. Կոլխոզ (հաւաքական ագարակ)
43. Կոլխոզնիկներու (ագարակի աշխատաւոր-ների)
44. Սոցիալիստօրէն (ընկերվարականօրէն)
45. Կապիտալիստական (դրամատիրական)
46. Մասսան (զանգուածը)
47. Կոլեկտիւ (հաւաքական)
48. ՆԷՊ (Նոր Տնտեսական Քաղաքականութիւն)
49. Բորսային (սակարան)
50. Օբյեկտիւ (առարկայական)
51. Լիկվիդացիոն (լուծարքի)
52. Ռեժիմի (վարչակարգի)
53. Տարաձայնութիւններ (տարակարծութիւն-ներ)
54. Օպորտունիստական (պատեհապաշտա-կան)
55. Պրոգրամի (յայտագրի)
56. Մաուզերիստ (զինեալ)
57. Ակտուալ (այժմէական)
58. Պրոբլեմին (խնդրի)
59. Դեկլարացիաներով (յայտարարութիւններով)
60. Սոցիոլոգիական (ընկերային)
61. Ամենագիգանտ (ամէնէն հսկայ)
62. Ելեկտրաստանցիաներ (ելեկտրակայաններ)
63. Ստանդարտ (նոյնատեսակ)
64. Տոտեմներու (totem, ցեղախումբի մը հասա-րակաց պատկանելիութեան նշանը)
65. Թալիսմաններու (հրաշագործ գրութիւն)
66. Գիգանտ (հսկայ)
67. Կուսւոար (՞) Նախնակա՞ն
68. Ֆունկցիաները (հանգամանքները)
69. Պրոպագանդը (քարոզչութիւնը)
70. Չամաշըր (շոր իմաստով)
71. Ցիրկիստ (կրկէսի արուեստագէտ)
72. Սիմվոլներ (խորհրդանիշներ)
73. Սաւզոլէյում (կոթող դամբարան)
74. Տեռորիստներ (ահաբեկիչներ)
75. Կոնֆետ (շաքար)
76. Կոնսերվ (պահածոյ)
77. Ինտելիգենցիան (մտաւորականութիւնը)
78. Տաճկայով (սայլ)
79. Աբսոլյուտ (բացարձակ)
80. Իդէոլոգիայի (գաղափարաբանութեան)
81. Ռէալիստական (իրապաշտական)
82. Ակտուալ (Այժմէական)
83. Տակտիքական (մարտավարական)
84. Սոցշինարարութիւն (ընկերվար շինարարութիւն)
85. Պրոլետ (ընչազուրկ)
86. Ակտիւ (գործօն)
87. Թեման (նիւթը)
88. Եներգիա (ուժանիւթ)
89. Լուսժողկոմատին (Լուսաւորութեան-կրթա-կան նախարարութիւն)
90. Սեկցիայի (բաժնի)
91. Դեկրետով (հրամանագրով)
92. Ստատիկ (անշարժ)
93. Ինֆորմբիւրոյին՝ (տեղեկութեան գրասեն-եակին)
94. Ռելսերու (երկաթուղի)
95. Իսքամպիլի (խաղաթուղթ)
96. Ինկուբատորներու (ծուերը արուեստական կերպով տաք պահող սարք)
97. Ցիտատներէն (մէջբերում)
98. Կապիտալ (ամբողջական)
99. Կադրեր (պաշտօնատարներ)
100. Դիրեկտորին (տնօրէնին)
101. Բրիգադիրն (աշխատանքի խումբի վարիչը)
102. Կոմիսար (նախարար)
103. Կոմիսարիատ (նախարարութիւն)
104. Ինդուստրիալ (ճարտարարուեստական)
105. Էպոխային (ժամանակաշրջանին)
106. «Էտապներով» (հանգրուաններով)
107. Վագոնները (գնացքի կառքերը)
108. Կապիտալ (դրամագլուխ)
109. «Ուղղիչ լագերի» (Ուղղիչ տուն)
110. Բիբար (պղպեղ)
111. Տոմատ (լոլիկ)
112. Կամերաներ» (խուցեր)
113. Էներգիա (ուժ)
114. Ապարատը (վարչութիւնը)
115. Կուլակ (հողատէր առեւտրական)
116. Սպեկուլեանտ (չարաշահող)
117. Կոդեքսը (օրինագիրքը)
118. Կրիզիս (տագնապ)
119. Լագերային (բանտային)

digitised by A.R.A.R.@

Ս. ՄԱՅՍԷՐԷՃԵԱՆ

ՄՈՄ ՈՒ ԾԱՂԿԵՓՈՒՆՋ «ԲԱԳԻՆ»Ի ԱՐԱՐԻՉՆԵՐՈՒՆ

Ա. ԲԱՐԵՒ, «ԲԱԳԻՆ»

Տարին՝ 1963: Բնակավայրս՝ Հալէպ:

Քարէն Եփփէ ճեմարանի առաջին դասարանի աշակերտ էի. կեանք կոչուած ելարանի մանր սանդխամատերը, որոնց վրայ արձանագրուած էր մանկութիւն, մնացեր էին վարը՝ սկսեր էի հարցերը պատասխանելու «բարձունքէն» դիտել ու յաւակնութիւններ սնուցանել, որ ա՛լ պէտք է խելահաս համարուիմ:

Շնորհիւ մեր ուսուցիչներուն, դասանիւթերը շրջանցած էին «այսօր գոց սորվէ՛-վաղը մոռցի՛ր»ի դրութիւնը, եւ սկսած էին մնայուն տեղ գրաւել մեր իմացական աշխարհին մէջ: Այդ դասանիւթերէն մէկը այլեւս միայն չէր ներկայանար սովորական «Հայերէն» եզրով, ինչպէս եղած էր նախակրթարանի տարիներուն, այլ կը կոչուէր «գրականութիւն»: Մեքենագրուած-բազմագրուած էջերով դասագիրքն ալ պատրաստուած էր այնպէս մը, որ ուսուցիչներուն ուսուցման շնորհիւ՝ սկսած էինք գրութիւններու հետ ծանօթանալ հեղինակներուն՝ Պետրոս Դուրեանին, Յակոբ Պարոնեանին ու այլ դասականներու, անոնց կեանքին ու մշակած գրականութեան միջեւ կապին, յարակցութեան, զուգորդութիւններուն: Աւելի՛ն, միայն կը թելադրուէր չբաւականանալ լոկ տրամադրուած դասագիրքերուն էջերով, այլ փնտռել ու կարդալ նշուած հեղինակներէն այլ ժառանգութիւններ ալ, որպէսզի աւելի՛ լաւ ճանչնայինք զանոնք, աւելի լայնածիր դարձնէինք գիրո՛վ արուեստ կերտողներու մասին մեր ծանօթութիւնները:

Այդ օրերուն, տուներու մէջ հարուստ գրադարաններ չկային (այսօր ալ սկսած են հազուադէպ դառնալ). մեր տունը եղած-չեղածը՝ «Արեւելք» օրաթերթի հրատարակած թերթօններէն հաւաքուած-կազմուած քանի մը գիրք էր, քանի մը հատ ալ բարոյական պատմուածքներ լո

digitised by A.R.A.R.@

վանդակող հատորներ: Մեր դասագիրքին մէջ տեղաւորուած հեղինակներուն գործերէն չու-նէինք, հետեւաբար, ընթերցումի նորածիլ ծարաւս կը փորձէի յագեցնել «Գանձերու կղզին»ի, «Միջնորդ Տէր Պապան»ի ու «Ես Ցանկանք Գործեցի»ի նման հատորներով:

Այդ օրերուն էր, որ ընտանեկան պայմաններու բերումով, ծնողքս բարեկամութիւն հաս-տատեց Դերձակեան ընտանիքին, բսել կ՚ուզեմ՝ Հայկազեան վարժարանի երբեմնի տնօրէն Փիլիպպոս Դերձակեանի նորակազմ ընտանիքին հետ: Բարեկամներու եւ հարազատներու մի-ջեւ այցելութիւններու փոխանակումը ընկալեալ սովորութիւն էր այդ օրերուն. պատկերասփ-իւռն ու այլ արդի սարքեր չէին դրուած մարդոց հետաքրքրութիւններն ու չէին մսխեր ժա-մանակը:

Դերձակեաններուն հետ մեր փոխ-այցելութիւնները երկարեցան աւելի քան մէկ տարուան վրայ, որմէ ետք, ընտանիքիս հետ անդրափոխուեցանք Պէյրութ: Այդ օրերէն, սակայն, քանի մը քաղցր ու անմոռանալի յիշատակներու ուլունքաշարին մէջ առանձնապէս կը մնայ «Բագին» դրական ամսագիրին հանդիպումս ու առաջին մտերմութիւնս:

Դերձակեանները կը բնակէին «Նէյէլ» կոչուած թաղամասին մէջ, բազմայարկ շէնքի մը առաջին յարկը: Առաջին օրէն իսկ, սափրաններր խորհրդաւոր ազդեցութիւն մը ձգած էին վրաս (թերեւս անոր համար, որ յետմիջօրէի ուշ ժամերուն կը հասնէինք հոն ու սափրաններր լուսաւորուած չէին ըլլար): Ներսն ալ, կոկիկ հիւրասենեակին մէջ, կար խորհրդաւորու-թեան ուրիշ երանգ մը. առաստաղէն կախուած լուսամփոփը այնքան չէր տպաւորեր զիս, որ-քան սենեակին մէկ անկիւնը զետեղուած սեղանիկի մը վրայ բազմած լուսամփոփը, որուն տակը, իրարու վրայ դիզուած էին ... «Բագին»ները: Լուսամփոփը կարծէք թէ գիտումնաւոր կերպով տեղադրուած էր այնպէս մը, որ սենեակը մանող մը անմիջապէս աչքերը սեւեռէր անոնց վրայ (հաւանաբար նման միտում չկար, բայց այդպէս կը ստացուէր):

«Բագին»ներու դէզին հետ առաջին հանդիպումս, պահ մը մնացի զգուշաւոր- չէի գիտեր թէ ի՛նչ էին այդ թերթերը: Պ. Փիլիպպոս, նկատելով, որ աչքերս սեւեռած էին թերթերուն, լատիփարակի մը հոգածու ժպիտով, ու «խելքը մատ մը ջօճուխիս հետ դնելով», բացատրեց, որ տարի մը առաջ սկսած գրական թերթ մըն էր, ու հարցուց, թէ արդեօք կարդալ կը սիրէի՞: Հաստատական պատասխանս բարի ժպիտով մը դիմաւորելով, արտօնեց, որ զանոնք կարդամ:

Լուսամփոփին կողքին դրուած բազկաթոռը այնուհետեւ եղաւ իմ ժամադրավայրս՝ «Բագին»ին հետ: Ես, որ այդքան ալ հետաքրքրուած չէի երէցներուն խօսակցութեան նիւթերով, այդ բազկաթոռին վրայ գտայ "փրկութեան լաստ" մը, ուր աւելի քան տարի մը շարունակեցի «Բագին»ի ներաշխարհին հետ ծանօթութեանս զարգացումն ու տարածումը: Ճեմարանի հրակին դասապահերուս չափ ու անոնցմէ աւելի՛ հաճելի էին այդ պահերը: Իր «Տղաս» պատմուածքով, Արամ Հայկազը դարձաւ նախասիրած հեղինակներէս մէկը, ուրիշներ ալ չու-շով ընկերացան Հայկազին. մտապատկերէս ներս թափանցեց այն իրականութիւնը, որ գրող կոչուածը անպայման մեռած-ջարդի զոհ գացած մէկը չէր, զայն միայն հեռաւոր անցեալին մէջ պէտք չէ փնտռել, այլ կրնար իմ ժամանակներուս ալ ապրիլ աշխարհի վրայ տեղ մը, ինչ-պիսին էին Հայկազն ու ուրիշներ, որոնք կը ստորագրէին առաջին «Բագին»ներուն էջերուն:

...Այսօր Պրն. Փիլիպպոս Դերձակեանը չկայ, սակայն անոր անունը եւ բնակարանին այդ լուսաւոր անկիւնը ինծի համար զուգորդուած կը մնան "Բագին"ին հետ:

digitised by A.R.A.R.@

Բ. ՔԻՉ ՄԸ ՄՏԵՐՄՈՒԹԻՒՆ

Տարիներ ետք, երբ կեանքի ելարանին պատանութիւն արձանագրութիւնը կրող սանդխամատերն ալ մնացեր էին վարը ու կը մօտենայի երիտասարդութեան հանգրուանին, «Բագին»ին հետ աւելի խոր ծանօթացման առիթներ ստեղծուեցան Հայկազեան Քոլէճի (այժմ համալսարան) ուսանողութեանս տարիներուն: Գրականութեան դասընթացքներուն, անցեալի ու ժամանակակից գրական թերթերուն շարքին, իր կարեւոր տեղն ունէր «Բագին»ը:

Յաւելեալ ու անմիջական պատճառ մըն ալ ունէի. ինծի հասակակիցներ իրենց տեղը շահած էին «Բագին»ի էջերուն: Նախապէս, ուշադրութենէս վրիպած էր այն իրողութիւնը, որ «Բագին»ը միայն տարեց գրողներու ժամադրավայրը չէր, այլ հոն տեղ ունէին նաեւ երիտասարդներ՝ գրական իրենց առաջին փորձերը յաջողութեամբ նուաճողներ: «Բագին»ի էջերուն հանդիպեցայ ձիրք ու տաղանդ ունեցող ընկերներու ու ընկերուհիներու արձակ թէ չափածոյ գիրերուն: Անոնցմէ մէկ քանին մինչեւ այսօր ալ կը լուսաւորեն մեր գրականութեան երկնակամարը, սփիւռքական պայմաններու մէջ արհեստավարժ գրողի տեղով կը թիավարեն մերթ խաղաղ, սակայն մի՛շտ ալ փոթորկուն ծովերու վրայ: Այդ սերունդէն մաս մը կարճ ատեն ետք լքեց գրիչը, չհասաւ համակարգիչներու «դարաշրջան»ին, սակայն կը մնայ «Բագին»ի գանձարանին մէջ, իր թողած էջերով վաւերագրեց գրական նորութիւն ու նորարարութիւն. վստահաբար այդ փաղանգի էութեան մէջ «Բագին»ը ներկայութիւն է ցայսօր: (Անթեղուած կրակներ կրնան օր մը վերստին բոցավառիլ. քանի մը օրինակ կարելի է տեսնել նորագոյն «Բագին»ներուն մէջ...):

Գ. ԴՐԱՑՆՈՒԹԻՒՆ

«Բագին»ին հետ ուղղակի հաղորդակցութեան մէկ այլ «դարաշրջան» ապրեցայ յետ-ուսանողական տարիներուս, երբ Լիբանանի տագնապի առաջին օրերուն, միացայ «Ազդակ»ի խմբագրութեան: Բաժանուած՝ «Արեւելեան» ու «Արեւմտեան» Պէյրութներու վերածուած երբեմնի «Միջին Արեւելքի Փարիզ»ը ապրեցաւ մթագնումի երկարաշունչ ժամանակաշրջան մը, որ իր խափանարար ազդեցութիւնը ունեցաւ նա՛եւ «Բագին»ին, ինչպէս աշխատանքի գրեթէ բոլոր մարզերուն վրայ (խօսքը շինիչ մարզերուն մասին է, կապ չունի զէնք կոչուած չարիքին հետ, որ իր «ծաղկումը» եւ անախորժ տիրապետութիւնը շարունակեց աւելի քան 15 տարի):

«Ուղղակի հաղորդակցութիւն» արտայայտութիւնը չեմ գործածեր աշխատակցութեան կամ գործակցութեան իմաստով, այլ ակնարկութիւնս կ՚երթայ, այդ օրերու տարապայման կացութիւններուն բերումով՝ «Բագին»ի երբեմնի խմբագրատան մէջ ... բնակութիւն հաստատելուս՝ «Ազդակ»ի անձնակազմի կարգ մը «արեւելաբնակ» անդամներուն հետ:

«Բագին»ի խմբագրատունը կը գտնուէր «Ազդակ»ի խմբագրատունէն տպարան ճամբու կիսուն, շէնքի մը առաջին յարկին վրայ: Նախապատերազմեան պերճաշուք խմբագրատունը, ուր տարիներ շարունակ գործած էին հիմնադիր սերունդն ու անոր անմիջական գործակիցները՝ բոլորուած՝ Կարօ Սասունի անուն նահապետին շուրջ, տագնապի տարիներուն հար-

digitised by A.R.A.R.@

կողրարար վերածուած էր ... պահեստանոցի. «Բագին»ի ու «Դրօշակ»ի թիւերու կոյտերը հապճեպօրէն հոն փոխադրուած էին, շուտով դարաններու վրայ կանոնաւոր ու ժամանակագրական կարգով դասաւորուեցան երախտաւոր երիտասարդ ընկերոջ մը կողմէ, որ, ափսոս, բաւական կանուխ հրաժեշտ տուաւ կեանքին. Այս պահեստանոցին սենեակները, նոյնպէս հարկադրաբար, վերածուեցան «Ազդակ»ի անձնակազմի «արեւելարեւակ»ներու բնակավայր-ննջարանին, ու այդ պաշտօնը անձանձրոյթ պահեցին մօտաւորապէս տասնամեակ մը: Տրուած ըլլալով, որ ես ալ մաս կը կազմէի «արեւելքցիներուն», այդ շրջանին ամէն օր գիշերուան հաւաքածոներու դրացնութեան մէջ: Ահա թէ ինչ ըսել կ՚ուզէի «ուղղակի հաղորդակցութիւն» ակնարկութեամբ...

Այդ դրացնութենէն մնացած անուշ ու լեղի յիշատակներէն կ՚առանձնանան երկուքը. առաջինը՝ ազատ ժամերուս, հոն գտնուող հին թիւերու էջերուն մէջ խորասուզուելու հաճոյքն էր, հազուադէպ հաճոյք՝ այդ տաժանքի օրերուն: Երբ անկարելի կը դառնար «արեւելեան» շրջան անցնիլը, երբ անապահովութիւնը, զէնքով ու զինեալներով, նա՛եւ հեռուէն հասնող հրթիռներով պաշարած կ՚ըլլար խմբագրատունն ու ննջատեղին, երբ թաղէն, մինչեւ իսկ շէնքէն դուրս գալը կը վերածուէր պերճանքի կամ արկածախնդրութեան, «Բագին»ի հին թիւերը գոնէ ինծի համար կը վերածուէին առօրեայէն հեռացնող եւ գրական ծովերու կամ լիճերու վրայ նաւարկելու զբօսանքի: (Ի՞նչ մեղքս պահեմ. այդ ընթերցումները յաճախ դիս ալ մղած են մտածելու, որ պէտք է գրիչս փորձեմ նաեւ գրականութիւն կոչուող կալուածին մէջ, մինչեւ իսկ քանի մը պատմուածքի ու վիպակի ուրուագիծեր կազմած եմ, համարձակած եմ քանի մը լան սկսելու, սակայն չեմ յաջողած հետեւողականօրէն շարունակել, ալ ո՛ւր մնաց վերամշակել, յղկել ու ինքնահամոզումի հասնիլ, թէ գրուածը կրնայ ընդունելի նկատուիլ խմբագրութեան կողմէ. գաղտնիք չէ, որ «Բագին»ի խմբագրութիւնը միշտ ալ եղած է խստապահանջ, ներկայացուած գրական փորձերն ու ստեղծագործութիւնները չափած է նուրբ ու նրբութիւն թելադրող կշիռքով. չէ նահանջած խստապահանջութիւնը քննադատողներու արշաւներուն առջեւ, որովհետեւ հաւատացած է, որ գրական գործ մը պազարի մէջ մատուցուող ապրանքի չի նմանիր, այլ կը հարկադրէ որոշ մակարդակ, ճաշակ ու նորարարութիւն. ստորոգելիներ ու նախապայմաններ՝ որոնք այսօր շատ կալուածներու մէջ բաւական տուժած են ու նահանջած՝ արդիականութեան ու ազատականութեան թերի ընկալումներուն պատճառով, հայրենիքի մէջ թէ այլուր:

Երկրորդ կարեւոր յուշը՝ այդ օրերէն, տխուր դրուագ մըն է, որ կ՚արժէ այստեղ արձանագրել «Բագին»ի էջերէն դուրս բոլորուած պատմութեան դիտանկիւնէն:

1987-ի Փետրուարին, «Արեւմտեան» Պէյրութի կարգ մը թաղամասերը կլանող ռազմական գործողութիւններուն հետեւանքով, Ուաթ-Ուաթ թաղն ալ առնուեցաւ կրակէ գօտիի մէջ: Ուշ գիշեր մը, թերթը մամուլին յանձնելէ ետք, երբ թաղին տիրապետող կրակոցները պահ մը լռեցին ու յաջողեցանք «ննջարան» հասնիլ, ունէինք այն համոզումը, որ նախընթաց նմանօրինակ դրուագներու պէս, զինեալները լոյսին հետ պիտի քաշուէին փողոցներէն: Կը սխալէինք: Լոյսը ծագելէն առաջ, ռմբումները սկսան այնպիսի սաստկութեամբ, որ ոչ միայն քնանալը եղաւ անկարելի, այլ ստիպուեցանք ապաստանիլ խմբագրատուն-մթերանոցին փողոցէն հեռու ինկող սենեակները, որովհետեւ ուսերու վրայէն արձակուող հրթիռները ազատ երթեւեկի մէջ էին շէնքին շուրջ, վարը՝ փողոցին մէջ, երբեմն կը հարուածէին կողքի պատշգամները.

digitised by A.R.A.R.@

վերի յարկերու պատուհանները։ Քանի մը ժամ ետք, չէնքի բնակիչները բախեցին մեր դուռն ալ ու հրաւիրեցին իջնել գետնայարկի յետսամասը գտնուող պահեստանոցը, որ նախապէս գործածուած էր իբրեւ կարի գործատուն։

Աւելի քան երկու օր ինքնակամ բանտարկութեան դատապարտուեցանք այդ կէս-նկուղային պահեստանոցին մէջ։ Լիբանանի պատերազմը ապրողներու համար, նման կացութիւն աննախընթաց կամ իւրայատուկ չէր, բոլորս ալ նման «ճաշեր» համտեսած էինք տարբեր հանգրուաններու։ Իւրայատուկը՝ երկրորդ օրուան յեամիջօրէին տրուած ահազանգն էր։ Դրացի մը, որ համարձակեր էր քանի մը վայրկեան իր բնակարանը բարձրանալու, մանուկներուն ուտեստեղէն բերելու նպատակով, եկաւ լուր տալու, որ մեր բնակավայրը հրդեհ առած էր…

Վազեցինք վեր. հրձիգ փամփուշտ մը հասած էր դարակներուն վրայ դասաւորուած հաւաքածոներուն, կրակը «ցատկած» էր նաեւ երկրորդ սենեակ մը, ուր «Բագին»ներն ու «Դրօշակ»ները կուտակուած էին գետինը։ Եթէ կրակը տարածուէր, կրնար ամբողջ չէնքը հրոյ ճարակ դարձնել, անկախ դրական գանձարանի մը փճացման վտանգէն։

Այդ օրը սորվեցանք, թէ թուղթի կոյտերը մարկը ինչպիսի տաժանք է եւ ինչ կը նշանակէ անթեղուած կրակ։ Նախնական միջոցներով հրշէջութիւն ընելու պարտաւորուած էինք. դրացիներ տրամադրեցին փոքր կաթսաներ ու դոյլեր, որոնցմով ջուր կրեցինք ու մարեցինք կրակը։ Գոնէ այդպէս կարծեցինք, որովհետեւ, երբ կրակոցներէն ու հրթիռներէն հալածական վերադարձած էինք ներքնայարկի ապաստանարանը, վերստին տրուեցաւ ահազանգը. «Հրդեհը վերսկսած է»…

Եւ այսպէս, հրդեհը քանի մը անգամ մարեցաւ, կարճ ատեն ետք վերստին բոցավառելու պայմանով։ Կրակը «կը պահուըտէր» թուղթերու կոյտին տակ, կը թուէր պարտուած ըլլալ ջուրի սրսկումներէն, սակայն քիչ ետք ջուրը կը չորնար ու «պահուըտած» կրակը դարձեալ կը բոցավառէր (ինչպէս որ եղած է մեր ազգային պայքարը…)։

Քանի մը ժամ ետք, երբ ալ մթնցած էր, յաջողեցանք հրդեհը վերջնականապէս մարել։ Մեծ քանակութեամբ թերթ փճացաւ հրդեհին ու «հրշէջներուս» հասցուցած ջուրին հետեւանքով, սակայն հաւաքածոներն ու պահեստին մեծագոյն բաժինը փրկուեցան։

Դ. ԵՐԱԽՏԱԻՈՐՆԵՐՈՒՆ

Այսօր, երբ արագ ակնարկ մը կը նետեմ «Բագին»ի կիսկատար հաւաքածոյիս վրայ, կ՚անդրադառնամ (նոյնը կ՚ընեն, վստահաբար, «Բագին»ի բոլոր հետեւորդները), որ դրական այս հանդէսն ալ իր ձեւով արտացոլած է պատերազմական տարիներու վիճակը։ Մերթ եղած են երկարատեւ ընդմիջումի շրջաններ, յետոյ նաեւ ստիպուած եղած է ներկայանալու տարեգիրքի դիմագիծով. կարգ մը ստուար թիւերու մէջ հաւաքագրուած են հայրենի նորագոյն ագատամարտիկներու գրիչի արգասիքներ, որոնք գրականին կողքին՝ ունին վաւերագրական անփոխարինելի արժէք։

Վերջին տարիներուն, «Բագին»ը պգեցած է նոր դիմագիծ-գունաւորում, տեղի ունեցած է չափանիշներու վերատեսութիւն, «Հին Բագին»ը չկայ, կայ «Նոր Բագին», որ սակայն չէ դադրած «Բագին» ըլլալէ ու կը ճգնի չարունակել հիմնական առաքելութիւնը, պահպանել կամըր-

digitised by A.R.A.R.@

ջողի իր բազմերես դերակատարութիւնը. կամրջում՝ հինին ու նորին, հայրենիքին ու սփիւռքին, հայութեան ու օտարին միջեւ:

«Բագին»ի հաւաքածոներուն, բայց կ՚ուզեմ՝ նախորդ շրջանի հաւաքածոներուն մէջ թանկարժէք եւ յատուկ տեղ ունին կարգ մը հեղինակներու նուիրուած բացառիկ թիւեր: Մանր հանրագիտարաններու տարողութիւն ունին Դանիէլ Վարուժանի, Միսաք Մեծարենցի, Պետրոս Դուրեանի, Յակոբ Օշականի, Ակսել Բակունցի, Վազգէն Շուշանեանի ու մեր գրականութեան արեւելեան ու արեւմտեան երկնակամարները լուսազարդող անմահներու նուիրուած յատուկ թիւերը, որոնք մերթ գրաւած են ամբողջ թիւ մը (երբեմն ալ յորդած՝ յաջորդ թիւերու էջերէն ներս), կամ՝ թիւի մը մէկ կարեւոր բաժինը: Տակաւին, «Բագին»ը կարեւոր դերակատարութիւն ունեցած է եւ ունի օտար գրողներու եւ մտաւորականներու «հայացման» գործին մէջ. հակառակ այն իրականութեան, որ մեր ժողովուրդի զաւակները՝ գրասէր զանգուածը, այսօր, «Բագին»ի ծնունդի օրերէն ու սկզբնական տասնամեակներէն շա՛տ աւելի դիւրութիւն ունի օտար հեղինակներու ծանօթանալու իրենց բնագիրէն, այսուամենայնիւ, գրական միտքի կարգ մը ճառագայթները յաճախ կը մնան համեմատաբար սեղմ օղակի մէջ, հետեւաբար, «Բագին»ի կամրջողի այս դերը կը մնայ անփոխարինելի:

Թող այս տողերը ըլլան մոմ՝ հիմնադիր ու արդէն պատմութեան անցած փաղանգի յիշատակին, ծաղկեփունջ՝ բոլոր անոնց, որոնք «Բագին»ի առաջին հանդրուաններէն ի վեր կը մնան պատնէշի վրայ, գուրգուրացած են նորերուն ու խնամատարի յանձնառութեամբ կը շարունակեն անգնահատելի այդ դերը, ուղղակի կամ անուղղակի կերպով թելադրելով՝ որ մնայուն արժէք ու գրական ժառանգութիւն կերտելու համար, պէտք է ըլլալ նորութիւն բերող, սակայն առանց հրաժարելու անցեալի մեծերուն կերտած բարձունքները նուաճելու ձգտումէն:

Մարտ. 2012
Լոս Անճելըս

digitised by A.R.A.R.@

ՎՐԷԺ-ԱՐՄԷՆ

ԹԱՐՄ ՄԵԼԱՆԻ ԲՈՅՐԸ...

Մեր ժողովուրդի պարագային, գրականութիւն եւ հրապարակագրութիւն երկուորեակներ են, երբ որակի հետամուտ են: Շատեր հաւանօրէն մեծ գրողներ կ՚ըլլային, եթէ «մամուլ»ի բիրտ առօրեան չխամրեցնէր իրենց տաղանդը: Թէեւ, միջազգային բեմի վրայ եղած են մեծեր, որոնք հրապարակագրութիւն ըրած են գրականութիւն ընելու պէս: Այդպէս է, օրինակ, ֆրանսացի Ֆրանսուա Մորիաքը: Վրէժ-Արմէնի յետադարձ հայեացքը սերունդի մը եւ իր իսկ անցեալին մասին, այդ կը վկայէ: Յամենայն դէպս, եթէ մելանի բոյրով եւ գոյնով գինովնալ չի գիտեր գրիչ բռնողը, ոչ յիշատակելի հրապարակագիր կ՚ըլլայ, ոչ ալ վաւերական գրող: Վրէժ-Արմէնի «յուշագրութիւն»ը տիպարային կերպով «սփիւռքահայ»ու նկրտումի պատումն է:

ԲԱԳԻՆ

«Հորիզոն»ի հետ առընչութիւնս շատ հեռուներէն կու գայ…

Կը սկսի «Հունձք»էն՝ մեր դպրոցական պարբերաթերթէն, որուն նախաձեռնեց հինգերորդ դասարանի մեր դասատիարակն ու միաժամանակ ֆրանսերէնի երիտասարդ ուսուցիչը՝ պարոն Մինաս Գմզմեանը հարիւրամեակի(՞) տարին: Աւելցնեմ, որ իրմէ առաջ, չորրորդ դասարանի մեր դասատիարակը՝ պարոն Լեւոն Գայըմքերեանը հրատարակած էր փոքրածաւալ «Ծաղկեփունջ»ը, որ սակայն մանկապատանեկան թերթ մըն էր, բայց ոչ աշակերտական, այսինքն աշակերտներու կողմէ պատրաստուած չէր: Ահա պարոն Մինասի ճակատագրական բառերը «Հունձք»ի անդրանիկ թիւի առաջին էջին վրայ.

«Դպրոցական պարբերաթերթ մը վարժարանէն ներս տղոց ջամբուած ուսման մէկ լրացուցիչ մասը պէտք է կազմէ ու տղան ձեւով մը պատրաստէ վաղուան կեանքին:

«Խմբական աշխատանքները տղոց մէջ առիթը կը ստեղծեն ի յայտ բերելու իւրաքանչիւրը իր ձիրքերը զանազան մարզերու մէջ: Ոմանք կը զբաղին խմբագրութեամբ, ուրիշներ նշանակուած են մարզական կամ գեղարուեստական թղթակից: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը իր վրայ կը զգայ բարոյական պարտականութիւնը միացնելու իր անհատական կարողութիւնները ընդհանուր աշխատանքին»:

Պարոն Գմզմեան զիս ալ անդամ էր նշանակեր թերթի խմբագրական մարմնին, կազմուած մեր դասարանի աշակերտներէն: Յաջորդ տարիներուն բարձրագոյն՝ վեցերորդէն ութերորդ կարգերու աշակերտները պիտի կազմէինք այդ մարմինը, որուն գրեթէ մնայուն անդամը պիտի հանդիսանայի: Խմբագրական ժողովները պիտի դառնային կարեւոր մէկ մասը դպրոցա-

digitised by A.R.A.R.@

կան կեանքիս, ամենէն դաստիարակչական մասը, քանի որ խմբական աշխատանքի ընթացքին ես պիտի ծանօթանայի նաեւ գործակիցներուս կարողութիւններուն եւ ձիրքերուն, ու հետզհետէ «գլխաւոր» խմբագրի մը դերը ստանձնէի՝ գործերը բաժնելով, բովանդակութեան առաջին նախագիծը պատրաստելով, սրբագրութիւնները ընելով։

Խմբագրել՝ անկասկած պարոն Գմզմեանէն սորվեցայ. ընդունիլ ընկերներուս գրածները, կարդալ, սրբագրել, ընդվզիլ, մերժել, հանդուրժել, հաւաքել, համադրել, դասաւորել, էջադրել, եւայլն։ Մանաւանդ խումբով աշխատիլ, միասին կատարել այդ բոլորը, եւ միշտ իր համբերատար ներկայութեան՝ վարանումներու, տարակարծութիւններու առեն իրեն դիմելու, իր ցուցմունքը կամ որոշումը ընդունելու կարելիութեամբ (համեստութեա՞մբ)։

Դպրոցական օրերու երջանկագոյն պահերն էին անոնք՝ խմբագրական աշխատանքի տրամադրուած պահերս, իրենց յուսախաբութիւններով ու գոհունակութիւններով կամ սրտնեղումներով ու սրտհատումներով հանդերձ։ Որովհետեւ, այո՛, խմբագիրը ամեն մարդ գոհ չի կրնար ձգել, որովհետեւ, այո՛, ամէն բան կատարեալ չէինք հաներ ընելու, որովհետեւ, այո՛, դրամ չկար, բայց այդ ամենէն ետք, երբ փայլուն ու գունաւոր անուանաթերթը տպարանէն կը հասնէր ու դեռ չչորցած մելանի հոտը այնպէս գգլխի՜չ կերպով կը լեցնէր ռունգերս, եւ կը սկսէինք կցիչով միացնել սեղանիկի վրայ մեքենագրուած ու այլպէս բազմագրուած խմորատիպ էջերը ու կազմել թերթը՝ այն ատեն ուրախութիւնս չափ ու սահման չէր ունենար։ Սեփական գրութեան լոյս ընծայման առթած հաճոյքը կը նսեմանար խմբագրած թերթիդ հրատարակութիւնը տեսնելու երանութեան քով։

«Հունձք»ի առաջին թիւով է, որ ոտք դրի մամուլի էջերուն մէջ՝ դեռ տասնչորս չեղած։ Թղթակցութեան նման չարագրութիւն մըն էր, «Էլիկարոնիկ ցուցահանդէս» մեր այցելութեան նուիրուած։ Առաջին անգամ հեռատեսիլ կը տեսնէինք մեր կեանքին մէջ։ Պարոն Գմզմեանի ներածական «Խմբագրական»էն ետք զետեղուած էր Վահան Թէքէեանի «Յարութեան չունչն է ահա» քերթուածը, եւ անոր նիրքեւ՝ «Ցուցահանդէսը» չարագրութիւնս։

Մեր արաբերէնի ուսուցիչը՝ Քամալ Էֆէնտին, որ հայերէն ալ գիտէր կարդալ (հետագային պիտի տեղեկանայի կարծեմ, որ ծագումով ալ հայ էր), կշտամբելու պէս դիտել տուաւ, որ ես ո՛ւր, Վահան Թէքէեանը ուր… Համեստութեան առաջին դասն էր, որ ինծի կը արուէր այս ասպարէզին մէջ առած առաջին քայլերուս առթիւ. Ըսի՞ արդեօք Քամալ Էֆէնտիին, որ նման անհամեստ յաւակնութիւններ չունէի երբեք, եւ թերթին խմբագիրներէն էի, ճիշդ էր, բայց էջադրութիւնը իմս չէր, ուսուցիչս կազմած էր թերթը։ Այդ պատասխանատուութիւնը ինծի պիտի վստահուէր քառորդ դար մը ետք միայն՝ «Հորիզոն»ի օրով։

Այդ առաջին յօդուածէս ետք, յաջորդ թիւերուն մէջ գրածներս ազգային մտահոգութիւններ կամ հպարտանք արտայայտող նիւթերու նուիրուած էին, ցոյց տալով որքան ուժեղ ազդեցութեանը տակ կը գտնուէի տիկին Ծաղկունիին։ Խեղճ տիկին Ծաղկունի. որքան նեղացուցինք զինք օր մը, երբ խմբագրութեան կողմէ բողոքի նամակ մը յղեցինք պարոն Գմզմեանին, որովհետեւ մեր նախկին ուսուցչուհին թերթին մէջ աշակերտի մը չատ երկար մէկ յօդուածը զետեղել տուած էր առանց խմբագրութեանս բովէն անցնելու։ Ի՜նչ մեծամտութիւն…

Այնքան յուզիչ առեր եմ եղեր «Հունձք»ը, որ երբ առիթով մը անկարգապահութիւն եմ ըրեր, այդ տարուան մեր դաստիարակ ուսուցչուհին իրր պատիժ զիս գրկեր է իմ ամենէն աւելի սիրած բանէս՝ խմբագրութեան ժողովին մասնակցելէ։ Այդ օր, 21 Նոյեմբեր 1955, օրատետրիս մէջ կը կարդամ հետեւեալ արձանագրութիւնը։

digitised by A.R.A.R.@

«Ո՛վ սիրելի «Հունձք», այսօրուընէ սկսեալ քեզ կրկին չափով կը սիրեմ...»

Երբոր 1956-ի աշնան Եգիպտոսի վրայ «Սուէզի պատերազմ անունով ճանչցուած» եռակողմանի յարձակումը տեղի ունեցաւ ու մի քանի ամիս տունը մնացինք, եղբօրս հետ սկսայ հրատարակել «Պատկերասփիւռ» անուն պատի թերթ մը: Խմբագիրը պարզապէս անգործ չէր կրնար մնալ:

«Հունձք»ի օրերս վերյիշեցի, երբ 2012 յունուար 18-ին առաջին հանդիպումս ունեցայ թոռներուս տարեկից, փոքր խումբ մը աշակերտներու հետ՝ Սուրբ Յակոբ ազգային վարժարանի բարձրագոյն կարգերէն, իրենց օգնելու որ դպրոցին թերթը ստեղծեն, ինչպէս ինծմէ խնդրուեցաւ անօրէնուհիին կողմէ: Համակարգիչներու սրահին մէջ եղաւ այդ առաջին «ժողով»ը: Խանդավառ մանչեր ու աղջիկներ էին, որ մտադրած էին իրականացնել այս ծրագիրը: «Հորիզոն»ն ալ խոստացած էր այդ թերթը իր էջերուն մէջ լոյս ընծայել: Տակաւին համացանցի վրայ ալ պիտի զետեղէին: Յաջորդ հանդիպումները սկսանք գրադարանին մէջ գումարել, սեղանի շուրջ, աւելի հանգիստ կերպով իրենց բերած թուղթերը մեր առջեւ բանալու եւ տեսնելու համար: Թէեւ որոշուեցաւ առաջին թիւը լոյս ընծայել մարտի կէսերուն, սակայն «Կայծ»ի առաջին թիւր հասաւ յունիսի սկիզբը: Կ՚երեւակայեմ մեր աշակերտներու խանդավառութիւնը: Ես յաւելեալ երիտասարդացայ:

Տպուած գիրը, թերթն ու գիրքը անբացատրելի հրապոյր մը ունեցած են ինծի համար մանկութեանս վաղ օրերէն: Չեմ գիտեր ինչո՛ւ այդպէս էր. թերեւս անոր համար, որ մեր տունը բազում հրատարակութիւններով էր լեցուած, գիրքի, թուղթի եւ մելանի հոտի հանդէպ մասնաւոր յարգանք մը, սիրահարութեան հասնող զգացում մը կը սաւառնէր տան մէջ հինէն ի վեր: Մեր ննջարանի պատի դարակներով գրադարանին մէջ իրենց պատուոյ տեղը ունէին «Հայրենիք» ամսագիրներու կազմուած հատորները՝ Մեսրոպ մեծ հօրս ժառանգը: Անոնց կողքին նաեւ հին թիւեր «Դրօշակ»ի, «Մասիս»ի, «Ծաղիկ»ի, «Անահիտ»ի, նոյնպէս կազմուած: «Ակօս»ները մնացեր էին հատ հատ, ինչպէս «Հայրենիք»ի նորագոյն համարները: «Բագին»ը պիտի միանար անոնց շատ աւելի ուշ, տարբեր յարկաբաժնի, նոյնիսկ տարբեր երկրի մեր գրադարաններուն մէջ, Եգիպտոս հաւաքուած համարները՝ նոյնպէս կազմուած:

Անշուշտ միայն թերթ ու պարբերաթերթ չկար մեր տան մէջ: Մատենադարան երթալու եւ կարդալիք գիրք փոխ առնելու պէտք չունէինք. Կրնայինք մեր ընթերցասիրութեան ամբողջական յագեցում տալ մեր տան բոլոր սենեակներուն մէջ տարածուած գրադարաններէն, անոնցմէ օգտուելով երկար տարիներ: Սակայն գիրքամոլ էինք մայրս ու ես, ու իրարու գիրք նուիրելու համար ամէն պատեհութիւն արդարանալի առիթ էր՝ Ամանորին, Զատիկին, տարեդարձներուն: Հայրս կը սպառնար մեծ խարոյկ մը ընել այդ գրքերով ու մեզ անոր վրայ այրել, բայց յաջորդ առիթին ինք կ՚ըլլար նոր գիրք մը կամ պարբերաթերթ մը տուն բերողը: Մեր տան գրադարանը հարուստ էր նաեւ բառարաններով, որոնք նոյնպէս Մեսրոպ մեծ հօրս օրերէն հասեր էին մեզի: Անոնց մէջ կային, օրինակ, Նորայր Բիւզանդացիի կամ Մեսրոպ Նուպարեանի Ֆրանսերէն-Հայերէն, ու Գայայեանի հոմանիշներու եւ Մխիթարեաններու հայերէն առձեռն բառարաններուն նման հրատարակութիւններ: Իմ առաջին յաւելումը այդ հարստութեան վրայ Մալխասեանի «Բացատրական»ը եղաւ, որուն լուսատիպ նոր, բայց խեղճ հրատարակութեան տիրացայ շնորհիւ Գալուստեանէն շրջանաւարտ եղած ատենս ստացած դրամական պարգեւի մը:

Զգլխիչ էր ինծի համար մտնել «Լիպրէրի Տէրունեան», ներշնչել թարմ գիրքերու բոյրը ու

digitised by A.R.A.R.@

գանել «Սփիւռք»ի կամ «Թէն-թէն»ի նոր թիւը, կամ նախընտրաբար՝ կազմուած հատորը, դեգերիլ պարոն Բանիկեանի «Տեյթա Պուքչոփ»ի նեղ անցքերուն մէջ, թղթատելու մեր սիրած բազմաթիւ «գոմիքս»ները ու ձեռք ձգելու անոնցմէ մի քանին, մանաւանդ եւրոպական մանկապատանեկան գրականութեան, այդպէս՝ դիւրամատչելի պատկերաշարի վերածուած յուռակոյն նմուշները, կամ անգլիական գրականութեան մեղի ծանօթ հատորներ, «Տար-էլ չարք» գրատունէն դնել Հայաստանէն հասած վերջին գիրքը կամ «Ցուսաբեր»ի գրատունէն՝ թերթի մատենաշարի նորագոյն հատորները, ինչպէս նաեւ Պէյրութի, Փարիզի ու Պոսթընի հրատարակութիւնները։

Այլ աղբիւրներէ ալ կը հարստանար մեր գրադարանը։ Արտագաղթող ընտանիքներ իրենց գրքերը կ՚ուզէին ակումբին նուիրել, եթէ, իւր թուղթ, կշիռքով՝ հնավաճառներուն չծախէին, կամ «էպպէքիէ»ի մեծ պարտէզի ցանկապատերուն առջեւ ու վրան ցուցադրուող հին գրքերու վաճառորդներուն չյանձնէին։ Երբեմն ես ալ պիտի օգտուէի անոնց ձգած թողօնէն։

Գրելու հանդէպ հետաքրքրութիւնս թերեւս կու գար նաեւ անկէ, որ մայրս գրական փորձեր կը կատարէր «Ցուսաբեր»ի մէջ, եւ ամէն անգամ որ իր գրածներէն մէկը լոյս կը տեսնէր, տօնական մթնոլորտ մը կը ստեղծուէր տան մէջ։ Բոլորս ալ մօրս ուրախութեան մասնակից կ՚ըլլայինք։

Թերթին ժամանման ակնդէտ կը սպասէր մայրս։ Ամէն յետ միջօրէի, մեր յարկաբաժնի պատուհանէն ան կողովը կախած կ՚ըլլար, մէջը՝ նամակատուփի բանալին ու իր մեծ ակնկալութիւնը։ Երբ գպրոցէն կը վերադառնայի, ես պիտի հանէի թերթը տուփէն եւ չորս յարկ վեր ճամբուս վրայ՝ հապճեպով աչքէ անցընէի անոր չորս էջերը, մտովի նշելով կարդալիքներս, նախքան մօրս յանձնելս, համբերելս հետ՝ մեր տան սեմին։ Կարծես առանց թերթի՝ նորս մանրու իրաւունք չունէի։ Մայրս անհամբերութենէն կ՚եռար.

- Նորէ՞ն թերթին կէսը կարդացիր, այս որքան ժամանակ կը դնես վեր ելլելու համար։

Հետաքրքրական է իմ մուտքը «Ցուսաբեր»ի էջերէն ներս։ Մինչեւ վերջերս այնպէս գիտէի, որ առաջին գրութիւնս հոն լոյս տեսած էր 1956 դեկտեմբեր 31-ի թիւով, Կաղանդի առթիւ, կարճ, աղօթքի նման բան մը, «Հայր՚ւ Աստուած» վերնագրուած։ Սակայն երբ հին թուղթերուս մէջ մտայ այս գիրքը գրելու պաշար հաւաքելու համար, յանկարծ չարագրութեան տետրակներէս մէկուն մէջ գտայ կտրուած ու հոն փակցուած ուրիշ կարճ գրութիւն մը, «Արեւի չողիկը» վերնագրով ու գրուած Մեծ եղեռնի քառասնամեակի ոգեկոչման առթիւ՝ 1955 ապրիլ 24-ի թիւով։ Երկուքն ալ հայերէնի ուսուցչուհիս՝ տիկին Ծաղկունիի ազգայնաշունչ ոգիէն ներշնչուած…

Նախ ընկ. Գարրիէլ Լազեանն էր, որ պիտի քաջալերէր, որ գրեմ, պարբերաբար ինծի տալով արաբերէն յուրեր թարգմանելու կամ մեր զանազան ձեռնարկներու, մանաւորաբար Երիտասարդաց միութեան հանդէսներու, պտոյտներու թղթակցութիւնները գրելու պարտականութիւնը։ Յետոյ ընկ. Բենիամին Թաշեան կամաց-կամաց ուելի յայն պիտի բանար թերթին էջերը գրածներուս առջեւ, մինչ իր ընկերը, հայերէնի միւս ուսուցիչս՝ պարոն Սարգիս Սահակեանը, որուն այլեւս դպրոցէն դուրս պիտի հանդիպէի, գալար տանիքին վրայ՝ երբ միասին նարտ կը խաղային, անընդհատ ականջս պիտի քաշէր, յիշեցնելու որ միշտ «ուրախ բաներու մասին գրէ՛»։ «Ցուսաբեր»ը իմս գարձաւ ժամանակի ընթացքին, եւ՝ «Ցուսաբեր»ինը։ Այնտեղ մէկ յաւ յօդուած հրատարակելէ ու այդ առթիւ շնորհաւորանքներ ստանալէ աւելի մեծ գոհունակութիւն կարծես չկար ինծի համար այդ օրերուն։

digitised by A.R.A.R.@

Ցօղուածագըրութիւնը կիրքի վերածուեցաւ համալսարանի տարիներուս, երբ հակառակ որ դասերով ու ակումբային պարտականութիւններով ալ բեռնաւորուած էի, եղան շրջաններ, երբ շաբաթական հերթականութեամբ գրութիւն հասցուցի թերթին:

Բայց ի՞նչ կը գրէր 17-18 տարեկան այս պատանին կամ երիտասարդը այդ օրերուն «Ցուսաբեր»ի նման պատկառելի թերթի մը մէջ, ի՞նչ կը համարձակէր գրել:

Գրած յօդուածներէս մէկը, զոր վերնագրեր էի «Ուսուցի՞չ կ'ուզէք...», արտատպուեցաւ Սփիւռքի այլ թերթերու ալ կողմէ. չնորհաւորութիւններ ալ ստացայ, բայց միւս կողմէ նախկին ուսուցիչներս այն տպաւորութիւնը ունեցան, որ ըսել կ'ուզէի թէ ալ տա՛ննն է, որ նորեր գան իրենց տեղը: Բան մը, որ մասամբ ճիշդ էր միայն:

«Կ'ուզէ՞ք ուսուցիչներ, որոնք արժանաւոր նուիրեալներն ըլլան եւ բռնեն արժանաւոր մեկնողներուն տեղը: Զատեցէք յարմարագոյն, եւ մանաւանդ տրամադիր աչակերտները, ազգային վարժարանի մէջ եղած ժամանակ իսկ, զանոնք այդ ուղղութեամբ պատրաստելով:

... Եւ մանաւանդ ինչո՛ւ չզգացնել այդ տղոց ու աղջիկներուն, որ մի՛ վախնաք, անօթի չէք միար, ոչ ալ մերկ՝ երբ ուսուցիչ ըլլաք...

... Այլապէս՝ մի՛ յուսաք, որ եթէ ազգը գնէք, երկինքէն իջնեն թեւաւոր ուսուցիչներ եւ ընդունին, մանաւանդ կարենան դասաւանդել ազգային մեր վարժարաններէն ներս հայերէն, գրաբար եւ ազգային պատմութիւն:

«Ուսուցի՞չ կ'ուզէք...», «Ցուսաբեր», 1957-09-02

Այլ յօդուած մը՝ Վենսանին մասին, որ օտար վարժարան կը յաճախէր, բայց կու գար մեզի, որ իրեն հայերէն սորվեցնեմ: Օր մըն ալ պզդրեցաւ գալէ, որովհետեւ՝

- Հայրիկս չ'ուզեր որ հայերէնի դաս առնեմ. «Անգլերէն սորվէ, եթէ ՆՈՐ լեզու մը կ'ուզես սորվիլ. հայերէնը քեզի օգուտ չի բերեր», կ'ըսէ ան:

Երրորդ յօդուածով մը կ'արծարծէի նոր սերունդին հայերէն չխօսելու ողբերգութիւնը, եւ ամբողջ շարք մը առաջարկներ կ'ընէի, միաժամանակ, ինչպէս մինչեւ օրս կ'ընեմ շատ այլ հարցերու վերաբերեալ՝ պարմանելու համար այդ կացութիւնը, հրաւիրելով, որ մշակութային ու երիտասարդական միութիւնները իրե՛նցը ընեն այս հարցը:

Չորրորդ կարճ գրութիւն մը կ'արծարծէր տարեց կնոջ մը պարագան, որ տան գրքերը Երիտասարդացի գրադարանին կ'ուզէր նուիրել, որովհետեւ՝

- Մեր ժառանգորդները դուք էք, հետեւաբար մեր ժառանգութիւնն ալ ձեզի՛ կ'իյնայ, հայ երիտասարդութիւն: Տղաս մեկնեցաւ քանի մը տարի առաջ եւ այս գրքերը հետը չտարաւ: Վաղը աղջիկս ալ պիտի երթայ, ան ալ պիտի մեկնի:

Եւ հինգերորդ մը, «Պահապան հրեչտակ»ը, որ Ժանոյին մասին էր, աւելի ճիշդ իր «տատայ»ին, որ իր հոգածութեան յանձնուած այս հայ տղուն, դուցէ ծնողքէն պատուէր, «քանի որ անոնք իրեն կ'ուզէին հաւատացնել, որ ինք Ֆրանսացի է», հայերէն սորվեցուցած էր ու թելադրած՝ կարդալ «Մուսա տաղի քառասուն օրերը»:

- Ժանօ, ի՞նչ գիտես Մուսա տաղի մասին:

- Տատաս ըսաւ «քի» առնեմ կարդամ. շատ աղուոր է եղեր. հոն կայ եղեր իր ալ պատմութիւնը: Ի՞նչ կ'ըլլայ, դանաս «նէ» կու տա՛ս. ինծի ըսած է, որ եթէ հայերուն կոփներուն մասին գիրք մը գտնեմ, Ֆրանսերէնով, անպայման կարդամ:

Այս տեսակ հարցեր սկսած էին չարչրկել միտքս: Ու այդ չարչրկումը այդպէս ալ պիտի շարունակուէր, աւելի ճիշդ՝ կը շարունակուի:

digitised by A.R.A.R.@

Ցօղուածներս դռներ էին, որ իմ ներաշխարհը կը բանային ընթերցողին առջեւ: Նկատի ունէի յատկապէս տարեկիցներս, որոնց հետ կ'ուզէի բաժնել մաքերս, մտահոգութիւններս, երազներս: Ցետոյ նաեւ սկսայ ցանկութիւններս ու առաջարկներս ուղղել երէց սերունդին, անոնց, որոնք կը տնօրինէին մեր հաւաքականութեան առօրեան, մեր ազգին կեանքը:

Կը տեսնէի մեր այդ կեանքը, կը նկատէի որ բարեփոխութիւններու որքա՜ն տեղ կար, ու կը գրէի ու կը գրէի, առանց յուսահատելու, եւ մինչեւ այն աննկարագրելի պահը, որ տեղ մը մէկը պիտի լսէր բառերս ու թերեւս համաձայնէր ինծի հետ: Նոյն հարցերը տարբեր առիթներու, տարբեր անկիւններէ դիտուած կը վերադառնային, կը տագնապեցնէին զիս, կը չարչրկէին միտքս, ու կը յանձնուէին թուղթին: Անոնք մի քանի առանցքներու շուրջ կը դառնային. հայապահպանում՝ լեզու, գիրք ու մշակոյթ, Հայաստան ու Հայ դատ, հասարակական աշխատանք, աւելի ճիշդ՝ նուիրում այդ աշխատանքին՝ կուսակցութեան ճամբով: Փակագիծի մէջ աւելցնեմ, որ նոյն այդ հարցերը կ'արծարծէի նամակակից ընկերներուս ղրկած նամակներուս մէջ, անոնց հարցումներ ուղղելով, (այդ հարցումներուն) իմ մտածումներս ալ փոխանցելով, ու իրենց կարծիքները հայցելով: Անոնցմէ մին Թովմասն էր, Վարդապետեան Թովմասը, որ Ամերիկայէն Վիեննա՝ Մխիթարեաններուն գացած էր հայերէն սորվելու ճիգ մը ընելով: Մեր տան կանոնաւոր այցելու՝ ինծի գրեթէ տարեկից Հայր Վարդան Աճգարեանէն տեղեկանալով այս մասին, կապուեր էի իրեն հետ ու սկսեր նամակակցութիւն մը, որ անհա գրեթէ յիսուն տարի է կը շարունակուի, թէեւ՝ անգլերէնով: Ան յղացուցեան հետեւեցաւ ու այդ ասպարէզին մէջ ալ մնաց ու ծառայեց, աշխատակցելով նաեւ հայկական անգլիատառ մեր մամուլին, ի մասնաւորի Armenian Weekly-ին:

Հայերէնի մոռացման կամ աղաւաղման խնդիրը յատկապէս կը յուզէր զիս: Եգիպտոսէն արտագաղթի տարիներն էին, ու մեկնող երիտասարդներուն ուղղելով խօսքս, անոնց կը քարոզէի. «Հայերէն խօսիլը ձեզի համար թող արժանապատուութեան հարց ըլլայ, պատուոյ խնդիր»: Ապա կը շարունակէի «քարոզ»ս. «Հայերէնին հետ, հայերէնին միջոցաւ, հայերէնին համար պահեցէ՛ք մեր մշակոյթը, լաւապէս ծանօթացէ՛ք մեր գրականութեան եւ արուեստներուն, քաջ գիտցէ՛ք մեր պատմութիւնը...: » Իսկ վերջաւորութեան ալ կը խթանէի, որ «հարիւր առ հարիւր հայ» ընտանիքներ կազմեն:

Ուրիշ առիթի մը, միշտ արտագաղթողներուն ուղղելով խօսքս, ափսոսալով, որ մարդիկ իրենց ունեցած հայերէն գրքերը կը լքեն գաղթած ատեն, եւ օրինակ վերցնելով հօր մը պարագան, որ «մէկ քառակուսի մեթր յատակով ու վաթսուն սանթիմեթր բարձրութեամբ սնտուկ մը լեցուցած էր» հայերէն գրքերով՝ հետը տանելու համար, կ'եզրակացնէի. «Գացէ՛ք, եթէ անպայման պէտք է երթաք, բայց, ի սէր Աստուծո՛յ, հայ գիրք տարէք ձեզի հետ:»

Մեծ եղեռնի յիսնամեակին առթիւ յօդուածս ընդվզում մըն էր, ընդվզում՝ լսելով անմեղ հայ պատանիի մը խօսքը, որ հաւանաբար տունէն իմացած էր, թէ՝ «Ի՞նչ օգուտ ունի հայերէնը, ինչո՞ւ սորվիլ – աւելի օգտակար բաներ կան սորվելիք. ո՞ւր գործածելու համար — ուսման թէ գործի համար օտար լեզուներ կը գործածենք, շուկայի վրայ հայերէն գիտնալով ի՞նչ կը շահինք:» Ցետոյ հարցումը կը դնէի տարբեր ձեւով՝ «Բայց իրապէս, ի՞նչ օգուտ ունի, ինչո՞ւ անպայման կ'ուզենք հայ ապրիլ»: Ու պատասխանս՝ «Որովհետեւ մեր իրաւունքն է ասիկա: Որովհետեւ կէս դար առաջ մեծ անարդարութիւն մը գործուեցաւ մեզի հանդէպ եւ ցարդ այդ անարդարութիւնը չէ վերցուած:»

Կանուխէն համոզումս դարձած էր Զարեհի պատգամը, որ մեր փրկութիւնը մեր հաւաքա-

digitised by A.R.A.R.@

կան ուժի մէջ է. Երբ Մեծ Եղեռնի յիսնամեակը համազգութային կերպով նշուեցաւ, ու այդ առթիւ պաքէթ-պոլի մրցաշարք կազմակերպուեցաւ գաղութի բոլոր մարզական ակումբներուն մասնակցութեամբ, հարց տուի, թէ՝ «Ինչո՞ւ չընդլայնել գաղտը եւ չընդգրկել նաեւ մշակութային մարզը։» Ու կ՚առաջարկէի ունենալ տարեկան երիտասարդական փառատօն մը, բոլորին մասնակցութեամբ։ Բայց ատկէ ալ անդին, Հայրենիք-Սփիւռք յարաբերութիւններու համատեքստին մէջ ալ, Հայաստանի մէջ, կը մտածէի, թէ՝ «Պէտք է քանդել նաեւ այն թումբերը, որ բարձրացեր էին բոլորովին անիմաստ կերպով հայերու եւ հայերու միջեւ, եւ ծով ըլլալու տեղ վերածուեր էինք փոքր-փոքր լճերու։»

Կուսակցութեան շարքերը դիմող նորընծաներուն ուղղելով խօսքս - եւ կ՚ուզէի, որ չա՛տ ըլլան եկողները, ծառայութեան պատրաստ երիտասարդները - կը գրէի. «Եթէ ուեւէ մէկը կու գայ դաշնակցական ըլլալով փառք փնտռելու համար, սխալ դուռ զարկած է. այստեղ դափնեպսակներ չեն բաժնուիր, այլ փշէպսակներ, որ հիւսուած են հայութեան սիրոյ խոցող փուշերով։» Այո՛, Ֆետայիներու օրինակը ներշնչման մեծ աղբիւր էր եղած ինծի համար։ Երբեք տարբեր տարիներ սոտնձներ էի մեր տօնակատարած Ֆետայիներու օրուան բանախօսի, աւելի ճիշդ դասախօսի պաշտօնը, ու մրաջանօրէն ուսումնասիրեր անոնց նուիրումի ոգին, նկարագիրն ու ապրելակերպը, գործունէութիւնը։ Հիմա, շարունակելով նորընծաներուն ուղղած խօսքս, կ՚աւելցնէի. «Այսօր երիտասարդ դաշնակցականը ֆետայանալու համար յանձնառու պիտի ըլլայ ամէն օր, ամէն ժամ ինքզինքէն մաս մը տալու, ամեն օր քիչ մը մեռնելու, եթէ կ՚ուզէք, կամ թէ՝ ամէն օր չա՛տ մը ապրելու՝ որովհետեւ ի վերջոյ ինչպէ՞ս կարելի է ապրել առանց տրուելո՛ւ, առանց տալո՛ւ։ Այսօր տրուելիքը արիւնը չէ ընդհանրապէս, այլ՝ միտքն ու հոգին, շունչն ու քրտինքը, ժամանակը, մանաւանդ ժամանակը, բայց ի հարկին նաեւ արիւնը։»

Մեր վարիչներէն երկուքին վաղահաս մահուան առիթով, երբ ինծի կը վիճակուէր դամբանական խօսելու տխուր պարտականութիւնը, կը շեշտէի նոյն այդ զոհաբերութեան պատրաստակամութիւնը, որ սորվեր էինք իրենցմէ, իրենց օրինակէն։ Մէկը Գրիգոր Գարապաճեանն էր, ծնողքիս տարեկիցներէն, այնքան չէնչող այդ մարդը, որ իր ներկայութեամբն իսկ կ՚առինքնէր քեզ, միւսը Ժիրայր Ծիզմէճեանն էր, որ մեր ծնողներուն ու մեր միջեւ սեղմող սերունդէն էր, որ գիտէր իր խանդավառութեամբ ու գործելու աւիւնով մեզ ալ խանդավառել ու գործի մղել։

Այդ ժամանակ կ՚անդրադառնայի, որ մեր ներշնչման այդպիսի աղբիւր հանդիսացող այս կուսակցութեան պատմութիւնը չէր գրուած, աւելի ճիշդ՝ ընդհատուած էր, քանի որ Հանրապետութեան անկախութեան կորուստէն ետք ոչինչ գրուած էր, ոչինչ ունէինք սորվելու ու սորվեցնելու համար այն մասին՝ «Թէ ինչպէս քառասուն տարի սարադիր հայը հայ պահեցինք. ճեմարան, ակումբ բացինք, գիրք ու թերթ հրատարակեցինք. նաեւ ինչպէս Հայ դատ հետապնդեցինք։ Պատմագիրը պէտք է վերակենդանացնէ այս բոլորը, սակայն պէտք չէ մոռնայ նշել սխալներն ու վրիպումներն ալ, որպէսզի գալիք սերունդները զանոնք չկրկնեն. ...Պէտք է գրել ամենայն բարեխղճութեամբ եւ անաչառութեամբ, պէտք է գրել մանաւանդ ներշնչումով, խորհնացիի, Վարանդեանի պէս պէտք է գրել ու տալ ամբողջական եւ իրաւ պատկերը...»

Այս բոլոր համոզումներուս, հաւատալիքներուս, երազներուս խտացումը հանդիսացաւ Երիտասարդացի օրուան առթիւ ուղերձս՝ «Մեր գիրը», որ արտատպուեցաւ Արտերկրի մեր այլ թերթերուն կողմէ, յատկապէս իմ շատ յարգած «Յառաջ»ի, եւ որուն դրականօրէն անդրադարձաւ Գահիրէի ռամկավար պաշտօնաթերթ «Արեւ»ը։ Բայց չէի կրնար երեւակայել, որ

digitised by A.R.A.R.@

Փարիզէն Շաւարշ Նարդունի «Bravo!» մը պիտի հեռագրէր, իսկ Կարօ Փօլատեան քաջալերական նամակ մը յղէր: Այս վերջինին պատասխանեցի, որ այդ դրութիւնս սկսած էր խմորուիլ Հելիոպոլսոյ մեր ակումբին մէջ այն գիշեր իրեն հետ մեր հանդիպման առեն, ու Ս. Վրացեանի «Աննիբալը դռների առջեւ է» յօդուածը գրգռած էր, որ ես ալ թուղթին յանձնեմ մտքերս: Ճշմարտութիւնը այստեղ այս մտաւորականներուն այդպէս քաջալերական կեցուածքն էր նորերուն նկատմամբ:

Փօլատեան այլապէս ալ ինծի համար ուսուցիչի, առաջնորդի դեր խաղաց: Ինք «գրոյց»ներու վարպետն էր, ու մղեց զիս, որ ես ալ փորձեմ գրական կամ հրապարակագրական այդ «ժանր»ը, ու առկէ խրախուսուած՝ Գահիրէ ապրած վերջին չորս տարիներուս յաջողեցայ «բռնել» դադութիւր այցելող, կամ հոն ապրող, կամ ալ հեռուէ հեռու՝ ինծի նամակով պատասխանող տասնհինգ արուեստագէտներ, գրողներ, գործիչներ, որոնց հետ ունեցած հարցազրոյցներս հաւանաբար նպաստեցին, որ ընթերցողները աւելի լաւ ծանօթանան «մեր ականաւորներուն, անոնց կեանքի հանգրուաններուն, աշխատութեանց, մտածումներուն եւ գաղափարներուն, «այլեւ այդ զրոյցները միջոց մը հանդիսացան «որոնող երիտասարդին համար, իր խսկ սէրերն ու նախասիրութիւնները, մտածումներն ու գաղափարները յստակացնելու, բիւրեղացնելու համար: Իւրաքանչիւրի պատասխանին մէջ հարցնողը ինքզինքէն մաս մը կը գտնէ, ինքզինքն խսկ կը գտնէ»:

Գուցէ ամբողջը ինքզինք փնտռելու ճիգ մըն էր, ճիգ մը՝ ճանչնալու սեփական ներաշխարհը:

Գրածներս սակայն կը նմանային գրելիքներուս քով, այսինքն միշտ մտքիս մէջ գրելու նոր ծրագիրներ կը յառաջանային: Տեւաբար նօթեր կ՚առնէի գրպանի նօթատետրիս կամ թուղթի տարբեր չափի կտորներու վրայ, գրելիք յօդուածներուս վերնագիրներ կ՚որոշէի, բայց չէի գոհանար յօդուածներով, կը ցանկագրէի գրելիք գրքերո՛ւս անունները, երբեմն՝ քիչ մըն ալ անդին երթալով համառօտ ծրագիր մըն ալ գրի կ՚առնէի՝ անոնք պիտի ըլլային վէպեր կամ յուշագրութիւններ, նուիրուած ընտանիքիս, ընկերներուս, ապա՝ հայ յեղափոխական շարժման պատմութեան, կամ անոր նուիրուած համայնագիտարան մը, որուն ձեռնարկեցի մի քանի ընկեր-ընկերուհիներ հետս գործի ալ լծելով, յուսալով որ 1965-ին՝ Դաշնակցութեան 75-ամեակին կը հասցնենք ու մեր՝ երիտասարդներու նուէրը կ՚ըլլայ տոնկա այդ կարեւոր տարեդարձին առթիւ. սակայն, աւա՜ղ, մինչեւ օրս կը սպասէ հրատարակութեան:

Շաւարշ Նարդունիի ուղղուած նամակիս մէջ, շնորհակալութիւն յայտնելով իր քաջալերանքին համար, կը խոստովանէի. «Հայ գրականութեան, պատմութեան, յեղափոխութեան ու լեզուի մասին ի՛նչ յանդուգն յատակագիծներ կը պատրաստեմ ինքս ինծի համար, ապագային անոնց վրայ բարձրաբերձ շէնքեր հանելու համար: Ձեմ գիտեր ժամանակ եւ կարողութիւն պիտի ունենա՞մ, գիտեմ սակայն, որ կ՚ուզե՛մ ունենալ:»

Ցանկութիւնները մէկ կողմ, սակայն ունեցած ժամանակս կը խլուէր նաեւ ճարտարապետի առօրեայ գործովս, որով ի հորկէ ապրուստս պիտի հոգայի, ու կուսակցական աշխատանքներովս՝ Պատանեկանի ու Երիտասարդացի մէջ:

Ցարուք Քիւրքճեանին, որուն ծանօթացեր էի հեռուէ հեռու, երբ ինք Ծեմարանի «Ջահակիր»ի խմբագիրներէն էր ու ես՝ «Ռուսաբեր»ի «Երիտասարդական շարժում»-ին, ու այդ օրերուն կանոնաւոր կապի մէջ էինք՝ մեր սրտերն ու մտքերը բանալով իրարու, երանի կու տայի, որ պատմուածք գրելու առեն ունէր, իսկ ես դասախօսութիւններ միայն կը գրէի, այն ալ

digitised by A.R.A.R.@

փոխադրակառքերուն մէջ կամ գործէս գողցուած պահիկներու, ու կը նախանձէի, որ ինչքան ալ նախնական՝ գրական շրջանա՛կ մը կար Պէյրութ, մինչ ես ինքզինքս տառացիօրէն անապատի մէջ կը զգայի։ Փակագիծի մէջ, կը վերյիշեմ Կարօ Մեհեանի միեւնոյն գանգատը, երբ Փարիզ հանդիպեցայ իրեն. լոյսերու քաղաքին մէջ ինք եւս ինքզինք կը զգար անապատի մէջ... Նամակի մը մէջ տակաւին հարց կու տայի, թէ ի՞նչ եմ, ի՞նչ պիտի ըլլամ. երբ ճարտարապետ կ'ուզէի տակաւին ուսանիլ, հեղինակութիւն մը դառնալ ու երթալ հայրենիքս շէնցնել. երբ գրող-բանասէր մե՛ծ ծրագիրներ ունէի. երբ գործիչ կ'ուզէի նուիրուիլ նոր սերունդի դաստիարակութեան։ Իսկ մէկ այլ նամակի մէջ՝ ուղղուած Կարապենցին, նոյն հարցերը արծարծելով, ինքզինքս կը նմանցնէի ձիարշաւի մարզիկի մը, որուն կառքին երեք ձի լծուած են, ու ամէն մէկը տարբեր ուղղութեամբ կը փորձէ վազել։

Գրել սկսելէս տասը տարի ետք, 25 տարեկանիս, կ'անդրադառնայի, որ եթէ բոլոր թերթերը, որոնց մէջ յօդուած ստորագրած էի, դիզէի վրայէ վրայ, 30 սմ բարձրութիւն կ'ունենային, սակայն ոչինչ, գրեթէ ոչինչ կը կշռէին. դեռ շատ հեռու էի գրականութեան մէջ իմ ցանկացած բարձրութենէս, հրապարակագրութիւն էր ըրածս միայն։ Պէտք էր լաւ ճանչնալ մարդու հոգին, տկարութիւնները, զօրութիւնները եւ մանաւանդ ճանչնալ հա՛յ մարդը, ծանօթանալ անոր անցեալի սխրագործութիւններուն ու գալիքի երազանքներուն։

Մտմտացած ծրագիրներս միայն սեփական գրելիքներուս չէին վերաբերեր։ Կը զգայի անհրաժեշտութիւնը մեր կեանքին մէջ կարեւոր նորութիւններու ներմուծման՝ յատկապէս հրատարակչական մարզէն ներս։ Անհրաժեշտ կը նկատէի, որ լոյս տեսնէ երիտասարդական ամսաթերթ մը, գրական, պատմական, քաղաքական, մարզական, մշակութային, ընկերային ու զբօսանքի բաժիններով, ու հարց կու տայի ես ինծի, որ կրնայի՞ ես գլուխ հանել նման ծրագիր։ Այլ առիթով մը կը մտածէի, որ հայապահպանման գործին մեծ նպաստ կրնայ հանդիսանալ գեղատիպ շաբաթաթերթ կամ ամսաթերթ մը, փայլուն թուղթի վրայ, գունաւոր նկարներով, հայուն եւ օտարին ծանօթացնելով հայ կեանքը, ու կ'աւելցնէի որ նիւթական զոհողութեան առջեւ կանգ պէտք չէ առնել։ Նման հրատարակութիւններ ունեցաւ մեր մամուլը յետոյ, բայց արդէն ո՛չ իմ ներդրումով, բայց այդ արդէն կարեւոր չէ։

«Հայրենիք» ամսագիրը, որ երբեք սերունդի կեանքին մէջ դերակատար էր եղած, կը հաւատայի, որ երիտասարդացնելու ատենն էր. ու համարձակեցայ նամակ մը գրել անոր բազմամեայ հիմնադիր խմբագիր, ծերունազարդ ընկ. Ռուբէն Դարբինեանին, առաջարկելով, որ ամսագիրը դառնայ հայկական Reader's Digest մը, հանդիսանալով հայութեան կեանքի հայելին, ունենալով նման բաժիններ՝ «Ի՞նչ կը գրեն մեր թերթերը» «դաշնակցական, ոչ-դաշնակցական, հայաստանեան», «Հայ կեանքը արտասահմանի ու Հայաստանի մէջ», «Հայ դատի աշխատանքները» «կարճ տեղեկութիւններով մեր քաղաքական գործունէութեան, պատմութեան, երկրի պայմաններուն, եւայլնի մասին», «Հայերը միջազգային բեմերու վրայ», «Հայ երիտասարդութիւնը», գրական-մշակութային նորութիւններ, վերջապէս հայ մարդը խանդավառող լուրեր, մէկ խօսքով՝ իսկական հայրենիք մը պանդուխտ հայուն համար։

«Վասն հայ գրականութեան» յօդուածս գրելէ ետք մէկ ժամ տեսակցութիւն մը ունեցեր էի այն ատեն մեր թերթի խմբագիր ընկ. Սարգիս Զէյթլեանին հետ։ Այնպիսի լայնածիր ծրագիրներ մէջտեղ նետեր էի, որ ան ըսաւ, որ երբ Հայաստանի Հանրապետութեան վարչապետ ըլլամ այն ատեն կ'իրականացնեմ այդ բոլորը... Պետութի՛ւն մը պէտք է զանոնք կատարելու համար։ Ու խօսեցանք առաջադրանքներէս իւրաքանչիւրին մասին, թելադրեց որ յաւատես չըլլամ,

digitised by A.R.A.R.@

Իրատես ըլլամ, իրականութիւնը փորձեմ գնահատել ու… չյուսահատիմ:

Քսանմէկերորդ տարեդարձիս առթիւ, որ տարեկից ընկերուհիիս ալ տարեդարձին կը զուգադիպէր, կը խորհրդածէի, խօսքս իրեն ուղղելով, թէ կը տեսնեմ կեանքս օղակ առ օղակ կը յառաջանայ նոր ծրագիրներու, նոր պարտաւորութիւններու՝ ինքնապարտադիր թէ դուրսէն պարտադրուած, նոր նշանակէտերու շղթայ մը կազմելով: Կը վերջացնեմ մէկ գործս եւ ահա երկրորդին մէջն եմ, առանց որ փնտռեմ զայն. Եւ կը կարծեմ, որ անգործ մարդ չի գտնուիր աշխարհի երեսին, եթէ ամէն ոք լինքը ստեղծէ իր ընելիք գործը, փոխանակ սպասելու, որ գործը մանրիկ քայլերով ներկայանայ իրեն:

Ես իմ երջանկութիւնը այդ գործին մէջ կը տեսնէի՝ «Հասարակական աշխատանք մը կատարել ու անդրադառնալ, որ օգտակար կ'ըլլամ՝ երջանկութիւն է», կը գրէի:

Ցարութին ուղղուած նամակի մը մէջ, «աղուոր բան մը գրելը, գրել կարենա՛լը՝ երջանկութիւն է, աղուոր բան մը կարդալը՝ նոյնպէս:»

Կարդալով Շիրազին այն տողը, որ «ոչ մէկին իմ հոգին պարտ չմնայ ոչ մի բան», իրեն կը գրէի, թէ որքան նոյնը կը զգայի ես ալ, որքան կ'ապրէի այն մտքով, «թէ պարտքս չվճարած կրնամ հեռանալ աշխարհէն, եւ թէ կ'ուզէի, որ ապրած իւրաքանչիւր վայրկեանս դառնայ լո՛յս՝ ուրիշին համար, դառնայ կարկաչ սիրոյ, ախորժալուր երգ, ամոքիչ սպեղանի:»

Վերջապէս շատ էի տպաւորուած Համօ Օհանջանեանի տապանագրին վրայ դրուած հետեւեալ երեք բառերով՝ «Ապրեցաւ ինչպէս քարոզեց»: Ապագայ կնոջս ուղղուած նամակի մը մէջ կը գրէի. «Երանի՜ թէ օր մը ես ալ նոյն գնահատանքին կարենամ արժանանալ եւ կարենամ յարգած ըլլալ մարդու, հայու եւ ամուսնի իմ բոլոր յանձնառութիւնները, մանաւանդ չհեռանամ աշխարհէն Արտաշէս Ա.-ի խօսքերով՝ "գործս կիսատ մնաց…", այլ կարենամ գործս շարունակողն ալ պատրաստել իմ եւ այլոց զաւակներէն:»

Գաղափարական դաստիարակութեանս մէջ կուսակցական ղեկավար բազմաթիւ ընկերներ, հեռու կամ մօտիկ, իրենց դերը ունեցած են անկասկած, սակայն երեք անձեր յատուկ պէտք է նշեմ, երեքն ալ կապուած «Ցուսաբեր»ի հետ:

Առաջինը Գարրիէլ Լազեանն է. Ցունաստանէն եկած էր Գահիրէ, իր կնոջ, նոյնպէս կուսակցական, տիկին Նաթալիին հետ, որ ծագումով յոյն էր, ամբողջովին հայացած, այն աստիճան, որ ամուսնոյն օգնած էր նոյնիսկ իր խմբագրական աշխատանքներուն մէջ: Մեզի համար ընկ. Լազեան «Ցուսաբեր»ի խմբագիրներէն մէկն էր, պարբերաբար յօդուածներ կը ստորագրէր, բայց կ'ենթադրեմ ինքն էր լուրերու պատասխանատուն: Զէինք գիտեր, գոնէ մենք, մինչեւ իր մահը, որ չուրջ քսան տարի Հ.Յ.Դ. Բիւրոյի անդամ էր: Հանդէսներուն կը խորշէր առջեւի շարքի աթոռներուն վրայ նստելէ:

Ինք հիմնած էր Հ.Յ.Դ. Երիտասարդաց միութիւնը, ու հօր մը պէս կը հետեւէր զաւկին քայլերուն: Ժպտադէմ ու դիւրահաղորդ մարդ էր, բոլորս որեւէ ատեն որեւէ խնդրով կրնայինք հետը խօսիլ: Ծնողքս վերջին տարիներուն նաեւ ընտանեկան բարեկամութիւն էին հաստատած Լազեան ընտանիքին հետ, ու ինծի համար մեծ իմաստ ունէր գտնուիլ նման անձի մը մտերմութեան մէջ: Ցոգնիլ չէր գիտեր: Անոնցմէ էր, որոնք իրենց զբօսանքն անգամ աշխատանքով կ'անցընեն:

Ինքնագիրներու յուշամատեանիս մէջ իրմէ հետեւեալ գիրը կը մնայ.

«Յօսքը առանց գործի մեռեալ է… նշանակութենէ զուրկ է: Քիչ խօսիլ եւ շատ գործել, ահա նշանաբան մը ամենքիս համար»: 6-6-55 Գաբրիէլ Լազեան

digitised by A.R.A.R.@

Երկրորդ անձը ընկեր Վահանն էր, Նաւասարդեա՛ն Վահանը, որ օր մը յանկարծամահ եղաւ, երբ ես դեռ 10 տարեկան չէի եղած: Ցաջորդ առաւօտ դոյժը դպրոց տանողը ես էի, գէթ իմ դասարանս ինծմէ պիտի գիտնար, եւ եթէ աշակերտներուն մօտ ընկ. Վահանի մահը մասնաւոր հակազդեցութիւն մը պիտի չձգէր, մեր նախակրթարանի Ֆրանսերէնի ուսուցչուհին՝ տիկին Դուրեան ափերը այտերուն զարնելով «Վա՛խ, վա՛խ» պիտի գոչէր, «մեծ հայ մը կորսնցուցինք:»

Մեր մատենագրութեան ուսուցիչը՝ պարոն Կոստանդեանը, առիթով մը, խօսելով Եղնիկ Կողբացիի մասին, զայն Ե. դարու Վահան Նաւասարդեանն էր կոչած՝ իր կուռ ոճին, հակաճառելու արուեստին եւ դեռ ով գիտէ ինչ-ինչ արժանիքներուն համար: Նաւասարդեանը չէր, որ Ե. դարու մատենագրին կը նմանցնէր, այլ հակառակը… Եւ եթէ Եզնիկի «Եղծ աղանդոց»-էն հատուածներ միտյն կարդացած էի գրաբարի դասին համար, Նաւասարդեանի վերջին տարիներու խմբագրականները յափելով կը կարդայի, հմայուած անոր ոճէն ու հակաճառութեան արուեստէն:

Չինք յաճախ կը տեսնէի, երբ վերի յարկի իր բնակարանէն կու գար իր կնոջ՝ ընկհ. Հերսիլիայի հետ թեւանցուկ, յուշիկ քայլերով՝ թէյ մը առնելու դալար տանիքին վրայ, կամ ալ երբ խմբագրատուն մտնէի, խմբագիրներու մէջ-մէջի բացուող դրասենեակներէն վերջինին մէջ զինք կը նկատէի՝ գլուխը հակած աղջեւի թուղթերուն ու թերթերուն վրայ: Հետը խօսելու առիթ կրնամ ըսել, որ չէի ունեցած: Իր համբաւաւոր ճառախօսութիւններն ալ չեմ ունկնդրած, բացի մէկէն, որ թեմական ընտրութիւններու նախօրեակին արտասանեց, զուցէ վերջին անգամ: Սակայն իր ազդեցութիւնը մեր բոլորին վրայ անուրանալի էր: Ականատեսք մը կը զգայինք, երբ զինք մօտէն կամ հեռուէն տեսնէինք: Ո՞վ կրնար զանզատիլ, որ շուրջ 40 տարի ան Բիւրոյի անդամ էր եղած:

Իր մահով, շարքերը յանկարծ պարապ մը զգացին իրենց գլխուն վերեւ: Իր յուղարկաւորութիւնը գաղութի կեանքին կարեւոր իրադարձութիւններէն մէկն էր: Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին ու անոր բակը կը յորդէր հայութեամբ, համակիր կամ «հակառակորդ»: «Ի վերին Երուսաղէմ»ը, որ հարսը՝ Ազապին երգեց, այդքան յուզիչ չէր լսուած թերեւս, այդքան մորմոքով: Ցետոյ զուրքը հաւաքուած ժողովուրդին առջեւ խօսուեցան դամբանականները: Ես՝ զանգակատան սիւներէն մէկուն կողքին ծուարած, կը հետեւէի, ու կարծես մինչեւ հիմա ականջներուս մէջ կ'արձագանգէ ընկ. Գրիգոր Պալըգճեանի խօսածը: Ի զուր չէ, որ շրջակայ տեղացի բնակիչները հարց կու տային, թէ «ո՞վ է մեռնողը, հայոց թագաւո՞րը»:

Երրորդ անձը Բենիամին Թաշեանն էր:

Կրնամ անվարան խոստովանիլ, որ իմ ճանչցած գործիչներէն ի՛նք եղաւ գիս ամենէն աւելի տպաւորողը, դաստիարակողը, թրծողը: Ինք թերեւս ատկէ լուր չունէր: Իր անսահման համեստութեան մէջ զուցէ չէր իսկ կասկածեր, որ իրմէ աւելի փայլուն դէմքերու ներկայութեան դաշնակցական պատանին զի՛նք պիտի փնտռէր, ի՛ր խօսքը պիտի ունկնդրէր, զի՛նք պիտի դարձնէր իր մտատիպարը:

Բենիամին Թաշեան հրապարակագրութիւնը վերածեց արուեստի: Այլ պայմաններու տա՛կ թերեւս դառնար անուանի երգիծաբան, մեր պայմանները զինք վերածեր էին խմբագրի:

Իր սրամտութիւնը տեւաբար կը նկատուէր իր գրաւոր թէ բանաւոր խօսքին մէջ: Իր հետ ունեցած հարցազրոյցիս մէջ, ան ինքզինք կը բնութագրէր հետեւեալ ձեւով. «Իմ ծնած տարիս երեք կարեւոր դէպքեր պատահած են. նախ՝ Պանք Օթոմանի գրաւումը, երկրորդ՝ սատիկ

digitised by A.R.A.R.@

երկրաշարժ մը, երրորդ՝ աննախընթաց ձիւն-ձմեռ։ Ասոր համար է, որ խառնուածքով,- բայց միայն… խառնուածքով,- յեղափոխական եմ, բնութեամբ՝ յարաշարժ, բնաւորութեամբ՝… պազ-պաւակ։» Բայց ասիկա ինքզինք հեղնելու ձեւ մըն էր միայն. ամենեւին պազ-պաւակ չէր ինք, քչախօս ըլլալով հանդերձ։ Միւս կողմէ՝ պէտք էիր կարենալ թափանցել իր էութենէն ներս՝ մտնելու համար իր հարուստ ներաշխարհը, ու հաղորդակցելու համար իրեն հետ։

Հայ լեզուի հմուտ, հայ գրականութեան քաջածանօթ այս համեստ մարդը կ'աւելցնէր նաեւ, որ «որեւէ վկայական չունիմ, բացի կարծեմ մանկապարտէզի վկայականէս», հակառակ անոր որ յաճախած էր Ատափազարի կեդրոնական վարժարանը ու Պոլսոյ Հինդլեանի Նոր դպրոցը. «սակայն ո՛չ մէկը աւարտած եմ… կամքէ անկախ պատճառներով, այսինքն ո՛չ թէ բթամիտ ըլլալուս համար, այլ ճակատագրական դէպքերու հետեւանքով. Երուանդ Սրմաքէշխանլեանի պէս, իմ ալ լաւագոյն դպրոցս եղած է ինքնաշխատութիւնը»։

Կ'ենթադրեմ, որ դիւրին չէր եղած իր կեանքը։ Ինք չէր խօսեր այդ մասին, գոնէ ես բան չէի լսեր, սակայն շշուկներ եկած էին ականջիս, որ կինը հիւանդ էր, գուցէ ջղային կամ հոգեկան հիւանդութիւն մըն էր ունեցածը։ Ունէին նաեւ մանչ մը, որ մեզի համար կատարեալ անծանօթ մըն էր։ Անգամ մը միայն իրենց տունը երթալու առիթ մը ունեցայ՝ գիրք մը կամ մի քանի գիրք գնելու համար,- այո՛, անյայտ գրավաճառ ալ էր ան, բայց ո՞վ գիտէր այդպէս ըլլալը։ Դուռը բացողը տիկին Թաշճեանն էր, որ առաջին անգամ կը տեսնէի. իսկ զիս ընդունողը՝ ի՛նքը, տան հագուստ կապուտա՞վ թէ ներքնազգեստներով, հիմա յստակ չէ մտքիս մէջ։ Ան զիս տարաւ իր «գրատուն»ը, որ տան սենեակներէն մէկն էր, ուր ոչ մէկ կարասի կար, բայց դէզերով գիրքեր՝ մերկ տախտակամածին վրայ շարուած։ Եթէ միջոցը ունենայի՝ հարիւրաւոր գրքեր կրնայի յափշտակել, տանիլ տուն։ Ասի ուզածներս, ինքն ալ քանի մը հատ ի՛ր կողմէ նուիրեց ինծի։

Ես զինք իբր խմբագիր ճանչցայ, ուրիշներ տեսած էին իբր ուսուցիչ. ի հարկէ իր անունը մեզի ծանօթ էր դպրոցական մեր օրերէն՝ որպէս մեր «Հայկարան» դասագրքերու շարքին հեղինակը։ Սպիտակահեր գլուխն օրն ի բուն գրասեղանին հակած աշխատողն էր ան։ Թաշկինակը վզին շուրջ՝ քրտինքը ծծելու համար, դիմանալով տաքին, անտեսելով աղմուկը,- չէ՞ որ արդէն բաւական ծանր էր յոգնութիւնը,- ան չեմ գիտեր քանի՛ ժամ կ'անցընէր իր խուցին մէջ՝ ութը՞, տասը՞, տասներկո՞ւ։ Հարցնո՞ղը ով էր. կարծես անգիր օրէնք ըլլար, որ հայ թերթի խմբագիրը իր սեղանին առջեւ պիտի գտնուէր օրուան որ ժամուն ալ որ մտնէիր խմբագրատուն։

Ան համոզուած էր, որ իր խմբագրած թերթը «գազեթա» չէ, պէտք է գտնուի առաքելութիւն ունեցող օրգանէ մը պահանջուած բարձրութեան վրայ։

Կուսակցական էր, բայց ոչ կուսակցամոլ, իրեն համար չկային կուսակցական շահեր, այլ միայն ազգային շահեր։ «Մամուլ» սիւնակին մէջ, նոյնիսկ երբ իր սուր գրիչով քաշքշուքներու կ'ենթարկէր ռամկավարները, հնչակեանները կամ հայ համայնավարները, կ'անդրադառնամ, որ չէր դադրեր զանոնք սիրելէ որպէս իր ազգին մասնիկները։

Մօտէն կը հետեւէր հայրենի գրականութեան ու կ'աշխատէր առաւելագոյն չափով զայն ծանօթացնել Սփիւռքի հայութեան։

Հաճոյք էր դիտել խմբագրապետը երբ կը սրբագրէր։ Վարժ որսորդի մը պէս կը կրակէր բոլոր աւելորդ ստորակէտներուն ու բութերուն վրայ, անոնցմէ ողջ մնացածներն ալ իրենց յարմար տեղերը դասելով։ Աւելը ձեռքին, մայրենիքի սուրբ տաճարէն դուրս կը հանէր «փարիսեցի» բառերը, ածականները մանաւանդ, որոնք կը ծանրացնէին, կը դժուարացնէին խօսքը։ Կը խուզէր, կը կոկէր երկար նախադասութիւնները, կը միացնէր, կը շաղկապէր, կը դիմէր իր

digitised by A.R.A.R.@

անդաւաճան օգնականին՝ մկրատին օգնութեան։

Արդարեւ, «Ծուսաբեր»ն էր, որ ընտանեկան յարկէն եւ ազգային վարժարանէն ետք, հայերէնի հանդէպ ինծի սէր ու ակնածանք ներշնչելով, կը դառնար հայեցի կրթութեանս համալսարանը։ Իր լեզուական նշմարները՝ «Թիւրն ու թերին» այդ համալսարանի լեզուի, ուղղագրութեան ու քերականութեան դասերս էին։ Այս ու մի քանի այլ շարքերը, առանձին հատորով հրատարակուած, մինչեւ օրս ինծի ուղեցոյց կը հանդիսանան։ Ափսոս, որ իր այդ ամբողջ վաստակէն հինգ փոքր հատորներ միայն լոյս տեսան, եթէ չեմ սխալիր։

Կուսակցական ժողովներու մէջ թէ հրապարակաւ, ան կը քաջալերէր նոր սերունդի գրական ձիրքերը։ Աւելի քան տասը տարի է, որ հանգստեան կը կոչուէր, նորեկի մը զիջելով իր աթոռը, բայց պայմաններու բերումով միշտ կը ստիպուէր վերստանձնել իր պաշտօնը, երբ նորեկը կը հրաժարէր, կը մեկնէր, ինք մնալով միշտ միեւնոյն անկաշառ, անբասիր, ծառայելու պատրաստ համեստ զինուորը, իր բառերով՝ «վարժապետ մարդը»։

Հարցագրողյցիս վերջաւորութեան հարցուցի իրեն, թէ երիտասարդութեան ուղղելիք պատգամ մը ունէ՞ր։ Ցիշելով ու կրկնելով երէց ընկերոջ մը պատասխանը, երբ ինք իր կարգին տարնին նոյնը հարցուցեր էր անոր՝ «պատգամը դուք ձեր մէջ փնտռեցէք», ան ըսաւ.

- Եթէ կ'ուզէք, որ անպատճառ բան մը աւելցնեմ իմ կողմէս, դժգոհ եղէք դուք ձեզմէ, ո՛չ թէ ուրիշներէն։ Ունեցէք ներանձնական դժգոհութիւն, բայց ոչ՝ արտանձնական։ Առաջինը յառաջատար ուժ է, երկրորդը՝ յետադէմ, եթէ կարելի է այսպէս ըսել։ Ով որ գոհ է ինքն իրմէ, չի յառաջդիմեր. կը յառաջդիմէ ա՛ն, որ դժգոհ է իր անձէն, ունեցածէն, տուածէն, նոյնիսկ տալիքէն։»

Ցուցամատեանիս մէջ իր արձանագրածն ալ ականջի օղ ըլլալիք խօսք է.

«Ոգին իրականութիւն մը ըլլալով հանդերձ երազ մըն է, երազ մը ըլլալով հանդերձ իրականութիւն մըն է։ Եթէ միայն երազ մը ըլլայ, մաս պիտի չկազմէ կեանքին։ Եթէ միայն իրականութիւն մը ըլլայ, մենք այլեւս հասնելիք տեղ մը պիտի չունենանք։

«Ձգտիլ հասնիլ ոգիին՝ պարտք մըն է եւ միաժամանակ իրաւունք մը։

«Մենք այդ պարտքին ծառան ենք եւ այդ իրաւունքին՝ տէրը։

Բ. Թաշեան 1/9/54»

Ահա այդ ոգին ներշնչող մտաւորականն էր Բենիամին Թաշեան։

ԻՄ ՈՒՂԵՊԱՑՈՒՄԸ

(Հեղինակին յուշագրական անտիպ հատորէն, հատուած՝ մամուլին նուիրուած գլուխէն)

digitised by A.R.A.R.@

ՆԱՐԻՆԷ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼՈՒՄ

Նշանակալի է Կոստան Զարեանի դերը անցեալ դարի հայ մամուլի պատմութեան մէջ։ Մամուլում սփռուած է նրա ողջ ժառանգութիւնը՝ յուշելով ինչպէս հետաքրքրութիւնների, իմացութեան սահմանները, այնպէս էլ ներկայացնելով մտքի անպարագծելի ընդգրկումն ու բազմաժանր ստեղծագործութեան գրեթէ գերակշիռ մասը՝ բանաստեղծութիւններ, գեղարուեստական պատկերներ, գրական դիմանկարներ, խոհագրութիւններ, գրաքննադատական, թատերագիտական, մշակութաբանական բնոյթի յօդուածներ, իսկ Պոլսում նրա հրատարակած Մեհեան (1914թ.) եւ Բարձրավանք (1922թ.) հանդէսները մէկ անգամ չէ, որ իրենց արժանի գնահատականն են գտել ուսումնասիրողների կողմից։ (Առանձին չէր հրատարակեր, կային Օշական եւ ուրիշներ - Բ.)։

Խորհրդահայ մամուլին Զարեանի մասնակցութիւնը կարելի է բաժանել երկու շրջանի՝ 20-ական եւ 60-ական թուականներ։ 1923թ-ին, ընդառաջ գնալով կառավարութեան կողմից հայ մտաւորականութեանը հայրենիքում համախմբելու հրաւէրին, գրողն ընտանիքով տեղափոխւում է Խորհրդային Հայաստան։ Հանդէս է գալիս Պայքար, Խորհրդային Հայաստան, Նոր Ակօս *լրագրերում,* Նորք *հանդէսում։ 1924թ. հեռանում է երկրից եւ մինչեւ 1960թ. ապրում է Եւրոպայում՝ չդադարելով մասնակցութիւն ունենալ հայրենիքի մտաւոր կեանքին։*

Կոստան Զարեանի 1920-ական թթ. հրապարակումները խորհրդահայ մամուլում հիմնականում վերաբերում են նորաստեղծ երկրի ոգեղէն կեանքի ձեւաւորմանը։ Նրան հետաքրքրում են մշակութային կեանքի տարբեր ոլորտները՝ ժողովրդական արուեստ, պարարուեստ, գրականութիւն, թատրոն, կերպարուեստ։ Ամէնուր արտայայտւում է գրողի հարուստ իմացականութիւնը, հայ եւ համաշխարհային մշակոյթի գերազանց ուսումնասիրութեամբ կրթուած մտքի ազնուական գրաւչութիւնը։

Զարեանի «էսսէ»ները ոչ միայն դիտարկումներ ու խոհագրութիւններ, այլեւ փոքրածաւալ ուսումնասիրութիւններ են, որոնցում վերլուծականի յստակ քննութիւնը ներքուստ լուսաւորուած է արուեստագէտի գեղեցկագարդող հայեացքի աւկայծումներով։ Զարեանն ընդգրկուն մի հայեացք է նետում մշակութային իրողութեանը, ստեղծում արուեստի գործչի ամբողջական դիմանկարը, դիտարկում եւ ընդհանրացնում համաշխարհային մշակոյթի համապատկերում, ապա մասնաւորում խորհրդահայ իրականութեան մէջ։ Իր իդէալն ու գերագոյն

digitised by A.R.A.R.@

նպատակը մէկն է՝ ստեղծել «արուեստի հայկական ոճ» կամ «հայ արուեստը» (ընդգծումն իմն է — Ն. Պ.)։ Դա, ըստ Զարեանի, իրագործելի է մշակոյթ-պետութիւն կապի պարագայում։ Անժխտելի իրողութիւն է, որ իւրաքանչիւր ժողովուրդ աշխարհին է ներկայանում իր ազգային դիմագծով, անկրկնելի, ուրոյն մշակոյթով, իւրօրինակ ճաշակով եւ ոճով։ Իսկ երբ մի ազգ կորցնում է աշխարհին նայելու իր հայեացքը, կեանքն ապրելու, զգալու եւ վերարտադրելու իր կերպն ու կարողութիւնը, փորձում է նմանուել, ընդօրինակել օտարին, անխուսափելիօրէն ենթակայ է փոշիացման, քանզի ինքն իրեն զրկում է սեփական իղձերից, մտաւոր ու հոգեւոր ուժից, դիմակայելու եւ գոյատեւելու կարողութիւնից։ Այս դիրքերից է գրողը քննում արուեստի դերն ու նշանակութիւնը խորհրդահայ կեանքում «ժամանակակից արուեստը» էսսէում։ Այստեղ Զարեանը ներկայանում է ոչ միայն որպէս մշակութաբան, այլ նաեւ որպէս տնտեսագիտութեան քաջահմուտ գիտակ՝ հետեւելով «հաճելին օգտակարի հետ» սկզբունքին։ Վերլուծելով արտերկրի փորձը, Հայաստանի պատմաքաղաքական անցեալն ու ներկան, աշխարհագրական, բնակլիմայական, ընկերա-անտեսական եւ բազում այլ պայմաններ՝ առաջադրում են մշակոյթի եւ ժողտնտեսութեան զարգացման հեռանկարային ու իւրօրինակ մի ծրագիր։ Գրողն անշուշտ խրախուսելի է համարում «արտասահմանի պարոնների» հայրենիքին «մի որոշ ծրագրով, գործնական առաջարկութիւններով» ծառայելու մղումը, սակայն վտանգաւոր է դիտում դրանց անփոփոխ կիրառումը Հայաստանի գիւղերում։ «Ուստի՝ ինչ անենք»,- հարցնում է գրողն, ու առաջարկում զարկ տալ արհեստագործութեանը. «բացուելիք արհեստանոցները միատեսակ չեն կարող լինել ամբողջ երկրում. ամէն մի գիւղ պիտի օգտագործի իր տեղական միջոցները եւ տեղական ոճը» , ինչը կը նպաստի արտերկրում նրա հանդէպ հետաքրքրութեան մեծացմանն ու արտահանմանը։ Անհրաժեշտ է արհեստագործութեանը հաղորդել նոր շունչ, նոր ժամանակների ոգի՝ օգտուելով մշակման նորանոր միջոցներից, ընդլայնելով դրանց կիրառման ոլորտները, բարձրացնելով որակը եւ այլն։ Կատարելագործելով արհեստագործութիւնը՝ կը խթանուեն, ինչպէս կիրառական արուեստի այդ ճիւղերը, այնպէս էլ տնտեսութեան զարգացման նախադրեալները, կ՚աճի հետաքրքրութիւնը մեր երկրի, ժողովրդի, նրա մշակոյթի հանդէպ, երկիրը կը դառնայ զբօսաշրջութեան հետաքրքիր ու հեռանկարային կենտրոն, եւ, որ ամէնաէականն է, «նիւթականից դուրս, այդ արհեստանոցները հայ ժողովրդական արուեստի զարգացման տեսակէտից կարող են խաղալ հսկայ դեր։ Ամէն մի ժողովուրդ դոյութիւն ունի այնքան, ինչքան նա դրսեւորել է իր սեփական ոճը. Հայ ժողովրդական արուեստը կարող է բանալ ահագին կարելիութիւններ հայ հանճարը երեւան բերելու համար։ Նա ցոյց կը տայ ուղիներ, որոնք փակ են անհատ արուեստագէտների համար, նա կը զարգացնի ճաշակը, ու կը դրսեւորէ վերջապէս մեր ազգային դէմքը»։

Ազգային դիմագիծն ամբողջականացնելու գլխաւոր եւ ամէնակատարեալ միջոցը «հայ թատրոնի» ստեղծման հարցն է մասնաւորապէս նոր գաղափարախօսութեան, նոր հասարակակարգի պայմաններում։ Փակագծերում նշենք, որ թատրոնը մշտապէս եղել է գրողի՝ հասարակութիւն-մշակութային կեանք փոխյարաբերութեան դիտարկումների առարկան։ Իր առաջին հրապարակումները թատրոնի մասին նա արել է դեռ Պոլսի «Ազատամարտ» օրաթերթում (1910 թ.) եւ «Մեհեան» հանդէսում (1914 թ.), իսկ խորհրդահայ մամուլում հայ թատերական կեանքի կազմակերպման ու հետագայ զարգացման հեռանկարներին անդրադար-

digitised by A.R.A.R.@

ձեւ է յօդուածաշարով: Եթէ խմբաւորելու լինենք դրանք, ապա պիտի առաջնորդուենք թատերական խաղաշրջանի փակումն ամփոփող անդրադարձներով, որոնք, որոշ իմաստով, հակիրճ, բայց ամբողջական դասախօսութիւններ են, եւ նոր թատերաշրջանի բացման նախապատրաստական աշխատանքների համակողմանի դիտարկում-առաջարկներով: Միւս կողմից՝ իբրեւ մեծ գեղագէտ եւ մշակութաբան՝ թատրոնի հանդէպ զարեանական վերաբերմունքը մի առանձնակի չեչտադրում ունի, քանզի այն «ժողովրդական ոգու ամենակատարեալ արտայայտութիւնն է: Նա ծաղկում է այն ազգերի մօտ, որոնք, անտեսապէս եւ քաղաքականապէս զարգացած, ներկայացնում են իրենցից կազմակերպուած մի միաւոր»: Այս իմաստով թատրոնը, որ «համադրական արուեստ է՝ շաղկապուած արուեստի բոլոր կամ գրեթէ բոլոր ճիւղերին, արտայայտում է մի ժողովրդի տենչերն ու ձգտումները, հոգեմտաւոր կարողութիւններն ու ձեռքբերումները, արագացնում նրա պատմութեան ուղին եւ ենթադրում այն հնարաւորութիւնները, որոնք կարող են նպաստել «նոր մշակոյթ ստեղծելու» (ընդգծումն իմն է – Ն. Պ.) իղձալի իրագործմանը:

Առաջին հայեացքից այն տպաւորութիւնն է ստեղծւում, թէ Զարեանը դրւատում է խորհրդային վարչակարգի հոգածութիւնն ու հովանաւորչութիւնը թատրոնի հանդէպ, երբ խօսում է «հասարակական դիտակցութիւնը կազմակերպելու անհրաժեշտութեան» մասին, իսկ որպէս հակադրութիւն՝ մատնանշում «հին, երէկուայ, այսպէս անուանուած բուրժուական թատրոնի չուլթիւնը»: Միանգամայն այլ հարց է, թէ նա, որպէս խստապահանջ ու բարձրաճաշակ թատերագէտ-հանդիսատես, ինչպէս է քննադատում նախորդ թատերաշրջանը կամ դրւատում նորի կազմակերպման համար ձեռնարկուած բարեփոխումները, եւ այլ՝ ինչ նպատակներ են հետամտում այդ անդրադարձները: Այստեղ, ահա, գրողը հանդէս է գալիս որպէս չրջահայեաց եւ լայնախոհ մտածող՝ նրբօրէն չրջանցելով պարտադրուող գաղափարախօսութիւնը: Նա իր առաջադրած մշակութային ծրագիրը քօղարկում է՝ յղում կատարելով ժամանակին ու նրա ընձեռած նպաստաւոր հանգամանքներին: Ու թէպէտ գրողը խօսում է «իսկական համամարդկային, տիեզերական թատրօ-դիւցազներգութիւն» ստեղծելու մասին, ի նկատի ունի ազգային թատրոնը, ազգային գրականութիւնը, ազգային արուեստը՝ համաքայլ համաշխարհայինին եւ զերծ կապկումներից, անճաշակ ընդօրինակումներից, խեղճութիւնից ու «գաղութային մտայնութիւնից»: Այն պիտի նմանուի հայ ժողովրդին՝ «գտնող՝ իրենց աղքատութեան մէջ, ինքնայատուկ եւ հայ իրականութեան նման խոպան, բայց վեհաշուք»: Սեփական թատրոն ունենալն արդէն իսկ խօսում է մի ժողովրդի պետականութեան, տնտեսական զարգացման, բայց առաւելապէս՝ ազգային ոգու կատարելութեան մասին: Այս իմաստով ազգային թատրոն ստեղծելու նախապայմանն, ըստ գրողի, կապուած է երկու հանգամանքի հետ՝ նախ ուրիշի եւ սեփական փորձը ճանաչելն է, ապա խաղացանկի ընտրութիւնը: Մեր թատրոնը, գրում է Զարեանը, չունի իր զարգացման պատմութիւնը, աւանդոյթները, անգամ իր թատերական գրականութիւնը, այլ «կապուած է մեծատաղանդ դերասանների անուան հետ եւ ոչ թատրոնի, որպէս ոճաւորուած արտայայտութիւն ազգային հանճարի: ...Մեր թատրոնը բխած չէ ժողովրդի մասւոր եւ գեղագիտական անմիջական պահանջից, ինչպէս մեր վէպը, օրինակի համար, նա չի եղել այդ պահանջների արտայայտութիւնը...»: Այս հանգամանքն ունի եւ իր առաւելութիւնը, եւ իր թերութիւնը: Անցումային, խառնակ ժամանակները յաճախ մեծ արուեստագէտին յուշում են ստեղծագործութեան չատ

digitised by A.R.A.R.@

աւելի լայն ասպարէզ, քան սեփական երեւակայութիւնն է, ստեղծագործական փորձը, արարչական ընազդը: Խօսքը «դիւցազներգութեան», ժողովրդական բանահիւսութեան մասին է, քանզի արուեստը կենսունակութեան իր աւիշը մշտապէս քաղում է սեփական «ջութեան» արմատներից, հողից, ժողովրդից, ով «ունի թաքնուած գանձեր, չյայտնաբերուած հանճար, հարուստ շտեմարան, ուր կարելի է ջոկել արուեստի լաւագոյն գոհարները: Եւ այդպէս է եղած միշտ եւ ամէնուրեք՝ թատրոնը առաջ է եկել ժողովրդական տօնակատարումներից եւ կրօնական ծէսերից»: Այդպէս են ծնունդ առել եւ իրենց աստիճանական զարգացումն ապրել թէ՛ հելլէնական թատրոնը, թէ՛ միջնադարեան բեմարուեստը Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Իսպանիայում: Մինչդեռ Հռոմում այն արդէն «այլասերւում է», քանզի այլեւս կտրուած է «ժողովրդական հանճարից» ու «ինքնուրոյնութիւնից»: Այդպէս է նաեւ ԺԷ դարի Ֆրանսիական սալոնային խաղը: Ուստի հայ թատրոնի համար պատմութիւն եւ աւանդոյթ չունենալն առաւելութիւն է այն իմաստով, որ հնարաւոր է դառնում ստեղծել մերը՝ «ժողովրդական թատրոնը» (ընդգծումն իմն է — Ն. Գ.), որը բեմ կը բարձրացնի հայ «ժողովրդի տօնախմբութիւնները, կրօնական եւ այլ սովորութիւնները»:

Յատկանշական է, որ նկարչութեան ասպարէզում Զարեանը Յակոբ Կոջոյեանի եւ Մարտիրոս Սարեանի ներկայութեամբ փաստում է, եւ հաստատում, «հայ նկարչութենէ՛ ազգային ոգեկերտուածքի եւ ոճի արձանագրման ուրոյն ուղին: Անշուշտ, Այվազովսկին, Շահինը, Մախոխեանը մեծ նկարիչներ են, սակայն «ստեղծե՞լ են նրանք հայ նկարչութիւնը, տուե՞լ են նրանք ինքնայատուկ, հաւաքական, մեզ շրջապատող բնութեան, մարդկանց, զգեստների հոգեկան կառուցուածքի ոճը: Դժբախտաբար՝ ոչ»: Յակոբ Կոջոյեանն այն բացառիկ արուեստագէտներից է, ով իր ազգային արմատները, արեւելեան տպաւորութիւնները ներդաշնակօրէն շաղկապում է եւրոպական կրթութեանը՝ նման «վերածննդեան շրջանի իտալական բուրգետաների (՞՞) այն անխոնջ վարպետներին, որոնք զարմանալի դիւրութեամբ անցնում էին քանդակագործութիւնից նկարչութեան, ոսկերչութիւնից փորագրութեան, եւ ամէն մի գործի վրայ դնում էին հաւասար կերպով իրենց ճաշակի, տաղանդի մնայուն կնիքը»: Կոջոյեանի համար գեղեցիկն ամէնուրեք է, եւ այն ի ցոյց է դնում ամէնապարզ ու ամէնասեղմ գծաւորումներով՝ մերթ նուրբ հեգնանքով, մերթ անկեղծ ու անզուսպ հրճուանքով: Նրա թէ՛ գծագրական (գրաֆիկական), թէ՛ նկարչական, թէ՛ զարդանկարչական աշխատանքներին բնորոշ են պարզութիւնը, համաչափութիւնը, շարժականութիւնը, թեթեւութիւնն ու մեղմ քնքշութիւնը՝ դրոշմուած նկարչի տաղանդով ու ոճաւորման ինքնատիպութեամբ: Բայց այդ ամէնից բարձր՝ մեր ազգային առասպելի (էպոս)ի կոջոյեանական ոճաւորումն է՝ «իտալական դասական ոճի» զուգադրմամբ, քիչ «օտարի» հայեացքով «դիտուած», բայց տաղանդաւոր՝ յօրինուածքի իմաստով, ուր ընդգծուած է «համարձակ ըմբռնումը, համաչափ դասաւորումը եւ ներդաշնակութիւնը»:

«Մարտիրոս Սարեան եւ իր արուեստը» վերլուծական էջերը իրենց կշռոյթով (ռիթմով), բանաստեղծականութեամբ (պօէտիկայով), երանգաւորման նուրբ ու խոր զգացողութիւններով, արեւելքի ու արեւմուտքի կենսափիլիսոփայութեան հակադրմամբ, փիլիսոփայական ընդհանրացումներով ու մշակութաբանական դասախօսութիւն-վերլուծութեամբ կոլաժ է յիշեցնում, որի առանցքում Զարեանը յայտնաբերում է Մարտիրոս Սարեան-արուեստագէտին: Այստեղ ամբողջանում է նաեւ Մարտիրոս Սարեանը-մարդը՝ իր ծննդավայրով, ուսու-

digitised by A.R.A.R.@

նաւութեամբ, փնտռտուքներով, ձգտումներով, բայց առաւելապէս՝ իր արուեստի յայտնաստեղծմամբ՝ Արեւմուտքին ցոյց տալ Արեւելքի «չհասկացուած էութիւնը», այդ կերպ՝ նաեւ մեր երկրի երանգը, բոյրը, խառնուածքը, ոճը, հոգեկան ձգտումներն ու զգացումները։ Այս իմաստով Զարեանը Սարեանին բնորոշում է որպէս «արեւելցի», ով «իր տեսողութեան ինքնայատուկ կարողութիւններով է բանաստեղծականացնում է Արարատեան դաշտի անմեկնելի տարերքը, երանգաւորում մեր ազգային ինքնագիտակցութեան թաքնաթաքուր կարողութիւնները, ոճաւորելով՝ շունչ ու ոգի ներարկում նրա անպարագծելի էութեանը, (միֆաստեղծում ստեղծում) Հայաստանի հերոսապատումը։ Եւ այդ ամէնը՝ անպաճոյճ ու նախնական պարզութեամբ, առանց յաւակնութիւնների, կենսական գուարթութեամբ՝ օծուած արեւելեան ներդաշնակութեամբ ու իմաստութեամբ, հոգեւորի ու նիւթական-առարկայականի իդէալական համադրմամբ։

Մարտիրոս Սարեանի ստեղծագործութիւնը, սակայն, վենետիկեան ցուցահանդէսում ներկայանում է ոչ թէ «աւելի ամբողջական եւ կատարեալ կերպով», ինչպիսին է նա եւ ինչպիսին յայտնի է Զարեանին, այլ իր որոնողական գործերով, ինչը գրողն անկեղծօրէն քննադատում է՝ թեթեւակի ակնարկելով Սովետական վարչակարգի սահմանափակութեան պայմաններում նկարչի ե՛ւ խուսանաւելու, ե՛ւ ինքնարտայայտման սեփական ուղին հաստատելու ճիգերը։ Նկարչին, ցաւօք, դա չի յաջողուել։ Մի կողմից Զարեանն արձանագրում է «անապարանք, անհանգստութիւն, անհամբերութիւն։ Նա չափազանցում է գոյները, երբեմն կեղծում, եւ աւելի մտահոգ է շլացնել դիտողին, քան տպաւորուել, միւս կողմից՝ նկարիչը փորձում է իրագործել իր առաքելութիւնը. «Սարեանը հայկական իրականութեան մէջ փնտռում է ինքն իրեն։ Եւ դրա մէջ է իր առաւելութիւնը եւ իր ուժը: ... Նրա անցեալը մեզ երաշխաւորում է, որ վերջ ի վերջոյ նա պիտի տայ հայ ոճը հայ իրականութեան»։

Վենետիկեան միջազգային ցուցահանդէսին նուիրուած թղթակցութիւնները սովետահայ մամուլին նշանակալից են երկու իմաստով։ Վենետիկի միջազգային կերպարուեստի ցուցահանդէսը վերլուծական աշխատասիրութիւնում ներկայացնելով ցուցահանդէսի կառուցուածքը, առանձին-առանձին եւ հանգամանօրէն վերլուծելով նկարչական արդի ուղղութիւններն ու դպրոցները (էքսպրեսիոնիզմ, ռէալիզմ, նատուրալիզմ, իմպրեսիոնիզմ, ֆուտուրիզմ, կուբիզմ, իմաժինիզմ, կոնստրուկտիւիզմ, սուպրեմատիզմ, պրոտաֆայէլիստներ, պետերբուրգեան եւ մոսկովեան դպրոցներ), զուգահեռելով միմեանց օտար եւ սովետական տաղաւարները՝ առաջնութիւնը տալիս է վերջինիս։ «Ի միջի այլոց» յիշելով միլանեան թերթերի քննադատութիւնը խորհրդային տաղաւարի քաղաքականացուածութեան վերաբերեալ, Զարեանը «հակաճառում է», թէ այստեղ ակնառու է «նոր կազմակերպուող իրաւակարգերի շարժական եւ ջղային թափը, յեղափոխական ամբողջական թափը (տեմպը)։ Այստեղ կեանք է», որը բխում է այդ «իրական կեանքի» արտայայտութիւնից ու անհրաժեշտութիւնից։ Միանգամայն հասկանալի եւ ընկալելի է զարեանական խօսքի երկիմաստութիւնը։ Նախ՝ գրողն արդէն հեռացել էր հայրենիքից, սակայն վերջնականապէս չէր խզել կապերը, եւ ապա՝ դեռեւս զգում էր լրտեսողների՝ իրեն յառուած հայեացքները՝ չնայած որոշակիօրէն զգալի է յուսալքման, սարսափի, անյայտութեան ապրումների յաղթահարումը՝ ի տարբերութիւն «Ճանապարհի նօթեր» օրագրութեան։ Միւս կողմից՝ վենետիկեան ցուցահանդէսի կազմակերպման փորձը յուշում է մշակութային իրադարձութիւնից չահոյթ ստանալու զարեանական ծրագրի մա-

digitised by A.R.A.R.@

սին։ Վենետիկը, ինչպէս Հայաստանը, չունի արդիւնաբերութիւն։ Որպէսզի անցեալի իր հրապոյրները կարողանայ մատուցել աշխարհին, դրանք համադրում է ժամանակի պահանջներին, վերածում «նոր արժէքների»՝ ապրելով զուտ զբօսաշրջութեան հաշուին։ Խորհրդահայ մամուլին իր առաջին թղթակցութիւնը եղաւ Էմիլ Վերհարէն. Յիշողութիւններ եւ տպաւորութիւններ դիմանկար վերլուծական էջերը, ուր զարեանական յուշերից յառնում է Էմիլ Վերհառէնի գեղագէտը, հայրենասէրն ու մարդը՝ «վեհանձն եւ ասպետական, ըմբոստ ու ուղղամիտ, կենսասէր ու եռանդուն, պարզ ու անմիջական»։ Զարեանը մի առանձին սիրով ու ջերմութեամբ է խօսում նրա անհատականութեան ու իմաստութեան մասին՝ յիշելով լեզուի, բանաստեղծութեան, ազգային ոգու եւ ազգային գրականութեան փոխյարաբերութիւնների վերաբերեալ իրենց այն զրոյցը, որն ստիպում է Զարեանին վերանայել իր ուղին, վերադառնալ իր արմատներին։ Բանաստեղծի կերպարը Զարեանն ամբողջականացնում է հայ ժողովրդի, նրա պատմութեան եւ մշակոյթի հանդէպ Վերհառէնեան վերաբերմունքով. «սիրում էր հայերը… Յաճախ խօսում էր Չօպանեանի մասին եւ գովում էր Շահինը։ Իր սեղանի վրայ ընտրեալ գրքերի մէջ նա պահում էր Չօպանեանի թարգմանած «Հայ աշուղները», եւ ասում էր, որ այդ երգերը համաշխարհային գլուխ գործոցների շարքին են պատկանում»։ Իսկ Արշակ Չօպանեանի նուիրումն ու անխոնջ աշխատանքը մէկ անգամ եւս ապացուցում են զարեանական ծրագրի իրագործելիութիւնը։ Խորհրդային մամուլին Զարեանի վերջին հրապարակումներից է Արշակ Չօպանեանի «Վարդաստան» ժողովածուի վերաբերեալ գրախօսութիւն աշխատասիրութիւնը։ Հայ գրականութեան եւ արուեստի մշակը տարիներ շարունակ բացառիկ բծախնդրութեամբ եւ բարձր ճաշակով է ընտրել, մոռացումից փրկել, բանաստեղծական ներշնչանքով թարգմանել, հրատարակել ու եւրոպացուն է հրամցրել միջնադարեան հայ բանաստեղծութեան վերաբերեալ աշխատութիւններ, ժողովածուներ։ Այդպէս եւ «Վարդաստան»ը, որ զարդարուած է ԺԳ դարի կիլիկեան մանրանկարչութեան հանճարեղ նմուշների արտանկարներով։ Ժողովածուն ընդհանուր պատկերացում է տալիս հայ գրականութեան պատմութեան, ազգային ոճի, կրած ազդեցութիւնների վերաբերեալ, հարստացնում համաշխարհային մշակոյթի գանձարանը։ Այն «կարեւոր է եւ օգտակար ոչ միայն մեզ համար, այլ նաեւ եւրոպական գրականութիւնը, եւ մանաւանդ միջնադարեան գրականութիւնը ուսումնասիրելու համար։ Մեր այդ գրականութիւնը դեռ ոչ ոք բաղդատական մեթոդով չէ ուսումնասիրած։ Պէտք է համեմատել թէ՛ արեւելեան բանահիւսութեան հետ եւ թէ՛ եւրոպական միջնադարեան քերթութեան հետ»։ «Վարդաստան»ը պարզորոշ կերպով մատնանշում է Զարեանի գեղագիտական հաւատամքը. ազգային մշակոյթն անցեալի իր արժէքով է կենդանի, իսկ գեղագէտի պարտքն է տէր կանգնել սեփական հարստութեանը, «ուսումնասիրել եւ լուսաբանել նոր աշխարհայեացքով», անհրաժեշտութեան դէպքում վերարժեւորել, նոր հորիզոններ բացել նրա պատմութեան ուսումնասիրման ու, ինչու չէ, աշխարհին ծանօթացնելու հաղորդակից դարձնելու ուղղութեամբ՝ այնպէս, ինչպէս վարւում է Արշակ Չօպանեանը, եւ ինքը՝ «տարագիր» Զարեանը։

Խորհրդային տարիների զարեանական կենսագրութիւնը, բարեբախտաբար, անհետեւանք չմնաց։ Համագործակցելով «Հայրենիք» ամսագրին, ստեղծեց 1918-1924-ական թթ. Համապատկերը, «Բանկօօպը եւ մամութի ոսկորները», «Նաւը լերան վրայ» վէպերում, «Անցորդը եւ իր ճամբան» օրագրութիւնում, Փարիզում նախաձեռնեց La Tour de Babel (1925) գրակա-

digitised by A.R.A.R.@

նութեան եւ արուեստի հանդէսը, ԱՄՆ-ում՝ Armenian Quarterly (1946) *հայագիտական պարբերաթերթը եւ այլն:*

Այնուամենայնիւ, գրողի համար հայրենիքում ապրելը, նրա համար ստեղծագործելը արուեստագէտի իղձերն էր, ուստի միանգամայն բնական էր նրա վերադարձը Հայաստան, նրա ոգեշնչումը երկրի վերածննդով, նրա երազների ու յոյսերի իրագործման ակնկալիքն ու խանդավառ տրամադրութիւնը: Երկրորդ շրջանն ընդգրկում է 1961-1969 *թուականները, երբ գրողը Վազգէն Ա կաթողիկոսի հրաւէրով վերջնականապէս հաստատւում է Հայաստանում. Այդ տարիներին նա համագործակցել է Սովետական Հայաստան, Երեկոյեան Երեւան օրաթերթերին, Սովետական գրականութիւն, Սովետական արուեստ ամսագրերին՝ գլխաւորապէս անդրադառնալով Հայաստան-սփիւռք կապերին, գրականութեան, արուեստի հարցերին. «Իմ տպաւորութիւնները խորն են ու յուզիչ: Այստեղ հաստատուն ու յաւիտենական հիմքերն են դրուել այն հայ մշակոյթի, որ մեր տրորուած պատմական շրջանում, հայը երեք, չորս անգամ փորձեց զարգացնել եւ չկարողացաւ...»:*

Գրողի՝ 60-*ականների խորհրդահայ մամուլին թղթակցութիւնների առանցքում գրականութիւնն է՝ որպէս երկատուած ազգի միաւորող իղձայ, լեզուն՝ որպէս հայկականութեան, հաւաքականութեան ուղի, տալ եւ սեփական կեանքին, ճակատագրին ու անհատականութեանը յետադարձ հայեացքը: Չնայած Խորհրդային Հայաստանում գրականութիւնը դեռեւս զիջում է գիտութեանը, սակայն խոսական մեծ գրականութիւն ունենալու բոլոր նախադրեալներն ստեղծուած են: Մինչդեռ պետականութեան բացակայութիւնը, հայրենիքի կորուստը, ուծացման վտանգն այլ բան են յուշում սփիւռքի պարագայում: Սփիւռքահայ գրականութեան հեռանկարներն, ըստ գրողի, պայմանաւորուած են սփիւռքի գոյութեամբ, ինչը ենթակայ է կասկածի: Սփիւռքահայ գրողների առաջին սերնդի յաջողութեան գրաւականը «ընդհատուած արեւմտահայ-գրականութիւնը» շարունակելն էր, սեփական արմատների, յիշողութեան պահպանման ջանքերը: Իսկ անհա գաղթօջախների գոյութիւնը ենթադրում է լեզուի կորուստ, ուստի թէեւ կը լինի սփիւռքահայ «գրողի յայանութիւն», բայց չի ստեղծուի «ամբողջական գրականութիւն»: Եւ քանի որ լեզուով է պայմանաւորուած մեր ազգի գոյութիւնը, ապա ուղին մէկն է՝ միասնական գրականութիւն՝ միասնական լեզուով: Սակայն սփիւռքահայութեան խնդիրը չի սահմանափակւում այսքանով, այլ նաեւ ազգային շահերի համընդհանուր մարտավարութեամբ, հայրենիք-սփիւռք համագործակցութեամբ: Սփիւռքահայ կոմիտէները, մամուլը, կուսակցութիւններն իրականացնում են միայն քաղաքական ծրագիր, ինչն ի սկզբանէ ենթակայ է ձախողման, քանզի շարունակում են միամտօրէն հաւատալ արեւմտեան տէրութիւններին, յուսալ հայ դատի, ցեղասպանութեան ճանաչման ու քաղաքական արդարութեան յաղթանակին՝ մոռանալով շահերի բախման ու համընկնման կեղծաւոր քաղաքականութիւնը: Սովետական Հայաստանում էլ ժողովներում հաշուետուութիւններ են ներկայացւում «սփիւռքահայութեան հետ մշակութային կապերի» ուղղութեամբ կատարուած ու կատարուելիք աշխատանքների վերաբերեալ, մտահոգւում «հայ գիրը եւ խօսքը, հայ մշակոյթը եւ հայրենասիրութիւնը կենդանի ու վառ պահելու» խնդրով, իշխանութիւնների նախաձեռնութեամբ ու պաշտօնապէս ցեղասպանութեան զոհերի յիշատակին յուշարձան է կանգնեցւում՝ դատապարտելով «այդ քստմնելի ոճիրը», իսկ «սահմանային զօրքերը եւ իրենց հրամանատարը պատուի կանգնած յարեւում» (ընդգծումն իմն է — Ն. Պ.). Ժամանակները* 60-

digitised by A.R.A.R.@

ականներն են, բայց ամէն բան յիշեցնում է «Նաւը լերան վրայ» (1943) վէպում ներկայացուող կեանքը։ Ուստի չական է, երբ գրողը յօդուածն այլաբանում է «հասկացա՞ք» վերջաբանով։ Զարեանը, վերջնականապէս հանգրուանելով Խորհրդային Հայաստանում, հրաշալիօրէն գիտակցում էր իր «ցմահ բանտարկութիւնը»։ Նրա խօսքի ազատութիւնը ոչ թէ սահմանափակուած էր, այլ առհասարակ ազատազրկուած, ուստի ազգայնական իր գաղափարները, ծրագրերը, որ ուրուականօրէն երեւում են առաջին շրջանի հրապարակումներում, 60-ականներին աւելի խորը տողերի ենթագրութիւններում (Ա. Պ.) (ենթատեքստերում) են, գրեթէ անտեսանելի կամ, աւելի ճիշդ, գաղտնագրուած՝ հարցազրոյցներում, ու «Լէոնարդօ դա Վինչին եւ Հայաստանը» դասախօսութիւն-ուսումնասիրութեան մէջ։

Թէեւ Երեւանում գրողն ապրում էր ներամփոփ, մերժուած եւ գրեթէ մեկուսացած կեանքով, սակայն դասախօսութեան ընթերցումը, ապա եւ տպագրումը «Սովետական Արուեստ» ամսագրում ճահճացած իրականութիւնը չարժելու, մշակութային կեանքը բարձրացնելու, արուեստի մասին պաշտօնապէս ընդունուած պարզացուած տեսութիւնը համակողմանի քննարկելու, թարմութիւն մտցնելու փորձ էր։ Միւս կողմից՝ այն, կարելի է ասել, Զարեան-գեղագէտի, Զարեան-մտածողի, Զաբեան-գիտնականի՝ տարիներ ի վեր հետեւողականօրէն կատարած պրպտումների, հետազօտութիւնների՝ գիտական թիւր կամ արդարացիօրէն հաստատուած թեզերի հանրագումարն է, ուր միանգամայն որոշակի է փաստերի ընդունման կամ հերքման զարեանական մտածելաձեւը։ Նախ՝ նա դրանք թուարկում է, տալիս համառօտ պատմութիւնը (Լէոնարդօ դա Վինչիի ձեռագրերը, դրանց տիրահռչակ «ճամբորդութիւնը», բովանդակութիւնը), ենթարկում՝ տրամաբանական վերլուծութեան, համադրում, հակադրում, կատարում իր եզրակացութիւնները, զուգահեռում յայտնի գիտնականների տեսակէտներին (Ռիխտեր, Ստրժիգովսկի), ապացուցում։ Նկարչի՝ Կիլիկիա կատարած ճամբորդութիւնը Զարեանը պայմանաւորում է մի շարք հանգամանքներով՝ Ֆլորանսում հայերի ներկայութեամբ, դիրքով, հայկական ճարտարապետական եւ հոգեւոր կենտրոնների գոյութեամբ, «ատլանտեան» օրագրերում Հայկական նամակների առկայութեամբ, դրանցում պատմաշխարհագրական ճշգրիտ եւ հաւաստի փաստերի շարադրմամբ, «Տերրա Արմէնիա»-ի՝ մուգ գեղնագոյն կամ բաց շագանակագոյն ներկի յիշատակմամբ ու կիրառմամբ, բայց առաւելապէս հայկական ճարտարապետութեան՝ «գմբէթային չինութեան» սկզբունքի ընդունմամբ ու տարածմամբ։ Կոստան Զարեանի «Լէոնարդօ դա Վինչին եւ Հայաստանը» դասախօսութիւնը կարեւորւում է ոչ միայն յօշափուած նիւթի ու հարցադրումների իւրօրինակութեամբ, այլ նաեւ առանձնանում փիլիսոփայական ընդհանրացումներով ու հոգեբանական խորքի նուրբ անցումներով։ Նկատի ունենք հէնց իրեն՝ Զարեանին։

Դարերի հեռաւորութիւնից ներկայացնելով ժամանակի մտայնութիւնն ու հոգեբանութեան ընդհանուր համապատկերը՝ նա դիտարկում է նկարչի հոգեվիճակը՝ մեկնաբանելով անաւարտ թողած Սուրբ Հերոնիմոսի պատառի վերլուծութեամբ։ Անհունօրէն դժբախտ, այլեւս անզօր ապրելու գրպարտանքի, խարդաւանքի ու նախանձի մթնոլորտում, ճնշուած, լքուած ու յուսահատ՝ «Փաուստեան մտքի տէր» այդ հսկան կամենում էր լոկ «փախչել քաղաքից... գտնել իր ազատութիւնը»։ Այն տպաւորութիւնն է ստեղծւում, թէ նկարչի մասին գրելիս գրողն այլաբանում է իրեն՝ օտար, հալածեալ, չգնահատուած ու չհասկացուած, սակայն հուժկու կամքի տէր, որ շարունակում է ապրել ու տոկալ, երազել ու իրագործել իր երազնե-

digitised by A.R.A.R.@

րը: Բայց, ի տարբերութիւն Լէոնարդոյի, Զարեանի վերադարձը հայրենիք ժամանակաւոր չէր, այլ ընդմիշտ, ուստի եւ՝ կրկնակի ցաւոտ ու կրկնակի ողբերգական: Իսկ վերադարձի հեքիաթը հիւսուել էր սկսել դեռ մանկութեան տարիներից, հանգուցուել գրողի կենսագրութեանը, ստեղծագործական ծրագրերին, կենսազգացողութեանը, բայց առաւելապէս գեղագիտական հաւատամքին. «...կեանքն ընդունել, ինչպէս նա ներկայանում է... Բանաստեղծը տեսնում է ներքին աչքով, իսկ ներքին աչքերը մասն են տիեզերքի, որը միշտ ներկայ է նրա մէջ: Ինչ որ կայ տիեզերքում, կայ մեր մէջ»: Այսպէս է իր հարցազրոյցներում եւ տեղի, ժամանակի եւ գրողի մասին վերլուծական փորձում, Զարեանը հանրագումարի է բերում յիրաւի ապրուած մի կեանք, ուր Ալեքսանդր Շիրվանզադէի հրապոյրով է մասնաւորապէս յայտնաստեղծւում դրականութեան առասպելը, ապա փոխաձեււում դրամատիզմով լի իրականութեան եւ արարչական վսեմ կամքի, Արշակ Չոպանեանի ներկայութեամբ՝ ազգային ինքնագիտակցութեան հեռաւոր արձագանգների յուշերը, Էմիլ Վերհառէնի՝ մայրենի լեզուին, սեփական արմատներին դարձի իմաստուն խորհրդով... Այնուհետեւ Զարեանի կենսագրութեանը զուգահեռ վերակենդանանում են հայ եւ համաշխարհային գրականութեան եւ մշակոյթի նշանաւոր գործիչներ՝ Պիկասօ, Շագալ, Լեժէ, Թագոր, Սիամանթօ, Վարուժան, Թեքէեան, Օշական...

Անշուշտ, խորհրդահայ մամուլում Կոստան Զարեանի բոլոր հրապարակումներին հնարաւոր չէ մէկիկ-մէկիկ անդրադառնալ, ինչպէս, օրինակ, Թիֆլիսում Սրբուհի Հազարպետեանի ղեկավարած պարի արուեստանոցի մասին գրախօսութիւնը, Մաքսիմ Գորկու մահուան տարելիցի կապակցութեամբ գրուած դիմանկարը, եւ այլն: Նշանակալիցն ու յատկանշականն այն է, որ իր բոլոր հրապարակումներում, անկախ ժամանակաշրջանից, ընդունուած գաղափարական ուղղուածութիւնից ու վայրից, անգամ նիւթական ու հոգեբանական վիճակից, Զարեանը հետեւողականօրէն ու տենդագին մտասեւեռմամբ իրագործում է մշակութային ծրագրի իր առաքելութիւնը, ինչը, յիրաւի, արուեստագէտի խորակրկիտ հետազօտութեան ու մասնագիտական մօտեցման, լուսաբանման, անկողմնակալ վերաբերմունքի կարիքն ունի:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. Կոստան Զարեան, Ժողովրդական արուեստը, Պայքար, թիւ 9, 28-08-1923, Եր.: Նոյնը տե՛ս՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, Երեւան, «Սարգիս Խաչենցe, 1999, էջ 167-170:

2. Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 168:

3. Նոյն տեղում, էջ 170:

4. Կոստան Զարեան, Առաջիկայ սեզոնի թատրոնական ռեպերտուարը, Խորհրդային Հայաստան, 27.09.1923: Նոյնը տես՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 188-190:

5. Կոստան Զարեան, Մեր թատրոնը, Պայքար, թիւ 5, 15.04.1923: Նոյնը տես՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 158:

6. Կոստան Զարեան, «Թատրոնական առաջիկայ սեզոնի բացման առթիւ», Խորհրդային Հայաստան, 18-09-1923: Նոյնը՝ Կոստան Զարեան, «Նաւատոմար», էջ 155:

7. Կոստան Զարեան, «Մեր թատրոնը», Պայքար, թիւ 5, 15-04-1923: Նոյնը տես՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 155:

8. Կոստան Զարեան, «Մտածումներ թատրոնի մասին», Պայքար, թիւ 6-7, 05-02-1923: Նոյնը տես՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 162:

digitised by A.R.A.R.@

9. Կոստան Զարեան, «Յակոբ Կոջոյեան», Պայքար, թիւ 8, 01-08-1923, Եր.: Նոյնը տես՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 164:

10. Նոյն տեղում, էջ165:

11. Նոյն տեղում, էջ 166:

12. Կոստան Զարեան, Մարտիրոս Սարեան եւ իր արուեստը, Պայքար, թիւ 10-11, 24-09-1923: Նոյնը տես՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, Եր., 1999, էջ 177-187:

13. Կոստան Զարեան, Խորհրդային Միութիւնը վենետիկեան ցուցահանդէսում, Նոր ակօս, թիւ 9, 1924: Նոյնը տես՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 212:134 Կոստան Զարեան, Վենետիկի միջազգային կերպարուեստի ցուցահանդէսը, Նոր ակօս, թիւ 15-16, 05-12-1924, Եր.: Նոյնը տես՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 203-209:

14. Կոստան Զարեան, Խորհրդային Միութիւնը վենետիկեան ցուցահանդէսում, Նոր ակօս, թիւ 9, 1924: Նոյնը տես՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 210:

15. Կոստան Զարեան, Ճանապարհի նօթեր, Խորհրդային Հայաստան, թիւ 176, 02-08-1924, թիւ 202, 04-09-1924, Եր.: Նոյնը՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 194-202:

16. Կոստան Զարեան, «Էմիլ Վերհարէն. յիշողութիւններ եւ տպաւորութիւններ», Պայքար, թիւ 4, 15.03.1923: Նոյնը տես՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 139-152:

17. Նոյն տեղում, էջ 151:

18. Կոստան Զարեան, «Վարդաստան», Նորք, թիւ 4, 1924, Եր.: Նոյնը՝ Կոստան Զարեան, Դէպի Արարատ, Երեւան, «Սարգիս Խաչենց», 2001, էջ 281-288:

19. Նոյն տեղում, էջ 287-288:20Հայրենիք, Բոստոն, 1931-1933: Նոյնը՝ Անթիլիաս, 1987:

20. Բոստոն, 1943:

21. Հայրենիք, Բոստոն, 1926-1928: Նոյնը՝ Անթիլիաս, 1975:

22. Այս մասին առաւել մանրամասն տես՝ Վարդան Մատթէոսեան, Կոստան Զարեանի շուրջ, Անթիլիաս, 1998:

23. Կոստան Զարեան, «Զտեսնուած եւ նոր մի վերածնունդ», Սովետական Հայաստան, թիւ 166, 1961: Նոյնը՝ Կոստան Զարեան, Դէպի Արարատ, 2001, էջ 362:

24. Կոստան Զարեան, Սփիւռքի գրականութեան հեռանկարները, Սովետական գրականութիւն, թիւ 4, Եր., 1966: Նոյնը՝ Կոստան Զարեան, «Դէպի Արարատ», 2001, էջ 373-374:

25 Կոստան Զարեան, Սփիւռքահայութիւնը եւ մենք, Սովետական Հայաստան, թիւ 113, Եր., 1968: Նոյնը՝ Կոստան Զարեան, Դէպի Արարատ,էջ 318:

26. Նոյն տեղում, էջ 322:

27. Նոյն տեղում, էջ 322:

28. Կոստան Զարեան, «Լէոնարդը դա Վինչին - Հայաստանը», Սովետական Արուեստ, թիւ 4-5, 1967: Նոյնը՝ Նաւատոմար, էջ 537-557:

29. Նոյն տեղում, էջ 546-557:

30. Նոյն տեղում, էջ 545:

31. Կոստան Զարեան, «Տեղի, ժամանակի եւ գրողի մասին», Սովետական գրականութիւն, թիւ 6, 1970: Նոյնը՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, էջ 577:

32. Կոստան Զարեան, Սովետական գրականութիւն, թիւ 5, Երեւան, 1963: Նոյնը՝ Կոստան Զարեան, Դէպի Արարատ, Երեւան, 2001, էջ 367-372:

33. Կոստան Զարեան, Սրքուհի Հազարպետեանի ստուդիայի երեկոյթը, Խորհրդային Հայաստան, թիւ 227, 1923: Նոյնը՝ Կոստան Զարեան, Նաւատոմար, Երեւան, 1999, էջ 191-193:

34 Կոստան Զարեան, «Մեր ժողովրդի անկեղծ բարեկամը», Երեկոյեան Երեւան, թիւ 74, 1968: Նոյնը՝ Կոստան Զարեան, «Դէպի Արարատ», Երեւան, 2001, էջ 316-317:

digitised by A.R.A.R.@

«ԲԱԳԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ 50 ՏԱՐԻՆԵՐԸ

Յետադարձ հայեացք մը «Բագին» Գրականութեան եւ Արուեստի ամսագրին անցուցած 50 տարիներուն վրայ կը նշանակէ ուժ տալ մեր յիշողութեան, կարենալ պատկերացնելու համար անսակարկ նուիրումը այս ամսագրի հիմնադիրներուն, որոնք ոչինչ խնայեցին. որպէսզի «Բագին» մնայ պատնէշի վրայ:

Ու մնաց: Երեք սերունդէն մինչեւ նորընծայ գրիչ շարժողը ունէին եւ ունին անշուշտ մէկ նպատակ եւ մէկ տեսիլք: Պահել հայ գիրը, հայ գրականութիւնը, ազնիւ խօսքի ու մտորումի խորհուրդը վասն վաղուան հաւատքին:

50 տարիները կէս դարու հեւք ու ոգեւորութիւն կը յիշեցնեն: Ամսագրին հիմնադիրները կը հաւատային իրենց նախաձեռնութեան: Կը հաւատային, որ Սփիւռքի մշակութային կեանքը պէտք էր ընթանար ոսկեդարու տեսիլքով, որով միայն կարելի պիտի ըլլար պահել ու պահպանել հայութեան ինքնութիւնը, յստակ դիմագիծը: Լեզուն էր պայմանաւորուած ուժը: Անոնք գիտէին,թէ առանց լեզուի եւ անոր զօրութեան կարելի պիտի չըլլար ունենալ դպրոց ու գրականութիւն, պատմութիւն եւ թատրոն, բանաստեղծութիւն եւ երգ, մէկ խօսքով՝ պիտի կորսնցնէինք մենք մեզ դէպի կորուստ ու ձուլում յառաջանալով:

Այսօր համաշխարհայնացման տեսաերից է պարզուած մեր աչքերուն: «Մեծ ձուկերը կը կլլեն փոքր ձուկերը» ասացուածքը ծանրօրէն կը բարդուի մեր ուսերուն, ընկճելու եւ խոնարհեցնելու համար մեզ: Փրկութիւնը միայն մեր գիրն ու գիրքն է, մեր ինքնութեան ծածանող դրօշը, մաքրամաքուր երանգներով:

Այսօր պահն է յիշելու մեր երախտաւոր սերունդը, որ մեզի յանձնեց «Բագին»ը, որպէսզի մենք ալ մեր կարգին զայն փոխանցենք նորագիրներու: Նոր օրերու արտառոց երեւոյթներու դիմաց յուսահատիլը անկումի կ'առաջնորդէ, հետեւաբար պէտք է կառչիլ արմատներուն: Եթէ ծաղկուն ծառէն քանի մը տերեւ դեղնի եւ թափի, հարկ է զօրացնել արմատը, որ խրած է հայաքոյն հողին մէջ, ուրկէ կարելի չէ արմատախիլ ընել զայն:

Յողը, արմատը, լեզուն եւ գիրը: Կարելի՞ է մոռնալ Մեսրոպ Մաշտոցը, ուրանալ զայն, մոռնալ սեփականը...

* * *

1960 թուականի առաջին տարիները բախտաբեր եղան սփիւռքահայ գրականութեան ծաղկումին: Լիբանանի մէջ ստեղծուած գրական նորութիւն մը նկատուեցաւ նոր ամսագրին լոյս ընծայումը: Նախաձեռնող դէմքերն էին Կարօ Սասունի, Եդուարդ Պօյաճեան, Պօղոս Սնապեան, Յարութիւն Գազանճեան /Գեղարդ/ Տոքթ. Բաբգէն Փափազեան եւ այլ մտաւորական-գրողներ: Պէյրութ մայրաքաղաքի մէկ թաղին մէջ վարձուեցաւ յարկաբաժին մը, ուր կը համախմբուէին գրասէր երիտասարդներ, որոնք իրենց նախափորձերը կը կատարէին: Պօղոս Սնապեան, իբրեւ գրականութեան եւ հայոց լեզուի ուսուցիչ ու դասախօս, իր շուրջ համախմբած էր

digitised by A.R.A.R.@

խումբ մը իր շնորհալի աշակերտներէն, զանոնք կը քաջալերէր, որպէսզի ստեղծագործեն: Շաբաթական յատուկ պահեր որոշուած էին գրական հանդիպումներու, նորեկներու նոր գրութիւնները կ'ընթերցէին եւ նշումներ կը կատարէին: Գնահատական կամ ուղղիչ նշմարներ օգտակար կ'ըլլային նորազարթ երիտասարդին կամ երիտասարդուհիին՝ իր ճիշդ ուղղութիւնը որոնելու եւ գտնելու: Անուններ կարելի է տալ այդ թուականներէն.

Յարութիւն Պէրպէրեան, որ որդեգրեց ընդհանրապէս բանաստեղծութեան մարզը եւ որ մինչեւ օրս կը շարունակէ արտադրել Գանատայի մէջ, հաւատարիմ իր սկզբունքին եւ ներշնչումներուն:

Նազ Տէր Սարգիսեան, որ յայտնաբերեց, թէ շնորհալի արձակագիր մըն է: Ան ստորագրեց պատմուածքներ «Բագին»ի մէջ: Լիբանանէն Գալիֆորնիա տեղափոխուելով շարունակեց մնալ հայ մամուլի աշխատակից, ստեղծագործեց, բայց վերջին տարիներուն իր անունը չենք կարդար յաճախակի երեւումով:

Քնար Ճինպաշեան-Սէֆէրեան: Նոյնպէս շնորհալի գրիչ մըն էր, գրեց պատմուածքներ, այսուհանդերձ ամուսնական իր պարտաւորութիւնները արգելք հանդիսացան շարունակելու իր շատ սիրած գրականութիւնը:

Էլօ Սարաճեան-Յերկելեան: Բանաստեղծութեամբ սկսաւ արտայայտել գրական իր ներշնչումները: Եղաւ «Բագին»ի աշխատակից, ապա լոյս ընծայեց բանաստեղծական ժողովածուներ: Ան չլքեց գրիչը, պարբերաբար կը ստորագրէ մեր մամուլին մէջ, նոյն ատեն լոյս ընծայելով բանաստեղծութիւններու նոր գիրքեր:

Պետիկ Յերկելեան /Յերեան/, վաղամեռիկ տաղանդաւոր բանաստեղծ, որ լոյս ընծայեց չափածոյ եւ արձակ գործեր: Կ'աշխատակցէր նաեւ «Ազդակ»ի: Ինքնուրոյն եւ նոյն ատեն գրականութեան տենդով տարուած ստեղծագործ հոգի մը եղաւ ան: Ափսոս սակայն, որ ճակատագիրը եղաւ դաժան եւ զայն խլեց իր տարերքէն, հայ գրականութեան անդաստանէն: Իր յիշատակը կը մնայ վառ:

Ազնիւ Գարալէքեան, Պօղոս Սնապեանի աշակերտուհիներէն, ունեցաւ խանդավառութիւն, լոյս ընծայեց նորարար ոճով քերթուածներու գրքոյկ մը: Իր ուսուցիչը քաջալերեց զինք, բայց ամուսնական-ընտանեկան պարտաւորութիւնները անջատեցին զինք մասամբ իր սիրած գրականութենէն:

Սկզբնական օրերու յիշեալ խմբակէն բացի, հետագային Համազգայինի Հայագիտական Բարձրագոյն Հիմնարկի աշակերտած ուսանողներ ոգեւորուեցան գրականութեամբ, շարունակեցին գրականութեան ուղին, քաջալերանքով իրենց ուսուցիչին, ստեղծագործեցին երկեր: Անոնց պատմուածքները տպուեցան «Բագին» ամսագրի մէջ: Այս խմբակէն կրնանք յիշել անունները Սալբի Թաշճեան-Քիւրքճեանի, որ լոյս ընծայեց նաեւ գիրքեր: Նորա Բարսեղեան, որ կը կատարէ «Ազդակ» օրաթերթի խմբագրի իր պաշտօնը, գրելով լիբանանեան կեանքէն քաղուած յօդուածներ եւ մեր գաղութին մէջ կատարուած ձեռնարկներու անցուդարձներ: Նոյն ատեն ան կը կատարէ խմբագրական իրագործումներ, պարբերաթերթեր կամ գիրքեր խմբագրելով:

Պէթի Փանոսեան-Տէր Սարգիսեան, որ փայլակնային երեւում մը ունեցաւ «Բագին»ի էջերուն, ապա անցաւ «Ազդակ»ի խմբագրատուն, ուր եւ առաւելաբար կա-

digitised by A.R.A.R.@

տարեց թարգմանական աշխատանքներ: Ան եւս ամուսնացաւ եւ մեկնեցաւ Յայաստան, ինքնաբերաբար խզելով իր կապը լիբանանահայ գրական կամ մամուլի աշխատանքներէն:

Վստահ ենք, որ եթէ շարունակուէր Յամազգայինի Յայագիտական Բարձրագոյն ամբիոնի ընթացքը, պիտի շարունակուէր նաեւ նոր հունձքերու «արտադրութիւնը»:

Լիբանանահայ գրողներ յարատեւօրէն իրենց մասնակցութիւնը բերին «Բագին» ամսագրին: Երէց գրողներու շարքին, ինչպէս՝ Ժիրայր Աթթարեան, Մ. Իշխան, Գեղարդ, Ե. Պօյաճեան, Պ. Սնապեան, Տոքթ. Փափազեան, ապա իրենց աշխատակցութիւնը բերին Սարգիս Կիրակոսեան, Շահանդուխտ, Շուշիկ Տասնապետեան, Յակոբ Մանուկեան, Փանոս Ճերանեան, Սեդա Գրիգորեան, որ շրջան մը ստանձնեց «Բագին»ի փոխ խմբագրի պաշտօնը: Յիշենք նաեւ, որ մօտ տասնամեակէ մը ի վեր «Բագին»ի խմբագրապետութիւնը ստանձնած է Յակոբ Պալեան, որ ոգի ի բռին կ՛աշխատի ամսագրի տարածումը ընդլայնելու, նաեւ իր գրական եւ թարգմանչական երկերով կը ծաղկեցնէ «Բագին»ի էջերը: Ան ունի յատուկ գրական-մշակութային քաղաքականութիւն. տեղ կու տայ նոր անուններու, նորարարներու ստեղծագործութիւններուն, ընթերցողին ձգելով անոնց գնահատականը կատարելու պարտականութիւնը:

Նոր ծիլերու յուսատու յայտնութեամբ մեր գրականութիւնը պիտի ունենայ նոր ծաղկում, նոր օրերու լոյսով պայծառացած:

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Իւրաքանչիւր անձ կ'ունենայ իր յիշողութիւնը մանկութեան թէ պատանութեան տարիներէն: Այդ յիշողութեան առընթեր կ'ունենայ նաեւ իր հակումը, ճաշակը, սէրը հանդէպ այս կամ այն ասպարէզին, մշակութային անդաստանի մէջ: Իմ սէրս հակած է դէպի գրականութիւն: Մանուկ թէ պարման տարիներէն ընթերցանութիւնը գրաւած, առինքնած է զիս, հետեւաբար ունեցած եմ հետաքրքրութիւն գրողներու, բանաստեղծներու նկատմամբ:

1950ական թուականներուն, Խաչվերացի տօնին, ընտանեօք գացինք Այնճար, ուր կ'երթայի առաջին անգամ ըլլալով: Ինծմէ քանի մը տարիով մեծ եղբայրս քովս էր, ան մօտեցաւ եւ ականջիս փսփսաց խորհրդաւոր շշուկով, ցոյց տալով մարդ մը.

- Այս մարդը կը տեսնէ՞ս, Եղուարդ Պօյաճեանն է եղեր, բանաստեղծ...

Եղբօրս մատնացոյց ըրած անձին ես ալ նայեցայ լրջութեամբ: Մեզի այնպէս թուեցաւ, թէ հայոց պատմութեան խորերուն եկած մատենագրի մը կը ծանօթանայինք: Այս սէրն ու հետաքրքրութիւնը մեզի ներշնչած էր ընթերցանութիւնը, որ մեր ընտանիքէն ներս թարմ հաց ուտելու կը նմանէր...

«Բագին» եղաւ մեր երկրորդ դպրոցը, օրաթերթերու կարգավիճակին բարձրագոյն դասարանը: Գաղութը ունեցած էր իր «Ակօս» ամսագիրը Յամազգայինի «Նշան Փալանճեան» ճեմարանի հովանաւորութեամբ: Յոն եւս թրծուած էին նորածիլ գրիչներ, երէց ու վաստակաշատ գրողներու փաղանգը արժեւորող, դէպի ապագայ սլա-

digitised by A.R.A.R.@

ցող անունները թեւաւորող:

Երկիւղածութեամբ եւ խոնարհումով կը մտնէինք «Բագին»ի խմբագրատունէն ներս, մանաւորաբար գրական հանդիպումներու օրերուն, երբ հոն կը համախմբուէին խմբագիրները, ամսագրին վարչական պատասխանատուները: Կը հետեւէի զրոյցներուն, թելադրանքներուն, գրականութեան ճանապարհը պայծառացնող ուղղութիւններուն:

Օր մը անակնկալ դասաւորումով առիթը ունեցայ հանդիպելու բանաստեղծ եւ արձակագիր Եդուարդ Պոյաճեանի: Յիշեցի տասնամեակներ առաջ Այնճարի տօնակատարութեան եղբօրս մատնացոյց ըրած անձնաւորութիւնը: Կարծես մարգարէ մը եղած ըլլար ան, քանի որ եղբօրս յարգալիր վերաբերումը նման մտածում մը եւ պատկերացում մը կը ներշնչէր:

Առիթը՝ իմ մէկ գրութեանս մասին իր կարծիքը եւ արժեւորումը իմանալն էր: 1961 թուականն էր, երբ Թէքէեան Մշակութային Միութիւնը յայտարարած էր մրցանք Մեսրոպ Մաշտոցի հնարքին՝ հայոց գիրերու գիւտի 1560ամեակին առիթով: Յայտարարուած էր ներկայացնել վէպ կամ վիպակ, պատմուածք կամ բանաստեղծութիւն, երաժշտական յօրինում մը կամ գեղանկար, քանդակ մը: Հետաքրքրական գտայ յայտարարութիւնը, ուզեցի գրել վէպ մը Մաշտոցի մասին: Ապաւինած էի հայերէն լեզուի ծանօթութեանս, նաեւ՝ գիտութեանս՝ Համազգայինի «Նշան Փալանճեան» Ճեմարանի հայագիտական ուսմանս: Ամիսներ տեւած աշխատանքներս աւարտած նկատելով, ուզեցի գրագէտի մը կարծիքը ստանալ, երկիս մասին գնահատական մը իմանալու նպատակով: Դիմեցի եղբօրս բարեկամ, ճեմարանաւարտ եւ ուսուցիչ Յակոբ Ժամկոչեանի: Ան առանց կարդալու գիրս՝ ըսաւ.

- Լաւ է որ երթաս Եդուարդ Պոյաճեանի մօտ եւ անոր կարծիքը իմանաս:

Նախ զարմացայ նման թելադրութեան մը համար, որովհետեւ կը կարծէի, որ ինք եւս կրնար տեսակէտ մը տալ գրութեանս վերաբերեալ: Այսուհանդերձ, ան կը փափաքէր, որ գրագէտ-բանաստեղծ մը տար վճիռը տուեալ գրութեան:

Առանց ժամանակ կորսնցնելու, յետմիջօրէ մը գացի «Բագին»ի խմբագրատուն, ուր եւ գտայ Եդուարդ Պոյաճեանը առանձին, գրասեղանին դիմաց: Բացատրութիւններ տուի, տետրակս յանձնեցի իրեն, մեքենագրուած 50-60 էջ: Սկսաւ կարդալ, քանի մը էջ դարձուց, վեր-վար նայեցաւ, մինչ ես կը սպասէի մտահոգ, թէ ի՞նչ արդիւնք պիտի տար: Պահ մը ետք նայուածքը ինծի ուղղելով ըսաւ չոր շեշտով.

- Մթնոլորտ չկայ... Պէտք է մթնոլորտ ստեղծես:

Լուռ մնացի, մտածելով ՄԹՆՈԼՈՐՏ բառին իմաստին մասին: Ի՞նչ էր արդեօք մթնոլորտը: Մեսրոպ Մաշտոցի կենսագիր Կորիւնը կարդացեր էի քանի մը անգամ: Կարդացած էի նաեւ միւս մատենագիրները հինգերորդ դարու Հայաստանի մէջ տիրող քաղաքական, կրօնական եւ մշակութային կեանքին իրազեկ դառնալու համար: Բայց այս ինծի անծանօթ «մթնոլորտ»ը շփոթեցուց զիս:

- Անգամ մը եւս անցիր այս վէպին վրայէն,- ըսաւ ան:

Վէպը անուանած էի «Հացեկացէն Կու գամ»: Ե. Պոյաճեան զգաց անտրամադիր կեցուածքս, աւելցուց.

digitised by A.R.A.R.@

- Մի՛ կարծեր որ անպէտք գրութիւն մըն է, որքան որ զգացի, նոր մշակումի կը կարօտի: Հիմա մի՛ մտահոգուիր, թելադրանքիս հետեւէ եւ կը յաջողիս:
- Մրցումի պիտի ներկայանամ, պարոն Պօյաճեան,- ըսի տրտմած ու մտահոգ:
- Ճիշդ անոր համար ալ ճիգ մը եւս պէտք է ընես, - ըսաւ գրագէտը, ու ես բաժնուեցայ գրասենեակէն տրտմաթախիծ տրամադրութեամբ:

Չյուսահատեցայ: Երկար մտածեցի «մթնոլորտ» բառին մասին, որ գրականութեան մէջ կարեւոր արժէք մը կը ներկայացնէ ուրեմն, կրկնեցի մտովի:

Գրութիւնս վերամշակեցի, շաբաթներ տեւեց այս չարչարանքս, բայց զգացի, որ բան մը փոխուեցաւ: Մթնոլորտ բառին իմաստին թափանցեցի, որ կը նշանակէր քիչ մը ոգեւորութիւն, քիչ մը իրապաշտ զգայնութիւն, քիչ մը հիւմըր եւ քիչ մըն ալ անկեղծութիւն: Անոնց գումարով կարելի էր մթնոլորտ մը ստեղծել մտածեցի եւ մասնակցեցայ մրցումին:

1962 թուական: Հայրենի բանաստեղծուհի Սիլվա Կապուտիկեան այցելած էր Լիբանան, Թէքէեան Մշակութային Միութեան հրաւէրով: «Սինեմա Քափիթոլ»ի ընդարձակ սրահը լեցուած էր հանդիսականներով: Պիտի յայտարարուէր Մեսրոպ Մաշտոցի Գիրերու Գիւտի 1560ամեակին նուիրուած մրցանքին արդիւնքները: Վէպի բաժնին մէջ անունս յայտարարուեցաւ իբրեւ մրցանակակիր: Ուրախութիւնս մեծ եղաւ, յիշեցի Եդուարդ Պօյաճեանը եւ իր հեղինակաւոր խօսքը. «Մթնոլորտ չկայ»ն...

Յաղթանակս կը պարտէի «Բագին»ի խմբագրատան անմոռանալի մթնոլորտին:

* * *

«Բագին» ուղիղ քառասուն տարի շնչեց ու բարգաւաճեցաւ: Հիմնադիրներուն մեծ մասը հեռացաւ այս աշխարհէն: Պատասխանատու խմբագրի պաշտօնը մնաց Պօղոս Սնապեանի ուսերուն, որ 40 տարիներու իբրեւ խմբագիր իր ծառայութեան համար մեծարուեցաւ պաշտօնապէս, արժանաւոր կերպով:

Ներկայիս «Բագին» կը շարունակէ իր ընթացքը, բայց ոչ ամսական դրութեամբ, այլ՝ եռամսեայ լոյս ընծայումով: Ինչպէս նախկին օրերուն, սփիւռքահայ գրողներու շարքին կը տպուին նաեւ հայրենի գրողներու երկերը՝ բանաստեղծութիւն, արձակ թէ պատմագիտական կամ յուշագրական երկեր:

Նոր օրերուն «Բագին» իր էջերը բացած է սկսնակներու, որոնք պիտի աճին եւ մշակուին իրենց նորարար գրիչով, նաեւ իրենց հայեացքով ետեւ նայելով, որպէսզի ծանօթանան անցեալէն եկած գրական ժառանգութեան, կերտեն ներկան, ողջունելու համար հայ միտքի ապագան, ամենայն արժանաւորութեամբ:

«Բագին» ուխտավայրն է սփիւռքահայ գրականութեան անդաստանին:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ

Մայիս, 2011

digitisec by A.R.A.R.@

ՄՈՎՍԷՍ ՀԵՐԿԷԼԵԱՆ-ԾԻՐԱՆԻ

«ԲԱԳԻՆ»Ի ԹԱՓԱՆՑՈՒՄԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ՝ ԼՈՒՍԱՄՈՒՏ ՏԱՐԲԵՐ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐՈՒ

Մեր վերջին հարիւր տարիներու պատմութիւնը դեռ ամբողջական գնահատման չէ ենթարկուած: Նոր սերունդ մը պիտի գայ եւ հեռաւորութեան ընձեռած անաչառութեամբ պիտի արձանագրէ եւ գնահատէ:

«ԲԱԳԻՆ»ի 50-ամեակը առիթ էր որոշ բաներ լսելու, խորհրդապահական քողը վերցնելով: Մանակի թուացող երեւոյթի մը մասին հատուկենտ տեղեկութիւններ ունին մեզմէ շատեր, քաղուած հանդիպումներէ եւ զրոյցներէ:

Այս յօբելեանը թելադրեց սեփական անցեալի մասին յուշեր վերակենդանացնել, արդէն անցեալ դարձած ժամանակաշրջանի մը ինքնատիպ նախաձեռնութիւններուն անդրադառնալու:

Երբ «երկաթէ վարագոյր»ի ետին կը գտնուէր «խորհրդային» կարգերով Հայաստանի Հանրապետութիւնը, անընդունելիներ եւ անընդունելի գաղափարներ կային: Բայց անոնք հոգեկան սնունդն են ժողովուրդներու հարազատ մտաւորականութեան:

Խորհրդային աշխարհին մէջ կար ազատութիւններու սահմանափակում: Կար արգիլուած գրականութիւն, որ բնական կրողն է գաղափարներու: Որքան ալ անթափանց ըլլան սահմանները, գափափարները միշտ ալ գտած են ճամբաներ, սահմաններէն միւս կողմ անցնելու: Ժողովուրդներու դէպի ազատութիւն երթի պատմութիւնը այդպէս գրուած է:

«ԲԱԳԻՆ», իր դաւանած սկզբունքներով եւ ազգային նկարագրով, արգիլուած գրականութիւն էր խորհրդային իշխանութեան կողմէ: Ինչպէ՞ս ան հասած է հայ մտաւորականութեան, տանելով տարբեր խօսք եւ միտք, արժէքներ եւ գաղափարներ:

Այդքան ալ հին չէ այդ պատմութիւնը: Արուեստաբան Մովսէս Հերկելեան, այդ օրերուն ուսանող, «ընդյատակեայ» աշխատանք կատարած է: Իր վկայութիւնը, ի հարկէ ոչ-ամբողջական զրոյցի սահմաններուն մէջ, միայն ընդհանուր գաղափար մը կրնայ տալ կատարուած աշխատանքի եւ «անուններ»ու մասին:

Թէ ի՛նչ պայմաններու մէջ «ԲԱԳԻՆ» մուտք գործած է Խորհրդային Միութիւն, ո՞ր թուականէն սկսեալ եւ ինչո՛ւ, Մովսէս Հերկելեան կը պատմէ: Յուշեր, անուններ, դրուագներ գիրար կը հրմշտկեն:

«1971-ին, Հ.Յ.Դ. Բիւրոյի որոշումով, հեռացայ Զղարթայի (Լիբանան) ուսումնարանէն, ուր ճարտարարուեստական գծագրութեան կը հետեւէի: Պիտի երթայի հայագիտութեան հետեւելու: Գացի: Թելադրուած էր կապեր ստեղծել: Տրուած էր Ռաֆայէլ Իշխանեանի անունը, որ գանձ մը գտածի պէս գիս ծանօթացուց Վազգէն Մանուկեանի (հետագային վերանկախացած Հայաստանի Հանրապետութեան վարչապետ): Կը փորձէինք տանիլ «ԲԱԳԻՆ»ի, «Ազդակ Շաբաթօրեակ»ի որոշ թիւեր եւ ազգային եւ յեղափոխական գրականութիւն: Այս ընելու հա-

digitised by A.R.A.R.@

մար կ՚անցնէինք որոշ ճամբաներէ, նոյնիսկ Մոսկուայի ՚Օտեսայի, որոշ հասցէներով»:

Սահմանափակ թիւով հասնող այդ հրատարակութիւնները որո՞նց ուղղուած կ՚ըլլային եւ ինչպէ՞ս կ՚ընդունուէին, երբ կը հարցուի, Մովսէս Հէրկէլեան կը բացատրէ.

«Յատուկ որոշում կար «ԲԱԳԻՆ»ը տարածելու երիտասարդ ազգայնական խմբաւորումներու եւ մտաւորականութեան շրջանակներուն մէջ: Ինծի ըսուած էր, որ անոնց եւ Պօղոս Սնապեանի միջեւ կապ հաստատեմ, Պօղոս Սնապեանը ծանօթացնեմ եւ վարկը բարձրացնեմ լուչս անոնց: Պօղոս Սնապեանը լաւապէս կատարեց այդ օրերուն իրմէ պահանջուածը եւ ակնկալութիւնները, եւ ընդհանրապէս բոլորս մեր պարտականութիւնը կատարեցինք, որպէսզի հայրենի մտաւորականութիւնը լուսաբանուի եւ տեղեակ ըլլայ: Այդ օրերուն էր, որ «ԲԱԳԻՆ»ի էջերէն Պօղոս Սնապեան սոսկալի հայածանքները կոչեց «երկրորդ եղեռն», եւ այդ բնորոշումը ըստ արժանւոյն չէ գնահատուած մինչեւ այսօր: Բոլորին անձնապէս ես չէի տար «Բագին»ները եւ կողմնակի ճամբաներով կը հասցնէինք: Ոմանց ուղղակի կու տայի «ԲԱԳԻՆ»ը, ինչպէս Պետրոս Այնթապեանին, որուն եղբօրորդին՝ Մացակը՝ կ՚օգնէր ցրուումին, ուղղակի կը հասցնէի Սօս Սարգսեանին, Ռաֆայէլ Իշխանեանին, Ալպերթ Կոստանեանին, Հրանտ Մաթեւոսեանին, Աննա Պետրոսեանին, Ալպերդ Կոստանեանին, Յակոբ Յակոբեանին, Սէյրան Խաթլանճեանին՚այլն: «ԲԱԳԻՆ» կը գրուէր կարգ մը դասախօսներու,գրողներու՝ այլ մտաւորականներու դարակներու կամ գզրոցներուն մէջ «կարդա՛ եւ փոխանցի՛ր» նշանաբանով: Քիչեր գիտէին որ հրատարակութիւնները փոխադրողը ես էի. Արգիլուած էր ուսանող՚ կամ Վազգեն Մանուկեանի նման ընդհատակեայ քաղաքականութեամբ զբաղուող ընկերներու «ԲԱԳԻՆ» տալ, որպէսզի գործը չխանգարուէր»:

Մովսէս Հէրկէլեան շատ պատմելիք ունէր, բաներ որոնք հաւանօրէն երբեք պիտի չգրուին: Հետաքրքրական պիտի ըլլար գիտնալ, որ «ԲԱԳԻՆ»ը մտաւորականութեան քաղաքական մտածողութեան ի՞նչ նպաստ կը բերէր: Կը շարունակէ պատմել.

«Խորհրդային Միութեան մէջ պատահած խնդիրներուն կը տեղեկանային նաեւ «ԲԱԳԻՆ»էն. Հայաստան դաշնակցական մամուլ չէր մտներ: «Զարթօնք» եւ «Արարատ» կը ստանային, բայց անոնք կը գրաքննուէին եւ կարգ մը թիւեր կը վերցուէին: Այդ շրջանի մտաւորականութեան յոյսը Դաշնակցութիւնն էր, որ տէր կը համարուէր հայոց ազգային քաղականութեան եւ որ այդ ուժը արհամարհելի չէր: Այդպէս կը մտածէին, օրինակ, Համօ Սահեան, Վարդգէս Պետրոսեան, Սերօ Խանզադեան, Ալպերդ Կոստանեան, Ռազմիկ Դաւոյեան եւ շատ շատեր: Դաշնակցութիւնը խորհուրդ էր եւ այդ պատճառով աւելին կը սպասուէր»:

Այս աշխատանքը, որուն մասին ամբողջական պատկեր կարելի չէ տալ, օգտակար եղա՞ւ սփիւռքը հասցնելու, երբ կը հարցուի, Մովսէս Հէրկէլեան կ՚ըսէ.

«Պէտք է անվարան նշել որ «ԲԱԳԻՆ»ի ճամբով մտաւորականութիւնը կը ծանօթանար սփիւռքի գրականութեան, բայց նաեւ խորհրդային այլախոհներու, ինչպէս Սոլժենիցինի, Սախարովի: «ԲԱԳԻՆ»ը դուրսի աշխարհին վրայ բացուած պատուհան էր: Մտաւորականներէն շատեր յօդուածի նիւթեր կը զրկէին, կ՚ուզէին որ այդ նիւթերուն մասին գրուէր: Ոմանք Դաշնակցութեան դէմ կը գրէին, որպէսզի կարենան անոր կարծիքը մէջբերել: Պօղոս Սնապեանի դէմ գրուածներուն մէջ այս ձեւի արտայայտութիւններ կան: Ես նիւթեր կը բերէի, բայց նաեւ կարգ մը նիւթեր եւ տեղեկութիւններ անգիր կը սորվէի եւ կը տեղեկացնէի:Օրինակի համար եթէ կ՚ուզէին որ աթոմակայանի՚ կամ այլ յատուկ նիւքերու մասին նիւթերուն մասին

digitised by A.R.A.R.@

գրուի կարեւոր տեղեկութիւնները իրենք կը փոխանցէին ինծի որոնց մէկ մասը կը տրամադրէի «Ազդակ Շաբաթօրեակ»ին: Օրինակի համար, Ղարաբաղի Ազրպէյճանի կցման վերաբերող գաղտնի բոլոր արձանագրութիւններու միքրոֆիլմերը բերած եմ Ռազմիկ Դաւոյեանի եւ Ռաֆայէլ Իշխանեանի օգնութեամբ եւ թարգմանութեամբ»:

Հետաքրքրական էր գիտնալ, թէ անկախ այս հաստատուած մտաւորականներէն, երիտասարդները ինչպէ՞ս ընդունած են եւ քայլ պահած: Մովսէս Հերկէլեան կը յիշէ անուններ.

«Այդ երիտասարդները բազմաթիւ էին, տաղանդաւորներ: Առանց ամբողջական ըլլալու յիշեմ անուններ. Ալեքսանդր Թոփչեանը, Վաղարշակ Սյուզիկ Ջիլոյեանը, Դաւիթ Ցովհաննէսը, Հենրիկ Էդոյեանը, Արտեմ Յարութիւնեանը, Յակոբ Մովսէսը: Ասոնք նորարներ էին, սովետի հասկացողութեամբ: «ԲԱԳԻՆ»ը այս բոլորը քաջալերեց, ծանօթացուց: Երբ «ԲԱԳԻՆ» իրենց մասին կը գրէր, անոնք գոհ կ՚ըլլային, որովհետ՝ իրենց համար վարկ էր. Հակառակ իրենց ազգային գիծին, այս երիտասարդներու նորարարական ձգտումներուն կը հակադրուէին Ռազմիկ Դաւոյեանը, Վահագն Դաւթեանը, ՚ ուրիշներ: «ԲԱԳԻՆ» կողմնակից էր նորերու առողջ ըմբռնումներուն ու իսկական օժտուածներուն: Ոմանք «ԲԱԳԻՆ»ի ցրուումին որպէս արդիւնք, չատեր ուղղակի կապ հաստատեցին Պօղոս Սնապեանի հետ: Բացի ազգային հարցերէ, «ԲԱԳԻՆ»ի հետ Հայաստան կը մտնէր նաեւ արեւմտահայ եւ յեղափոխական գրականութիւն. Յակոբ Օշական, Համաստեղ (Ապիտակ Ձիաւորը), Արամ Մանուկեան, Գարեգին Նժդեհ, Ռուբէնի յուշերը: Անոնք թէեւ նմանօրինակ գիրքերը ուղղակի կը յափէին ու կը փոխանցէին իրարու սակայն շատեր արեւմտահայ բանաստեղծ Ինտրան կամ Տեմիրճիպաշեանը ընկալելու դժուարութիւն կ՚ունենային, բայց կ՚ընդունէին Շահան Շահնուրը, Վազգէն Շուշանեանը, Մնձուրին եւայլն: Մտաւորականութեան խաւ մը կար, որ կ՚ըսէր թէ «հոս է գրականութիւնը»: Կ՚ափսոսամ որ անկախութիւնը որակ չբերաւ գրականութեան: Սովետի ժամանակ ճնշում կար, բայց կար նաեւ դիմադրութիւն: Համայնավարները այդ պայքարը չէին կրնար խանգարել եւ կարգ մը առաջնակարգ դէմքեր նոյնիսկ կը խրախուսէին, ինչպէս Ջոն Կիրակոսեան եւ Ալեքսան Կիրակոսեան: Հիմա օտար միջակոյթներ անարգել կը թափանցեն Հայաստան. Սովետի ժամանակ ազգայնական ուժերը կը պայքարէին ազգային գետնի վրայ: Պիտի նախընտրէի այդ օրերու պայքարը, քան մեր օրերու ապազգային ողողումը: Հիմա ազատութիւնը կը բռնաբարուի ի վնաս ազգին եւ երբեմն կը չարաչահուի նոյնիսկ: Անկախութիւնը ստեղծուած ազգային պայմանները տակաւին ըստ արժանւոյն չկրցաւ գնահատել եւ արժեւորել»:

Մովսէս Հերկէլեան այգ օրերուն կատարուած ընդյատակի աշխատանքի մասին տեղեկութիւններու շտեմարան է, հաւանօրէն, եթէ իր յուշերու կարկինը լայն բանայ, կրնայ բացայայտել այլապէս լուսաբանող մանրամասնութիւններ, որոնք օգտակար կ՚ըլլան մեր պատմութեան առարկայական ըմբռնումին եւ մեկնաբանութեան, հիմա որ կիրքերը հանդարտած են:

«ԲԱԳԻՆ» իր յիշուած նախաձեռնութիւններով, ցոյց տուած է, ինչպէս ընդունուած է Արեւմուտքի մէջ, որ գրականութիւնը չեզոք չէ, ան նաեւ յանձնառութիւն է, պատասխանատուութիւն ստանձնող, ֆրանսերէն կ՚ըսեն militant, բառարանը կ՚ըսէ «գինուորեալ», որ բառի արդի իմաստը չի տար:

«Բ.»

12 Դեկտեմբեր 2012

digitised by A.R.A.R.@

ՅՊՈՒՄՆԵՐՈՎ ԽՄԲԱԳՐՈՒԱԾ ՕՐԻՆԱԿ

ՊԱՐԶՈՒԹԵԱՄԲ՝ ՍՐՏԻ ԽՕՍՔ «ԲԱԳԻՆ»Ի 50-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ

Ես ուրախ եմ որ այսօր հանդիպեցի Մովսէսին: Խորհրդային տարիներին մենք լաւ ընկերներ ենք եղել, յաճախ հանդիպել ենք, մանաւանդ Նշանաւոր քանդակագործ Ռ. Դաւոյեանի տանը, որտեղ Մովսէսը սքանչելի հիւր էր, եւ լաւ յիշտակներ ունեմ Մովսէսից, քանի որ ես Ռազմիկի հարեւանն էի, եւ ինքը գալիս էր Ռազմիկի մօտ, եւ ես էլ էի իջնում եւ հանդիպել ենք իրարու միշտ: Դժբախտաբար տարիներ են անցել, Մովսէս ապրում է Բէյրութում, ունի իր գործը, որ կապուած է արուեստի հետ:

Այն տարիներին ես առիթը ունեցայ իմանալու «ԲԱԳԻՆ» ամսագրի մասին եւ առիթ ունեցայ կարդալու եւ շատ ուրախացայ, սիրեցի: Այն ժամանակ ԲԱԳԻՆի խմբագիրը Պօղոս Սնապեանն էր, շատ համակրելի եւ շատ կարող մի անձնաւորութիւն:

Բոլոր այն «ԲԱԳԻՆ»ները, որոնք ես առիթ եմ ունեցել կարդալու, ինծի պատճառել են մեծ գոհունակութիւն, ուրախութիւն եւ հաճոյք, քանի որ ես շատ եմ սիրում հայոց լեզուն, գեղեցիկ հայերէնը, այնպէս որ այսօր կրնամ ըսել, որ երկար տարիներէ ի վեր, Անկախութիւնից յետոյ առիթ չեմ ունեցել կարդալու «ԲԱԳԻՆ»:

Այստեղ կ'ուզեմ նշել, որ Մովսէսը, որ ինձ «ԲԱԳԻՆ»ներ էր բերում, ինձ համար մեծ ուրախութիւն էր: Այսօր իմացայ որ այս տարի «ԲԱԳԻՆ»ի հիմնադրման 50-ամեակն է: Այդ առիթով կ'ուզեմ շնորհաւորել «ԲԱԳԻՆ»ի ողջ անձնակազմը: Հիմա իմանում եմ որ «ԲԱԳԻՆ»ի խմբագիրն է Յակոբ Պալեանը, ողջունում եմ եւ շնորհաւորում եմ «ԲԱԳԻՆ»ի 50-ամեակը եւ մաղթում եմ, որ Յակոբ Պալեանը երկար տարիներ շարունակէ իր կարեւոր առաքելութիւնը, ծառայելու հայ մշակոյթին եւ լեզուին, ի փառս հայ գրականութեան եւ հայ ժողովրդին:

ՅԱԿՈԲ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

7/8/2012

Յ.Գ. Նաեւ այսօր կ'ուզեմ նշել որ Մովսէսի հետ ինձ հիւր են իմ նկարիչ ընկերներս. Սուրէն Ոսկանեան, Վահան Ռումէլեան, Դաւիթ Դաւթեան, Վահրամ Դաւթեան, որոնց հետ լաւ ժամանակ ենք անցակացնում:

Բագին.- Երկտողը ստորագրած են նաեւ. Վահան Ռումէլեան, Վահրամ Դաւթեան, Դաւիթ Դագթեան, Սուրէն Ոսկանեան:

digitised by A.R.A.R.@

ՏԱՐԻՆԵՐ ԱՆՑ

Սեպտեմբերեան մի գեղեցիկ օր, բջջային հեռախօսիս վրայ մի զանգ է հնչում,վերցնում եմ, եւ ի՞նչ, մի ծանօթ ձայն, որ երկար տարիներ էր անցել չէի լսել: Հեռաձայնողը առաջարկեց հանդիպել, սիրով ընդունեցի հրաւէրը եւ գնացի: Մենք հանդիպեցինք, ողջագուրուեցինք, անցանք մօտակայ սրճարանը եւ տեղաւորուեցինք յարմարաւէտ բազկաթոռների մէջ: Եւ անմիջապէս մեզ մօտեցաւ մատուցողը: Պատուիրեցինք երկու սուրճ, որ մի քիչ հանդարտուենք:

Հանդիպումը ինձ համար շատ անակնկալ էր անշուշտ, բայց միեւնոյն ժամանակ շատ հաճելի, որովհետեւ հրաւիրողը իմ հայրենակից Մովսէս Հերկելեանն էր: Մինչ մենք կ'անցնէինք մեր հանդիպման բուն նիւթին, ես մտովի գնացի այն տարիները, այնքա՜ն հետաքրքրական եւ անմոռաց յիշատակների պահերը, յատկապէս ուսանողական տարիներին: Բնականաբար խօսքս մեր նիւթին հետ շատ անմիջական կապ ունի: Կապ ունի այնքանով, որքանով մեր թեմայի համար աղբիւր հանդիսացող կապն է, եւ այստեղ է որ պիտի ասեմ խօսքս Մովսէս Հերկելեանի մասին:

Մեր մտերմիկ զրոյցը գնալով հետաքրքրութիւնս աւելի բարձրացրեց, երբ Մովսէսը ասաց որ «Բագին» գրական հանդէսի յիսնամեակի կապակցութեամբ ուզում է, որ ես գրեմ իմ շատ սիրելի լուսահոգի հօրեղբօրս՝ Պետրոս Այնթապեանի մասին: Ինչ խօսք առաջարկը իր կողմից ինձ համար մեծ պատիւ էր: Դրանով անշուշտ ուզում էր նաեւ իր երախտագիտութիւնը յայտնել հօրեղբօրս, քանի որ երկար ժամանակ մտերիմ լինելով, լաւ ճանաչելով, քաջատեղեակ էր իր բնաւորութեանը, միշտ ասում էր թէ այս փոքրամարմին մարդու մէջ որքան թաքնուած գանձեր կան, գանձեր որոնք շատուշատ օգտակար կարող են լինել իւրաքանչիւր մարդու համար, առաւելապէս ուսանողի համար:

Հօրեղբայրս բնաւորութեամբ քարդ մարդ էր, բայց երբ կարողանում էիր ընտելանալ եւ հասկանալ, սկսում էիր կապուել եւ ուշադիր լսել: Լինելով շատ գրքասէր, ծանօթ էր եւրոպական գրականութեանը, հայ գրականութեանը եւ պատմութեանը, կարող էր պատասխանել իւրաքանչիւր հարցի, տալ դրանց մանրակրկիտ պատասխանները եւ մեկնաբանել:

1946 թուականին, ներգաղթի ժամանակ, հօրեղբայրս ոգեւորուած լինելով կոմունիստական գաղափարախօսութեամբ, մեծ ազդեցութիւն է ունեցել իր հարազատների եւ շրջապատի վրայ հայրենիք մեկնելու գործում: Միշտ եղել է արդարամիտ եւ սկզբունքային մարդ: Իր կենսագրական մանրամասնութիւններին շատ տեղեակ չեմ, բայց գիտեմ, որ իմ պապիս՝ Թովմաս Այնթապեանի առաջին կնոջից է, եւ կրթութիւն է ստացել Կիպրոսում, Մելգոնեան հաստատութիւնում, ամուրի էր, ընտանիք չէր կազմել, գուցէ դա էլ իր ճակատագիրն

digitised by A.R.A.R.@

էր: Ինքը եղաւ ինձ համար ծնող եւ կեանքի լաւագոյն ուսուցիչ, ոչ միայն իմ, այլ նաեւ շատերի: Սկզբնական շրջանում բազմաթիւ առաջարկութիւններ է ստանում որեւէ բուհում դասաւանդելու, բայց չգիտես ինչու մերժել է: Գուցէ դրա պատճառը իր բնաւորութեան գիծն է եղել, չգիտեմ, ինչն է:

Այդ ծանր ու դժուար տարիներին, մի կողմից մարդկանց հիասթափութիւնը, որի պակերացումները չունէին, որը անշուշտ իր հոգեբանական ազդեցութիւնը ունեցաւ, այդ թւում նաեւ հօրեղբօրս պատկերացումների՝ կոմունիստական գաղափարախօսութեան նկատմամբ:

Ես ծնուել եմ 1946 թուականին, Լիբանանի Անջար գիւղում: Դեռ ինը ամիսը չբոլորած, շատերի հետ, ներգաղթում ենք Սովետական Յայաստան: Սկզբում մեր ընտանիքը հաստատւում է Նոյեմբերեանի Բաղանիս գիւղում, որտեղ էլ ծնւում է իմ միջնեկ քոյրիկս: Շատ երկար չենք ապրում այնտեղ, ընտանիքս տեղափոխւում է Տաւուշի Այգեհովիտ գիւղը, որտեղ էլ կային մի քանի մուսալեռցի ընտանիքներ: Սկսեցի յաճախել գիւղի դպրոցը, որ բաւականին հեռու էր մեր տնից: Սովորեցի այդ դպրոցում մինչեւ 9րդ դասարանը: Մօրս առողջական վիճակի պատճառով մենք ստիպուած եղանք գալ Երեւան: Ընտանիքիս ծանր վիճակը ինձ ստիպեցին, որ ես պէտք է աշխատէի եւ ուսումս շարունակէի երեկոյեան դպրոցում: Ի հարկէ այդ ամէն շատ դժուար էր, ինչ խօսք ընտանիքի հոգսը, ուսումս, մօրս առողջական վիճակը, որը գնալով վատանում էր:

Շատ չանցաւ մայրս մահացաւ, հոգսերը աւելի շատացան, բայց կեանքը շարունակւում էր: Աւարտեցի դպրոցը եւ 1965 թուականին ընդունուեցի Երեւանի պետական համալսարանի բանասիրական, լեզու եւ գրականութիւն բաժինը:Յէնց այն ժամանակուանից էլ սկսուեց իմ եւ հօրեղբօրս կապը: Միշտ հետաքրքրւում էր իմ ուսանողական կեանքով, ընկերներով, խորհուրդ էր տալիս եւ օգնում էր բոլոր հարցերում: Մեր շփումները աւելի էին դառնում ջերմ յատկապէս ուսանողական հարցերում, որը ինձ շատ օգնեց դիմակայելու եւ յաղթահարելու բոլոր հարցերը: Երբ ես առաջին անգամ ծանօթացրի իմ համալսարանական ընկերներին հօրեղբօրս հետ, բոլորն հիացած էին նրա բանիմացութեամբ: Ընկերներս յաճախ էին ցանկութիւն յայտնում հանդիպել եւ ուշադիր լսել հօրեղբօրս: Մեր զրոյցները վերաբերւում էին ազգային հարցերին, անշուշտ մեր ուսմանը, խօսում եւ քննարկում էինք, լսում էինք իր թելադրանքները եւ մեկնաբանութիւնները: Չկար որեւէ բնագաւառ որից հարցեր էին առաջանում, նա յստակ եւ սպառիչ պատասխանում էր: Ընկերներս շատ գոհ էին եւ հիացած: Զրոյցի թեմաները բազմազան էին. Գրականութիւն, պատմութիւն, քաղաքականութիւն, ընտանեկան: Յօրեղբայրս լաւ ծանօթ լինելով արեւմտահայ մեծ գործիչներին, ծանօթացնում էր բոլոր այն գործերին, որոնց մասին չգիտէինք, որովհետեւ արգելուած էր այն ժամանակ: Այդ բացը իհարկէ լրացնում էր ինքը, ներկայացնելով բոլոր երեսներով:

Այս ամէնը անշուշտ ունեցաւ իր դրական ազդեցութիւնը մեր հետագայ

digitised by A.R.A.R.@

կեանքի վրայ. սրանց շնորհիւ էր որ մեր հայրենասիրական, յեղափոխական պատկերացումները աւելի խորացան: Շնորհիւ հօրեղբօրս մենք կարողացանք խորութեամբ ըմբռնել այն յեղափոխական դաշնակցական գաղափարները, որոնցով առաջնորդուել էին մեր մեծ նուիրեալները:

Այս ամէնը տեղի է ունենում այնպիսի մի ժամանակաշրջանում, որ ապրում էր հայ ժողովուրդը, յատկապէս ուսանողութիւնը: Բոլորս մեծ խանդավառութեամբ պատրաստուում էինք նշելու մեր մեծ եղեռնի 50-ամեակը: Եւ պատահական չէր նաեւ այն հանգամանքը, որ թարգմանուել էր Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա Լերան քառասուն օրը» գիրքը, որը մեծ խանդավառութեամբ ընթերցւում էր: Ոգեւորութիւնը աւելի մեծացաւ, երբ շնորհիւ Փայլակ Անթապեանի եւ Փաշայեանի կազմակերպուեց համալսարանի հին շէնքի սրահում Մուսա Լերան հերոսամարտի մասնակիցների հանդիպումը ուսանողների հետ: Այդ միջոցառմանը մասնակցում էին նաեւ իմ ուսանողական ընկերներս, որոնք գիտէին անշուշտ ինձանից, որ այդ հերոսամարտի հերոսներից է նաեւ իմ տատիկս ՄԱՆՈՒՇԱԿԸ Անթապեան (Մանուկեան): Ընկերներիս հետաքրքրութիւնը գնալով աւելի էր մեծանում, միշտ ցանկութիւններ էին յայտնում ծանօթանալու տատիկիս հետ: Ծանօթացան, ի հարկէ, միշտ սիրում էին լսել իր պատմութիւնները այդ հերոսամարտի մասին եւ միշտ ոգեւորւում էին:

Մեր ամէնօրեայ հանդիպումների ժամանակ մի անգամ հօրեղբայրս հարցրեց, թէ ես վստահո՞ւմ եմ ընկերներիս: Հարցումը ի հարկէ զիս անակնկալի բերեց, բայց առանց տատամսուելու պատասխանեցի, որ լիովին վստահում եմ: Այդ ժամանակ ինքը վերնաշապիկի տակից հանեց խնամքով թերթով փաթեթաւորուածը: «Բագին» ամսագիրն էր, եւ «Ազդակ» շաբաթաթերթը: Այդ օրուանից սկսուեց իմ ծանօթութիւնը ամսագրի հետ, որի համար շատ ուրախ եմ: Լաւ չեմ յիշում, թէ թիւ որ ամսագիրն էր այդ, բայց վստահաբար կարող եմ ասել, որ ամսագրում ընդգրկուն յօդուած կար Համաստեղի մասին: Ուրախութեանս չափ չկար, պիտի տանեմ ընկերներիս եւ բոլորս միասին պէտք է կարդայինք: Այն ժամանակ երբեւէ հօրեղբօրս չէի հարցնում որտեղից է ձեռք բերում, դա այնքան էլ ինձ համար կարեւոր չէր: Կարեւորը որ մենք բոլորս օգտըւում էինք այդ հնարաւորութիւնից:

Հօրեղբայրս շատ զգուշաւոր էր իմ նկատմամբ, վախենում էր, որ ինձ հետ որեւէ տհաճ պատահար տեղի չունենար: Ես այդ ժամանակ հասկացայ, որ միեւնոյն ժամանակ ինքը շփւում էր որոշ մտաւորականների, բայց երբեք էլ չէի հարցնում դրա մասին, ուրախ էի որ կայ այդպիսի շփում:

Բաւական վստահութիւն շահած ըլլալով հօրեղբօրս մօտ, մի անգամ զրոյցի ժամանակ հասկացայ, որ այդ գործում իր մասնակցութիւնը ունի իմ զրուցակիցը՝ Մովսէս Հերկելեանը: Այդ օրերին մեր քննարկման առարկայ էր նաեւ Ծառուկեանի «Թուղթ առ Երեւանը», որը նոյնպէս Հերկելեանի միջոցաւ էր հասել: Թեման շատ արդիական էր եւ համապատասխան ժամանակի ոգուն: Հե-

digitised by A.R.A.R.@

տաքրքրական էր նաեւ մի միջադէպ, երբ հերթական «Բագին» ամսագիրը համալսարան էի տարել ընկերներիս հետ կարդալու, մոռացել էի գրասեղանի դարակում: Յաջորդ օրը գնացի փնտռելու, բայց ապարդիւն: Այս մասին երբ տեղեակ պահեցի հօրեղբօրս, նա չյանդիմանեց ինձ, աւելացնելով, թէ մէկ այլ համալսարանական ուսանող կ'օգտուի եւ կը կարդայ, դա լաւ է: Դրանից ես ինձ թեթեւցած զգացի:

Թէեւ մանակի ձեւով յիշելով եւ ներկայացնելով այս ամէնը, ուզում եմ ասել, որ դա մեծ քաջութիւն էր իր կողմից այն ժամանակ:

Յօրեղբայրս լինելով համեստ մարդ, երբեք իր մասին չէր բարձրաձայնում... Մնացեալը յաջորդ սերունդների գնահատականն է: Նա վստահ էր կը գայ ժամանակը եւ ամէն ինչ իր տեղը կ'ընկնի: Ինչ խօսք այս ամէնը այն սերմերն էին, որ սերմանել էր ինքը, հետագայում ծիլ տուեցին, ծնուեց 1988 թուականի շարժումը եւ Արցախի ազատագրումը:

Մենք աւարտեցինք համալսարանը, ոմանք աշխատում էին իրենց մասնագիտութեամբ, ոմանք այլ գործերով: Ընտանիքներ կազմեցին, բայց մեր կապը հօրեղբօրս հետ շարունակւում էր:

Մի առիթով հօրեղբայրս գնացել էր Արցախ, եկաւ եւ հիացած պատմում էր Արցախի բնութեան մասին, քանի որ ինքը քաջատեղեակ էր ողջ պատմութեանը, սկսեց ինձ բացատրել մանրամասն: Զրոյցի վերջում ասաց, որ «գիտես ես կարծում եմ որ մեր պապերը դէպի Մուսա Լեռ գնացել են Արցախ աշխարհից»: Ես զարմացած էի, բայց նա պնդում էր, որ ինչ որ կապ տեսնում էր: Անկախ ամէն ինչից, ես միշտ հպարտացել եմ իմ հերոս տատիկներով եւ պապերով, ես հպարտ եմ որ Մուսա Լեռցի եմ:

Օգտուելով այս գեղեցիկ պատեհութիւնից, իմ եւ ընկերներիս կողմից շնորհաւորում եմ «ԲԱԳԻՆ»ի 50-ամեակի կապակցութեամբ, ցանկանում եմ ստեղծագործական անձնակազմին արեւշատութիւն եւ ստեղծագործական նորանոր յաջողութիւններ:

Այդ օրերին «Բագին»ը մեզ տալիս էր հոգեւոր ազգային աւանդ, որի համար մենք բոլորս երախտապարտ ենք:

Մ. ԱՅՆԹԱՊԵԱՆ

23/08/1912

digitised by A.R.A.R.@

ՓՈՔՐԻԿ ՅՈՒՇ՝ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՆԱԽԱԲԱՆՈՎ

Անկեղծ ասած, ինձ երբեք դուր չի եկել այն մարդկանց բացասական-ցուցադրական վերաբերմունքը խորհրդային պետութեան հանդէպ, ովքեր, այս կամ այն չափով լինելով այդ շարժիչի պտուտակներից, նաեւ լիուլի օգտուած լինելով դրա ընձեռած բարիքներից ու երբեւէ զգացած չլինելով այդ մամլիչի ճնշումն իրենց ուսերի վրայ, եկած նոր կարգերին յարմարուելու ակնյայտ մտահոգութեամբ եւ նորար եւ գիտակ ամէն կերպ տաքուկ տեղ ունենալու ձգտումով շտապեցին առաջինը յայտարարել այդ երկրի անտանելի անմարդկային բարքերի մասին, ինչը, ի հարկէ, անառարկելի իրականութիւն է, թէեւ քսան տարի անց էլ դեռեւս չենք զգացել այս նորի առաւելութիւնը, բացի մի բանից՝ ինչ ուզում ես կարդայ, ինչ ուզում ես՝ գրի, ինչ ուզում ես՝ գոռայ. ոչ տեսնող կայ, ոչ կարդացող, ոչ էլ լսող:

Այս ընդարձակ նախաբանը գրեցի «Բագին» գրական հանդէսի հետ կապուած փոքրիկ մի յուշի առիթով եւ այն բանի համար, որպէսզի ասեմ, որ միայն մարդիկ չէին այդ անիմաստ արգելքների «բարիքներից օգտուողները»: Այն ժամանակ էլ ոչ ոք չէր թաքցնում, որ կար արգելուած գրականութիւն եւ տեղեկատուութիւն, որը կարող էր հասանելի լինել միայն յատուկ մարմիններին եւ մարդկանց, որոնց թւում էին պատկանում նախաբանումս նշած ապագայ «դժգոհ» տարրերը: Բացառութիւն էին նաեւ այն մարդիկ, որոնց աշխատանքի ընթացքում ինչ-որ անմեղ փաստ՝ տարեթիւ, ծննդավայր եւ այդ կարգի էլի ինչ-որ բաներ ճշդելու համար թոյլատրւում էր օգտուել յատուկ ֆոնդերում պահուող նման թերթերից, ամսագրերից ու գրքերից՝ նշելով կոնկրետ նիւթը, անձը, թեման, որոնց հետ կապուած առաջանում էր նման անհրաժեշտութիւն:

1972-ից,աշխատանքի անցնելով Հայկական սովետական հանրագիտարանում, հայ ժողովրդի պատմութեան բաժնի նիւթերի հետ կապուած, յայտնուեցի «արտօնեալների» ցուցակում: Այդ կարգի ոչ-համահասանելի հանդէսներից մէկն էլ «Բագինն» էր, որի նախորդ համարները հանրագիտարանի խմբագրութիւնը հիմնադրման առթիւ նուէր էր ստացել, իսկ հետագայ համարները պարբերաբար շարունակում էր ստանալ: Թէեւ, խղճի մտօք ասած, այդ չափազանց արժէքաւոր հրատարակութիւնում, ափսոս, ժամանակի արգելքների զօրութեամբ բացակայում է «Բագին» հանդէսին վերաբերող բառ-յօդուածը:

Օգտուելով մեզ ընձեռուած այդ համեստ շնորհից, առիթը բաց չէինք թողնում արգելուած ինչ-որ նիւթ կարդալու համար, որը կարելի էր գտնել, ասենք, միայն «Բագին»ում, մանաւանդ որ գրադարանավարուհիները, յաճախ առանց

digitised by A.R.A.R.@

թոյլտուութեան, մեզ տրամադրում էին ամսագրի պահանջուած համարը:

Նման նիւթերից մէկն էլ Սոլժենիցինի, այն ժամանակ շատ աղմուկ հանած, Նոբելեան մրցանակի առթիւ գրուած խօսքն էր ու, թէեւ խորհրդային պաշտօնական մամուլի որեւէ ներկայացուցիչ չէր համարձակուել հրապարակել, այնուամենայնիւ, դա թարգմանաբար տպագրուել էր «Բագին»ում: Դրա իւրաքանչիւր ընթերցող իրեն համարում էր «ազատամտութեան քամիների զեփիւռիկ» եւ, մեղմ ասած, նրա սիրտը չընթերցողների հանդէպ առաւելութեան ինքնաբաւ զգացողութեամբ էր լցւում:

Այդ երջանիկներից մէկն էլ ես էի: Գրադարանավարուհին անխօս ինձ տուեց «Բագին»ի այդ համարը, եւ ես յափշտակութեամբ սկսեցի կարդալ: Այդ ընթացքում իրենց գործերով գրադարան մտան մի քանի աշխատող, բարեւեցին, նստեցին իրենց գործն անելու: Միայն մէկը մօտեցաւ, գլխիս վերեւից հայեացք գցեց ամսագրի վրայ, որոշ ժամանակ ի միջի այլոց զրուցեց գրադարանավարուհու հետ ու դուրս ելաւ: Մէկ ժամ չանցած՝ ինձ կանչեցին գլխաւոր խմբագրի տեղակալի սենեակ, որտեղ դրսից եկած եւ ինձ դեռեւս համալսարանից քաջածանօթ անձը, ինձ տեսնելով, ձեռքը մեկնած՝ ընդառաջ եկաւ. «Վառլեն ջան, գործով եկել էի, ասացի մէկից քեզ էլ տեսնեմ» ու մի քանի րոպէ լաւ ու վատս հարցնելուց յետոյ գնաց: Այդ օրուանից ինձ համար պարզուեց աշխատողներից շատերին յուզող հարցը եւ իմացայ, թէ հիմնարկում ում աչքն էր շարունակ հետեւում մեզ:

Շատ յետոյ իմացայ, որ ինձանից առաջ նոյն սենեակում եղած գրադարանավարուհին խիստ զգուշացուել էր՝ առանց թոյլտուութեան արգելուած գրականութիւն տրամադրելու համար:

ՎԱՌԼԵՆ ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆ
Գրող, հրապարակախօս

digitised by A.R.A.R.@

ԻՇԽԱՆ ՉԻՖԹՃԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱՑՈՒՄԸ

Հայ գրականութիւնը միջազգային դետնի վրայ ո՞ւր է, ծանօ՞թ է. որքա՞ն ու որո՞նց կողմէ:

Հարցումը (որ մէկ չէ անշուշտ) կը հանդիպի, հարեւանցի կերպով կը դիմաւորուի, անոր հանդիպումին ու դիմաւորութեան առիթները տարբեր կրնան ըլլալ, եւ կարելի չէ առիթներուն տարբերութիւնը հաշուի չառնել: Արտաքինը, մերը չկարծուողը, իր դրական վիճակին մէջ յօշափելի կը դառնայ յանկարծ, առիթով մը, - օտար երկրի մը մէջ, կամ օտար մարդու մը դիմաց, կամ ալ օտար գրութեան մը դէմ յանդիման - եւ կարելիութիւն կ՛ընծայէ անոր առջեւ կենալու՝ թարգմանուելու. սկզբնական իմաստով մը՝ հասկցուելու նպատակով: Օտարէն հասկցուելու եւ ինքզինք օտարին հասկցնելու զուտ մարդկային յարաբերութեան վերաբերող «թարգմանական» մարմաջ մը կայ: Այնպէս ալ գրականութիւնը «փոխադրուելու» ու ծանօթացուելու բնական ընթացքի մը ենթարկուելու հակամէտ է: Որեւէ գրականութեան միջազգայնացում այս բնական ընթացքը ունի իբրեւ մեկնակէտ: Ու այսպէս, առաջին հերթին նախնական թարգմանութեամբ (որ հոս ուրիշին հետ հանդիպումի մը սկիզբն է միայն) հայ գրականութիւնը կը բացուի դէպի միջազգային բեմ, այնքան ատեն որ հայերէնը միջազգային լեզու մը չէ. ու ինչ որ կը թարգմանուի՝ ա՛լ միջազգային է արդէն: Այս հանդիպումը կրնայ գրական կտորներու թարգմանածոյ փունջի մը կամ կարեւոր առանձին երկերու մատուցմամբ սկսիլ: Սկսած է: Օրինակ, Մովսէս Խորենացիի երկին եւրոպական լեզուներու թարգմանութիւնները կամ գրական փունջերու նախաձեռնութիւնները՝ Ա. Ս. Պլէքուէլլի[1] (անգլերէն), Ա. Լայստի[2] (գերմաներէն), Ա. Չօպանեանի[3] (ֆրանսերէն) հաւաքածոները, պարզապէս քանի մը օրինակ տալու համար, կրնան այս կացութեան մասին վկայել: Յատկանշական է որ ԺԹ դարու վերջին ու Ի դարու սկիզբը կատարուած այս աշխատանքին սկիզբն իսկ կը գտնուին նաեւ հայերէնէ թարգմանող ոչ հայ թարգմանիչներ:

Ինքզինք օտարին թարգմանելով եկող այս ինքնացումէն հեռու չի կենար նաեւ օտարը թարգմանելով եկող օտարացումը: Այս երթուղարձն ու առուտուրը, հիւրընկալութիւնը երկկողմանի է:

Պէտք է ուրեմն հաստատել, որ հայ գրականութեան ծանօթացումը կամ միջազգայնացումը «օտարին» ու «մեր» հանդիպումներէն կը մեկնի: Որքան կազմակերպ ըլլայ այդ հանդի-

digitised by A.R.A.R.@

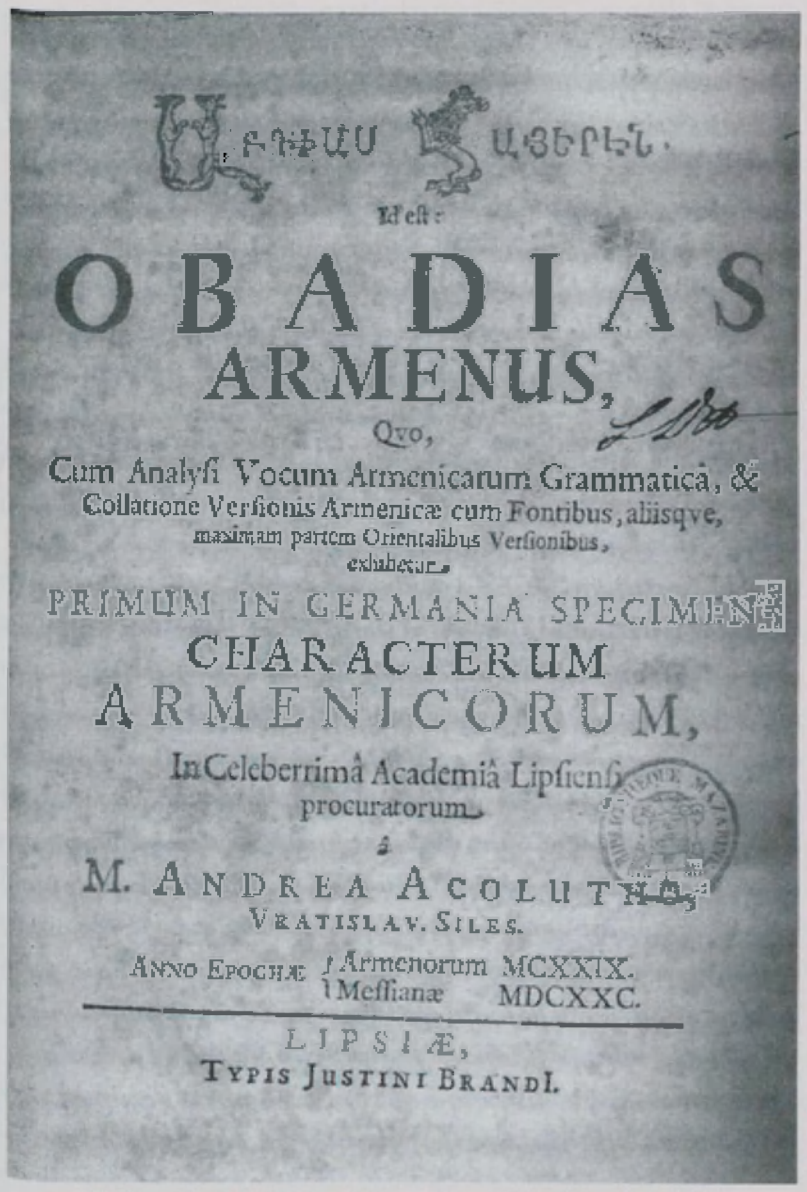
ԱԲԴԻԱՍ ՀԱՅԵՐԷՆ.
Id est:
OBADIAS ARMENUS,
Qvo,
Cum Analysi Vocum Armenicarum Grammatica, & Collatione Versionis Armenicæ cum Fontibus, aliisqve, maximam partem Orientalibus Versionibus, exhibetur,
PRIMUM IN GERMANIA SPECIMEN CHARACTERUM ARMENICORUM,
In Celeberrimâ Academiâ Lipsiensi procuratorum
à
M. ANDREA ACOLUTHO, VRATISLAV. SILES.
ANNO EPOCHÆ { Armenorum MCXXIX. / Messianæ MDCXXC.
LIPSIÆ,
TYPIS JUSTINI BRANDI.

Աբդիաս հայերէն. Լայփցիկ.- Յուստինոս Բրանտ, 1680
Մազարինի մատենադարան. Փարիզ

պումը, նոյնքան արդիւնաւէտ լըլլալու կարելիութիւնը կ՚ունենայ ան:

Մխիթարեաններու «Եւրոպա» լրագիրը (հիմնուած Վիեննա, 1847ին) մասնաւորաբար եւրոպական երկիրներուն մէջ կատարուած քաղաքական ու գիտական անցուդարձերը հայերէնի կը թարգմանէ (օտարէն կը բերէ լուրերը), ըստ երեւոյթին եւրոպական լեզուներու անտեղեակ իր ազգակիցները, - անոնք որոնք Մխիթարեան անմիջական շրջանակին մէջ են ու կը կարդան լրագիրը, - տեղեակ պահելու համար: Նոյն լրագիրն է, ի գիտութիւն մանաւանդ Հայաստանի մէջ լրագրող ու գրող խմբականջնհրուն, որ ինչ-ինչ օտար եզրեր նախ կու տայ իրենց հայերէն թարգմանութեամբ ու ապա միայն բնագրային տարբերակները կը փակագծէ, այսպէս. սահմանադրութիւն (Constitution), հիւպատոս (գոնսոլ), ծրագիր (խասլադ), դիւանոր ատեան (դուլյուվյու երյուրգ), ծերակոյտ (sénat) եւ այլն[4]:

Թարգմանութեամբ լուրերն ալ եզրերն ալ իւրացման ու «հայկականացման» կամ առաջին աստիճանի մը վրայ՝ ընդունման (հայկականացումը միայն լեզուական մակարդակի մը վրայ գիտելը քիչ պիտի ըլլար, նուազագոյնը՝ ոչ ամբողջական) հոլովոյթի մը կ՚ենթարկուին, որովհետեւ մամուլը հոն ինքն իրեն իրաւունք տուած է կողմնորոշիչ դեր մը խաղալու, ազգային լեզուին աւանդումին հանդէպ գործնականօրէն պզտոտ կեցուածք մը որդեգրելով: Երեւոյթը թերեւս մակերեսային թուի (լոկ լուրի եւ եզրի փոխադրութիւն), քանի այդու դեռ գործ չունինք բովանդակային թարգմանութեան հետ: Հաւանական է. Օգտակար է սակայն այդ ենթադրեալ մակերեսէն անդինը տեսնել, փոխադրութեան այս ձեւերուն մասին խորհրդածելու համար ժամանակ ունենալ, կշռելու համար որ համոզումէ մը մեկնած ներքին տեսութիւն մը մարմին կ՚առնէ, կը թանձրանայ, կը տարածուի ու շրջանակ կը ստեղծէ, երբ անոր արտայայտութիւնները յարատեւ բանեցումի մը կ՚ենթարկուին- ճիշդ ինչպէս մամլոյ մեքենան կը մամլէ ու կը մամլէ (թերեւս այս օրերուն պէտք է ըսել՝ կը մամլէր). մինչեւ որ սեւութիւններ դիրի վիճակի մը մէջ մէջտեղ

digitised by A.R.A.R.@

գան։ Մամլոյ գործիքին սակայն արժանիք վերագրելը պիտի նմանէր գայն չքանչանով մը պարգեւատրելու անորամարական արարքին։ Կ'արժէ ըսել, որ մամլոյ յանձնառութեան մը գոնէ ուրուագիծը զգալի է «Եւրոպա»յի էջերուն։

Այս գրութեան սկիզբի հարցումին տարածքն ու մեծութիւնը թերեւս երբեք չզգանք ու նոյնիսկ կարծենք որ պատասխան կու տանք, մինչդեռ հարցումին անսանձելի ուժգնութիւնը եւ բազմակողմանի նկարագիրը պատասխանի մը նախապայմանները կը կազմեն։

Այսպէս, օրինակ, ամերիկեան-եւրոպականի՞ն (դիւրին ու ճիշդ իսկ չէ այս ակամայ գոյակցութիւնը, վստահ եմ, պահ մը մոռնալով նոյնիսկ ամերիկեանին ալ եւրոպականին ալ ենթաբաժանումները) թէ՞ Միջին կամ Ծայրագոյն Արեւելքի գրական աշխարհներու նկատմամբ հայ գրականութեան ունեցած դէմյանդիմանութեան մասին կը խօսինք։ Միջերկրականը շրջապատող երկիրներուն միջեւ մշակութային ճաշակներու նմանութիւններու յայտնաբերումը ցամաքամասերու (առանց այդ յայտնաբերման իսկ) արդէն գանցուած տարբերութիւնները կը չքացնէ։ Միտքը աշխարհագրութիւն չի ճանչնար, թէեւ միջավայրի մը ծնունդն ու բնակիչն է։ Այնպէս որ երբ համաշխարհային ու միջազգային գրականութեան մասին է խօսքը, անմիջապէս հարկ է անդրադառնալ, որ պատմականօրէն ո՞ր մշակոյթներուն հետ աղերս ունեցած է հայ գրականութիւնը, ովքե՞ր զինք թարգմանած են ու ան ինքզինք որո՛նց թարգմանած է։ Հայկական կոչուածը մշակութային պատկանելիութիւն մը ունեցած է եւ ունի պատմականօրէն պայմանաւոր։ Պատմական-քաղաքական կացութեան արդիւնք համարելու է, օրինակ, ԺԶ.-ԺԸ. դարերու հայ բանաստեղծ-աշուղներուն լեզուական խառնակութիւնն ու պէսպիսութիւնը, երբեմն նոյնիսկ ամբողջութեամբ «օտար» լեզուներով, հայատառ կամ ոչ (պարսկերէն, թրքերէն, վրացերէն), ստեղծագործութիւնը։ Ինչո՞ւ Գրիգորիս Աղթամարցի երբեմն ամբողջութեամբ պարսկերէն տողեր պիտի արձանագրէ իր քերթուածներուն մէջ։ Շատ հաւանաբար որովհետեւ իր գաղաշրջանի գրաւոր լեզուն խօսակցական լեզուին հետ սերտ յարաբերութեան սկսած է։ Ու խօսակցական լեզուն ալ դիւրաբար կ'իւրացնէ օտարաբանութիւնները իրենց «օտար» ու չթարգմանուած վիճակով։ Անկախ լեզուներուն միջեւ կատարուած փոխանակութիւններէն, փոխառնուած բառերէն ու ըսելաձեւերէն՝ լեզուազգացողութեան ներքին աստիճան մը կայ, թերեւս աննուաճելի, որ առեալ լեզուն եզակիութեամբ մը կ'օժտէ, գործածողին ու գործածելով զգացողին՝ լեզուակիրին համար։ Անթարգմանելի է այդ աստիճանին անունն ու էութիւնը։

Թարգմանելին սակայն ենթակայ է իւրացնող (ինչպէս նաեւ օտարացնող) գործողութեան մը։ Պատմական Եդեսիա-Ուրֆա-Ուրհա քաղաքը իր հայ բնակչութեան ներկայացուցած կարեւորութեան համար նաեւ շրջան մը «Ուրհայաստան» կամ «Միջագետք Հայոց» անուններու «թարգմանութեամբ» յիշատակուած է։ Սակայն բնականաբար միայն հայեր չեն ապրած հոն, ոչ ալ հայերը միշտ մեծամասնութիւն կազմած են։ Պատմագիտութեան կալուածն է անչուշտ ստուգել՝ որքա՞ն վաւերական կոչումի մասին է խօսքը։ Երբեմն միայն հայ պատմագիրներու բազձանքն ու հնարքն է, որ ճշմարտութեան կը վերածուի կամ միայն հայ շրջանակներու ծանօթ անուանումներ են անոնք, այդ շրջանակէն դուրս չեկած։ Թարգմանութեան մէջ զգացողութիւն մը կայ իւրացնելու եւ օտարանալու։

Հայ գրականութիւնը ծանօ՛թ է։ Եւթոնիա, Դորպատ (այսօր՝ Թարթու), կիստոխեյազարի երեւոյթ ունեցող անցորդ մը ծանօթ է Խաչատուր Աբովեանի անուան ու քանի մը նախադա-

digitised by A.R.A.R.@

սութիւն ալ կրնայ հիւսել անոր շուրջ։ Այս «ծանօթութիւն»ը կապ ունի անշուշտ Աբովեանի ոչ թէ վաստակին, այլ տուեալ քաղաքին համալսարանը ազատ ունկնդիրի կարգավիճակով ուսանած ըլլալու հանգամանքին հետ։

Հարկ է թերեւս հոս անմիջապէս աւելցնել, որ Աբովեանէն, Թումանեանէն կամ Զօպանեանէն կատարուած թարգմանութիւնները յարաբերաբար ուրիշ հեղինակներէ կատարուածներուն մեծ թիւ մը կը կազմեն։ Այդ հեղինակներուն «ծանօթ» ըլլալու հանգամանքը նախ մեր՝ հայերուս քով վայելած ծանօթութեամբ կը սկսի։

Օտարներուն համար ծանօթացումի ծառայող թարգմանութիւնները գրականութեան նիւթը եւ որակը (ու անշուշտ նիւթին ալ որակը) ի՛նչ հաւասարութեամբ կը ներկայացնեն ու ի՛նչ հաւասարակշռութեան մասին կը մտորեն։ Ի՞նչն է այն, որ օտարին համար դէպի հայկականը թարգմանելի մուտք մը կրնայ դիւրացնել։ Այս մուտքը թարգմանութեան վիճակ մըն է արդէն ինքնին։ Դուռը կը բանաս ու կը մտնես՝ կը թարգմանես։

«Հայաստան» ու «Արարատ» իբրեւ բառեր պէ՞տք է միշտ օրօրուին տողերուն երկայնքին, որպէսզի կտորները օտարներուն համար հասուն նկատուին ու զանոնք հրամցնելու համար «թարգմանենք», զանոնք «օտարացնելով»։ Իբրեւ խորհրդանիշ «հայկական» նկարագրի, անուններ ըլլալով անոնք կը մնան անթարգմանելի ու փակ։ Խորհրդանիշները լեզուէ լեզու անցնելով կը կրկնուին պարզապէս, առանց թարգմանուելու։ Օտարներ ալ այսօր յաճախ «Արմինիա»յի տեղ նոյնիսկ «Հայաստան» բառը կը գործածեն։ Բնականաբար այդ անունները անթարգմանելի պիտի մնան ու իրենց թելադրականութեամբ՝ փակ։ Երբ սակայն բառը իբրեւ բառ չի կարդացուիր, այլ անոր թելադրանքը արձագանգող վիճակի մէջ կը լսուի, կամ ներկայ ու պարուրուած կ՚ըլլայ իր արձագանգով՝ ան կը դառնայ պեղելիք, ու այն ատեն հետազօտութեան աշխատանք մը անհրաժեշտ կ՚ըլլայ։ Արձագանգի երկու օրինակ պիտի տամ ստորեւ։

Զուլալ Գազանճեանի եւ Յովհաննէս Գրիգորեանի Արարատ-Հայաստան մէջբերող երկու կտորները կ՚անցնին միայն բառերուն պատկանող սահմանները ու կը յուշեն մուտք մը դէպի աշխարհ մը, լերան ու երկրին առջեւ երկու մանրաշխարհ բանալով, որոնք, ըսենք, հայերուն կը պատկանին, հայերէն կը մեկնին։ Գրիգորեանի քանի մը տողերը «Հայաստան»ը[5] կը գծեն իբրեւ փոքրատարած աշխարհագրութիւն, զոր կրնաս գրպանդ դնել ու ճամբորդել, փոքրիկ արցունքի մը կաթիլին մեծութեամբ։ Փոքրութենէն ու արցունքէն աւելի ըսուած բան մը կայ հոն. ունեցածդ վրադ կրելով զայն ունենալու կարելիութիւնը։ Թէեւ ունենալուն զարգացումը չունինք։ Կրելն ալ ունենալն ալ այստեղ մակերեսի մը վրայ են ու բաց ամէն զարգացումի առջեւ, ինչ որ գործն է առհասարակ պատմողական քննադատութեան մը, որ կրնայ մինչեւ հասարակ տեղիք հասնիլ կամ հոնկէ իսկ մեկնիլ։ Հայաստանը վրադ կրելով ունենալը թելադրութիւն մըն է, հայ ըլլալու մասին յուշարար։ Խօսքը սփիւռքահայու մասին չէ անշուշտ։ Թերեւս՝ սփիւռքացող Հայաստանի։

Գազանճեան կռուի ելած է Արարատին ահագնութեան դէմ, ըսելով. Եթէ լեռ ես՝ ոտքերուս վրայ կեցիր, ո՛չ թէ մեր սրտին մէջ, իսկ եթէ լեռնութենէն աւելին ես՝ ձախողած ես, գիտցած եղի՛ր[6]։ Գազանճեան համարձակ ու լկտի, Գրիգորեան աւելի խաղաղ ու մտորուն։ Երկու հատուածներն ալ «հայկական» նիւթեր ծեծելով, հայրենասիրութեան տեսակ մը կը հրամցնեն,

digitised by A.R.A.R.@

որոշապէս պիրկ, առանց թացութեան, չըսելու համար՝ անմարսելի կրկնողութեան։ Երկուքն ալ կը նկրտին մտածումի սահմանաւոր հորիզոն մը բանալ, հայ ըլլալու ձեւեր թարգմանել, սեղմ տողերու յանձնուած։ Ու թարգմանիչը, որ օտարը ունի իբրեւ հասցէատէր (հայուն խսկ պատկանող օտարութիւնը պահ մը մոռնալով), կրնայ թարգմանութեան առթիւ մտածել Արարատին դէմ մղուած այս պայքարին մասին, որ տարբերութիւն մը ունի, երբ գայն կը գնենք Արարատապաշտ տողերու անտառին դիմաց։ Ճամբան հեռու չէ մինչեւ Շահնուրի՝ «Նարեկ»ին դէմ ունեցած ընդվզումը, - եթէ անշուշտ այդ ճամբան գրութեան չարժիչն իսկ չէ - եւ մինչեւ անոր զուգահեռ ընթացող գրտկանախառն ալ պոռթկումներ (օրինակ՝ Կ. Փօլատեանի քանի մը վէպերուն նիւթերը), ուր սիրելի ընդվզում մը կը գծագրուի, երբ ինքնութեանդ դէմ պայքար կը մղես, տարամօտութիւն մը կը ստեղծես։

Կ՚երեւի եթէ բախտաւոր օր մը հայ գրող մը Նոպելեան մրցանակին արժանանայ, հաւաքաբար չունչ մը պիտի քաշենք ու հանգստանանք, վստահինք մեր «միջազգային» ըլլալուն կարողականութեան։ Ի՞նչ ազդակներ նկատի կ՚առնուին՝ միջազգայնացման համար։ Վերջին հայ միջազգայիններէն մէկը Հրանդ Տինքը կարելի է սեպել։ Սխալ է անշուշտ Տինքի առթիւ գրական ներկայացուցչի մասին խօսիլը։ Նեղ պարագայի օրինակ մը սեպեցէք զայն, ի չգոյէ այլի մը՝ հրապարակին վրայ։ Իբրեւ հրապարակագիր ընդունելի պիտի ըլլար, շատ հաւանաբար։ Իր յօդուածներուն բովանդակութիւնէն շատ աւելի սակայն իր բացմիտ կերպարը, «Ակօս»ին էջերուն Թուրքիոյ մէջ նախապէս չըսուած ու չգրուած նիւթերու եւ ըմբռնձեւերու գործածութիւնը, փոքրամասնութեան մը յստակ ձայնը ըլլալու իր ինքնակազմակերպումը՝ յատկանիշներ են, որոնք դէպի միջազգային հրապարակ հրեցին զինք ինքնաբերաբար։ Կարծիքի ազատութեան համար բաշխուող Հենրի Ֆոն Նաննըն մրցանակը Համպուրկի մէջ (2006) որոշ իմաստ մը ունէր։ Բուն միջազգայնացումը սակայն իր սպանութեամբ տեղի ունեցաւ ու դարձաւ շատերու զուրգուրանքին ու հիացումին առարկան, ցաւէն եկած համակրութենէն շատ անդին։ Գերմանացի հասարակ խօսակից մըն ալ կրնայ այսօր «թրքահայ թղթակից»ին սպանութեան ակնարկել։ Արեւմտեան մամուլը յաճախ մէջբերեց զինք ու մէջբերումները ժամանակը չէ ալ անցած դեռ։ Իր անուամբ դպրոց եւ հիմնարկ ծնունդ առին շատ չուշ։ Երկրորդը նոյնիսկ Թուրք բժիշկի մը նուիրատու նախաձեռնութեամբ։ Անշուշտ նաեւ, ինչպէս այսպիսի պարագաներուն սպասելի է, ստեղծուեցաւ…«նախանձող»ներու խմբակ մը, ցանց մը նոյնիսկ, որուն անդամները իրենք այդքան «մեծ» անուն մը չկրցան վաստկիլ, չմիջազգայնանալ, նոյնիսկ ակամայ, առանց այդ փառասիրութեան, ու Տինքին փակցուցին «լրտես»ի կամ նուազագոյն՝ թրքասէրի տեղի-անտեղի պիտակ մը։ Անոր արտադրանքը պայծառ իմացականութեան մը մասին չի վկայեր, սակայն միշտ չէ որ փայլունութիւնը հանրածանօթութեան կ՚առաջնորդէ։ Երբեմն կեցուածք մը, խօսք մը, նկարագրի ամկաւ լայնցող ու յստակացող գիծ մը, յայտնութիւն մը, բայց մանաւանդ քարոզչութեան շատ զօրաւոր մեքենայ մը՝ ահա հրապարակ կը քաշեն, որմէ թերեւս հրաժարում իսկ չկայ։ Ե. դարու Վարդան Սպարապետ կը խոստովանէր իր ճառին մէջ, ըստ անշուշտ Եղիշէի գրառումին, որ իր նիզակակիցներէն շատեր աւելի քաջ էին իրմէ ու արժանաւոր, բայց ինքն էր սպարապետ նշանակուած։ Կրօնական ու քաղաքական ղեկավարներ միշտ չէ որ լաւագոյն տիպարներն են իրենց շրջանակներուն։ Յստակ է, որ պայմաններու ծնունդ շատ մը բարձրացումներ կան։ Տեղ մը ընտրութիւն մը տեղի կ՚ունենայ։ Ո՞վ ի՞նչ պայմաններ նկատի կ՚առնէ՝ հարկ է ուսումնասիրել։ Ընտրութիւն կամ ոչ, տրտաքին ճա-

կուտէն տոգին՝ ներքին ճակատի վրայ ծանօթացումի մը անհրաժեշտութիւնը, Նիկոլ Աղբալեանի բերնով ըսուած, ժամանակավրէպ չէ, թէեւ մեր պատմութեան վերաբերող: Նոյնը, տեւանց փոփոխութեան կրնայ գրականութեան համար ալ ըսուիլ. «Իրաւունք չունինք պահանջելու օտարներէն որ մեր պատմութիւնը իմանան եւ տեսնեն թէ ի՛նչ ենք մենք. բայց դժբախտութիւնը ա՛յն է որ Հայոց մէջ կը պակսի այդ հետաքրքրութիւնը եւ շատեր կը կարծեն թէ ջաղացպաններ ենք մենք»[*]:

Հայաստանի մէջ խորհրդային խորհրդաւոր կարգեր կը դատաւորէին թարգմանելի գործերուն ընտրութիւնները: Թերեւս անկախութենէն ետք անխորհուրդ մնացած են թարգմանութեան վերաբերող պատուէրները: «Ապոլոն» հրատարակչութեան թարգմանչական իրագործումները, Հայաստանի Գրողներու Միութեան պատրաստած հատորները՝ հայ գրականութիւնը օտար լեզուներով ներկայացնող չորքը անկասկած հետաքրքրական նախաձեռնութիւններ են: Մեր գլխէն վեր է այդ բոլոր հատորներուն որակական մակարդակը գնահատել: Հարցը հոն է, որ այդ գնահատականը, քննական այդ ձեռնարկումը տեղի չ՚ունենար ընդհանրապէս: Սեղմ սիւնակներ ու ժլատ գրախօսականներ տարիներու ու նոյնիսկ տասնամեակներու ընթացքին չեն կրնար «քննադատութեան» վերածուիլ: Հատորները կը տպուին, առաւելագոյնս՝ ծափողջոյններու առատութեան տակ կը խեղդուին: Հատորներուն՝ հրատարակչատուներէն դուրս գալով հրապարակ դրուիլը պարտաւորութենէն հետ կապ չունեցող պարտականութիւն մը կը համարուի: Իսկական ծանօթացում մը տեղի չ՚ունենար: (Այս հաստատումը կրնայ քիչ թէ շատ վերաբերիլ Հայ Գիրքի հրատարակութեան, արեւելք թէ արեւմուտք, հարաւ թէ հիւսիս. ու մանաւանդ՝ հինգհարիւրամեայ յոբելենական այս տարի ըսուած): Մինչդեռ անոնք պիտի ունենան իրենց համապատասխան քննարկման շրջանակները: Ճիշդ է, ամէն շրջանակ մասնագիտական չէ, սակայն մասնագիտականէն անդին, գրական խօսքին՝ գրախօսութեան գոյառման համար դաշտ մը կայ, ուր վէճ ու տեսութիւն՝ թարգմանութեանց մասին լայնկ գրոյցներով պիտի բիւրեղացնեն հրատարակուած հատորներուն տեղն ու դերը: Բայց ու՞ր կ՚ապրինք: Եւ ինչի՞ համար:

«Աստղիկ» թարգմանական հանդէսը, Երեւան, մոռնալու չէ: Իսկ Սփիւռքի մէջ թարգմանական աշխատանքը տեղի կ՚ունենայ լուռ նախասիրութեան, բայց Մխիթարեաններու ծրագրաւոր թարգմանութիւններէն, արդէն պատմութեան անցած: Մարկ Նշանեանի «Կամ» վերլուծական հանդէսին քանի մը հատորները կը հետապնդեն թարգմանութիւնը իբրեւ ծրագիր որդեգրելու փառասիրութիւնը, ու փորձեր կը դնեն ընթերցող հանրութեան տրամադրութեան տակ: Միայն վերջին թիւին մէջ է որ գործակցական թարգմանութեան կը հանդիպինք: Անշուշտ անհատական իրագործում մըն է թարգմանութիւնը, որ երբ սակայն խմբակային աշխատանքով իրագործուի, տարբեր ընթացքով մը յառաջ կը տարուի: Ե. դարու մատենագիրներուն համար թարգմանական աշխատանքը գրական աշխարհ բացուելու միջոց մըն էր: Գրել սկսիլ, նախ թարգմանելով: Ստեղծագործական աշխատանքին շարժիչ աղբիւրը թարգմանութիւնն է: Նոյնը կարելի է ըսել Մխիթարեան թարգմանական շարժման մասին, բոլոր անհրաժեշտ տարբերութիւնները վերցնելէ ետք:

Այս օրերուն կարելի է համացանցի ճամբով նոյնիսկ խմբային թարգմանութիւններ կատարել: Թարգմանուած կտորը կամ երկը քանի մը վայրկեանէն կը կտրէ ցամաքամասերու ճամբան ու քանի մը վայրկեանէն երրորդի մը ափը հասած է: Այս դիւրութենէն օգտուիլ ուզող-

digitised by A.R.A.R.@

ները սակայն մենք չենք, որ համացանցին ու համակարգիչին միջոցաւ հայութիւնն ու հայագիտութիւնը կապիկներ գունազարդելու (կարծեմ «կապիկ»ն ալ «գունազարդում»ն ալ բարդ փոխաբերութիւններ չեն) գեղագիտութեան ծառայեցնել գիտենք կամ ալ համացանցային համագումարներ կը կազմակերպենք. ասկէ անդի՞ն:

Կը վերադառնամ սկիզբի հարցումին՝ ո՞ւր կը կանգնի այսօր հայ գրականութիւնը՝ համաշխարհայինին դիմաց կամ մէջ: Շատ մեծ ու բազմակողմանի հարցում մը, նկատի առած գրականութեան տարբեր ժամանակաշրջանները: Միայն մեր օրուան մասին խօսիլն անգամ դժուար է: Ն. Աղբալեան Խորենացիի ինքնահաստատման ծանօթ խօսքին դիմելով («ածու փոքր ենք») փորձ մը կ'ընէ պատասխան մը ճարելու. «(...) թէեւ մեր մշակոյթը չի կրնար բաղդատուիլ մեծ ազգերու մշակոյթին հետ, բայց անարժէք ալ չէ»[4]: Անշուշտ շատ յստակ տեղադրում մը չէ այս մէկը: Բայց Աղբալեան շուտով կ'ակնարկէ ռուսական եւ պարսկական գրականութեանց, յիշեցնելով, որ ռուսերը մինչեւ ԺԸ. դար, իսկ պարսիկներն ալ մինչեւ Ժ. դար գրական մեծութիւններ չեն տուած: Հաստատում մը, որ հայերուս մասին կարելի չէ ընել, ըստ Աղբալեանի: Ուրեմն այստեղ Աղբալեան բաղդատելիութեան համար չափանիշ կ'ընդունի մեծ երկ մը, երկի մը մեծութիւնը: Բայց ինչպէ՞ս կրնայ երկ մը մեծ ըլլալ, փոքր երկերու դիմաց: Առաջին յատկանիշ մըն է անմիջապէս՝ անոր սահմանազանցութիւնը: Սահմաններ չճանչնալու այս կեդրոնախոյս հանգամանքը անշուշտ նաեւ հակադրուած է ինքնակեդրոնութեան մը: Ինքնակեդրոնութիւնը իբրեւ նիւթ սակայն կրնայ բաց ու համամարդկային ըլլալ: Օգոստինոս կամ Նարեկացի զուտ ներքին նիւթերը դէպի դուրս բանալով զանոնք արտաքնացնելու, համամարդկայնական արտաքնութեան մը յանձնելու հմտութիւն մը ունին ու ատով իսկ կ'անձնականացնեն իրենց սեփական չնկատուողը, օտարը: Սահմաններու ջնջումն է որ տեղի կ'ունենայ, ինքնարտակեդրոնութեան յառաջացումով: Այդ պատճառով ընթերցողին մուտքը ազատ է նման երկերէ ներս, կը բաւէ որ ան թարգմանուած ըլլայ ծանօթ լեզուի մը:

Թարգմանութեան նպատա՞կը: «(...) փոքր հայ ժողովրդի գրական մեծ ու պայծառ արուեստը մատուցել այլ ազգերի, ընթերցման աւելի լայն ասպարէզ հանել»[5]. այո, ճամբուն միայն երթն է այդ, որուն դարձը կը կատարուի հոնկէ բերուածով, թարգմանելիքով:

Գերմանիա

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Blackwell A. S., Armenian poems, Rendered into English verse by Alice Stone Blackwell. Boston, Roberts Brothers, 1896.
2. Arthur Leist. Armenische Dichter. Nbers. Von Arthur Leist. Dresden und Leipzig, Pierson 1898.
3. Festival de poesie et musique armnniennes. Rncitations de poñmes arnnniens trad. en francais par A. Tchobanian, Paris 1945.
4. Տես «Եւրոպա. շաբաթական լուրեր», 15 (3) Փետրուար, թիւ 7, Վիեննա, 1848. էջ 26-27: Ընդգծումները բնագրային են:
5. Տես Յ. Գրիգորեան, «Հայաստան», http://granish.org/hovhannes-grigoryan

ՀԱՅԱՍՏԱՆ
Սա իմ երկիրն է - չափերով այնպիսին -

digitised by A.R.A.R.@

որ կարող եմ վերցնել հետս,
թէ մի հեռու տեղ գնամ:
Փոքրիկ՝ ինչպէս ծերացած մայր,
Փոքրիկ՝ ինչպէս նորածին զաւակ
իսկ քարտէզի վրայ
ընդամէնը արցունքի մի կաթիլ…
Սա իմ երկիրն է - չափերով այնպիսին,
որ ազատօրէն տեղաւորել եմ սրտիս մէջ,
որ չկորցնեմ յանկարծ…

6. Տես Զ. Գազանճեան, «ԲԱԺԱԿ Ի ՁԵՌԻՆ», Ծարունակելի հատորին մէջ (Վենետիկ-Ս. Ղազար 1988), էջ 115.-

թէ՝ աւելորդ քեռ, անիծի՛ց արմատ
ու ցաւ, կորսուէ՛ հոգիէս, սրտէս.
եթէ աստուած ես՝ այսօր հասկցայ
թէ աստուածին ալ ծախողածը կայ.
եթէ խորհուրդ ես՝ մնացիր անհաս, -
այս ժողովուրդին փորձանք մը պակաս.
իսկ եթէ լեռ ես՝ կեցիր լեռան պէս
ծանրացած հողին, ո՛չ թէ սրտին մէջ:

7. Ն. Աղբալեան. «Հայ Դասական Գրականութիւն», Պէյրութ 1951, էջ 41:

8. Նոյն, էջ 25:

9. Ռ. Իշխանեան, «Առաջաբան», Հայ Գրականութիւնը օտար լեզուներով. Մատենագիտութիւն, կազմեցին՝ Ա. Նազիկեան, Յ. Խաչատրեան, Ա. Ցիցինեան. Խմբագրութիւն եւ առաջաբան՝ Ռ. Իշխանեան, Երեւան 1971, էջ 13:

digitised by A.R.A.R.@

ԱՐՈՒԵՍՏ

ՅՐԱՅՐ ԱՆՄԱՅՈՒՆԻ

ՀԱՄԱՍՏԵՂՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՅԵՏ-ՓԱՐԱՏՕՆԱՅԻՆԷՆ ԴԻՏՈՒԱԾ

Այս անգամ, երեք ու կէս տարի ետք միայն, աշխատանոցի պահարանիս մէջ թխմուած թուղթերս դասաւորելու կարգը եկաւ: Փոխադրուելէս առաջ, ցարդ կուտակուածներէն մաս մը վերամշակման աղբոյցին մէջ ղրկած էի՝ շրջապտոյտի: Պահածներս սակայն չեմ մոռցած. վեր ի վայրոյ կը յիշեմ ինչ ունիմ-չունիմ, որոնք քանակով այդքան ալ շատ չեն: Խզումէն՝ Լիբանանէն մեր փախուստէն ի վեր, քաղաքէ քաղաք, տունէ տուն բաւական փոխադրուած ենք, եւ բոլոր բնակարաններու տարածութեան, անոնք կամ ընդլայնուած են, կամ կծկուած: Երբեմն՝ կեանքի, գործի, միտքի հանգրուաններէն օրինակներ վերցնելով, երբեմն այդ հանգրուաններէն անկախ:

Իսկ այս օրերուն, երբ, չօչափելին պահելը իր առանձին արժեւորումը ունի, իր տեղը, երբ մեծ մասը կրնաս «կայ ու չկայ»ի, «այո ոչ»երու վերածելով համակարգչային շտեմարանի մը մէկ տարրերակին մէջ պարփակել, կամ ալ, եթէ վստահիս, տեղաւորել համացանցային ամպի մը մէջ ցրուած՝ մէկ երկու քլիք անդին:

Այս մէկը սակայն պահած եմ. խորագիրը՝ «Հայկական Համաստեղութիւն», անմիջապէս տեղի պիտի չտար պարունակութեան եւ հեղինակին անունը ծալուածքին տակ պահուած ըլլալուն, հակառակ նայուածքի մը ուշադրութեան պիտի չարժանանար: Ճակատին բոցավառ «Յառաջ»ը կ'երեւէր, եւ շատ հաւանաբար այդ էր պատճառը որ պահած էի: «Յառաջ»ները միշտ պահած եմ: Տակը, մուգ կարմիր թանաքով մը, ենթախորագիրը՝ «Միտք եւ Արուեստ»: Կիրակի, Մայիս 10, 1987: Թուղթը ասիտէն դեղնած է այլեւս, բայց ոչ փտելու աստիճան փխրուն դարձած:

Չեմ յիշեր ուրկէ ձեռքս անցած էր: «Յառաջ»ին չէի բաժանորդագրուած. որեւէ թերթի չեմ բաժանորդագրուած, մանաւանդ այդ տարիներուն: Գրեթէ նորեկ Միացեալ Նահանգներու մէջ, մեր վաստկած ամէն մէկ սենթը հաշիւով պէտք էր ծախսէինք, բայց պէտք էր նաեւ Սան

digitised by A.R.A.R.@

Ֆրանսիսքոյի Համազգային Մշակութային Միութեան «Նիկոլ Աղբալեան» մատնաճիւղի վարչութեան քարտուղարը ըլլալի, որովհետեւ ատենագրութիւնները հայերէնով կրնայի գրի առնել, եւ որովհետեւ պէ(՞)տք էր զոհողութիւն ընել: Իսկ վերջին տարին, հաւանաբար, որպէսզի ինքզինք պաշտօնականացուցած կազմակերպութեան անդամակցած ըլլամ. Վահէ Օշական նոյնպէս վարչութեան մաս կը կազմէր: Այդ տարիներուն ֆիլմի փառատօնի մը ծրագիրը ներկայացուցած էի վարչութեան, ու անտարբերութեան առջեւ գտնուելով՝ ոչ այնքան ծանօթ (անձիս տակաւին այդպէս մնացած) Ատոմ Էկոյեանի մը հետ նամակցած էի ու իրմէ խնդրած ֆիլմագրութիւն ու կարգ մը կենսագրական գիծեր, որպէսզի վարչութեան մնացեալ անդամները՝ ճանաչման ու համբաւի ճամբուն վրայ եղող, երիտասարդ հայ արուեստագէտ մը քաջալերած ըլլալու հմայքով հրապուրեմ: Սպասածէս աւելի ծաւալուն պահարան մը ստացած էի Ատոմէն, եւ խանդավառութեամբ մեկնաբանած: Աւելի՛ն. վարչութեան անտարբերութեան եւ համեցող որոշումը դարմանելով, ստիպուած էի անձնական նամակով իրմէ ներողամտութիւն խնդրել: «Ցառաջ»ին այս օրինակը նոյն ծրարին հետ պահուած էր, ուստի կ՛ուզեմ ենթադրել որ Վահէին կը պատկանէր:

Բայց ինչո՞ւ ինծի տուած պիտի ըլլար. Օրինա՞կ ծառայելու, ուղղութի՛ն տալու, նախընթացի՞ մը համար, այդպիսի ծրագրի մը ծաւալի՛ն ու տարողութեա՞ն անդրադառնալու: Պարունա՞կ մը ստեղծելու: Վհատեցնելո՞ւ: Չեմ յիշեր: Բայց Վահէն յաճախ կ՛աշխատէր խօսակցութեան ծիրն ու սահմանները հրմշտկել, ընդլայնել:

Առաջնորդողը Գրիգոր Պըլտեանի է գրութիւնն է(ր), եւ նիւթը այդ տարուան Ապրիլին, Հայ Լսատեսողական Ընկերակցութեան նախաձեռնութեամբ՝ Փարիզի մէջ կայացած հայկական ֆիլմերու փառատօնի քննարկումը: Չեմ գիտեր թէ ան վերջինն էր իր տեսակին մէջ:

Սկսայ կարդալ. աւելի ճիշդ՝ բառ մը, խօսք մը փնտռել, միտքի մը հանդիպիլ, որ գայն կարդացած ըլլալս յիշեցնէ: Տեսակէտ մը գտնել, որ օրին կրնայի ընդունած կամ մերժած ըլլալ, բայց ամէն տողի հետ դէմ յանդիման էի հայերէնով ընթերցողին յանձնուած Պըլտեանի կերպարուեստի քննարկման մօտեցումներուն, որոնցմէ բաժին մը պիտի արտատպեմ, նախ՝ անգամ մը եւս հանրային ոլորտին յանձնած ըլլալու նպատակով, ձեւով մը միտքերու վերամըշակման ազոյցին, երկրորդ՝ յետադարձ ակնարկ մը նետելով ընդլայնելու տեսանկիւնէ մը, որ այդ ժամանակ պիտի չկարենայի ընել: Վերջապէս ու մանաւանդ հարցնելու, թէ ինչո՞ւ հանրութեան յանձնուած այդ մօտեցումը տակաւին հանրային չէ դարձած, ու մանաւանդ հայերէնով՝ կերպարուեստը առհասարակ գնահատականներու ու հպարտութիւններու գաւառներէն անդին չէ կրցած անցնիլ, ու քննարկման ու վերլուծումի աշխարհները թափանցել:

Հոս պիտի ցատկեմ 2003 թուական, Սան Ֆրանսիսքօ, որովհետեւ մեր վերջին փոխագրութիւնը Լոս Անճելոս էր: Դասախօսութեան մը առթիւ Նիւ Եորքէն ժամանած Փրոֆ. Անահիտ Քասապեանին ու երաժշտագէտ Դէա Ֆարհատեանին ծանօթացայ: 2002-ին, անոնք գրեթէ անձնական ջանքերով եւ Լիբանանցի անհատէ մը յատկացուած փոքր գումարով մը, Նիւ Եորքի մէջ հայ ֆիլմի փառատօն մը յաջողցուցած էին, եւ կ՛ուզէին գիտնալ, թէ Սան Ֆրանսիսքօն ալ նման ձեռնարկի մը պատրաստ էր: Եւ է՛ր: Ես սակայն վերապահութիւններ ունէի: Երկար ատեն հեռացած էի պարզացուած ազգագրականներէն, որոնց մէջ նաեւ պաշտօնապէս ընդունուած ու վերերէն վաւերացուած հայկականէ մը, բայց տակաւին կապս պահած ու օր մը վերադարձած լեզուին. Վստահ եմ նաեւ տիրապետել փորձող մշակոյթներու արժեւորում-

digitised by A.R.A.R.@

ներուն հանդէպ, այս պարագային՝ ամերիկա-արեւմտեանի ընդունման ծիրերէն: Մասնաւոր նաեւ՝ փոխադարձ օրեանթալիզմի ու ինքնա-օրեանթալիզմի ծուղակներէն:

Գործը գրականութեան ու կերպարուեստի հետ է, իսկ Սան Ֆրանսիսքօն, հակառակ Գալիֆորնիոյ մէջ ըլլալուն, միշտ կասկածով, քմծիծաղով, շատ անգամ չթաքցած ինքնահաւանութեամբ, բայց մանաւանդ քննա(դատա)կան աչքով կը նայի իրմէ քիչ մը հարաւ, լայնքին երկայնքին տարածուած Լոս Անճելըսէն սփռուածին:

Edward Muybridge-ի շարժանկարի առաջին փորձերը քաղաքէն քանի մը մղոն հարաւ Palo Alto-ի մէջ տեղի ունեցած էին, այլեւս նշանաւոր դարձած հետաքրքրութիւն մը փաստելու նպատակով: Առասպելը կը խօսի նաեւ դրամական կոկիկ գրաւի մը հեռանկարին մասին (այդպիսի առասպելներու կ՚ուզեմ հաւատալ, զանոնք կը նախընտրեմ վեհացած բիւրեղացածներէն, որոնցմէ նոյնիսկ կը վախնամ): Փորձառական ֆիլմը հոն իր իւրայատուկ տեղը ու պատմութիւնը ունի. San Francisco Art Institute-ը Միացեալ Նահանգներու Փորձառական ֆիլմի առաջին դասընթացքներէն մէկը հաստատած ըլլալուն, ու տիտղոս պարգեւած (BFA եւ MFA): Իսկ քաղաքը նման ծրագիրներու եւ կազմակերպութիւններու միշտ տեղ տուած է ու քաջալերած, սկսելով San Francisco Museum of Modern Art-ի՝ 1947-ի Art in Cinema ծրագրէն:

Ցուցքային ու տեսաերիզային արուեստը նոյնպէս իր իւրայատուկ ոճերը զարգացուցած է հոն, զանազանուելով արեւելեան ափի տարբերակներէն նուազ գոյութենական անձկութիւններէ տառապող, տուայտեցող, տարբեր ապաստուածութեամբ, յաւակնութեամբ ու հաճոյքներու հրճուանքներու սահմաններով, նուազ գրկանքներով, տարբեր մտահոգութիւններով ու լուծումներով, գրկաբաց, տարբեր մերկութեամբ, առանց ինքզինք մասնաւոր կերպով լուրջի առնելու, ծանր ծախսելու, աշխարհի ու մարդկութեան բեռը ուսին առած ըլլալու խոժոռ նայուածքին յառած: Առանց անցեալէ մը ժառանգուած փառքերու բեռնաւորումներուն ու կաշկանդումներուն:

Հետաքրքրական պիտի ըլլար այդ միջավայրին մէջ ոչ միայն հայկականի մը պատմականին կառչածը քննարկել, այլ նաեւ զանազան ալիքներով տարբեր աշխարհագրութիւններէ, կլիմաներէ, քաղաքական պայմաններէ ու անցեալներէ, հաւաքական թէ անհատական վէրքերէ, ներքին ու արտաքին պաղ պատերազմներէ, պատմութիւններէ, օրէնքներէ ու պետութիւններէ հաւաքուելով հոն հաստատուած գաղութին ու քաղաքին միջեւ կապ մը ստեղծել: Բայց նաեւ ներքին թէ արտաքին տիրապետող արժեւորումները լուսարձակի տակ դնել:

Բայց ինչո՞ւ այս երկար շեղում շրջագայումը:

«Երեւանեան դպրոց»ի գործերուն մեծ մասը իրապաշտութեան կամ ազգային թեմաներու պատկերացում մը կը կիրարկէ եւ կը կազմէ գրեթէ հակոտնեայ բեւեռը Ա. Փէլէշեանի եւ Փարաճանովի արտադրութեան, որոնք բոլորովին տարբեր մօտեցումային են, աւելի «փորձառական ու խնդրայարոյց»:

digitised by A.R.A.R.@

Նախ՝ երեւանեան դպրոցը։ Գ. Պըլտեան հոս անուններ չի տար, բայց թէ՝ ընդհանրացումը եւ թէ՝ անոնց՝ Ա. Փէլէչեանին ու Փարաճանովին հակոտնեայ բեւեռը նկատելը կրնան ենթադրել այդ դպրոցին յարաբերաբար ժխտական գնահատումը. Երկրորդ ու բայց աւելի կարեւոր՝ հոն աչքիս զարկածը չակերտուած ու առկախ մնացած փորձառականն է, խնդրոյ յարոյցը՝ որ յօդուածը չէ շարունակած հետապնդել ու այդ հաստատումով, այս պարագային գնահատականո՞վ, բաւականացած անցած է պատմողականներու վերլուծականին, մանաւանդ անդրադառնալու Բագրատ Յովաննիսեանի արտադրութիւններուն։

Շարժուն պատկերին ու թատերդութեան զուգաւորումը թէպէտ անխուսափելի էր, բայց ոչ անպայման, ոչ իսկ վերջնական։ Փորձառականը ունի առնուազն հարիւրամեայ պատմութիւն Georges Melies ու մանաւանդ Marcel Duchamp-ի **Cinéma Anémique**-ը, ունեցած է եւ ունի իր զանազան դպրոցները, շրջանային քաղաքական տնտեսական մշակութային ու լեզուական աշխարհագրական պատմական ազդեցութիւններով, անոնց մրցակիցներով ու համակիրներով։ Քայլ պահած է կերպարուեստի ժամանակակից բոլոր շարժումներուն հետ, երբեմն առաջնորդած է երբեմն հետեւած։ Քաղաքականն ու ընկերայինը հարցաքննած, սեռականութեան ու սեռերու քաղաքականութեան հարցերը արծարծած։ Պատկերի ու ձայնի յարաբերութիւնները լսած, այդ երկուքին համաժամականը քակտած, լսելու ու տեսնելու կենսաբանականը պրպտած ու անոնց սահմանները հրմշտկած, գոյնի երանգի ձեւի զգայարանային, մութի ու լոյսի ֆիզիքականին անդրադարձուցած, ժամանակի ծաւալին ու խորանարդին, տեւողութիւնը պատմողականէն բաժնած, երաժշտութիւնը՝ մթնոլորտէն, պատմութիւնը՝ պատմելէն, շարունակականութեան խաբկանքին անդրադարձուցած, գրուածին ու բեմագրուածին, բեմագրուածին ու նկարահանուածին, խմբագրուածին, խօսքը խօսակցութենէն, դերասանը՝ ֆիլմէն, վաւերագրականը տարրադրած, ցուցադրականին ու պաստառին միջեւ կապի յարաբերութիւնը քննարկած, պատկերի ու ձայնի արձանագրութիւնը, արհեստագիտութեան ֆէթիշիզմը մերժած։ Պատկեր բռնածը վերատեսութեան ենթարկած, ձայնը զեղչած, շարժումը իր ձայնէն բաժնած։ Լսելն ու տեսնելը, տեսնելն ու դիտելը զանազանած։ Դիտամոլութեան (դիտապաշտութեա՞ն) նայուածքը բացայայտած։ Նայուածքը դիտած։

Այդ տողերը գրուած տարին, 1987-ին, փորձառականն ալ այդ տասնամեակի տիրապետող կառուցականը կը փորձէր վանել։ Նոր սերունդ մը ըմբոստանալով, այլեւս քաղաքավարութիւնը մէկ կողմ դրած, անձնապէս կ՚անարգէր նաեւ զայն կիրարկողները, տիրապետողը՝ ապակառուցելու, հաւաքականը՝ անձնականէն վերարժեւորելու, անհատականը դարձնելու վաւերական մեկնակէտ։ Արուեստի պատմութիւնն ալ արեւմտակեդրոն գաղութարարութենէն ազատագրելու։ Տարիներով Clement Greenberg-եան Kitsch-ի եւ the Avant Guard-ի կեղծ ընտրութեան միջեւ սկսած էր, գրեթէ որպէս հակազդեցութիւն դէպի Kitsch երթալ, Velvet Elvis-ին, ժողովրդայինին, այդ օրերուն ոչ միայն որպէս հակազդեցութիւն այլ նաեւ կարեւոր հանդրուան մը յետ-արդիականացման ճամբուն, «բարձր» ու «ցած» արուեստներու գնահատականները վերարժեւորելով։ Derrida-ի ձայնը սկսած էր լսուիլ, յետկառուցականութիւնն ու երրորդ աշխարհի ֆեմինիզմը սկսած էին իրենց տեղը պահանջել։ Վերջին տաքարիւն մանիֆէստները հրապարակուած էին ու վերջապէս իրենց ձեւով միասին հանգստեան կոչուած։

Մի քանի հանդիպումէ ետք, Անահիտին եւ Դէյային հետ եղած խօսակցութիւնները սկսած էին ձեւ առնել եւ մօտեցումները յստականալ։ Վստահ չէինք թէ բաւարար գործ կար, եւ եթէ

digitised by A.R.A.R.@

կար՝ միջոցը ինք իր ներկան կ՚ապրէ՞ր, սերունդին անձկութիւններն ու յուզումները կ՚արտայայտէ՞ր։ Ընդունուածէն, վարպետներէն ու վարպետութենէն անդին բան մը կը փնտռէ՞ր։ Վերապրա՞ծ էր զանոնք։ Տակաւին պարտական կը զգա՞ր զոհերուն համար նոր զոհողութիւններ ընելու։

Եւ կա՛ր, զարմանալիօրէն կա՛ր։ Տարիներով կուտակուած հաւաքածոյ մը կար, ընդգրկելով նոր երեւանեան մը, մոսկովեան, ֆրանսական, գերմանական, ամերիկեան, գանատական, աւստրալիական, լիբանանեան։ Կարելի էր զանոնք մէկտեղուած հրամցնել, տեսողականի նոր խօսակցութիւն մը սկսիլ, նիւթը զարգացնել, գեղագիտական, արժէքներու ծագումներուն ու ընտրութիւններուն, քաղաքական, պատմական, աշխարհագրական ընկերատնտեսական պայմաններէն մեկնելով ուսումնասիրել։ Բաղդատականի ու քննարկման եզրեր գտնել, գրել, ակադեմական կամ հրապարակագրային հրատարակութիւններ ընել ։

««Հայ» արուեստի մը հետ միայն եօթը պորտ հեռուէն կապ ունեցող, շատ վաւերական արուեստագէտներու գործերուն մուտքը փառատօնէն ունի անկասկած գրգռիչ բնոյթ, բայց կը մնայ անբաւարար, քանի որ չէ եղած մտածումի աշխատանքը», կ՚ըսէ Գ. Պըլտեան։

Գրեթէ սերունդ մը անցած է այդ տողերու հրատարակումէն ու նորը՝ լեզուին ու մշակոյթին պատմութեան նոյնքան անծանօթ է, եթէ ոչ աւելի, ու տակաւին այդ մտածելու եւ վերլուծելու աշխատանքին լիովին չէ ձեռնարկած, նոյնիսկ երբ ան ընկալած է արդի յղացքներն ու տարազումները։ Հայերէնի տիրապետելու սահմանափակումներու պատճառով դժուար թէ հասկնայ մշակոյթի ներքին խօսակցութիւնները, նուաճումներն ու ձախողութիւնները։

«Փառատօնը համայնապատկերն էր «հայ մշակոյթ» կոչուելիք ամբողջի խայտաբղէտ, քիչ մը անհող այլազանութեան, ինչ կը վերաբերի պատկերային կալուածին։ Սփիւռքի նոր ու նորագոյն, հազուագիւտ բեմագիրներէն մինչեւ Երեւանի Հայ Ֆիլմի մասնագէտները, միջազգային ֆիլմի շուկայի քանի մը մը մեծանուն արտադրողներէն մինչեւ «սիրողային» նկարագրի մարդիկ տեղ գտած էին, գրեթէ հաւասար իրաւունքով։ Անուններ չեմ տար։ Չեմ ալ մոռնար, որ որոշ մեծահամբաւ, արտասահմանեան վարպետներու գործերուն ներկայութիւնը եթէ միշտ հաճելի է ու սիրելի, կը ստեղծէ անխուսափելի «տագնապ մը ինքնութեան»։

Աւելի եւս, Գ. Պըլտեան կը յիշեցնէ. «Փառատօնները հրաւէրներ են հանդիսատեսին, որ կորսնցնէ գլուխ գործոցի անմեղունակ գաղափարը։ Կա՛մ ներկայացուած գործերը բոլորն ալ զտարիւն գլուխ-գործոցներ են, կամ ալ մի քանին են, բայց կորսուած միջակութիւններու մէջ։ Երկու պարագային ալ փառատօնայինը կը բանի գլուխ գործոցին դէմ։ Որովհետեւ հակուած է ցուցադրելու ինչ որ կ՚արտադրուի առ հասարակ այսօր մօտաւորապէս»։

Մինչ առաջինը, 2004-ի փառատօնը, որուն ծրագիրը գրեթէ նոյնութեամբ կրկնուեցաւ Նիւ Եորքի մէջ, առիթ էր մինչ այդ հաւաքուածէն ընտրութիւն մը ներկայացնելով առնուազն տասնամեակ մը եթէ ոչ աւելի ետ երթալով խցուած խողովակները մաքրելու։ 2006-ի փառատօնը շատ աւելի նոր գործերու հաւաքածոյ մըն էր, ոմանք աւելի արդիական, ոմանք դասական, հետաքրքրական անակնկալներով։

Մեր ընտրութիւններով չէինք ուզած ոչ մէկ սեռ մերժել, մանաւանդ ընդունած էինք գործեր, որոնց արդիականութեան արժէքները փառատօնային իմաստով յղկուած կրնան չնկատուիլ։ Նախընտրած էինք որ ընդունուածը քննարկող ու այժմէական հարցեր արծարծող նիւթերով ծրագիր մը կազմել։

digitised by A.R.A.R.@

Իսկ 2008-ին ընտրեցինք վերջնականապէս յետաձգել։ Դիտմամբ երկու տարուան հեռաւորութեամբ, նոր գործեր արտադրելու առիթ ու ժամանակ տալու։ Քանակը սակայն բաւարար չէր, հազիւ թէ 3-էն 4 ժամուան ծրագիր մը պիտի կարենայինք քով քովի դնել, մինչ առաջին երկուքը 20-ական ժամ էին, երեք օրերու վրայ ներկայացուած։

Ֆիլմ բոււածը ինքնին հմայք մը ունի, որ տարօրինակօրէն տակաւին կը շարունակէ պահել։ Իր շուրջ ստեղծած է հրապոյր մը, որ անարամարանական տուայտանքներու տեղի կու տայ։ Տակաւին բոլորովին հոն չենք, (Youtube-ը եօթ ութ տարեկան երեխայ մըն է), բայց համակարգիչն ու համացանցը վերջին տասը տասնհինգ տարիներուն արտադրութեան ու շրջագայումի միջոցները ժողովրդականացնելով ու աւելի մատչելի դարձնելով, զայն կեդրոնացեալ բնտրանիի մը մենաշնորհումէն ազատագրելու վրայ են։ Սրահները պիտի ստիպուին կամ դռները փակել կամ ալ պատկերն ու ձայնը զգայացունց, կրկէսային այնպիսի համեմատութիւններու հասցնել, որ տան մէջ դժուար ըլլայ գանոնք վերարտադրել։

Ինչպէս քիչ առաջ յիշեցի փորձառականը ֆիլմի երեւոյթներն ու խորքը հարցաքննած ու տարբեր հորիզոններ տեսած է, տուեալներու զգայարանական թափանցումը, անոնց մակերեսն ու (ան)գիտակից խորքը հարցաքննած։ Երբեմն յաջողած է երբեմն ձախողած, տեսութիւններ գրած է ու կը շարունակէ գրել։ Արդիականը տագնապեցնող առարկայականն ու ենթակայականը համերաշխութեան եզրեր (վերա)գտած են ու գրկընդխառն դպրոցներու ու վարպետներու հասկացողութիւնը կը մերժեն, նոյնիսկ մերժելով նորութիւնը ինքնին որպէս գրաւական։ Այդ իմաստով յետարդիականը վերջ կը դնէ ոչ միայն արդիականին, այլ նաեւ եւ աւելի կարեւոր՝ ինքնինքին։

1987-ին, Պերլինի Պատը տակաւին կանգուն էր։ Երկուստեք չէինք գիտեր թէ տակաւին որքան պիտի մնար, կամ նոյնիսկ եթէ մենք պիտի մնայինք. Գալիք անկախութիւններու ազատութիւնները անձկութիւններ էին միայն։

Փառատօն մը կրնայ որեւէ բան ըլլալ, ցուցադրելու եւ ցուցադրուելու միջեւ։ Զայն ծրագրողներէն կախեալ է, թէ ի՛նչ կ'ուզեն ընել եւ կամ ըսել անոր հետ։ «Փառատօն» յղացքն ու բառը կ'ըսեն «փառքը տօնել»։ Երկու արմատներն ալ եթէ կրօնականը կը յիշեցնեն՝ են, ու լատինական ծագումին հարազատ կը մնան։ Ընդհանրապէս սակայն սխրողականին կամ միջակութիւններու փառքը չէ որ կը տօնենք այլ գլուխ-գործոցի, ուրեմն բառի ընտրութիւնը ինքնին սխալ է, սխալ նաեւ ակնկալութիւններ մտաբերելուն համար։ Սան Ֆրանսիսքոյի Հայ Ֆիլմի Փառատօնն այդ անուանումը կը գործածէ, բայց գրաւոր հաստատմամբ մը այդ գաղափարը մերժած։ Գլուխ-գործոցին անմեղունակ ըլլալուն անգրագառնալը ուղիներէն մէկն է արուեստին փառարանականէն ու շուկայականէն դէպի քննարկման ու վերլուծական աշխարհը։

Կայ նաեւ արխիւային աշխատանք մը, հաւաքածոներու խմբագրումն ու անոնց ժամանակագրական ու համակարգուած դասաւորումը պատմականէն ներս։ Լեզուին փնտռտուքի տնային պարապականութիւնը, խօսակցութիւններ սկսելու համար ոչ միայն մնացեալ մշակոյթներուն հետ, այլ որպէս նախապայմանը՝ ինքն իրեն խօսելու։

Լոս Անճելըս. 18 Ապրիլ, 2009

digitised by A.R.A.R.@

ԴՈԿՏ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԷՍԵԱՆ

ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 500-ԱՄԵԱԿ

Հայկազեան համալսարանին մէջ, Հայ Տպագրութեան 500-ամեակին առիթով, Լիբանանի տպարանատէրերու եւ հրատարակիչներու գնահատման հանդիսութեան ընթացքին, 7 Դեկտեմբեր 2012-ին, ուսումնասիրուած եւ յատկանշական ելոյթ մը ունեցաւ դասախօս Անդրանիկ Տագէսեան: Ան ԲԱԳԻՆի տրամադրութեան տակ դրաւ իր կարեւոր եւ օգտակար խօսքը:

Բ.

Պիտի ուզէինք որ այս ձեռնարկով հանրութեան ներկայանար համապարփակ պատկերը լիբանահայ տպագրութեան եւ անոր աւելի քան հարիւրամեայ երթին, սակայն կարելիութիւնները եւ ժամանակի սահմանափակումը անկատար ձգեց մեր խիղճ-փափաքը:

Այդուհանդերձ, այս ձեռնարկով Հայկազեան Համալսարանը քայլ մը եւս կ՚առնէ իր լրումին հասցնելու հայ տպագրութեան հինգհարիւրամեակի տօնահանդէսներու իր ծրագիրը: Արդարեւ, լիբանահայ մամուլի պատմութեան, լիբանահայ մամուլի գործիչներու եւ 2010 եւ 2011ին գիրք լոյս ընծայած լիբանահայ հեղինակներու նուիրուած ձեռնարկներէն ետք, այսօր կու գանք մեր երախտիքը տալու լիբանահայ ապարաններուն, գրատուն-հրատարակչատուներուն, տպագրիչներուն, հրատարակիչներուն:

«Տպագրութիւնը հրեշտակն է մարդկային մտածման», «գիտերու գիտ» եւ «աստուածային արուեստ» որակած է Թէոդիկ, երբ լոյսին կու տար իր «Տիպ Ու Տառ»ը, 1912ին, իբրեւ գրական կոթող-յիշատակ հայ տպագրութեան չորսհարիւրամեակին:

Ու եթէ որոշ չէ թէ հայ ժողովուրդը նշած է հայ տպագրութեան նախորդ դարադարձները, այդուհանդերձ անոր չորրորդ դարադարձին առթիւ, Վենետիկ-Վիեննայէն մինչեւ Պոլիս, Նոր Նախիջեւան, Թիֆլիս ու Էջմիածին, Հ. Ներսէս Ակինեան, Հրաչեայ Աճառեան, Մաղաքիա Արք. Օրմանեան, Հայր Արսէն Ղազիկեան, Լէօ եւ ուրիշներ իրենց գիրքերով հանդիսաւորապէս տօնախմբած են հայ տպագրութեան չորս հարիւրամեակը: Որեւէ ժողովուրդի կեանքին մէջ մեծ ու փոքր բազմաթիւ դէպքեր կը պատահին: Բայց այդ ժողովուրդի ազգային, իմացական գիտակցութիւնը այդ դէպքերէն կրնայ ընտրել միայն մի քանին ու անոնց տալ այլ իմաստաւորում, հաւսկ՝ զանգուածայնացնել այդ նշանաւորումը: Արդարեւ, Եւրոպայէն Պոլիս, Թիֆլիս ու Էջմիածին, հայութիւնը լաւապէս կը գիտակցէր հայ տպագրութեան բացարձակ

digitised by A.R.A.R.@

դերին եւ այդ իրագործութեան կու տար իւրայատուկ իմաստաւորում: Լէօն իր պատմուածքներու հատորը կոչելով «Հայկական Տպագրութիւն», կը կատարէ հետեւեալ հաստատումը. «Տպագրութիւնն է այն առանցքը որի շուրջը պտոյտ են գալիս իմ պատմուածքները... Տպարանը միայն արհեստանոց չէ, նա գրականութեան հոգին է, առանց նրան անկարելի կը լինէր երեւակայել անգամ այն ամէնը ինչ ունենք այսօր...»:

Եթէ խաչի գոյութիւնը վկայութիւնը եղաւ ընտանիքին քրիստոնէութեան, իսկ հայերէն հաղորդակցութիւնը՝ ընտանիքի հայ պատկանելիութեան, ապա հայերէն գիրքին գոյութիւնը այդ տունը վերածեց գիտակից եւ յանձնառու հայ ընտանիքի: Այլ խօսքով, հայ տպագիր գիրքը, դարձաւ հայ ժողովուրդի ինքնութեան խորհրդանիշ մը ու հաւաստիք, որ վխտական կալուածներէն մէկուն իւրօրինակ հայկականացումով, այժմէական, գրօշմաւոր, խորհրդանիշ մը աւելցաւ հայ ժողովուրդի գոյատեւման եւ մերելքի զինանոցին:

Տպագրական կալուածի յարգելի ներկայացուցիչներ, բարի եկած էք այս ձեռնարկին, որ նուիրուած է լիբանանահայ անտեսուած մարզի մը՝ տպագրութեան: Պէտք չէ շատ գէշ զգալ այս անտեսում/թերացումէն, որովհետեւ լիբանանահայ ճակատագրակից նման կալուածներ շատ կան, որոնք կը սպասեն ուսումնասիրման, պրպտումի:

Յակոբ Մեղապարտ, Ուրբաթագիրք, Վենետիկ. 1512

«Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի» նշանաւոր բառարանը կը բացատրէ հրատարակ բառը իբրեւ «քարոզ որ ի հեռաւորս տարածէ զբանն, հռչակող, մունետիկ, հրապարակիչ», իսկ հրատարակելը՝ «հանդիսացուցանել». կան նաեւ «հրատարակիչ», «հրատարակօրէն» բառերը, ինչպէս եւ՝ «հրապարակել»ը «յայտնել հրապարակի, յայտնի առնել, հռչակել»: Բառարանը տպագրելը կը բացատրէ. «գծագրել իբրեւ սփիւ եւ օրինակ. սոսկերագրել եւ դրոշմել» իմաստով, «տպանալ»ը՝ «նկարիլ յարիլ, տարրանալ, յինքեան կրել հաւաստեաւ»: Բառարանը չունի տպագրիչ բառը. Ի դէպ, «Հրատարակ» բառը շուրջ 850 տարի առաջ գործածած է Ներսէս

digitised by A.R.A.R.@

Շնորհալին, իսկ «Տիպ» բառը՝ «կնիքի նշան, օրինակ դրոշմուածք, նմանութիւն, կերպարանք, ձեւ» կը գործածէ Ե. դարու պատմիչ Ագաթանգեղոսը։

Այսօր մենք հանրութեան կը ներկայացնենք լիբանանահայ տպագրութեան ճիգը, որ կը թուէր թէ սկիզբ կ՚առնէ 1911ին, բայց ի յայտ եկաւ որ ան առնուազն ետ կ՚երթայ մինչեւ 1894։ Միայն յաւելեալ պրպտումները թերեւս կարենան այլ տուեալներ աւելցնել 1894ին հայերէն եւ հայատառ թրքերէն լոյս տեսած երկու գիրքերուն, նոյնիսկ աւելի ետ տանիլ հայատառ թրքերէնի թուականը Լիբանանի մէջ։ Կարելի է ըսել, սակայն, որ լիբանանահայ տպագրութեան կալուածը չեշտակիօրէն ընդարձակ է, կը հաշուէ շուրջ 140 անուն տպարան/հրատարակիչ-հրատարակչատուն, ու առեւտրական մատենաչար, եւ կ՚ընդգրկէ Պէյրութը, Ճիւնին, Հարիսան, Ղազիրը, Թրիփոլին, Այնճարը, իսկ եթէ ներառնենք հայ հեղինակներու արաբերէն գիրքերը՝ ապա նաեւ՝ Սայտան։

Հաստատ է այլեւս, որ լիբանանահայ ապագրութիւնը ոչ միայն ունի նախաեղեռնեան, այլեւ 19րդ դարու հանգրուան մը։ Իսկ յետեղեռնեան հանգրուանը կը սկսի վրանաքաղաքէն։ Լիբանահայ տպագրութիւնը տեղական ծնունդ ունի. այսինքն չէ "գաղթած" Պոլիսէն կամ Հալէպէն։ Որոշ զգուշաւորութեամբ կրնանք հաստատել, թէ լիբանանահայ տպագրական կալուածի վերելքը կը սկսի 1920ականներէն, երբ կը հաշուենք աւելի քան մէկուկէս տասնեակ նորեկ։ Յաջորդ տասնամեակը՝ 1930-39 շրջանը, կը հաշուէ 22 նորեկ, իսկ ծաղկումը կու գայ 1950-59 շրջանին երբ կը հաշուենք 29 նորեկ։ Ամփոփելով՝ 1920-1959 շրջանը կը հաշուէ շուրջ 81 նորեկ, իսկ յաջորդող՝ մինչեւ 2011 թուականը չորս տասնեակ նորեկ։ Ասիկա հետեւանք է ապագրական կալուածին կեդրոնացման գործընթացին։ Արդարեւ, տպագրական գործը ունի երեք մեծ հանգրուան. նիւթի յառաջացումը, որ գրեթէ կապ չունի լիբանանահայ տպարաններուն հետ, բացի կարգ մը պարագաներէ երբ հրատարակչատուն-հրատարակիչը վճարովի հատոր (մանաւանդ բառարան) ապսպրած է պատրաստել։ Երկրորդը կը վերաբերի նիւթին տպագրութեան պատրաստումին, այսինքն՝ նիւթին էջաւորման ու նկարելով ֆիլմի վերածուելուն, հուսկ՝ փլաքի վերածուելուն։ Այս գործընթացն է որ երբեմն կատարուած է մի քանի աշխատանոցներու մէջ։ Օրինակ գոյութիւն ունեցած են ցինկոկրաֆի առանձին աշխատանոցներ։ Հետագային, այս գործընթացը մէկտեղուած է մէկ աշխատանոցի մէջ, իսկ համակարգչային դրութեամբ առաւել եւս խտացած է ան ու շուկայէն դուրս մղած կարգ մը աշխատանոցներ։ Ականատես ենք լիբանանահայ տպարաններու, որոնք կծկուած են ու վերածուած միջնորդ հրատարակիչներու, ինչպէս նաեւ տպարաններու, որոնք ծաւալած են ու ներառած նաեւ տպագրութիւնը, ինչպէս Կաթողիկոսարանի տպարանը։

Կարգ մը տպարաններ իրենց գոյութեան ընթացքին ունեցած են անուանափոխումներ։ Ոմանք տէր փոխելով ունեցած են նոր անուանումներ, ուրիշներ պահպանելով տէրերը փոխած են աշխատավայրերը։

Լուսարանութեան կարիք ունի հրատարակիչ հասկացութիւնը. կան հրատարակիչներ, որոնք տպարան չունին, մինչ ուրիշներ՝ ունին։ Կան եւ գրատուներ որոնք կատարած են հրատարակութիւններ։ Ասոնցմէ ոմանք որոշ ուղղութիւններ ունին՝ գիրքի բնոյթի վերաբերեալ։ Հրատարակիչները առեւտրական հաշուումներով հրատարակած են հատորներ՝ ըստ շուկայի պահանջարկի։ Անդին թերթերը իրենց թերթօններով յաւելեալ թափ տուած են տպագրական գործունէութեան։

digitised by A.R.A.R.@

1960ականներու վերջ-1970ականներու սկիզբին կը հանդիպինք կամրջեայ գործունէութիւններու, երբ հրատարակչատունը կամ հեղինակը արտասահման է, իսկ տպագրութիւնը կը կատարուի Պէյրութ:

Տպարան/հրատարակչատուն/մատենաշարերէն ոմանք լոյս ընծայած են հատուկենտ գիրքեր, ոմանք եղած են կարճակեաց, ուրիշներ՝ ունին ծանրակշիռ բերք: Չենք կրնար չառանձնացնել «Սեւան»ը իր պատկառելի բերքով, նաեւ՝ գասագիրքերով, «Լէօկրավիւր»ը՝ իր գունաւոր տպագրութեամբ, «Ռսկեղար»ը՝ իր կենցաղային գիրքերով, «Մշակ»ն ու «Ճանփան»ը իրենց պատմուածքներու մատենաշարերով, կիսա-գրական եւ կիսա-առեւտրական իր քառասնամեայ գործունէութեամբ «Փոմիկրավիւր»ը, կարճատեւ սակայն յատկանշական հատորներով առանձնացող «Արամազդ Մատենաշար»ը: Եւ կան տակաւին անոնք, որոնք երկարակեացներն են՝ «Տօնիկեան»ը, «Համազգային»ը, «Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Տպարան»ը եւ «Շիրակ»ը: Այսօր գործող լիբանահայ տպարաններուն բացարձակ մեծամասնութիւնը լայն առումով միրճուած է լիբանանեան տպագրական դաշտ: Ամփոփելու համար չեշտենք, որ լիբանահայ տպագրական կալուածը կայուն եւ աշխուժ է, նկատի առնելով որ անոր հերթական նորեկը 2011-ին ծնած «Հայկազեան Համալսարանի Փրէս»ն էր:

Գիտենք որ թերի է մեր այս ճիգը, բայց արդէն որ թերի ու անաւարտ է ան, աննախընթաց ըլլալուն պատճառաւ: Անհրաժեշտ է այս թերին առաւելագոյնս նուազեցնել: Ահա թէ ինչու այս յայտագիր-գրքոյկը սեւագրութիւն մըն է եւ նախափորձ՝ լիբանահայ տպագրութեան համապարփակ պատկերին յառաջացման: Ուստի, կոչ կ՚ուղղենք եւ կանխաւ շնորհակալութիւն կը յայտնենք բոլոր անոնց, որոնք որեւէ տուեալով կրնան յաւելում բերել մեր այս աշխատանքին, որպէսզի միասնաբար արդարութիւն ըրած ըլլանք լիբանահայ տպագրութեան եւ զայն մարմնաւորողներուն:

Հազար օղորմի հայ տպագրութեան հայր Յակոբ Մեղապարտին, անոր յաջորդներ Աբգար Դպիր Թոխաթեցիին եւ զաւկին՝ Սուլթանշահին, Յովհաննէս Տերզնցիին եւ իր որդի՝ Խաչատուրին: Ծունկ մը աղօթք ու բուրվառ մը խունկ անոնց լիբանահայ յետնորդներուն, որոնցմէ շատերուն յոգնաբեկ աճիւնները կը հանգչին Լիբանանի թէ Սփիւռքի ու Հայաստանի Հանրապետութեան հողին մէջ: Կամք ու կորով մեր այսօրուան գործող տպարաններու շնչաւորող հայ մարդոց, որոնց ճիգով աւելի կ՚ամրապնդուի հայուն գոյերթը եւ բիւր երախտիք հայ տպագրութեան հին ու նոր բոլոր գէմքերուն, սատարողներուն, մեկենասներուն, կեանքի, մտքի, հոգիի թէ նիւթական նուիրատուներուն:

7 Դեկտեմբեր 2012

digitised by A.R.A.R.@

ԱՐԾՈՒԻ ԲԱԽՉԻՆԵԱՆ

ԶՄԻՒՌՆԻԱՅԻ ԱՂԷՏԸ ՄԱՐԻԿԱ ԱԲԷԼԵԱՆԻ ՎԿԱՅՈՒԹԵԱՄԲ

Այս տարի լրացաւ Զմիւռնիայի աղէտի 90-ամեակը, երբ քեմալականները հրի մատնեցին քաղաքի քրիստոնէական թաղամասերը՝ ոչնչացնելով ու գաղթական դարձնելով հազարաւոր հայերի, յոյների եւ այլ քրիստոնեաների: Այս բարբարոս եղանակով թուրքերը վերջ տուեցին թուրք-յունական պատերազմին (1919—1922): Այս մասին բաւական գրուել է, պահպանուել են անգամ նկարահանուած տեսարաններ: Զմիւռնիայի հրդեհին ժամանակ քաղաքում է եղել նաեւ հայ բեմի ականաւոր դերասան Յովհաննէս Աբէլեանը, որի դուստրը՝ Մարիկան, յիշատակել է այդ մասին հօրը մասին յիշողութիւններում (տե՛ս Մարիկա Աբէլեան, «Իմ հօր՝ Յովհաննէս Աբէլեանի մասին», Երեւան, 2000, էջ 27-31, ռուսերէն):

Թարգմանաբար ներկայացնում ենք Զմիւռնիայի աղէտի վերաբերեալ հատուածը:

*

* *

Հայրիկին հրաւիրեցին հիւրախաղերի Իզմիր (Զմիւռնիա): Զմիւռնացի հայերը մեզ պատմեցին, թէ ինչպէս էր Աբէլեանը կարօտում ընտանիքին: Այդ ժամանակ սկսուեց յոյների պատերազմը թուրքերի հետ: Մենք ապրում էինք հիւրանոցում, որ գտնւում էր քաղաքի հայկական մասում, ափից հեռու: Տեսնելով ամէնքի եւ ամէն ինչի տարհանումը՝ մենք հասկացանք, որ քաղաքը վտանգի մէջ է, եւ որ շուտով թուրքերը կը մտնեն: Եւ իսկապէս այդպէս էլ պատահեց: Այրւում էր քաղաքի հայկական մասը, թուրքերը ձերբակալում էին հայերին եւ յոյներին: Բոլոր մարդիկ ծովափ թափուեցին: Մեզ մնում էր հետեւել նրանց օրինակին եւ նոյնպէս դուրս վազել առանց իրերի՝ փրկելով միայն մեր կեանքը: ...Ծովափին բաբելոնեան խառնաշփոթ էր: Բոլորն օգնութիւն էին սպասում օտարերկրեայ նաւերից: Անսովոր մի գոռոց կար, երբեմն լսւում էին իրենց զաւակներին կանչող մայրերի ձայները: Խեղճ ժողովուրդը մէջքին դրած տանում էր իր կարասիները, շատ փոքրիկ երեխաներին՝ լաթերի մէջ փաթաթած, հիւանդանոցից դուրս էին եկել խալաթաւոր հիւանդները եւ ոտքերը հազիւ շարժելով՝ գնում

digitised by A.R.A.R.@

Անատոլի Աւետեան - Պինտա, 1983, պղինձ

էին ամբոխի հետ- պատահում էին եւ կոյրեր, որոնք ձեռքերը տարածելով, գնում էին ամբոխի միջով՝ չհասկանալով, թէ ինչ է կատարւում։ Իրենց այրուող հիւանդանոցները լքեցին նաեւ հողեկան հիւանդները։ Հարուստ հայերը եւ յոյները մեծ գումարներով բարձրանում էին նաւեր, որ մեկնելու էին Եւրոպայի տարբեր քաղաքներ, իսկ չքաւորներն ո՞ւր գնային։ Երբեմն աղջիկները լողում էին դէպի նաւերը, որ հերթի էին կանգնած։ Զմիւռնիայի յոյն եւ հայ աղջիկները շատ լաւ էին լողում եւ կարող էին երկար մնալ ջրի վրայ։ Նրանք լողալով մօտենում էին նաւերին, եւ բռնելով ճոպաններից՝ խնդրում էին նաւաստիներին իրենց տախտակամած բարձրացնել։ Անխիղճ օտարերկրացիները կտրում էին ճոպանները, որպէսզի աղջիկները չկարողանան լողալ իրենց մօտ։

Մենք գնացինք այնտեղ, որտեղ կանգնած էին թուրքական իշխանութիւնները՝ Քեմալ փաշայի ղեկավարութեամբ։ Ցրդնած, քաղցած՝ մենք սարսափելի տեսք ունէինք, սակայն գլխաւորը չնկատուելու վախն էր։ Մայրիկը հայրիկին մի գլուխ վալերիան էր տալիս, իսկ մենք գլխարկներն այնպէս էինք խոժել գլուխներս, որ մեր աչքերը չէին երեւում. դա նրա համար էր, որ ազատուէինք տեղական բաշիբոզուկներից, որոնք անօրինութիւններ էին կատարում, տանում էին աղջիկներին։ Առաւօտուայ կողմ մենք սարսափելի պատկերի ականատես եղանք։ Թուրքերի չտար էին բերում մերկ յոյների, մերկ հայերի, իսկ մեր կողքին տեղաւորուած էր մի հայ ընտանիք՝ ամուսինը, կինը եւ որդին։ Ամուսինն ուսուցիչ էր։ Յանկարծ նրան մօտեցան, բռնեցին եւ սկսեցին քարշ տալ դէպի չտար։ Նա առանց երկար մտածելու դուրս պրծաւ, նետուեց ծովը եւ լողաց։ Ժամապահները սկսեցին կրակել, եւ մի ակնթարթում ջուրը կարմրեց

digitised by A.R.A.R.@

այդ խեղճ ուսուցչի արիւնից: Կնոջ եւ որդու աչքի առաջ նա սկսեց խեղդուել, իսկ նրանք նոյնիսկ լաց լինել չկարողացան՝ վախենալով ժամապահներից: Այդ տեսարանը ծանր ազդեց Աբէլեանի վրայ: Նա նոյնիսկ ասաց. «Գնամ շտաբ եւ ասեմ, որ ես էլ հայ եմ»: Մայրիկը նրան հանգստացրեց եւ խնդրեց չեշտել այն, որ մենք պատահաբար ենք Զմիւռնիայում, որ մենք ռուսաստանցի դերասաններ ենք եւ այլն: Այդ ժամանակ մի ինքնաշարժ անցաւ, որտեղ նստած էր Քեմալ փաշան, որ ուշադիր նայեց մեզ: Դա գեղեցիկ, կամային դէմքով մարդ էր: Պէտք է որոշէինք՝ ինչ ձեռնարկել: Հայրիկը որոշեց գնալ Քեմալ փաշայի մօտ: Մենք դուրսն էինք կանգնած եւ տեսնում էինք ամէն բան, որ կատարւում էր շտաբի շէնքում: Ահա հայրիկը հանեց իր անգլիական գլխարկը. իր բարի աչքերը դարձրեց դէպի քաղաքի պարէտ Քեազիմ բէյը: Աբէլեանը գերազանց էր խօսում թուրքերէն: Ես վախով նայում էի իմ սիրելի հայրիկին եւ մտածում էի, որ յանկարծ նրան էլ կարող են բռնել, ինչպէս այն խեղճ ուսուցչին: Բայց տեսնում եմ, որ հայրիկը երկար խօսում է, իսկ այդ ժամանակ մի երիտասարդ հայուհի, գրկին՝ երեխայ, մօտենում է սեղանին եւ ինչ-որ բան է ասում Քեազիմ բէյին: Սա հայրիկին թուղթ է տալիս, եւ վերջինս դուրս է գալիս սենեակից: Մօտենալով մեզ՝ հայրիկն ասաց, որ մեզ օթեւան են տալիս թուրքական հիւրանոցում: Զմիւռնիայում թուրքերն ապրում են սարի վրայ, եւ հրդեհն այնտեղ չէր հասնում. քաղաքի գրեթէ ողջ թուրքական մասը չէր վնասուել: Հիւրանոցում կեղտը սարսափելի էր, մեծ քանակութեամբ լուեր կային, սակայն մեր դրութեան մէջ անյարմարութիւնները նկատելը չափազանց մեծ ճոխութիւն կը լինէր: Մեզ անձնագիր տուեցին, որ մենք ռուս դերասաններ ենք, եւ մեր ազգանունն էլ ռուսական ձեւով էր՝ Աբէլովներ:

... Մենք որոշեցինք մեկնել Սալոնիկ: ... գնացինք փնտռելու իտալական հիւպատոսին, քանի որ նաւը, որով պիտի մեկնէինք, իտալական էր: Քանի որ քաղաքի եւրոպական մասն այրւում էր՝ հիւպատոսը նստել էր ծովի ափին եւ մուտքի արտօնագրեր էր տալիս: ... [Աբէլեան] սկսեց պատմել, որ երբ նա կանգնած էր Քեազիմ բէյի մօտ եւ բացատրում էր նրան, որ մենք ռուսաստանցի դերասաններ ենք, որ պատահաբար ենք ընկել Զմիւռնիա, հէնց այդ ժամանակ մի երիտասարդ հայուհի մանկիկը ձեռքին մօտեցել է սեղանին եւ ասել. «Այո, ես գիտեմ, նրանք ռուսներ են»: «Ահա ինչպիսի հերոսութեան է ընդունակ հայուհին»,— հիացած ասաց հայրիկը: Այդ հայուհին փրկում էր իր ամուսնուն, որը որպէս հայ, բանտ էր նետուած, սակայն նրա մէջ համարձակութիւն եղաւ օգնել հայրենակիցներին: «Այդ հայուհին իսկական ժաննա դ՚Արկ է»,— ասաց նա: Մեր կենսախինդ տրամադրութիւնը յամենայն դէպս չկարողացաւ կոտրել Աբէլեանի տխրութիւնը, որին տանջում էր անարդարութեան մասին միտքը, որ բոլոր երկրների քաղաքագէտները, մեծ քաղաքականութեամբ զբաղուելով, կործանում են փոքր ժողովուրդներին, իսկ եւրոպացիները նաւերից շարժանկարի նկարահանումներ են կատարում՝ փոխանակ օգնելու զոհուողներին: Թուրքահայերի ողբերգութիւնը չէր դադարում: Անսովոր խորը, զգայուն եւ բարի մարդ լինելով՝ նա չէր կարող պատկերացնել, որ քաղաքակիրթ եւրոպացիները կարող էին այդպէս դաժան վարուել յոյների եւ հայերի հետ՝ հանգիստ թողնելով քաղաքը փորձանքի մէջ եւ հեռանալով իրենց նաւերով:

digitised by A.R.A.R.@

ՅԱՆՐԻ ԹՐՈՒԱՅԱ

ՀԱՆՐԻ ԹՐՈՒԱՅԱՅԷՆ ՄՈՌՑՈՒԱԾ ԷՋ ՄԸ

Յանրի Թրուայա (1911-2007) ֆրանսագիր մեծ գրող է, Ֆրանսական Ակադեմիայի անդամ, որ յաճախ մերժած է պատասխանել իր հայկական ծագման մասին հարցումի. Փարիզ հրատարակուող HAIASTAN հանդէսի 1 Յունուար 1939-ի համարին մէջ ստորագրած է ֆրանսերէնով յօդուած մը, Հայկական Պատարագի մասին, La Messe Solennelle խորագրով: Կը հրատարակենք բնագիրը կցուած թարգմանութեամբ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱՒՈՐ ՊԱՏԱՐԱԳԸ

Կաւօ տան սրահին մէջ, քիչ մը ցուրտ, քիչ մը դորշ, վերջին խօսակցութիւնները եւ վերջին հազերը դադրեցան:*

Կը դիտեմ անանուն դէմքերը դահլիճին, սպասումով սառած, յուսթեամբ ազնուացած, պատրաստ ընդունելու հրաժշտական մեծ ալիքները, որոնք պիտի գան զիրենք ողողելու: Բեմին խորքը երգչախումբը կը հաւաքուի դանդաղօրէն, կը կազմակերպուի: Հոն կան այրեր եւ կիներ իրենց ամէնօրեայ դէմքով, իրենց մութ գոյն հագուստներով, իրենց կօնքին ի վար կախուած թեւերով, իրենց պարկեշտ աշխատաւորի նայուածքով: Համեստ հօտ՝ ահազնութեամբ մարդկային, սոսկ մարդկային, զոր լոյսերը լոյսերը իմ աչքիս չեն փառաւորեր. ռուսական մայր եկեղեցիի երգիչները: Բայց արդէն պարոն Օննիկ Պէրպէրեան կը մագլցի աղքատիկ փայտաշէն պատուանդանին վրայ եւ իր ձեռքերը կը բարձրացնէ այս համբերող դէմքերէն վեր: Եւ կը ծնի երգ մը, միայնակ եւ անապակ, կ՚ուռի, կ՚իջնէ, խորհրդաւոր շարժումներու հետեւելով. Կ՚ունկնդրեմ իրարու յաջորդող տարբեր շարժումները այս հանդիսաւոր պատարագին:

digitised by A.R.A.R.@

Երգչախումբի ձայները իրարու կը խառնուէին մակընթացութեան աղմուկի մը մէջ։

Խմբավարին թեւի շարժումները զիրենք կը կասեցնեն, կը վերացնեն, իրարու կը խառնեն գերթ հնազանդ տարրեր։ Ինք հոն է։ Անոնց վրայ կը տարածուի իր սեւ ուրուանկարով։ Ինքզինք կը զսպէ ինք ալ չերգելու համար, այդ կը զգամ։ Բայց իր ամբողջ մարմինէն, իր ամբողջ նայուածքէն, կը ստեղծէ անոնց յափշտակութիւնը։ Վայրկեան առ վայրկեան, մէկ կտորէ միւսը, այս պատարագի պատկերը աւելի զգալի կը դառնայ սրտի։

Ան դրոշմուած է զուտ արեւելեան զգօն եւ խոհական տխրութեամբ մը։ Ան սանձազերծ նկարային կը դառնայ, գաղտնօրէն հրաւէր ուղղելով յուզման։ Ան պարզ է եւ բարբարոս ինչպէս նոյնինքն Չարչարանքը։ Ան կը յուզէ քանի որ չի փնտռէր յուզում առթել։ Մենակատար մեկնաբանները, պարոն Քէչէճեան եւ օրիորդ Ալպան, արտակարգ ըմբռնում մը ունեցած են այս արուեստի խորքին։ Անոնք խաղցան նրբութիւններու վրայ։ Անոնք խուսափեցան չաինդէ։ Անոնց գնահատելի զսպուածութիւնը կարելի դարձուց իրենց ամբողջ ծաւալը տալու վերջաւորութեան հրաշալի ալէլուեաններուն։

Այո՛, կարճատեւ լռութենէ մը ետք, այս յաղթական երաժշտութիւնը, յաղթանակող, ցնցեց հանդիսականները ինչպէս խորութիւններէ բարձրացող ալիք մը։ Պահուան մը ընթացքին, կեանքը դարձաւ ջինջ, սիրալիր, անհրաժեշտ մեզմէ իւրաքանչիւրին համար։ Ետեւի շարքէն լսեցի հետեւեալ խօսքը.

- Ինչպէս չհաւատալ անկէ ետք։

Այդպէս կը զգայի նաեւ ես։

Աւելի ուշ, ապակեայ դահլիճին մէջ, կը դիտէի ամբոխի հոսքը։ Եւ կը մտածէի, որ բոլոր անոնք որոնք կը մեկնէին, իրենց վերարկուները հագնելով, իրենց ժամացոյցին նայելով, պարոն Օննիկ Պէրպէրեան զանոնք երեկոյի մը ընթացքին, արտակարգ կերպով հարստացուցած էր։

* Փարիզի հռչակավոր սրահներէն մին

Հայացուց՝ Յ. Պ.

digitised by A.R.A.R.@

ՖՐԱՆՍՈՒԱ ՏԸ ԼԱ ՌՈՇՖՈՒՔՕ

FRANÇOIS VI DE LA ROCHEFOUCAULD

1613-1680

ԺԷ դարու ֆրանսական գրականութեան մեծ դէմքերէն է Լա Ռոշֆուքօ: Սերած է ազնուական ընտանիքէ: Եղած է զինուորական: Արկածախնդիր եւ ըմբոստ է, մեր դարու այլախոհներու պատկերով: Մաս կազմած է Լուի ԺԴ թագաւորի դէմ կազմակերպուած La Fronde անունով շարժման: Իմաստուն մըն է, որուն «Խորհրդածութիւնները», առածի կամ բարոյախօսական վճիռներու ձեւով, կը մոռցուին, քանի որ մարդիկ հետզհետէ կը դադրին գիրք բանալէ: Բախտաւոր պարագային, իր անուան եւ գործին կը հանդիպինք գրասեղաններու առջեւ, դասագիրքերու մէջ: Բարոյախօսական բնոյթով «Խորհրդածութիւններ»ը հասունցած եւ յղկուած են երկու հետաքրքրական անձնաւորութիւններու հետ գործակցելով: Առաջինը կին մըն է, մարքիզուհի տը Սապլէն, որուն յարկին տակ տեղի կ՚ունենային գրական հանդիպումներ: Երկրորդը Ակադեմիայի անդամ Ժագ Էսփրին է, «Ժանսէնիսթ» մը: «Խորհրդածութիւններ»ը բազմիցս կը հրատարակուին, կը սրբագրուին: Գրելու ոճը յատուկ է ժամանակին, որ կը հակադրուի երկարապատում բարոյախօսութիւններու: Գրական սեռ մըն է Լա Ռոշֆուքոյի գործը: Ուրիշներ ալ փորձած են, բայց ինք կը մնայ անգերազանցելի:

Ամէն օր քիչ մը աւելի նիւթապաշտ, մակերեսային եւ անհատապաշտ դարձող աշխարհին մէջ, Լա Ռոշֆուքոյի կարճ, խիտ եւ դիպուկ խօսքերը դարման են լրագրական եւ քաղաքական ճառի առատաբանութեան դէմ: Թարգմանութիւնը, այս պարագային, կը բախի խօսքի խիտ մշակման եւ ճշգրտութեան: Ընթերցողին կը ներկայացնենք փունջ մը Լա Ռոշֆուքոյի «Խորհրդածութիւններ»էն, զորս ինք կը կոչէ maxime կամ sentence: Հայերէն «առած» եւ «վճիռ» բառերը, զորս կը գտնենք բառարանին մէջ, անոնց ճշգրիտ իմաստը չեն տար:

digitised by A.R.A.R.@

- Մեր առաքինութիւնները, շատ յաճախ, այլ բան չեն եթէ ոչ ծպտուած ախտեր:
- Միայն արհամարհելիներն են որ կը վախնան արհամարհանքէն:
- Միայն մէկ տեսակ սէր կայ, բայց կան բազմաթիւ տարբեր պատճէններ:
- Եսը բոլոր շողոքորթներու մեծագոյնն է:
- Ինչ որ մենք կ'ընդունինք որպէս առաքինութիւններ յաճախ մէկտեղում մըն է զանազան արարքներու եւ զանազան շահերու, զորս պատահականութիւնը կամ մեր հնարամտութիւնը գիտեն կարգաւորել: Եւ միշտ արժէքով կամ զգաստութեամբ չէ որ մարդիկ արիասիրտ են եւ կիները՝ զգաստ:
- Կիրքը յաճախ ամէնէն ճարտար մարդը կը դարձնէ յիմար եւ յաճախ ամէնէն յիմարները կը դարձնէ ճարտար:
- Այս մեծ փայլուն արարքները, որոնք աչքերը կը շլացնեն, քաղաքական դէմքերու կողմէ ներկայացուած են որպէս հետեւանքները մեծ ծրագիրներու, մինչդեռ անոնք պարզապէս հետեւանքներն են տրամադրութիւններու եւ կիրքերու: Այսպէս, Օգոստոսի եւ Անտոնիոսի պատերազմը, զոր կը վերագրեն անոնց աշխարհի տէր դառնալու փառասիրութեան, թերեւս ուրիշ բան չէր քան նախանձի հետեւանք:
- Շահախնդրութիւնը կը խօսի ամէն տեսակի լեզուներ, եւ կը խաղայ ամէն տեսակի անձի դեր, նոյնիսկ՝ անշահախնդիրի:
- Անոնք որոնք շատ ուշադիր են պզտիկ բաներու, սովորաբար անկարող կը դառնան մեծ բաներու հետեւելու:
- Մենք բաւարար ուժ չունինք հետեւելու համար մեր բանականութեան:
- Դժուար է սահմանել սէրը: Ինչ որ կարելի է անոր մասին ըսել, այն է, որ հոգիին մէջ ան իշխելու կիրք մըն է, միտքերու մէջ ան համակրանք մըն է, եւ մարմնին մէջ ան այլ բան չէ եթէ ոչ թաքուն եւ նուրբ ցանկութիւն մը տիրանալու անոր զոր կը սիրենք, բազմաթիւ խորհրդաւորութիւններէ ետք:
- Մարդոց մեծ մասին մօտ արդարութեան սէրը այլ բան չէ եթէ ոչ անարդարութիւնը հանդուրժելու վախը:
- Աւելի դիւրին է իմաստուն ըլլալ ուրիշներու համար քան ինքզինքին:
- Յաճախ մենք մեզ կը համոզենք, որ կը սիրենք մեզմէ հզօրները: Սակայն եւ այնպէս շահախնդրութիւնն է միայն, որ ծնունդ կու տայ մեր բարեկամութեան: Մենք չենք տրուիր անոնց քանի որ անոնց բարիք կը ցանկանք ընել, այլ անոր համար զոր մենք կ'ուզենք ստանալ:

digitised by A.R.A.R.@

- Մեծ յիմարութիւն է ուզել իմաստուն ըլլալ առանձին:
- Հպարտութիւնը չ'ուզեր պարտական ըլլալ, եւ եսը չ'ուզեր հատուցել:
- Շահախնդրութիւնը ի գործ կը դնէ ամէն տեսակ առաքինութիւններ եւ ախտեր:
- Գովել իշխանները իրենց չունեցած առաքինութիւններուն համար, կը նշանակէ զանոնք անպատիժ կերպով անարգել:
- Կը ներենք այնքան ատեն որ կը սիրենք:
- Երբ մեր ատելութիւնը շատ ուժեղ է, ան մեզ վեր կը դասէ անոնցմէ զորս կ'ատենք:
- Կիները նուազ կրնան յաղթահարել իրենց պչրանքը՝ քան կիրքը:
- Հաշտութիւնը մեր թշնամիներուն հետ սոսկ բաղձանք մըն է մեր կացութիւնը բարելաւելու, յոգնածութիւն պատերազմի նկատմամբ, եւ վախ որեւէ չար դիպուած է:
- Մարդիկ կան որոնք երբեք սիրահարուած պիտի չըլլային եթէ երբեք լսած չըլլային սիրոյ մասին:
- Քիչ կը խօսինք երբ սնափառութիւնը չի խօսեցներ:
- Սովորաբար կրթութիւնը զոր կու տանք երիտասարդներուն երկրորդ ես մըն է զոր անոնց կը ներշնչենք:
- Ծայրայեղ հաճոյքը զոր կը զգանք մենք մեր մասին խօսելով մեզ կը վախցնէ նոյնը չտալէ մեզ լսողներուն:
- Վեհանձնութիւնը կ'արհամարհէ ամէն բան, ամէն բան ունենալու համար:
- Գութը յաճախ զգացում մըն է ուրիշներու դժբախտութեան մէջ: Այս ճարպիկ նախատեսութիւն մըն է դժբախտութիւններու, ուր կրնանք իյնալ: Օժանդակութիւն կու տանք ուրիշներու, զանոնք յանձնառու դարձնելու համար այդ մեզի տալու երբ գտնուինք նմանօրինակ կացութեան մէջ: Եւ այս ծառայութիւնները, զորս կ'ընենք, ճշմարտապէս խօսելով բարիքներ են զորս մենք մեզի կանխաւ կ'ընենք:
- Տկար սնձեր անկեղծ չեն կրնար ըլլալ:

Հայացուց՝ Յ. Պ.

digitised by A.R.A.R.@

ԱՐՈՒԵՍՏ

ԶՐՈՅՑ ՌՈՒԲԷՆԻ ՀԵՏ

ԸՆՏԵԼԱՆԱԼ ՆԿԱՐՉԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԼԵԶՈՒԻՆ ՀԵՏ

(Ռուբէն Սաճարեան)

Փարիզի թօնուտ ուրբաթ մըն է։ Ամենայն Սրբոց տօնի վաղորդայն, երբ մարդիկ իրենց մեռեալներուն մոմ եւ ծաղիկ տանելէ ետք, գիւղի իրենց բնակարանը կ՚երթան, քանի որ դպրոցներն ալ երկու շաբաթ փակ կ՚ըլլան։

Արուարձան քաղաքէս կը մեկնիմ, Փարիզի մուտքին կը ձգեմ ինքնաշարժը, գետնուղիի կառաշարը անգամ մը փոխելով, լոյս աշխարհը կը վերագտնեմ «Վերսայի Դուռը», ի հարկէ ոչ ոք այսպէս ըսած է եւ կ՚ըսէ, այլ՝ Porte de Versailles։ Մէկ ժամէ աւելի ճամբորդութիւն, մեծ մասը քաղաքի ընդերքէն։ Լայն փողոց մը, ապա մագլցող նեղ փարիզեան հին փողոց մը, եւ վերելքի ծայրը՝ դուռ մը։ Զանգի կոճակին վրայ անուն չկայ։ Միշտ չի պատահիր, բայց շէնքի բնակիչներէն մէկը կը ըլլալու է, շուարումս տեսնելով, դուռը կը բանայ եւ վերակայուն ցոյց կու տայ բարեկամիս դուռը։

Գետնայարկի բնակարան մը, եւ արդէն դրան վրայ մեծատառ գրուած է Ռուբէն, ի հարկէ ֆրանսերէն։

Պէյրութ ծնած, հայկական վարժարաններ յաճախած, երիտասարդի տարիքինով Ռուբէն, Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմը նախորդող օրերուն, հասած է Փարիզ։ Բնակարանի դուռը կը բացուի։ Ռուբէն հոն կը նկարէր, հոս ալ կը նկարէ։ Աւելի ճիշդ պիտի ըլլայ ըսել, կ՚որոնէ, կը խօսի գիծերու եւ անոնց ուղղութիւններուն հետ։ Երբ մէկ սենեակէ միւսը կ՚անցնիմ, այն տպաւորութիւնը կ՚ունենամ, որ տանտէրը ամէն բան կարգ ու կանոնի ենթարկած է, եւ մեկնումի կը պատրաստուի։

Դասաւորուած նկարներ եւ շրջանակներ, իրարու կողքին, ինչպէս գիրքերը դարակներու մէջ։ Միջանցքի պատերուն վրայ քանի մը մանրիկ գործեր։

- Գործին վրայ «Աստուած» գրուած է։

Թուական մըն ալ. 900։

Արուեստագէտը, ինքզինք կը փնտռէ գրաֆիք կորուսեալէն փրկուած այդ պատառիկներուն մէջ։ Անոնք յուշարարներ են, անաղմուկ վկաներ։

Միշտ չի պատահիր. հայերէն հաստափոր բառարաններ ալ կան։ Անոնց ներկայութիւնը բան մը կ՚ըսէ մու-

digitised by A.R.A.R.@

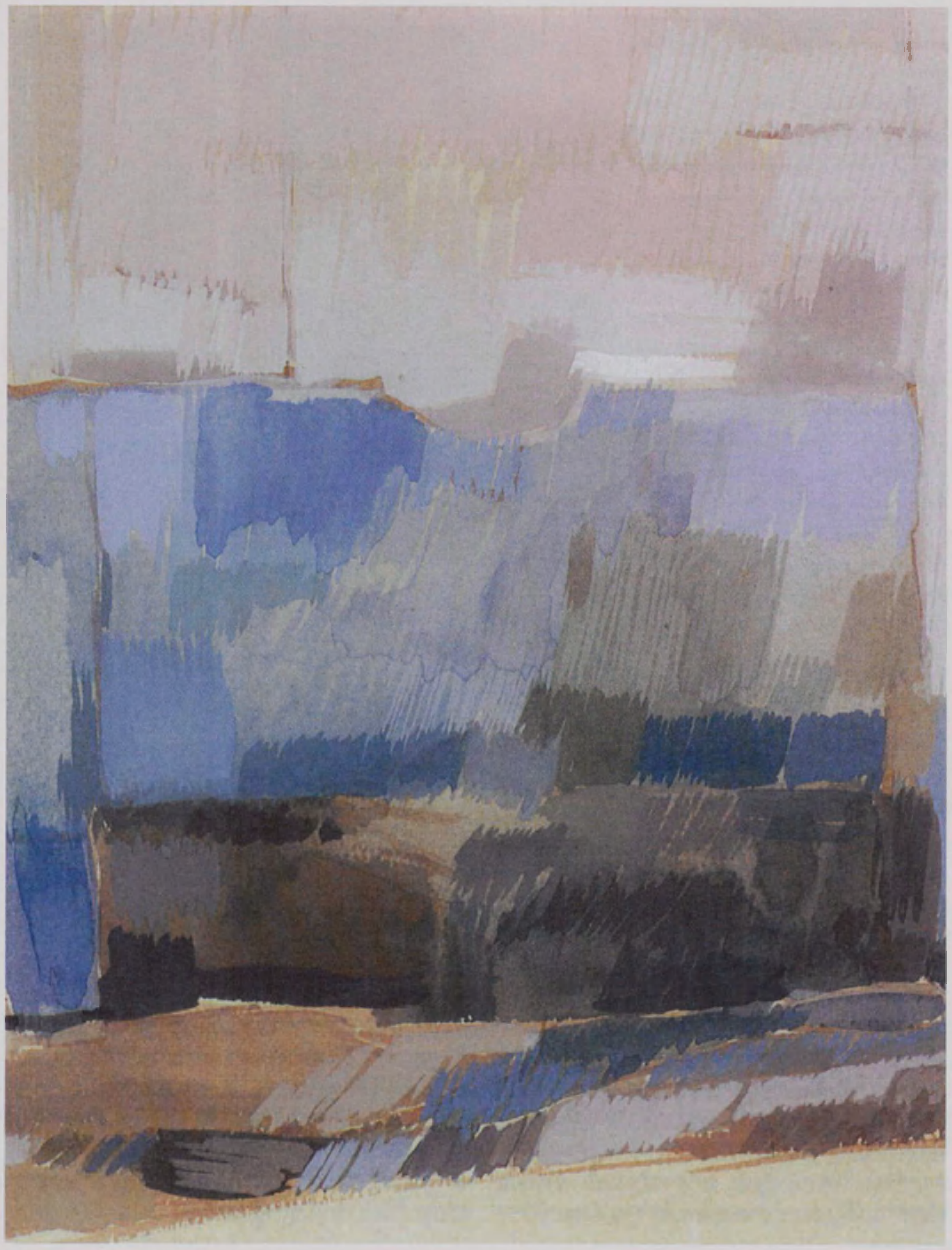

digitised by A.R.A.R.@

ցուող տարբերութեան մը մասին:

Արուեստագէտներու հետ գրոյցը ինքնին արուեստ է, քանի որ անոնք կը խօսին, իրենք իրենց ձայնին ունկնդիր: Ի հարկէ, կը լսեն հարցումները, բայց անոնք սոսկ մեկնակէտ են, կայծ են, այսքա՛ն:

Այսպէս է որ լսեցի Թուրէնը (Նաճարեան), ինք ալ արուեստի սաճարի մենակեաց մը:

Իւղաներկ կտաւներու կողքին, նաեւ՝ ջրանկարներ: Բայց լռակեաց այս արուեստագէտը տեւարար որոնումի մէջ է, եւ կը վերադառնայ դէպի գիծը, որ մեկնակէտն է նկարչութեան: Ան տարուած է դծանկարներու հետ սկսող եւ չաւարտող իր մտերիմ զրոյցով, երբ կ'ուզէ խօսեցնել գիծը, անոր թաքուն ուժը, հաստատեցէն եկող ձայնը, լեզու մը՝ որուն պէտք է վարժուիլ, եթէ կարենանք:

Գիծը, եւ անով կազմուող նկարը, որ պատկեր չէ, նախափորձ մը չէ, «ան ինքնանպատակ, նկարչական ամբողջական գործ է»,- կ'ըսէ Թուրէն:

Երբ հարց կը տրուի, թէ այդ գիծերով խօսելու արուեստը, միթէ ուրուագիծ չէ՞, Թուրէն կը մեկնի յայնածիր բացատրութեան մը համար: «Աշխատանքներս ճեպանկարներ չեն (croquis). նախափորձեր ալ չեն (étude): Պարզ, նուազագոյն միջոցներով, մատիտ, թուղթ, կը փորձեմ նկարչական ամբողջական գործեր կերտել: Անշուշտ նկարիչը կրնայ ճեպանկար մը որդէս այդպիսին ամբողջացած նկատել, եւ անոր չվերադառնալ, բայց ան մտածուած է որպէս ճեպանկար: Աշխատանքներս ի սկզբանէ մտածուած են որպէս նկարչական ամբողջական գործեր: Հոս միտքը, մօտեցումը տարբեր են. Նիւթին ընկալման, կերտումին, գործածուած պարզ միջոցներուն յարաբերութիւնները տարբեր են»:

digitised by A.R.A.R.@

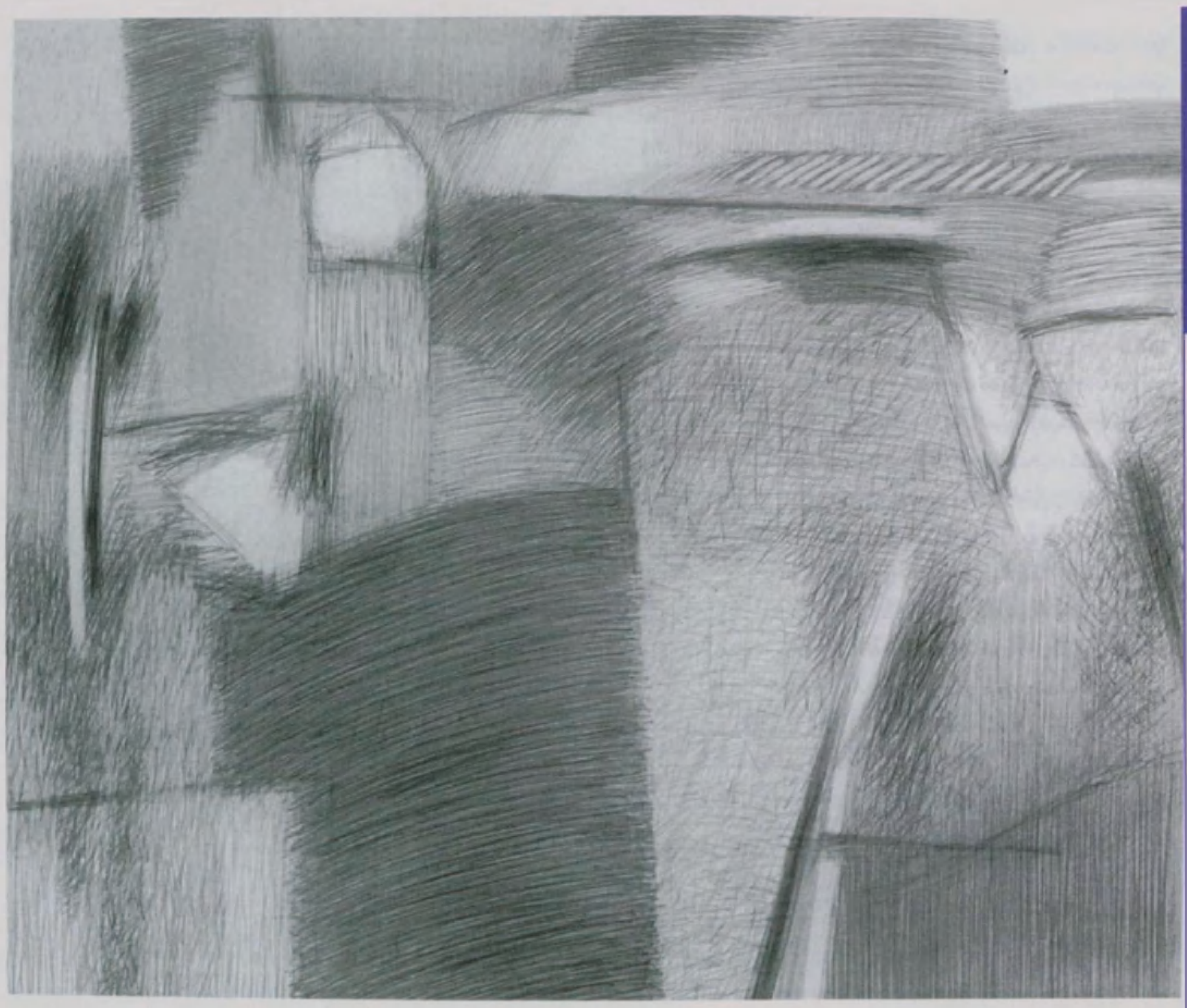

Դժուար է հետեւիլ Թուրքէնի որոնման ոլորապտոյտին։ Ինչ որ կ՛ընէ սոսկ նկարչութիւն չէ, պեղումի աշխատանք մըն է, թէ ի՛նչ կը պեղէ, այդ ալ արուեստասէրին բանած «թելադրականութիւն»ն է, ան է որ ստեղծագործուածէն մեկնելով ինք պիտի հասկնայ, թերեւս գործը վերստեղծէ իր ենթակայական ազդակներով։

Թուրքէն կ՛ընէ ճշգրտում մը. «Իմ նկարներս վերացական չեն, անոնք կը մեկնին բնութենէն եւ առարկայէն, հասնելու համար ոչ թէ նիւթի ներկայացման, այլ անոնց թելադրականութեան։ Ժամանակի վրայ ձգուող պատմողական բնոյթ չունին անոնք, այսինքն դէպք եւ դիպուած չեն պատմեր (anecdote)։ Ճիշդ է որ անոնք վերացական չեն, բայց անոնց մեկնաբանութեան մէջ վերացականութիւն կայ, անմիջական տեսնուածէն անդին նայելու հրաւէր»։

Վերջապէս կարելի կ՛ըլլայ Թուրքէնը բերել ընթացիկ ճանաչման մակարդակի, որպէսզի լսէ, թէ ե՞րբ սկսած է գծել, ինչպէ՞ս կատարած է իր ընտրութիւնը, ո՞վ ուշադրութիւն դարձուցած է իր տաղանդին, քաջալերած, ինչպէ՞ս սատարած է իր կազմաւորումը։

«Մասնաւոր թուական մը չեմ յիշեր։ Ման-

digitised by A.R.A.R.@

կութենէս սկսած եմ գծել, եւ կապուած էի արուեստի, ինչ որ ուշադրութիւնը գրաւած էր շրջապատիս: Իմ ընտրութիւնս ըրած էի եւ ծնողներս արգելք չեղան: Հայկական վարժարաններու աւարտելէ ետք, յաճախեցի Լիբանանեան գեղարուեստից ակադեմիան: Ներկայացուած ճիւղերուն մէջ, որպէս գեղարուեստական ամբողջական պատրաստութիւն, ընտրեցի ներքին ճարտարապետութիւնը, որ կը ներառնէր զանազան նիւթեր,- նկարչութիւն, քանդակագործութիւն, ճարտարապետութիւն, եւայլն-, որոնք հետաքրքրական եւ ամբողջական թուեցան ինծի: Ինչ որ կը դասաւանդուէր բաւարար չէր զուտ նկարչական մտահոգութիւններուս համար: Աւարտեցի եւ եկայ Փարիզ: Հոս ալ աւարտեցի Ecole Nationale Supérieure des Arts Décoratifs de Paris-ն, եւ մասնագիտացայ նկարչութեան եւ որմնանկարչութեան ճիւղերուն մէջ (Peinture - art mural): Ստացած եմ նաեւ Արուեստի Պատմութեան վկայական (DEA): Արժանացած եմ նկարչութեան մրցանակի, Ֆրանսայի Կաճառէն (Institut de France): Իրագործած եմ բազմաթիւ աշխատանքներ որմնանկարչութեան մարզէն ներս: Մասնակցած եմ հաւաքական ցուցահանդէսներու: Ունեցած եմ նաեւ շարք մը անհատական ցուցահանդէսներ, Ֆրանսա եւ տարբեր երկիրներու մէջ»:

Ապա զրոյցը ընթացաւ ընդհանրապէս արուեստը եւ մասնաւորաբար Ռուբէնի արուեստը հասկնալու ուղղութեամբ: Կարծէք նկարչութեան ստեղծման հոգեվերլուծում մը կ՚ընէր:

«Զիս հետաքրքրողը գիծն է, գիծին փոխյարաբերութիւնը ուրիշ գիծերու հետ, տարածութեան հետ, գիծին ինքնութիւնը, կերպերու կերտումը, տեղադրումը տարածքին մէջ, անոնց մտերիմ կապերը: Հայեացքս կը մեկնի նկարչական կերպարուեստի առաջադրանքէ: Հոգեվիճակի որոնումը կարեւոր տեղ կը գրաւէ գործերուս մէջ: Կը ձգտիմ գիծին, գծանկարին իրագործման եւ մեկնաբանութեան այժմէականացման,- ինչ որ անվերջ նորոգուող ընթացք մըն է, ինքնին հետաքրքրական եւ կլանող»:

Ռուբէն խառնուածքով եւ հետաքրքրութիւններով հեռու է սպառողական ընկերութենէն եւ լուսարձակներէ հեռու կ՚ապրի: Ան

2012, Ե. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 4

digitised by A.R.A.R.@

կը զգայ եւ կ՚ապրի իր ներաշխարհին մէջ, կ՚ապրի առանց անտարբեր ըլլալու ժամանակի թրթռացումին։ Իր աշխատանքները հոգեվիճակ մը, ապրում մը, խոր յուզում մը կը թելադրեն։ Բուրէն խոցող արտաքինի տակ անհանդարտ հոգի մըն է։

Կը շարունակուի զրոյցը եւ կարեւոր բաներ կ՚ըսուին, դասընթացք՝ ուսանողներուն համար։

«Նկարչութիւնը նոր յարաբերութիւններ եւ կապեր կը ստեղծէ մարդոց միջեւ, մարդոց եւ իրադարձութիւններու միջեւ։ Տեսնելու եւ ընկալելու տարբեր ձեւեր կը թելադրէ։ Նկարչութիւնը միայն գծել եւ նկարել չէ, ան լեզու մըն է իր կառոյցով եւ օրէնքներով, նաեւ մտային աշխատանք է՝ կեցուածք թելադրող։ Համակնայն ու համակցուիլը որոշ չափով պատրաստութիւն կ՚ենթադրեն, միայն մակերեսը կը տեսնենք եթէ նայինք ու անցնինք, մինչդեռ աւելի անհրաժեշտ է խորը թափանցել»։

Երբ կը հարցուի, թէ ո՞ր ստեղծագործողներու գծանկարները զինք կը տպաւորեն, կ՚ըսէ. «Հիներէն Ռամպրանտի մելանով գծանկարները, անոնց մէջ գիծը աշխարհ մըն է, իր թելադրականութեամբ եւ վերացականութեամբ։ Նորերէն՝ Ճիաքոմէթթի, Տը Քունինկ, Ճասփըր Ճոնս, եւ շատ ուրիշներ»։

Կը դիտեմ սպիտակ թուղթի վրայ մատիտի միագոյն եւ սեւի ու գորշի տեսակ մը ներդաշնակութեամբ գիծերու ինքնատիպ խաղը, եթէ երաժշտական ստեղծագործութիւն ըլլար պիտի ըսէինք variationները, մէկ նկարէ միւսը նոյն եւ տարբեր թրթռացումներով այլեկոծուող, եւ եթէ տրամադրութիւն թելադրակա-

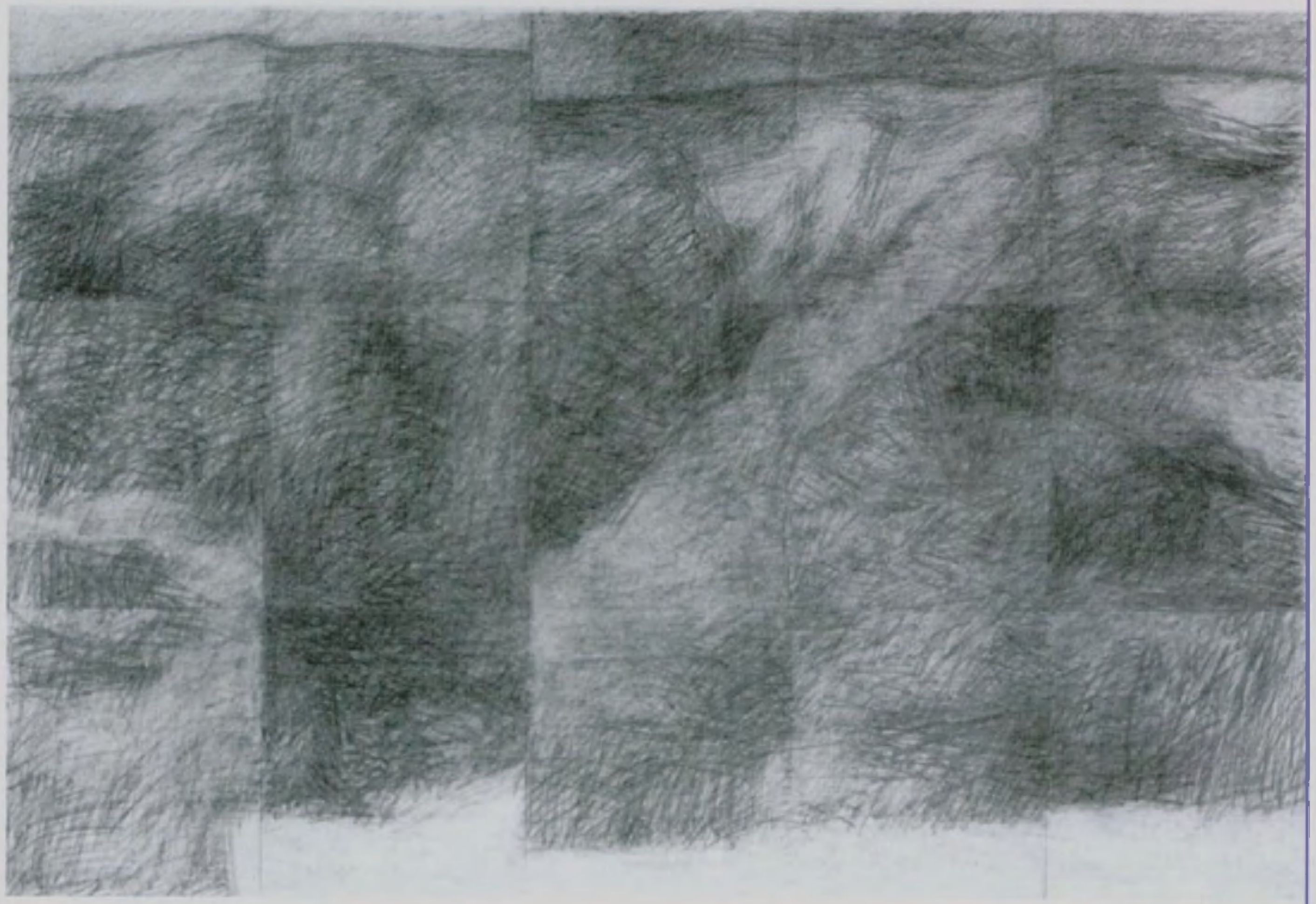

digitised by A.R.A.R.@

նութեան ձայնին եւ լոյսի ու սեւի խաղին, ըստ հոգեվիճակի եւ պահու, կը տեսնէք...

Աչքը կը դառնայ ձեռք, ափ, մատ, կը սահի ներդաշնակ փունջերուն վրայ: Թուրքէն կը փորձէ խորանալ տարրերու աշխարհին մէջ: Փորձութիւն՝ անիմանալի՞ն իմանալու: Սեւին ընդմէջէն յայտնուող լոյս կայ:

Կը տեսնէք յարափոփոխ նկարներ, ընակուած երկրաչափական գիծերով, որոնք երբեմն կը խօսին անցնող ժամանակի եւ հոգերու մասին, մասնակից կ՚ըլլաք ստեղծագործութեան:

Թուրքէն չ՚ուզեր խօսիլ անցեալի իր գործերուն մասին, տարուած է գիծերու հետ ընագանցական զրոյցով: Լեզուով մը՝ որմով հարկ է թափանցել:

Մուտքին եւ ելքին խուլաներկի եթերային գիծերով Թուրքէնի մայրը կը հսկէ:

Իսկ ժողովուրդի մը անհետ աղէտէն փրկուած նշանագրերով խօսող գորգի պատառիկներ կը շարունակեն պատմել եւ յուշել արմատներու եւ հարազատութեան մասին:

Եւ Թուրքէն կը լսէ ու կը պեղէ իր հոգին: Հոգիներ...

Իսկ արուեստասէրը կը գտնէ՞ ստեղծագործութիւն լսելու եւ տեսնելու հրաշքին տանող ինքնատիպ լեզուն, կ՚ընտելանա՞յ նկարչական արուեստի լեզուին հետ:

2 Նոյեմբեր 2012
Փարիզ

digitised by A.R.A.R.@

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՆՈՊԷԼԵԱՆ 2012-Ի
ՄՐՑԱՆԱԿԸ
ՇՆՈՐՀՈՒԱԾ Է

ՉԻՆԱՑԻ ԳՐՈՂ
ՄՕ ԵԱՆ-ի
(ծն. 1955)

LE LIVRE ARMENIEN DE LA RENAISSANCE AUX LUMIERES: UNE CULTURE EN DIASPORA

Հրատարակութիւն՝ Editions des cendres; Bibliotheque Mazarine
Հովանաւորութիւն՝ Monsieur Gabriel De Broglie, Chancelier de l'Institut de France
26 Հոկտեմբեր - 30 Նոյեմբեր 2012

ՕՐԻՈՐԴ ԱՆՆԱՅԻ ՄԵՐԸ, ՍԵՐԵՐԸ... ԵՒ ՄԻՒՍՆԵՐԸ

Հեղինակ՝ ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆ
Համազգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարան
Փարիզ. 2012

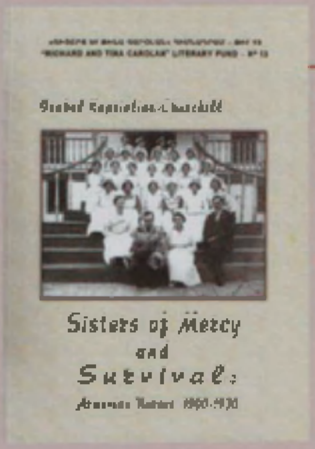

SISTERS OF MERCY AND SURVIVIAL ARMENIAN NURSES 1900-1930

Հեղինակ՝ IZABEL KAPRIELIAN-CHURCHILL
«Ռիչըրտ եւ Թինա Գարօլեան»
հիմնադրամ - թիւ 13
Անթիլիաս - 2012

ԱՅԼԱԶԱՆ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Հեղինակ՝ ՎԱՐԴԳԷՍ ՇԱՄԼԵԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ ՊՈԵՄ ԵՒ ԱՅԼ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հեղինակ՝ ՍԻԱՄԱՆԹՕ
«Գրաքեր» ՍՊԸ
Երեւան - 2012

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0525684

digitised by A.R.A.R.@

«Պուրճ Համուտի քաղաքապետութիւնը
կը շնորհաւորէ «Բագին»ի յիսնամեակը:»

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

digitised by A.R.A.R.@